

KWARTALNIK PSYCHOLOGICZNY

REDAKTOR
STEFAN BŁACHOWSKI

TOM V/1-2

}

1 9

P O Z N A Ń

5 4

POZNAŃSKIE TOWARZYSTWO PSYCHOLOGICZNE
Z ZASIĘKU FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ

TREŚĆ — CONTENU

Strona
Page

Rozprawy — Articles:

Georg Mayerhofer und Ernst Rothe: Neurose und Unfallneigung im Fahrerberuf	1
Otto Lipmann: Leistungskonstitution und Leistungsdisposition	31
Leon Walther: Poradnictwo zawodowe dla zawodów wolnych i jego podstawy psychologiczne	34
Marja Librachowa: Struktura wyobrażeń jednostkowych odtwórczych i wyobrażeń rodzajowych	59
Mieczysław Dybowski: O sposobie obserwowania dzieci .	126

Streszczenia rozpraw — Résumés des articles originaux:

G. Mayerhofer i E. Rothe: Nerwica a skłonność do powodowania wypadków w zawodzie szoferskim. — O. Lipmann: Konstytucja i dyspozycja a sprawność. — L. Walther: L'orientation professionnelle vers les carrières libérales et ses bases psychologiques. — M. Librachowa: La structure des représentations. — M. Dybowski: Sur l'observation des enfants.	154
---	-----

Sprawozdania z książek — Analyses des livres: 173

A Handbook of Child Psychology, ed. by Carl Murchison (S. Błachowski); Franziska Baumgarten: Die Charaktereigenschaften (S. Błachowski); F. Felhorska i S. M. Studencki: Plany i marzenia młodzieży o przyszłości (B. Biegeleisen); Zygmunt Mysłakowski: Rodzina wiejska jako środowisko wychowawcze (J. Chałasiński); Edmund Chodak: Psychologia a nauka o wychowaniu (M. Wachowski); Kazimierz Dworak: Zarys psychologii empirycznej (P. Chojnacki).

Przegląd czasopism — Revue de journaux psychologiques: 193

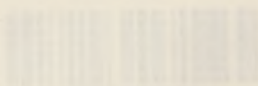
American journal of psychology XLV, 1—3 (E. Wieszołek); Archivio italiano di psicologia XI, 1—3 (K. Zakrzewski); Archiv für die gesamte Psychologie LXXXIII — LXXXVII (A. Wiegner); Industrielle Psychotechnik IX (F. Rybicki);

KWARTALNIK PSYCHOLOGICZNY

REDAKTOR
STEFAN BLACHOWSKI

KWARTALNIK PSYCHOLOGICZNY TOM V

Biblioteka Jagiellońska

100241725

W P O Z N A N I U

WYDAWCA: TOWARZYSTWO PSYCHOLOGICZNE
ZASIĘG FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ

KWARTALNIK PSYCHOLOGICZNY

REDAKTOR
STEFAN BŁACHOWSKI

TOM V/1-2

1 9

P O Z N A Ń

3 4

POZNAŃSKIE TOWARZYSTWO PSYCHOLOGICZNE
Z ZASIĘKU FUNDUSZU KULTURY NARODOWEJ

---

*ODBITO W DRUKARNI
UNIWERSYTETU POZNAŃSKIEGO
pod zarządem Józefa Winiewicza*

NEUROSE UND UNFALLNEIGUNG IM FAHRERBERUF

Vorläufige Mitteilung von psychotechnischen Untersuchungen an 33
medizinisch-psychologisch bekannten Versuchspersonen¹⁾.

I. Fragestellung.

Einer von uns (Mayerhofer) hatte Untersuchungen über den Einfluss des Alkohols auf die Fahrtüchtigkeit angestellt (1), (2). Diese Versuche hatten charakteristische Ergebnisse gezeitigt. Es waren zwei Stadien der Alkoholwirkung festzustellen: Das durch kleinere Alkoholmengen hervorgerufene Stadium (Schwankungsstadium im Gegensatz zum zweiten, dem Lähmungsstadium) war gekennzeichnet durch die psychische Labilität neben der motorischen.

Bei einigen der damals untersuchten Personen wurden schon vor der Alkoholisierung ähnliche Erscheinungen festgestellt. Bei diesen Vpn. handelte es sich, wie sich später herausstellte, ausnahmslos um schwere Neurotiker. Diese Beobachtung erinnerte an Kraepelin's Formulierung (3), dass schwere Rauschzustände als artifizielle Psychose bezeichnet werden können und führte zu der allgemeineren Fragestellung: Welche Beziehungen bestehen zwischen der dauernden Labilität eines Neuroikers und seiner Fahrtüchtigkeit?

---

¹⁾ Die Versuche wurden von März bis Dezember 1932 im Institut für industrielle Psychotechnik und Arbeitstechnik der Technischen Hochschule Berlin (Leiter Prof. Dr. Moede) durchgeführt und sind dann kurze Zeit im Psychologischen Institut der Universität Berlin, Abt. f. Psychotechnik (Leiter Prof. Dr. Rupp) fortgeführt worden. Gegenwärtig werden ergänzende Versuche von Mayerhofer im Ustřední psychotechn. ustav československý in Prag (Dir. Prof. Dr. Šeracký) durchgeführt.

Um diese Frage zu beleuchten, wurden psychotechnische Untersuchungen an 55 Versuchspersonen angestellt, die dem einen von uns (Rothe) nach ihrer psychischen Struktur genau bekannt waren, und zwar 28 weil sie bei ihm in psychotherapeutischer Behandlung standen, und 5, weil sie ihm, ohne erkrankt zu sein, infolge langjähriger Bekanntschaft psychologisch durchsichtig waren. Die Unfallneigung wur-

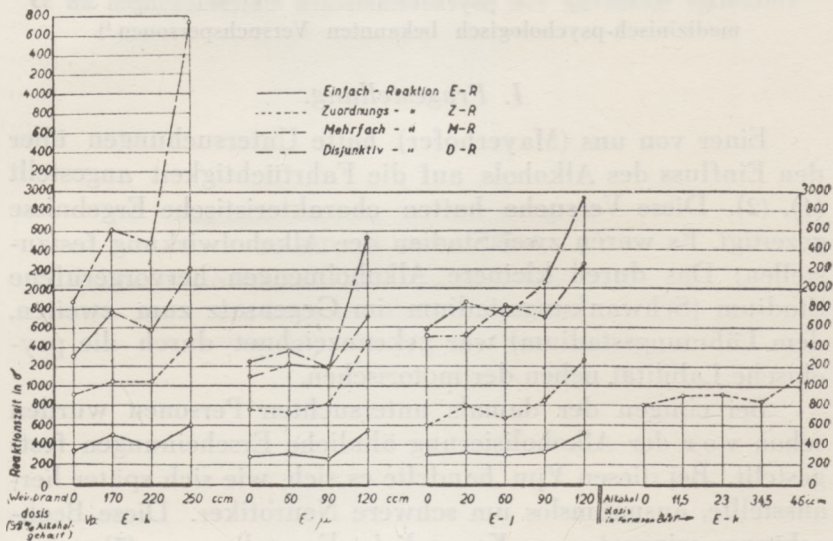

ABBILDUNG 1.

Die Kurve zeigt deutlich die Labilität, die durch Alkoholwirkung verursacht wurde, in Form von Schwankungen der Reaktionszeiten, die dann bei einem gewissen Quantum Alkohol eine plötzliche Verlängerung erfahren.

de angenommen teils durch die Anzahl der von den Vpn. angegebenen erlittenen Unfälle, teils daraus, dass die psychotechnische Untersuchung Ausfallerscheinungen ergab, wie zu lange Reaktionszeiten, schlechte Aufmerksamkeits-Leistungen, aus denen auf die Untüchtigkeit im Fahrerberuf, also auf Unfallneigung geschlossen werden konnte.

Auf Grund der Arbeiten Marbe's (4), (5) hat sich allgemein die Ansicht durchgesetzt, dass man von Unfällen sprechen kann als von Personen mit einer konstitutionellen Unfallneigung. Marbe kommt zu dieser Ansicht durch Statistiken. Diese berechtigen u. E. nicht dazu, von einer Unfallkonstitution zu sprechen. Ein konstitutionelles Moment kann aus der Statistik nicht erschlossen werden²⁾.

Genauer betrachtet sind sogar die Statistiken selbst aufrechtbar. Denn es gibt für einen Unfall in Wirklichkeit niemals nur eine Ursache. Viele Statistiken sind insofern unzulänglich, als sie die Ursachen der Unfälle in einigen wenigen Gruppen wiedergeben. Ausserdem sind die bisher aufgestellten Ursachengruppen untereinander häufig unvergleichbar, überdecken sich gegenseitig zum Teil oder lassen grosse Lücken. Da wird etwa gesagt, x Unfälle sind auf mangelnde Geistesgegenwart, y Unfälle auf unrichtige Einstellung zum Beruf, z Unfälle auf Trunkenheit zurückzuführen. Es ist sicher, dass der Betrunkene meist auch eine unrichtige Einstellung zum Beruf und mangelnde Geistesgegenwart haben wird, dass die mangelnde Geistesgegenwart auch auf unrichtige Einstellung zum Beruf zurückgeführt werden kann. Niemals ist gesagt, wie diese Gruppen festgestellt wurden. Die logischen Mängel in der Anlage der Statistik lassen vermuten, dass die Ergebnisse falsch bewertet werden, so dass sich auf diese Weise ein falsches Dogma zu bilden droht.

U. E. mit mehr Recht spricht Lipmann (6), (7) nicht von einer Unfallkonstitution, sondern von einer Dispo-

²⁾ Im übrigen ist die Unfallkonstitution von Marbe stets nur ganz allgemein und ganz verallgemeinert angenommen worden. Aus den weiter unten angeführten experimentellen Ergebnissen geht mit Klarheit hervor, dass eine Unfallkonstitution als eine konstante Eigenschaft des Unfällers nicht angenommen werden kann. Die Unfallneigung ist vielmehr, wie es in dem Folgenden dargelegt wird, eine Eigenschaft des Unfällers, die von der momentanen Situation einerseits von dispositionellen Momenten andererseits abhängig ist.

sition und von dispositionellen Momenten, die zu Unfällen führen können³⁾. Ergänzt man diese Disposition zu Unfällen nicht durch die Konstitution, sondern, wie wir es hiermit tun wollen, indem man die individuelle Genese der Disposition des Unfallers und die psychische Position des Unfallers zu den dispositionellen Momenten betrachtet, so kommt man zu klareren und lebensnäheren Ergebnissen. Nur durch Eindringen in die psychische Struktur der Personen lassen sich die psychotechnischen Untersuchungsergebnisse richtig bewerten, lässt sich die Genese der Disposition verstehen und damit die Disposition zum Unfall ändern. Wir glauben, zu einer exakteren Erfassung der Tatsachen beizutragen, weil wir einerseits die psychische Struktur der Vpn. und ihre Entwicklung im Laufe des Lebens beurteilt, andererseits psychotechnische Untersuchungen angestellt haben. Wenn unser Ma-

³⁾ Allerdings benützt Lipmann die Begriffe Konstitution und Disposition in einem anderen Sinne, wie es im allgemeinen üblich ist. Er sagt wörtlich: „Wir gebrauchen hier den Ausdruck 'Disposition' nicht in dem in der Psychologie gebräuchlichen Sinne des 'Gerüstetseins' und 'Gerichtetseins' eines Individuums (W. Stern) und auch nicht in dem wir damit eine latente Energie bezeichnen, die erst dann aktualisiert wird, wenn gewisse äussere Bedingungen hinzutreten, sondern indem wir Leistungsdisposition und Leistungskonstitution einander gegenüberstellen, bezeichnen wir als dispositionelle die mehr akuten Schwankungen und Verschiedenheiten der Leistungsbereitschaft, als konstitutionell die mehr chronischen Aenderungen der Leistungsbereitschaft. Hinsichtlich der Leistungskonstitution hätten wir weiterhin zu unterscheiden: die ererbte und die erworbene.“

Halten solche Neugestaltungen eines Bestimmungsfaktors längere Zeit an, so verschwindet ihre akute Wirkung auf die Leistungsdisposition wieder. Entweder, es entsteht eine neue Leistungskonstitution, es entwickelt sich auf neuer Basis eine neue Leistungsgewohnheit, oder es tritt eine Gewöhnung an die veränderten Bestimmungsfaktoren und damit ein Rückfall in die alte Leistungsgewohnheit ein“. (Lipmann: Lehrbuch der Arbeitswissenschaft, Seite 23 FF). Daraus ergibt sich jedenfalls, dass Lipmann u. E. richtig die Leistungsbereitschaft und damit auch die Unfallneigung mehr dynamisch auffasst als Marbe.

terial auch noch keine abschliessenden Ergebnisse liefert, so glauben wir wegen der prinzipiellen Wichtigkeit des Problems doch, zu dieser vorläufigen Mitteilung verpflichtet zu sein.

II. Versuchsanordnung.

Die psychische Struktur der Vpn. wurde von einem von uns (Rothe) beurteilt, die psychotechnische Untersuchung wurde unabhängig davon von dem anderen von uns (Mayerhofer) vorgenommen. Nur bis zu einem gewissen Grade fand eine gegenseitige Orientierung statt, indem die Belastung bei der psychotechnischen Untersuchung je nach der Schwere der Neurose vorher vorgeschrieben wurde, oder indem der psychotechnische Untersucher (Mayerhofer) während der Versuche von dem Psychotherapeuten (Rothe) einzelne Aufklärungen erhielt. Nach Abschluss der Versuche wurden dann die Ergebnisse miteinander verglichen und besprochen. Es wurden folgende psychotechnischen Versuche vorgenommen: Messung der Reaktionszeiten am Kraftfahrer-Prüfstand nach Moede-Piorkowski. Feststellung der Aufmerksamkeitsleistung mit einem Projektions-Bourdon-Apparat und mit dem Aufmerksamkeitsmesser nach Piorkowski. Einige Versuche wurden auch mit dem Heydt'schen Bremsfahrt-Apparat vorgenommen.

Der Kraftfahrerprüfstand wurde in der Form verwendet, wie er im Psychotechnischen Institut der Technischen Hochschule zurzeit unserer dortigen Arbeit in Benutzung stand. Er bestand aus einem Reizfeld mit 5 roten Lampen, die als Reizsignale verwendet wurden, und aus einer Anzahl weisser, gelber und grüner Lampen zum Zwecke der Ablenkung. Auf die roten Lampen war mit 2 Fusshebeln, einer Handbremse und dem Steuerrad zu reagieren (8), (9), (10). Die Reaktionszeit wurde mit dem Hipp'schen Chronoskop in tausendstel Sekunden gemessen. Bei jeder Vp. wurden 4 Gruppen von je 12 Einzelzeiten gemessen, und zwar:

1. 12 Zeiten, wobei auf eine bestimmte gleichbleibende Lampe eine gleichbleibende Bewegung mit dem rechten Fuss durchzuführen war (Einfachreaktion = ER).

2. Die nächsten 12 Zeiten wurden als Zuordnungsreaktion = ZR geprüft. Jeder der 5 Lampen war je eine Reaktionsbewegung zugeordnet.

3. Wurden 12 Reaktionszeiten als Mehrfachreaktion = MR geprüft, wobei immer 2 Reizlampen gleichzeitig gegeben wurden und immer zwei — bei der ZR eingeübte — Reaktionsbewegungen gleichzeitig vorgenommen werden mussten. Hier waren 9 Kombinationen möglich.

4. Wurden 12 Reaktionszeiten als Disjunktivreaktion = DR gegeben. Es wurden zwei Lampen als erste Gruppe und die übrigen drei Lampen als zweite Gruppe zusammengeschaltet, derart, dass jede Lampe nur ausgeschaltet werden konnte, wenn einmal zwei und das andere Mal drei Bewegungen gleichzeitig ausgeführt wurden, je nachdem zu welcher Gruppe die Lampe gehörte. Dabei wurde eine akustische Ablenkung durch Hupensignale, eine optische durch die weissen, gelben und grünen Lampen und eine intellektuelle eingeschaltet, die darin bestand, dass die Vp. von 100 rückwärts zählen musste.

Bei den ersten Versuchen haben wir die Einübung folgendermassen vorgenommen: Zuerst wurden Reize gegeben, ohne die Reaktionszeiten zu messen, und zwar solange, bis eine merkliche Verbesserung der Leistung nicht mehr erzielbar schien und die Bewegungen so automatisiert waren, dass fehlerhafte Bewegungen nur als Ausnahme auftraten. Später zeigte es sich jedoch, dass es schon bei der Einübung der Zuordnungsreaktion ausserordentlich darauf ankam, in welcher Reihenfolge die Einübung der Bewegungen erfolgte, besonders darauf, wann von einer Aufgabe zur nächsten fortgeschritten und in welchen Abständen die bisher eingeübten Reize repetiert wurden.

Die Reaktionsversuche wurden folgendermassen ausgewertet: In Anlehnung an die Methode, die im Moede'schen Institut üblich ist, wurden von je 12 gemessenen Werten die zwei Extremwerte E_u und E_o vernachlässigt und von den übriggebliebenen Werten das arithmetische Mittel AM und die

mittlere Variation MV berechnet. Wir sind aber bald zu der Ueberzeugung gekommen, dass diese Methode der Auswertung oft charakteristische Merkmale nicht genügend heraushebt. Wenn man von nur 12 gemessenen Werten zwei regelmässig vernachlässigt, hat man meist gerade die Werte vernachlässigt, durch die im Leben Unfälle hervorgerufen werden. Man ist zu dieser Vernachlässigung nur ausnahmsweise berechtigt, nämlich dann, wenn die Extremwerte mit Sicherheit als Zufallsergebnisse festgestellt werden können. Bei unserer Untersuchungstechnik wird durch die Extremwerte meist die Labilität der Vp. gekennzeichnet. Hierüber wird weiter unten noch näheres gesagt. Die gewonnenen Werte haben wir nach verschiedenen Gesichtspunkten in Kurven zusammengefasst:

A) Wir haben die bei der ER, ZR, MR und DR gefundenen Eu und Eo Werte, ferner die AM und MV₂ Werte graphisch eingetragen und diese Punkte bei ER, ZR, MR und DR miteinander verbunden. Diese Verbindungslinien sind nur gezeichnet worden, um ein klares graphisches Bild zu bekommen, wobei massgebend nur die miteinander verbundenen Punkte und nicht die zwischen den Punkten gezeichneten Linien sind. Wenn es auch keine Uebergänge zwischen ER und ZR oder ZR und MR oder MR und DR gibt, so haben wir doch die Verbindungslinien zeichnen zu müssen geglaubt, weil die charakteristischen Merkmale der untersuchten Personen nur auf diese Weise deutlich in die Augen springen.

B) Ausserdem haben wir einen Kurvenausschnitt so gezeichnet, dass wir die bei den Prüfungen erhaltenen Einzelwerte nach der Reihenfolge, wie sie sich bei der Prüfung ergaben, graphisch dargestellt haben.

C) Schliesslich haben wir, einem Vorschlage Lipmann's folgend, die bei den Untersuchungen erhaltenen Einzelwerte nach der Grösse der Reaktionszeiten geordnet und entsprechende Kurven für die ER, ZR, MR und DR der Vpn. dargestellt. Der erste und letzte Wert ist also mit Eo und Eu identisch. Das arithmetische Mittel bezieht sich auf die dazwi-

schen liegenden 10 Werte. Die mittlere Variation braucht hier nicht eingetragen zu werden, denn die Streuung ist aus dem Diagramm sofort sichtbar. Das Mass dafür gibt das im ersten Teil über, im zweiten Teil unter der Linie des AM befindliche Kurvenstück.

Bezüglich der *Aufmerksamkeitsleistung* haben wir einen Projektions-Bourdon-Apparat in der Ausführung nach Cobliner verwendet mit einem Film von 60 Reihen zu 7 Buchstaben pro Reihe. Die Vp. musste je 2 ihr vorgeschriebene Buchstaben beobachten und diese mittels zweier Zähler registrieren. Die Geschwindigkeit des Films war 75 Reihen pro Minute. Die Versuchsdauer betrug 10 Minuten. Je nach den Buchstaben waren 250 bis 500 Zeichen zu zählen. Die Leistung wurde in Fehlerprozenten berechnet.

Als Versuchspersonen kamen alle diejenigen der Patienten des einen von uns (Rothe) in Betracht, denen eine psychotechnische Untersuchung zugemutet und dienlich werden konnte. Diese Patienten litten an folgenden Beschwerden: Angstzuständen wie Platzangst, Lampenfieber, Erröten und Errötungsfurcht, an Krampfzuständen wie Stottern, an Zwangsvorstellungen, Depressionen, sexuellen Neurosen. Es fielen also diejenigen Patienten aus, die entweder zu schwer erkrankt oder nebenher noch mit organischen Störungen wie Gelenkaffektionen, Blindheit usw. behaftet waren. Es hat sich gezeigt, dass die bei der psychotechnischen Untersuchung einübbarer Leistung ein zweckmässiges psychotherapeutisches Mittel werden kann. In dieser Hinsicht wollen wir noch weitere Erfahrungen sammeln und die Ergebnisse später veröffentlichen.

III. Ergebnisse.

Die Kurven der schweren Neurotiker zeigen verlängerte Reaktionszeiten und grosse Streuung. Diese Streuung ist sowohl durch die übergrosse mittlere Variation als auch durch die besonders hohen Maximalwerte charakterisiert. Die grosse Streuung entspricht der Labilität, die man

als Kardinalsymptom der Neurosen überhaupt betrachten kann. Wenn wir die schweren Neurotiker als Personen mit starker Unfallneigung bezeichnen, so geschieht das gerade wegen dieser Labilität. Bei weniger Schwerkranken, aber doch nach ihrer psychischen Struktur als neurotisch festgestellten Personen ist diese Labilität nicht so ausgesprochen, aber immerhin noch deutlich genug vorhanden. Es konnte, wie bereits erwähnt, auch eine gewisse Parallelität zwischen der Reaktionsleistung der Alkoholisierten und der Neurotiker in Bezug auf die Labilität festgestellt werden.

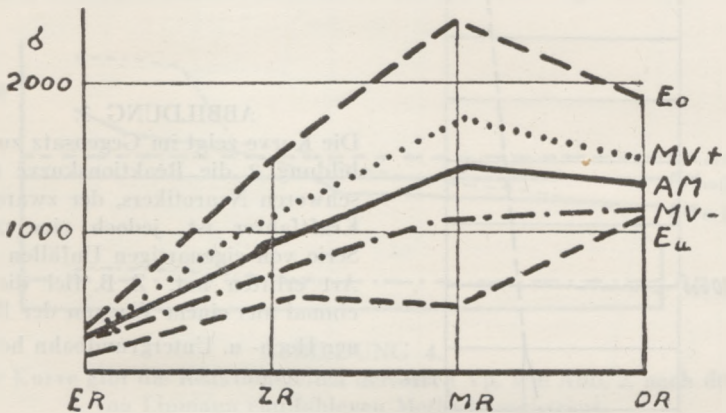

ABBILDUNG 2.

Die Kurve zeigt die Reaktionszeiten einer relativ gesunden Vp., die seit Jahren tüchtiger Kraftfahrer ist und keine nennenswerten selbstverschuldeten Unfälle erlitten hat.

Einige dieser psychisch wenig geschädigten Vpn. lassen bei der psychotechnischen Prüfung keine wesentliche Labilität erkennen. Wir sind zu der Annahme gezwungen, dass bei der Untersuchung eine wesentliche Labilität nur deshalb nicht zum Ausdruck kam, weil die Anzahl der Einzelprüfungen dazu nicht ausreichte. Wenn unter 12 gemessenen Ergebnissen die Streuung schon deutlich wird, liegt eine starke Labilität, schwere Neurose, grosse Unfallneigung vor. Wenn unter 12

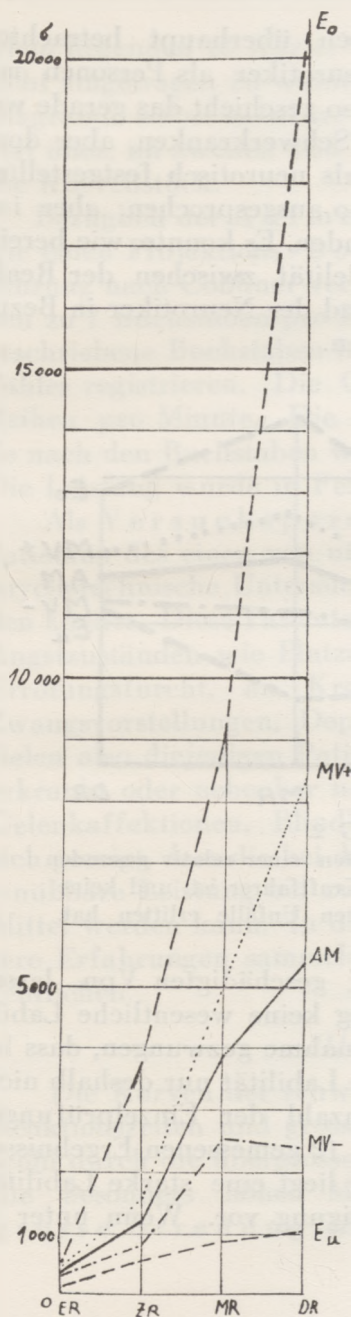

ABBILDUNG 5.

Die Kurve zeigt im Gegensatz zu Abbildung 2 die Reaktionskurve eines schweren Neurotikers, der zwar kein Kraftfahrer ist, jedoch eine grosse Serie von eigenartigen Unfällen aller Art erlitten hat. Z. B. fiel die Vp. einmal aus einem Waggon der Berliner Hoch- u. Untergrundbahn heraus.

gemessenen Ergebnissen einer anderen Vp. die Streuung nicht deutlich wird, so wäre es doch denkbar, dass sie unter 24 oder unter 50 Einzelmessungen deutlich werden könnte⁴⁾. Dies wäre nicht auf eine leichtere Ermüdbarkeit allein, sondern darauf zurückzuführen, dass für die Erkennung der tatsächlich vorhandenen Labilität die Wahrscheinlichkeitsbedingungen geschaffen werden müssen.

Hier spielt auch noch eine andere Frage eine Rolle. Wir deuteten vorhin schon kurz an, dass man von einigen Ausnahmen absehen müsse, wenn man die Schwere der Neurose und die psychotechnisch feststellbare Minderleistung in Parallele

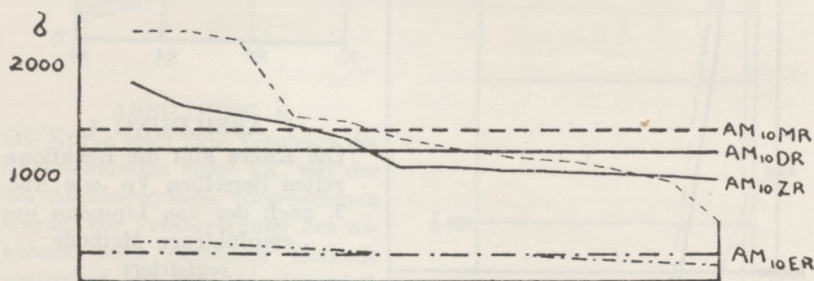

ABBILDUNG 4.

Die Kurve gibt die Reaktionszeiten derselben Vp. wie Abb. 2, nach der von Lipmann empfohlenen Methode registriert.

setzt. Es muss hier besonders betont werden, dass eine psychotechnisch feststellbare Minderleistung, sofern man dispositionelle Momente, wie Alkoholwirkung, Ermüdung, negative Affekte, Giftwirkungen etc. ausschliessen kann, immer auf eine Neurose hinweist. Dieser Satz lässt sich aber nicht ohne weiteres umkehren. Eine schwere Neurose braucht nicht immer eine an den von uns bisher benutzten Apparaten psycho-

⁴⁾ Gegenwärtig führt Mayerhofer Versuche durch, bei denen nicht 12 Einzel-RZ-en, wie ursprünglich gemessen werden, sondern 150 Einzel-RZ-en. Das bedeutet zwar eine langwierige Untersuchungsmethode, gleichzeitig aber auch eindeutigere und verlässlichere Ergebnisse.

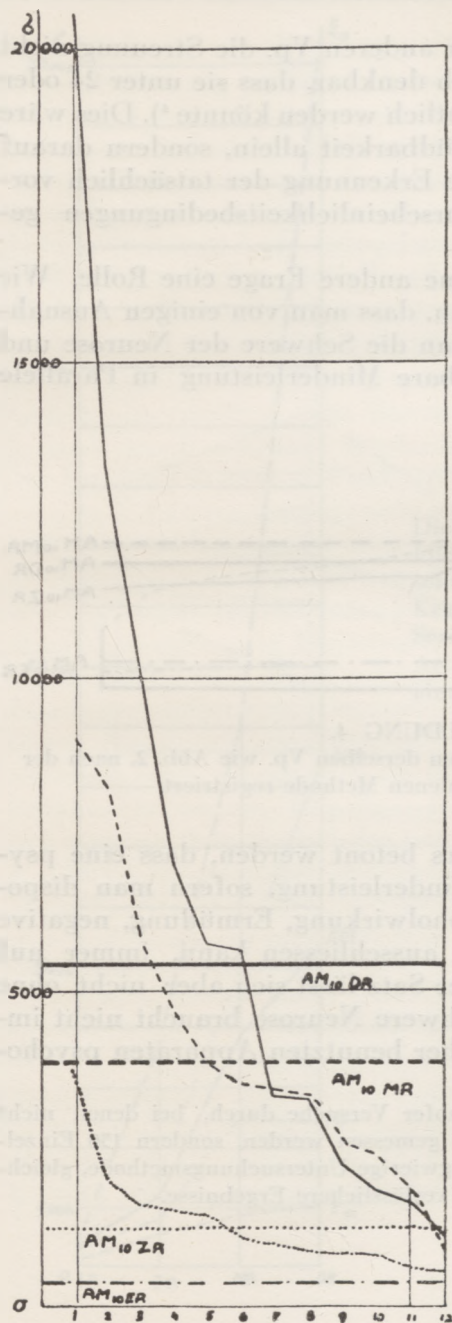

ABBILDUNG 3.
Die Kurve gibt die Reaktionszeiten derselben Vp. wie Abb. 3, nach der von Lipmann und empfohlenen Methode registriert.

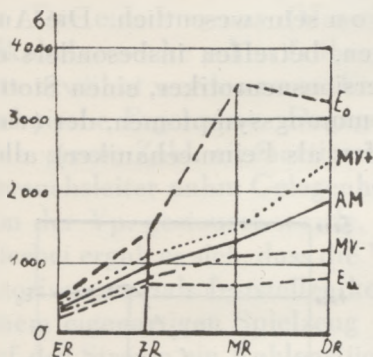

ABBILDUNG 6.

Die Kurve zeigt zum Vergleich die Reaktionszeiten einer Vp., mit der ein Alkoholversuch vorgenommen wurde, vor Verabreichung des Alkohols, nach derselben Methode registriert wie bei Abb. 2 und 3. Es ist anzunehmen, dass die Vp. an leichter Neurose erkrankt ist und dies ist nicht nur aus der Kurve zu schliessen, sondern auch aus anderen Symptomen, die beim Alkoholversuch beobachtet werden konnten. Im übrigen vergl. diese Kurve mit Abb. 8.

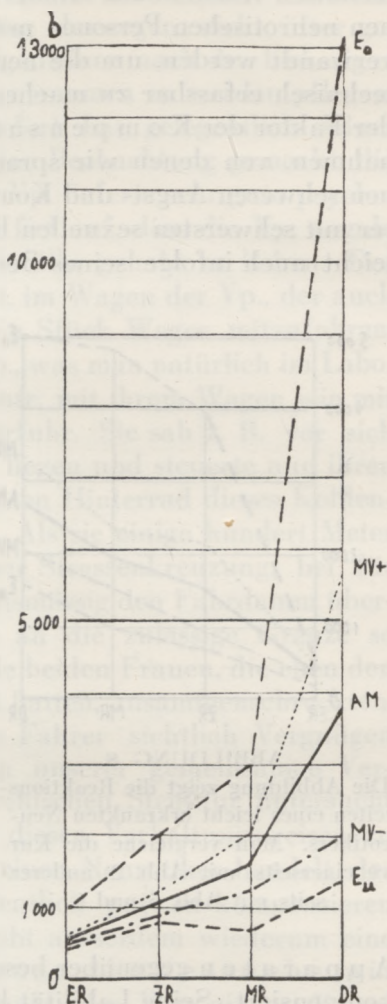

ABBILDUNG 7.

Die Kurve zeigt die Reaktionszeiten derselben Vp. wie Abb. 6, 30 Minuten nach Genuss von 500 ccm Moselwein = 40 ccm Alkohol.

technisch feststellbare Minderleistung zu ergeben. Bei einzelnen neurotischen Personen müssen vielleicht andere Apparate verwandt werden, um die neurotische Labilität auch psychotechnisch erfassbar zu machen. Es scheint uns, als wäre hier der Faktor der Kompensation sehr wesentlich. Die Ausnahmen, von denen wir sprachen, betreffen insbesondere einen schweren Angst- und Konversionsneurotiker, einen Stotterer mit schwersten sexuellen Hemmungssymptomen, der (vielleicht auch infolge seines Berufes als Feinmechaniker) allen

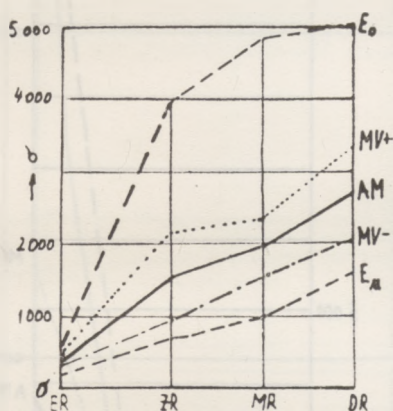

ABBILDUNG 8.

Die Abbildung zeigt die Reaktionszeiten eines leicht erkrankten Neurotikers. Man vergleiche die Kurve einerseits mit Abb. 2 andererseits mit Abb. 5 und 6.

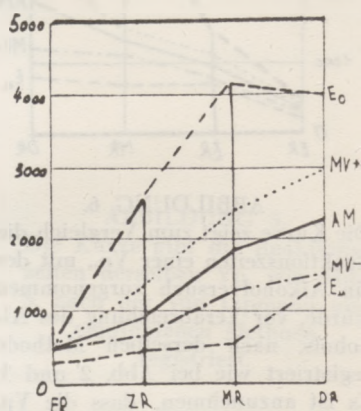

ABBILDUNG 9.

Die Abbildung zeigt die Reaktionszeiten eines leicht erkrankten Neurotikers. Man vergleiche die Kurve einerseits mit Abb. 2, andererseits mit Abb. 5 und 6.

Apparate gegenüber besonders gut kompensiert, ja überkompensiert. Seine Labilität kommt im wesentlichen nur Personen gegenüber zum Ausdruck. Auffallend ist bei ihm, dass er bei der Disjunktivreaktion zu dieser Ueberkompensation kommt, während die Mehrfachreaktion eine bedeutende Streuung mit einem sehr grossen Maximalwert zeigt. Dieser Maximalwert deutet darauf hin, dass trotz Kompensation eine ge-

wisse Unfallneigung bei dieser Vp. vorhanden ist. Es kann sein, dass solche hohen Werte nur deswegen nicht öfter gemessen worden sind, weil im allgemeinen nach der bisherigen Methode nur sehr wenig Werte genommen zu werden pflegen.

Der eine von uns (Mayerhofer) hat gelegentlich seiner Alkoholversuche schon früher eine Beobachtung gemacht, die hier erwähnt werden muss. Eine Vp. lieferte sehr gute psychotechnische Ergebnisse. Dagegen fiel auf, dass die Vp. angab, eine grosse Zahl eigenartiger Unfälle gehabt zu haben. Der Versuchsleiter nahm Gelegenheit, im Wagen der Vp., der auch von der Vp. gesteuert wurde, ein Stück Weges mitzufahren. Hierbei ergab es sich, dass die Vp., was man natürlich im Laboratorium niemals feststellen konnte, mit ihrem Wagen wie mit einem eigenartigen Spielzeug verfuhr. Sie sah z. B. vor sich auf der Strasse ein Kohlenstück liegen und steuerte nun ihren Wagen so, dass sie mit dem rechten Hinterrad dieses Kohlenstückchen quer wegschleuderte. Als sie einige hundert Meter weiter 2 Frauen sah, die an einer Strassenkreuzung, bei für Fahrzeuge rotem Licht, vorschrittmässig den Fahrdamm überschreiten wollten, fuhr sie bis an die zulässige Grenze so scharf und schnell heran, dass die beiden Frauen, die eben den Fuss auf den Fahrdamm gesetzt hatten, zusammenschreckten, was dem kindisch-neurotischen Fahrer sichtlich Vergnügen bereite. Obgleich diese Vp. in unserer gemeinsamen Versuchsreihe nicht nach ihrer psychischen Struktur untersucht werden konnte, war doch aus diesen Verhaltensweisen zu schliessen, dass es sich hier um einen Neurotiker handelt, der nur im Laboratorium ausserordentlich gut zu kompensieren versteht. Diese Feststellung ergibt ausserdem wiederum eine Parallele zu den Ergebnissen der Versuche mit Alkohol. Auch dort gab es unter den Vpn. einige, die sogar die Giftwirkung bis zu einem gewissen Grade kompensieren konnten. Bei einer gewissen Belastung oder nach Aufhören der Versuche zeigte sich aber doch, dass die Kompensation nur unzureichend war. Das war aber auch schon bei der gewöhnlichen Belastung bei genauerem Zusehen an einzelnen

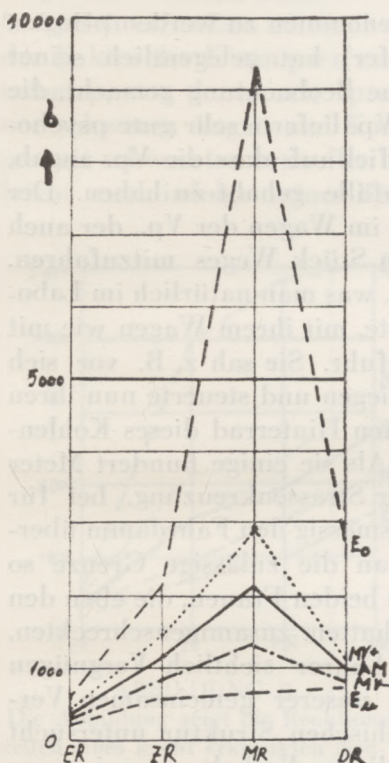

ABBILDUNG 10.

Die Kurve zeigt deutlich die Verschlechterung der Leistung bei der mehrfach und unverhältnismässig starke Besserung bei der Disjunktivreaktion.

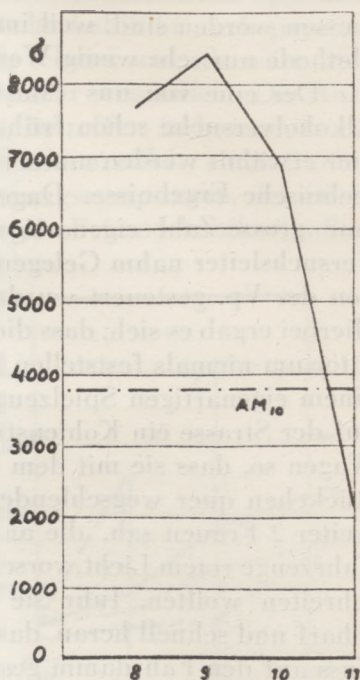

ABBILDUNG 11.

Die Kurve zeigt die langsame Erholung nach einer zu langen Reaktionszeit. Diese Beobachtung wird nicht immer wenn Neurotiker zu lange reagieren gemacht, aber immerhin so häufig, dass sie als typisch aufgefasst werden kann. Zufolge der serienweise auftretenden langen Reaktionszeiten muss die Erscheinung als ein besonderes Zeichen für die erhöhte Unfallneigung aufgefasst werden.

Reaktionen und der sehr hohen Lage der Maximalwerte feststellbar. Auch diese Beobachtung zeigt, was schon aus dem früher Gesagten hervorgeht, dass die Auswertung nach der jetzt üblichen Methode nach Moede-Piorkowski keine einwandfreien Versuchsergebnisse liefert und dass diese Auswertung einer Verbesserung dringend bedarf. Darüber ausführlich noch weiter unten.

Bei vielen neurotischen Versuchspersonen konnten wir die Beobachtung machen, dass, wenn einmal abnorm lange reagiert worden war, noch weitere 2 bis 3 abnorme Reaktionszeiten folgten, bevor die Vp. auf die vorher für sie massgeblichen Durchschnittswerte zurückkam.

Die Feststellung, dass das Erlebnis des Misserfolges der eigenen Leistung wie eine ungünstige Suggestion wirkt und die darauffolgende Leistung ganz wesentlich verschlechtert, haben wir schon bei der Einübung gefunden. War versehentlich einmal die einem Reiz zugeordnete Bewegung falsch eingeübt, so war es gerade bei Neurotikern sehr schwierig, die falsche Gewohnheit wieder zu eliminieren und die vorschriftsmässige heranzubilden. Bei einer Vp. machten wir folgende interessante Beobachtung: Der psychotechnische Versuchsleiter (Mayerhofer) nahm die Einübung einer Versuchsreihe vor, kam jedoch trotz grösster Geduldanwendung zu keiner einigermaßen befriedigenden Leistung der Vp., so dass er glaubte, noch weiter üben zu müssen. Die Reaktionszeiten blieben, ohne dass sie gemessen wurden, offensichtlich so schlecht und die Fehler so zahlreich, dass mit einer Messung zu beginnen untunlich schien. Hierauf übernahm der medizinische Psychologe (Rothe), der die psychische Struktur der Vp. genau kannte, die Einübung. Er erzielte in wenigen Minuten, dass die Bewegungen gut automatisiert wurden. Diese Tatsache muss zurückgeführt werden a) auf die Einstellung der Vp. dem Versuchsleiter gegenüber, b) auf die Kenntnis, die der Versuchsleiter von der psychischen Struktur der Vp. hatte und die dadurch mögliche besondere Einübungstechnik. Die Einübungstechnik bestand darin, dass ein Reiz und nur

dieser so oft gegeben wurde, bis die Reaktion mindestens dreimal hintereinander richtig erfolgte. Dann wurde ein neuer Reiz und zwar möglichst der symetrische hinzugezogen, die zugeordnete Reaktion aber nur einmal gefordert. Daraufhin wurde die vorhergehende Reaktion sofort repetiert. Alsdann wurde die zweite so eingeübt, bis sie mit der gleichen Sicherheit wie die erste erfolgte u. s. w. Damit wurde die Bedingung hergestellt, dass die Vp. niemals mehrmals hintereinander den Misserfolg der eigenen Leistung erfahren, sondern sich an den bereits gut automatisierten Leistungen immer wieder psychisch stützen konnte. Ausserdem gingen nebenher psychische Ermunterungen, Aeusserungen über den zufriedenstellenden Fortschritt der Uebung. Wir glauben, nach mehrfachen derartigen Erfahrungen mit Bestimmtheit sagen zu können, dass diese Einübungstechnik, die sich nicht an ein allgemeines Schema bindet, sondern auf die Leistungsfähigkeit der Vp. eingestellt ist, wesentlich andere (bessere) Resultate (kürzere Reaktionszeiten und lebensnähere Werte) ergibt als die sonst übliche schematische, bei der oft unkontrollierbare Einflüsse (Sympathie, Antipathie der Vp. zum Versuchsleiter) zu Resultaten führen, die miteinander nicht verglichen werden können. Ähnliche Beobachtungen haben Baumgarten (11) und Giese (12) an Gesunden gemacht. Wir möchten behaupten, dass bei psychisch Erkrankten, daher Labilen, diese Erscheinung ganz besonders deutlich in die Augen springt, bei psychisch Gesunden aber dieselbe Erscheinung nachweisbar und von Bedeutung ist. Das Erleben der eigenen guten Leistung wirkt auf jeden Menschen als günstige Suggestion (Suggestion der Tat bezw. Ueberzeugungswert der Tatsache) und verbessert die darauffolgende Leistung, sogar die Möglichkeit der weiteren Uebung. Das Erlebnis des Misserfolges der eigenen Leistung wirkt wie ungünstige Suggestion und verschlechtert ganz wesentlich die darauffolgende Leistung sogar die Uebungsfähigkeit für die nächsten Minuten oder Stunden. Wir kommen hierauf weiter unten zurück. Um besser vergleichbare Resultate zu bekommen, haben wir, abgesehen von

den ersten Versuchen, die oben angeführte Einübungstechnik verwendet und sind nicht nach einer schematischen Anweisung bei der Einübung vorgegangen. Die „Erholung von einer schlechten Leistung“ geht eben bei Neurotikern nur langsam vonstatten, was als rein psychisches Phänomen gewertet werden muss. Wenn wir diese unsere Beobachtung nun vom Standpunkt der Unfallneigung bewerten wollen, so müssen wir sagen, dass bei neurotischen Personen, bei denen dieses Phänomen besonders deutlich ist, eine erhöhte Unfallneigung vorliegen muss, da eine einzige Fehllhandlung beim Fahren weitere ungünstige Handlungen nach sich zieht.

Die fehlerhaft durchgeführten Reaktionen haben wir zwar auch berücksichtigt, es lässt sich aber über diese Frage hier nichts abschliessendes sagen, und zwar aus 2 Gründen:

1. Die von uns benutzte Versuchseinrichtung registrierte die Fehler nicht automatisch. Sie mussten also vom Versuchsleiter beobachtet und verzeichnet werden, wodurch eine Fehlerquelle entstand.

2. Besitzen wir kein ausreichendes Vergleichsmaterial an objektiv gesunden Versuchspersonen, um festzustellen, welche Fehlerzahl als normal anzunehmen wäre.

Diesbezüglich können wir also vorläufig nur allgemein feststellen, dass ausser der Länge der Reaktionszeit auch die Fehlerzahl zu bewerten ist und dass bei einer grossen Anzahl von Vpn. ungewollte und zum Teil auch unbewusste Mitbewegungen jeder Art festzustellen waren. Es erscheint uns, als wäre die Anzahl der Fehler und der Mitbewegungen umso grösser, je schwerer die Neurose der Vp. war. Es muss weiteren Versuchen überlassen bleiben, diese Verhältnisse genauer zu durchforschen. Wir führen derzeit Versuche mit einer Versuchseinrichtung durch, die die automatische Registrierung der Fehlerzahl ermöglicht. Hier muss betont werden, dass das bisher zur Verfügung stehende, von anderer Seite zusammengestellte Vergleichsmaterial unzulänglich ist. Sicherlich sind unter den geprüften Versuchspersonen Neurotiker, ohne dass diese Tatsache bisher berücksichtigt worden wäre. Deshalb

sind die bisher als feststehend geltenden Normalwerte, soweit überhaupt vorhanden, nicht als Durchschnittswerte von durchweg normalen Versuchspersonen anzusehen. Wir haben, wie schon erwähnt, auch gesunde Versuchspersonen vergleichsweise untersucht. Als gesund haben wir nur Personen gelten lassen, die dem einen von uns (Rothe) soweit bekannt waren, dass er über die psychische Struktur ein Urteil hatte und damit auch latente Psychoneurose ausschliessen konnte. Dieses Material reicht nicht aus. Wir haben die Absicht, es zu vervollständigen. Auf Grund des bisher Gesagten können wir jedenfalls behaupten, dass die Auswertungsmethode des Moede-Piorkowski'schen Verfahrens so wie sie im Psychotechnischen Institut der Technischen Hochschule, Berlin-Charlottenburg, und wohl auch in den meisten anderen Instituten verwendet wird, durch verschiedene Mängel nur recht unverlässliche Ergebnisse liefern kann. Dies bezieht sich aber auch auf die Einübung und auf die Normalwerte, die zum Vergleich bei Feststellung der Unfallneigung angewendet werden. Wenn Moede als AM-Wert 1220 σ -n für die ZR 1890 σ -n, für die MR und 2250 σ -n für die DR als Normalwerte annimmt, so sind diese Normalwerte zum Teil zu hoch angenommen, was sicherlich zum Teil wenigstens, auf die Art der Einübung zurückzuführen ist. Wie aber bereits erwähnt, liegt der Hauptfehler der Moede'schen Methode darin, dass durch Weglassung der Extremwerte mitunter gerade das Charakteristische nicht berücksichtigt wird, und dies bei einer viel zu kleinen Anzahl von gemessenen Reaktionswerten. Bei dieser geringen Anzahl von gemessenen Zeiten kann aber die Berechnung der AM und MV Werte nur sehr unverlässliche Ergebnisse liefern.

Ohne ein abschliessendes Urteil diesbezüglich fällen zu können, glauben wir, für unsere weiteren Versuche folgende Versuchsanordnung als richtig anzuwenden: Keine Berücksichtigung der Einfach- und Zuordnungs-Reaktionszeiten, dafür aber mindestens 40 Messungen der Mehrfachreaktion ohne Ablenkung und anschliessend 40 gleiche Messungen mit Ablenkung, wobei noch die rasche Aufeinanderfolge von Reizen

besonders berücksichtigt werden soll (13). Die von uns jetzt benutzte Einrichtung ermöglicht die graphische Registrierung der einzelnen Reaktionen, so dass die vor den Versuchen durchgeführte Einübung ebenfalls registriert wird. Dieser Vorteil ermöglicht eine Bewertung der vorgenommenen Uebung, d. h. gibt ausser der Leistung auch an, durch welche Art und Zahl von Uebungen diese Leistungen bei den einzelnen Versuchspersonen erzielt wurden.

Was die **Aufmerksamkeitsleistung** der Neurotiker am Projektions-Bourdon-Apparat betrifft, so haben wir drei Gruppen feststellen können; die grösste Gruppe zeigte eine Einengung der Aufmerksamkeit (14). Diese Vpn. zählten also den einen Buchstaben mit normalen oder fast normalen Fehlerprozenten, den anderen aber mit wesentlich grösseren Fehlern. Zu dieser Gruppe gehörten die schweren Neurotiker⁵⁾. Bei ganz schweren Neurotikern war sogar für beide Buchstaben eine sehr schlechte Leistung, aber doch noch für beide Buchstaben unterschiedlich schlecht festzustellen. Eine dritte Gruppe bestehend aus 5 Vpn., hat wesentlich zu viel Buchstaben gezählt. Dieses Ergebnis kann nicht bewertet werden, weist aber immerhin darauf hin, dass die Vpn. geglaubt haben, ohne Beobachtung ein gutes Zufallsergebnis erzielen zu können.

Die Versuche mit dem Aufmerksamkeitsmesser nach Piorkowski ergaben weniger typische Ergebnisse, was u. E. darauf zurückzuführen ist, dass bei diesem Apparat sehr

---

⁵⁾ Während der Drucklegung erhielten wir Kenntnis von der Arbeit von Erwin Krause „Ausgleichsarbeiten an Bureaumaschinen“ Ind. Psyte. Jgg. 10, H. 6, Juni 1955, S. 175 ff. Krause beschreibt Versuche am Projektions-Bourdon-Apparat, bei denen er die von Mayerhofer schon im Herbst 1952 beschriebene Einengung der Aufmerksamkeit feststellt. Wenn auch Krause zufolge der anders gearteten Fragestellung seiner Arbeit für diese Erscheinung keine Erklärung gibt, und ihre Zusammenhänge mit der Neurose übersieht, so muss seine Feststellung trotzdem als eine Bestätigung der von Mayerhofer früher und von uns jetzt beschriebenen Ergebnisse angesehen werden.

verschiedene Leistungskomponenten eine Rolle spielen. Aber auch hier konnte festgestellt werden, dass die schweren Neurotiker schlechtere, die Gesunden bessere Leistungen erzielten.

Wir haben auch einige Versuche mit dem Bremsfahrtapparat nach Heydt gemacht. Wir glauben, dass gerade bei diesem Apparat die Uebung eine wesentliche Rolle spielt. Auch die psychisch gesunden Vpn., die wir an diesen Apparat gestellt haben, haben nach vorschriftsmässiger 3-Minuten-Uebung und 7-Minuten-Prüfung schlecht abgeschnitten. Die neurotischen Vpn. durchschnittlich noch schlechter. Wir haben aber an diesem Apparat den Einfluss der Stimmung auf den Erfolg der Uebung sehr deutlich feststellen können. Eine ziemlich schwer neurotische Vp. wurde mit dem Apparat, nachdem ihr dieser wie den anderen auch genau demonstriert worden war und nachdem sie 5 Minuten geübt hatte, nicht vertraut. Der Eindruck, dass während der Uebungszeit dauernd Klingelzeichen als Registrierung von Fehlern ertönten, verwirrte sie so sehr, dass während weiterer 40 Minuten trotz mehrfacher Beruhigungsversuche und weiterer Demonstration kein besseres Resultat, sondern immer noch eine nullprozentige Leistung festzustellen war. Offenbar wirkte die Demonstration, bei der der Versuchsleiter selbstverständlich wesentlich bessere Resultate erzielte, auf die Vp. sehr deprimierend und verstärkte ihr Minderwertigkeitsgefühl derart, dass sie zu keiner normalen Auffassung der Aufgabe gelangen konnte. Der Versuch wurde deshalb ergebnislos abgebrochen. An einem anderen Tage wurde mit derselben Vp. eine erneute Prüfung am Bremsfahrtapparat nach Heydt vorgenommen, die ebenfalls nullprozentige Leistung zeigte. Aber bald nach Beginn der Versuche wurde vom Versuchsleiter allmählich und sehr langsam, so dass es der Vp. nicht auffallen konnte, die Geschwindigkeit wesentlich herabgesetzt, wodurch die Aufgabe bedeutend erleichtert wurde. Es war jetzt beinahe unmöglich, überhaupt noch Fehler zu machen. Die Vp. reagierte auf diese nun bessere Leistung mit der Bemerkung: „Jetzt kann ich es schon gut“. Der Versuchsleiter bestätigte dies und begrün-

dete es damit: „Wenn man lange genug übt, dann kann man es“. Nach dieser Bemerkung wurde die Geschwindigkeit ganz langsam und unauffällig erhöht, so dass im Laufe von 10 Minuten die normale Geschwindigkeit erreicht war. Die Vp. hatte jetzt eine cca. 50%-ige Leistung, worüber sie, als sie darauf nochmals aufmerksam gemacht wurde, sichtlich sehr erfreut war. Der Versuchsleiter kam nun auf die Idee, die Wirkung dieser Stimmung auf andere Leistungen zu erforschen. Es wurde der Bourdon-Versuch, der kurz vor dem eben geschilderten Versuch A 21,7% Fehler, N 53,4% Fehler ergeben hatte, wiederholt mit dem Ergebnis A 8,9% Fehler, N 9,0% Fehler. Es war also hier festzustellen, dass die für die Vp. durchschnittliche Leistung, die eine wesentliche Einengung der Aufmerksamkeit aufwies, nun auf eine normale, ja gute Leistung, und zwar absolut gut auch bezüglich des Fehlens einer Einengung, gebracht werden konnte. Es ergibt sich hieraus, dass Fehlleistungen aufgehoben werden können durch günstige psychische Bedingungen. Es ist deshalb grundsätzlich festzustellen, dass aus guten psychotechnischen Leistungen niemals unbedingt auf normale psychische Struktur geschlossen, dass aber aus schlechten Leistungen bei Fehlen verschlechternder dispositioneller Momente mit grosser Wahrscheinlichkeit auf Neurose geschlossen werden kann. Unter Berücksichtigung der Labilität der Neurotiker sollte deswegen auf die Stimmung während der Durchführung der Versuche ganz besonders geachtet werden. Diese Regel ist sicherlich auch bei mehr oder weniger psychisch Gesunden von Bedeutung. Die Beachtung, die dem Stimmungsmoment geschenkt werden muss, kann sich niemals nach einem Schema richten. Denn es kommt hier manchmal auf kleine Differenzen an, ob eine beabsichtigte Stimmungsverschlechterung auch wirklich die Stimmung verschlechtert oder ob eine beabsichtigte Stimmungsverbesserung auch wirklich von der Vp. angenommen wird. Wir haben auch Versuche durchgeführt, bei denen eine Stimmungsverschlechterung oder Stimmungsverbesserung beabsichtigt war,

die aber von der Vp. entweder als Versuchsbedingung durchschaut oder kompensiert wurde, so dass hier keine oder weniger deutliche Wirkungen festzustellen waren. Bei einigen anderen wurde Lob und Tadel so sorgsam dosiert, dass sie vertrauensvoll angenommen wurden und auch eine deutliche Verbesserung bezw. Verschlechterung der Leistung festzustellen war. Die oben geschilderte Vp. greifen wir nur deshalb heraus, weil hier durch das stimmungsbelebende Moment die vorher recht schlechte Leistung normal, ja in jeder Richtung besser als normal wurde. Das kam auch zum Ausdruck bei der Prüfung am Aufmerksamkeitsmesser nach Piorkowski. An diesem Apparat wurden mit dieser Vp. ebenfalls vor und nach der gelungenen Bremsfahrtprüfung Versuche vorgenommen. Zwischen der ersten Leistung, die in der für die Versuchsperson durchschnittlichen Stimmung, und der zweiten Leistung, die in der Erfolgsstimmung vorgenommen wurde, ergab sich eine Verbesserung der Leistung um 50%. Wir haben wiederholt auch mit anderen Vpn. ohne diese Beeinflussung der Stimmung Versuche mehrmals am selben Apparat und am selben Tage oder an verschiedenen Tagen unternommen, wobei wir derartige oder auch nur annähernd ähnliche Schwankungen nicht feststellen konnten.

Hier soll noch ein Fall erwähnt werden. Eine an einer schweren Neurose erkrankte Vp., erklärte beim ersten Versuch am Piorkowski-Apparat einfach, überhaupt nicht den Anforderungen nachkommen zu können, sie war bei der geringsten Geschwindigkeit trotz sichtbar grösster Anstrengung ausserstande, die Knöpfe überhaupt niederzudrücken. Dieser Versuch wurde von Mayerhofer vorgenommen. Ein zweiter Versuch, der von Rothe vorgenommen wurde, der die Vp. bereits lange Zeit behandelt, ergab immerhin eine ca. 25%-ige Leistung. An diesem Tage wurde darauf der Versuch abgebrochen und in ca. 8 Tagen von Mayerhofer fortgeführt. Es ergab sich, dass vor Beginn der Versuche der Versuchsleiter eine längere Unterredung mit der Vp., einer gewesenen Arbeiterin

in einer Schokoladenfabrik, führen konnte. Das Gespräch befasste sich hauptsächlich mit den Arbeitsmethoden in der Schokoladenfabrik insbesondere auch mit der Wirkung der Einführung der Arbeit am fliessenden Band. Im Zusammenhang damit kam dann die Unterhaltung auf allgemeine Fragen der Psychotechnik und Arbeitstechnik überhaupt. Diese Unterredung, die ausgehend von der früheren Berufstätigkeit der Vp., ihr verschiedenes Neues sagte, erweckte einerseits ihr Interesse, verursachte andererseits ein gewisses Vertrauen gegenüber dem Versuchsleiter. Die Vp. ging jetzt mit grossem Interesse an die Versuche heran und erzielte am Piorkowski-Apparat eine 75%-ige Leistung.

Die letzten Beobachtungen zeigen, dass man die psychotechnisch festgestellten Leistungen in Bezug auf die Unfallneigung nicht einfach numerisch, rein mechanistisch verwerten soll. Das, was wir vom Standpunkt der Unfallneigung feststellen können, ist nicht eine ziffernmässig feststehende bessere oder schlechtere Leistung, etwa ausgedrückt durch einen AM-Wert von 50 σ -n mehr oder weniger. Feststellen können wir bloss die Labilität und die Grösse dieser Labilität. Sie ist bei relativ Gesunden geringer, bei Kranken grösser. Je schwerer die Neurose und die Unfallneigung sind, desto grösser die Labilität. Aber die Labilität ist abhängig von der Situation in der sich die Vp. befindet und kann bei derselben Person zu verschiedenen Zeiten und unter verschiedenen Umständen verschieden sein. In diesem Sinne können wir unsere bisherigen Versuchsergebnisse als Bestätigung dessen betrachten, was Spielrein (15) schon früher festgestellt hat. „Selbst wenn man durch physiologische oder psychotechnische Veränderungen das physiologische Optimum feststellen könnte, so würde dies doch nur für einen bestimmten Menschen und unter ganz bestimmten sozialen Bedingungen Gültigkeit haben. Unter veränderten Bedingungen wandelt sich auch die Leistungsfähigkeit. Eine langweilige und persönlich als widersinnig und nutzlos empfundene Arbeit wird mit einem geringeren Erfolge durchgeführt, als eine solche an

der der Arbeiter interessiert ist. Eine freie Arbeit wird intensiver betrieben als eine aufgezwungene. Diesen Unterschied kann weder der Physiologe noch der Psychotechniker erfassen, solange er an die Erforschung der Leistungsfähigkeit der menschlichen Arbeit rein mechanisch herantritt und die Menschen als eine reine Arbeitsmaschine betrachtet. Das war einer der Hauptfehler derjenigen, die meinten, man könne eine Physiologie der Arbeit schaffen, indem sie die Arbeit als einen rein energetischen Prozess auffassten“.

IV. Zusammenfassung.

Wir haben im ganzen mit 53 Vpn. gearbeitet, unter denen 25 ziemlich schwere und schwere Neurotiker waren (Gruppe 3). 5 Personen fühlten sich subjektiv gesund, müssen aber objektiv als psychisch krank angesehen werden (Gruppe 2). 5 Personen sind als psychisch gesund anzusehen (Gruppe 1). Die nachstehende Tabelle gibt an, wieviele Vpn. in den drei Gruppen bei dem Versuch am Prüfstand, am Bourdon-Apparat und am Aufmerksamkeitsmesser nach Piorkowski normale Leistungen und wieviele Vpn. schlechte Leistungen aufwiesen.

Am Kraftfahrerprüfstand, den wir in allen Fällen zur Feststellung der Leistungen benutzt haben, ergab sich also: Von den 5 gesunden Vpn. hatten alle gute Leistungen. Von den 5 leichtneurotischen Vpn. hatte 1 eine gute Leistung, 2 hatten schlechte Leistungen, 2 Leistungen lagen etwas unter der Norm. Von den 25 schwerneurotischen Vpn. hatten 2 gute, 18 schlechte Leistungen, 3 Leistungen lagen etwas unter der Norm. Wir wollen aus diesen Ergebnissen noch keine endgültigen Schlüsse ziehen, halten aber eine Fortführung der Untersuchungen für aussichtsreich.

Nicht nur aus dieser Zusammenstellung, sondern noch viel besser aus der Verfolgung der einzelnen Fälle, die wir hier aus Raumangel nicht wiedergeben können und einer späteren Veröffentlichung vorbehalten müssen, können wir

sagen, dass je nach dem Grad der Neurose die Unfallneigung auch prognostisch verschieden bewertet werden muss. Leichtere Neurotiker (Gruppe 2) können durch entsprechende kurze psychotherapeutische Anleitung nicht nur von ihrer Unfallneigung befreit, sondern darüber hinaus auch in ihrer Neurose wesentlich gebessert werden. In einem solchen Stadium der leichten Neurose kann das Autofahren (zunächst auf abgeschlossener Bahn) sogar als psychogymnastisches Mittel der Gesundung dienlich sein. Näheres darüber hat einer von uns (Rothe) ausgeführt. Durch

		Gruppe 1 gesund	Gruppe 2 leicht- neurotisch	Gruppe 3 schwer- neurotisch
im ganzen		5 Vpn.	5 Vpn.	23 Vpn.
Leistungen am Kraftfahrer- prüfstand	gut ⁶⁾	5	1 ⁷⁾	2 ⁷⁾
	schlecht ⁶⁾	0	2	18
Bourdon- Apparat	gut ⁶⁾	3	1 ⁷⁾	1 ⁷⁾
	schlecht ⁶⁾	0	1	14
Piorkowski- Apparat	gut ⁶⁾	3	2 ⁷⁾	2 ⁷⁾
	schlecht ⁶⁾	0	1	6

eine über das Technische hinausgehende, auf die psychische Struktur gerichtete Übung können leichte Neurosen geheilt werden, falls ein psychogymnastisches Programm durchgeführt wird (16), (17). Ob ein Neurotiker nur so leicht erkrankt ist, dass die Gefahr der Unfälle nicht zu gross

⁶⁾ In dieser Tabelle sind nur die Leistungen berücksichtigt, die einerseits ausgesprochen oder einigermaßen gut, andererseits sehr schlecht waren. Die Leistungen dagegen, die etwas unter der Norm lagen, sind in dieser Tabelle vernachlässigt. Zu beachten ist ferner, dass nicht alle Vpn. am Bourdon-Apparat und am Piorkowski-Apparat geprüft worden sind.

⁷⁾ Nicht eine der Vpn. mit guten Leistungen war an allen 3 Apparaten gut.

ist, ist durch medizinisch-psychologische u. psychotechnische Untersuchungen feststellbar. Diese beiden Untersuchungsmethoden müssen sich gegenseitig ergänzen. Die mittelschweren oder gar die schweren Neurotiker müssen von dem Fahrerberuf solange ferngehalten werden, bis die Besserung ihrer Neurose durch andere Methoden weit genug gediehen ist. Auf diese Weise wäre ein erheblicher Teil aller Unfälle ausgeschaltet.

Letzteres ergibt sich auch aus verschiedenen Statistiken. In Deutschland hat H. v. Hentig (18) die Unfälle in einer deutschen Grosstadt (Kiel) statistisch bearbeitet. Es ergab sich dabei, dass von 756 Autounfällen in 678 Fällen der Mensch und in nur 78 Fällen ein anderer Faktor die Unfallursache gewesen ist. In Amerika hat man ähnliche Statistiken aufgestellt, aber eine genauere Unterteilung vorgenommen. Es ergab sich, dass in Chicago (19) von 3000 Kraftwagenführern im Laufe von 6 Monaten 150 Mann 20% der Unfälle verursachten = 6 Unfälle pro Mann, 390 Mann 26% der Unfälle = 3 Unfälle pro Mann, 2460 Mann 54% der Unfälle = 1 Unfall pro Mann, bei einer Durchschnitts-Unfallhäufigkeit von 1,5 Unfälle pro Mann. In Cleveland (19) verursachten bei der Strassenbahn als Fahrer 50 Mann 44% aller Unfälle und 117 Mann nur 56% aller Unfälle.

Die Fahrer, die eine über dem Durchschnitt liegende Unfallhäufigkeit hatten, sind nach unseren Untersuchungen sicherlich als schwere Neurotiker anzusprechen. Das ergibt sich nicht nur aus unseren Versuchsergebnissen, sondern auch Rouser (20) verglich in Moskau zwei Gruppen von Arbeitern, von denen die eine Gruppe im Laufe eines Jahres 7 oder mehr, die andere 0 oder 1 Unfall gehabt hat und fand bei der ersten nicht nur Störungen der Psychomotorik, sondern auch solche des gesamten neurophysischen Zustandes. Diese aber hält er für bedingt nicht nur durch die angeborene Konstitution des betreffenden Individuums, sondern zum grossen Teil durch Einflüsse des Milieus und für veränderlich mit diesen Einflüssen. Ihre Ausschaltung aus dem Fahrbetrieb wäre anzustreben. Es kann doch nicht als Zufall betrachtet

werden, dass immer dieselben Personen die weitaus überwiegende Mehrzahl aller Unfälle hervorrufen. Dass diese Tatsache an der psychischen Struktur der Betroffenen liegt, muss ohne weiteres vermutet werden und wird zur Sicherheit erhoben durch unsere Versuchsergebnisse.

Zur Behandlung der Unfälle wurden in Amerika sogenannte Unfallkliniken (21), (22), (23), (24) eingerichtet. Dieselben arbeiten jedoch mit unzulänglichen Methoden. Unsere bisherigen Erfahrungen weisen darauf hin, dass der Gedanke der Unfallkliniken richtig ist. Aber die Unfallkliniken können ihren vorbeugenden Zweck erst dann befriedigend erfüllen, wenn sowohl die psychische Struktur der Unfälle als auch ihre psychotechnischen Leistungen und die Uebbarkeit der psychotechnischen Leistungen berücksichtigt werden.

LITERATUR

1. *Mayerhofer Georg*: Untersuchungen über die Wirkung des Alkohols auf den Fahrzeugführer unter besonderer Berücksichtigung des Reaktionsverhaltens. Ind. Psyte. Jgg. 9, H. 5, Mai 1932.
2. *Mayerhofer Georg*: Untersuchungen über den Einfluss bestimmter Alkoholmengen auf Reaktionszeit und Aufmerksamkeit. Ind. Psyte. Jgg. 9, H. 9, September 1932.
3. *Kraepelin-Lange*: Psychiatrie 1927.
4. *Marbe Karl*: Praktische Psychologie der Unfälle und Betriebschäden. München-Berlin 1926 (Oldenbourg).
5. *Marbe Karl*: Die gerichtopsychologische Begutachtung von Autounfällen und die Eignung zum Chauffeur. Leipzig 1932 (Hirschfeld).
6. *Lipmann Otto*: Unfallursachen und Unfallbekämpfung. Berlin 1925 (Schoetz).
7. *Lipmann Otto*: Lehrbuch der Arbeitswissenschaft, Jena 1932 (Fischer).
8. *Sandor Béla*: Experimentelle Analyse des Reaktionsvorganges bei verschiedenartiger Reizdarbietung. Ind. Psyte. Jgg. 1931, H. 8 u. Jgg. 1932 H. 1
9. *Matt Heinz*: Reaktion unter Aufmerksamkeitsbelastung. Ind. Psyte. Jgg. 1932, H. 3.
10. *Mayerhofer Georg*: siehe 1.

11. *Baumgarten Franziska*: Die Berufseignungsprüfungen. München-Berlin 1928 (Oldenbourg) S. 216 ff.
  12. *Giese Fritz*: Zur Betriebsführung psychotechnischer Prüfstellen. *Prakt. Psych.* 3 (I) S. 4.
  13. *Sandor Béla*: siehe 8.
  14. *Meumann, Balint*, zit. nach *Josef Froebes*: Lehrbuch der experimentellen Psychologie, Bd. 2, S. 92 ff.
  15. *Spielrein J. N.*: Die Psychotechnik in der Sowjetunion, *Analen der Betriebswirtschaft und Arbeitsforschung*, 1930.
  16. *Rothe Ernst*: Psychogymnastik. Max Hesses Verlag Berlin 1928, 10. Aufl., S. 283.
  17. *Rothe Ernst*: Aerztliche Grammatik der Seele. Max Hesses Verlag Berlin 1932, S. 73 ff., S. 92.
  18. *Hentig H. v.*: Unfallstatistik einer Grossstadt. *Monatsschr. f. Kriminalpsychologie und Strafrechtsreform*, Jgg. 1931, S. 569.
  19. *Lipmann Otto*: siehe 7.
  20. *Rouser E. J.*: Le role du facteur personnel dans les accidents du travail de l'industrie.
  21. *Bingham W. V.*: Safety and the individual 18 *Ansafeg.*
  22. *Bingham W. V.*: Personality and public accidents. A study of accident prone drivers 17 *Ansafeg.* 1928.
  23. *Brakeman E. E. and C. S. Slocombe*: Review of recent experimental result relevant to the study. *Psych. Bull.* Bd. 26, Nr. 1, 1929.
  24. *Bingham W. V.*: The prone to accident driver. Proc. 17 ann. conf. on highway engineering. Ann. arbor Michigan 1931.
-

LEISTUNGSKONSTITUTION UND LEISTUNGSDISPOSITION

Mayerhofer und Rothe haben in ihrer Arbeit „Neurose und Unfallneigung im Fahrerberuf“ (Siehe oben Seite 1 dieses Bandes) die Begriffe der „Unfall disposition“ und der „Unfall konstitution“ erörtert und sich im Wesentlichen, aber doch mit einem gewissen Vorbehalte, meiner Begriffsbildung angeschlossen. Mir scheint, meine Übereinstimmung mit der von den Verfassern vertretenen Auffassung ist noch grösser, als die Verfasser selbst es anerkannt haben.

Ich erlaube mir aus meiner Schrift „Leistungsfähigkeit und Selbstbeanspruchung“ (Leipzig, Barth, 1955, S. 8/9) den folgenden Abschnitt zu zitieren:

„Leistungsk onstitution ist der chronische — im Wesentlichen interindividuell verschiedene — Grad der Leistungsbereitschaft“.

„Leistungsdisposition ist der akute — im Wesentlichen intraindividuell veränderliche — Grad der Leistungsbereitschaft“.

..... Wir verwenden den Ausdruck „Disposition“ in dem Sinne, in dem wir davon sprechen, dass man heute besser „disponiert“ sei als gestern; wir stellen ihm die Leistungsk onstitution gegenüber, indem wir diesen Ausdruck in dem Sinne verwenden, in dem wir sagen, der Schüler oder der Arbeiter A habe eine bessere Leistungsk onstitution als der Schüler oder der Arbeiter B.

Keineswegs darf jedoch auch Leistungsk onstitution mit angeborener Anlage (im Sinne von „Genotypus“) gleichgesetzt

werden. Auch die Leistungskonstitution ist veränderlich, wenn auch nicht so akut veränderlich wie die Leistungsdisposition: es gibt eine, durch diese oder jene Bestimmungsfaktoren bewirkte Stärkung und Schwächung („Phänotypus“) der Leistungskonstitution.

..... Bestimmungsfaktoren der Leistungsdisposition werden in ihrer Wirkung sehr stark davon abhängen, auf welche Leistungskonstitution sie treffen, und ein wesentliches Element der Leistungskonstitution eines Individuums ist eben dies, wie stark seine Leistungsdisposition unter der Wirkung verschiedener Bestimmungsfaktoren veränderlich ist, wie gross seine Leistungs-Intravariabilität ist“.

Setzen wir „Labilität“ anstelle von „Leistungs-Intravariabilität“, so zeigt sich eine vollständige Übereinstimmung zwischen dem, was ich Unfallkonstitution nenne, und was Mayerhofer und Rothe unter der Unfallneigung der Neurotiker verstehen. Als Bestimmungsfaktoren der Unfalldisposition haben Mayerhofer u. Rothe die Alkoholkonsumption, die Einübung, die Stimmungslage erörtert; der Grad der Wirkung dieser Bestimmungsfaktoren auf die Unfalldisposition aber ist abhängig von konstitutionellen Eigenschaften der betr. Personen, ihrer Labilität.

In der Feststellung der Tatsache, dass es solche konstitutionellen Eigenschaften gibt, welche die jeweilige Unfalldisposition mit bestimmen, stimmen also Mayerhofer-Rothe, Marbe und ich überein. Mit Mayerhofer-Rothe und Spielrein stimme ich ferner auch darin überein, dass diese Unfallkonstitution nicht als ein absolut, sondern nur als ein relativ chronischer Faktor anzusehen ist, der auch seinerseits durch Einflüsse des Milieus, durch Psychotherapie oder „Psychogymnastik“ verändert werden kann. Man wird freilich im Allgemeinen zu unterscheiden haben zwischen den Einflüssen, die auf die Leistungsfähigkeit verändernd einwirken, und denjenigen, welche die konstitutionelle (habituelle) Selbstbeanspruchung betreffen. Der Ernährungszustand z. B. ist viel-

fach massgebend für die Leistungsfähigkeit auf allerhand Gebieten, die Art der Eingliederung des Arbeiters in sein Arbeitsmilieu für seine Selbstbeanspruchung. Hier freilich bei der Unfallkonstitution oder -Disposition, für die das Verhalten der Aufmerksamkeit, also der geistigen Selbstbeanspruchung wesentlich ist, ist die Leistungsbereitschaft etwa zu kennzeichnen als ein Zustand der „Leistungsfähigkeit der Selbstbeanspruchung“.

PORADNICTWO ZAWODOWE DLA ZAWODÓW WOLNYCH I JEGO PODSTAWY PSYCHOLOGICZNE¹⁾

Jeśli zagadnienie poradnictwa zawodowego dla rzemieślniczych zawodów uczyniło w latach ostatnich znaczne postępy, to problem takiegoż poradnictwa dla zawodów wolnych a zwłaszcza akademickich nie doprowadził do widocznych rezultatów. A jednak potrzeba wyświecenia sprawy w tej dziedzinie jest równie piekącą jak w dziedzinie rzemiosł.

Poradnictwo zawodowe dla zawodów, do których dają dostęp studja uniwersyteckie, obejmuje dwie kwestje:

1. Czy jednostka jest wogóle zdolna do obrania sobie zawodu wolnego?

2. Który z tych zawodów może ona sobie wybrać?

Na pierwsze z tych pytań starano się odpowiadać zawsze w jednakowy sposób, i dziś jeszcze tak się czyni, — mianowicie przez organizację szkolną, która była powołaną do dokonania selekcji między kandydatami do studjów wyższych. Ci mieli prawo dostępu do tych studjów, którym udało się przejść przez egzaminy i uzyskać „dojrzałość“. Nabycie pewnych wiadomości i ich przyswojenie sobie — oto kryterjum podobnej dojrzałości. Ale wkrótce przekonano się o niedosateczności tego systemu i to już pod koniec 17-go wieku. Wtedy już pewni pedagodzy niemieccy doszli do przekonania, że warunek zasadniczy powodzenia w zawodach wolnych polega, nie tyle na przyswojeniu sobie pewnych wiadomości, ile na uzdolnieniu, które pozwala na podobne przyswojenie, t. j. na inteligencji.

---

¹⁾ Z rękopisu francuskiego z upoważnienia autora przełożył Prof. Dr. Zygmunt Zawirski.

która jest ogólną zdolnością przyswajania. Jeśli ta koncepcja nie doprowadziła do reformy naszego systemu szkolnego w sprawie dostępu do studjów wyższych, to stało się to głównie z braku właściwego sposobu konstatowania takiego uzdolnienia u przyszłych studentów. Dopiero dzięki postępom dokonanyom przez psychologję eksperymentalną w ostatnich dziesiątkach lat stało się możliwem postawienie podobnej diagnozy.

Tak więc dochodzimy do przekonania, że warunkiem zasadniczym powodzenia w zawodach wolnych jest inteligencja i zakładamy milcząco, że dla wykonania pewnej czynności wolnej potrzeba większej dozy inteligencji, niż w rzemiośle lub zawodach przemysłowych. Człowiek w zawodzie wolnym jest w wyższym stopniu panem w wyborze środków, które doprowadzają go do pewnego celu, niż to ma miejsce w rzemiośle, gdzie on z koniecznością jest przywiązany do środków ściśle określonych. Ta wolność wyboru, aby mogła być dobrze użyta, wymaga właśnie większej inteligencji. Ale dowodu tego przypuszczenia dotychczas nam brak. Aby go móc dowieść, musielibyśmy na podstawie eksperymentów dokonać ugrupowania wszystkich czynności ludzkich według stopnia inteligencji, która bierze udział w ich wykonywaniu. Ale to jest zadanie przyszłości. Na razie posiadamy dowód pośredni, który zdaje się potwierdzać nasz sposób widzenia. Są nim rezultaty uzyskane przez stosowanie słynnych „Army-tests“ (testy alfa i beta), które w czasie wojny światowej służyły do uformowania armji amerykańskiej. Ameryka, która dotychczas nie posiadała żadnej armji lądowej, postanowiła ją stworzyć wybierając do rozmaitych kadr ludzi wedle stopnia ich inteligencji. Najbardziej inteligentnych przeznaczano do stopni najwyższych, najmniej inteligentnych eliminowano jako niezdolnych do służby wojskowej.

Aby określić inteligencję ogólną czyli globalną, lub co na jedno wychodzi, aby ustalić poziom umysłowy lub rozwój umysłu, posługujemy się testami Bineta w poprawce Termana;

one pozwalają nam także na badanie dorosłych. Testy te są zbyt znane, aby je tu przypominać.

Tą właśnie metodą — badając inteligencję ogólną — kierujemy się więcej niż dziesięć lat w Instytucie J. J. Rousseau'a w sprawach poradnictwa zawodowego. Ilekroć zjawi się kandydat do jakiegokolwiek zawodu, stawiamy sobie następujące pytanie: jaki jest jego poziom umysłowy — i odpowiednio do jego rozwoju umysłowego, skierowujemy go do jednego z trzech ugrupowań zawodów: a) praca w przemyśle — części ułamkowe pewnego rzemiosła, — b) rzemiosła wzięte w swej całości i c) zawody wyższe. Jeśli kandydat posiada rozwój niedostateczny, wyrażony ilorazem, który zaledwie dochodzi do 90, skierowujemy go do pracy przemysłowej, obejmującej pewne części jakiegoś rzemiosła. Są to prace automatyczne wymagające uzdolnienia zawodowego bardzo ograniczonego. Jeśli jednostka posiada inteligencję średnią a znajduje się pomiędzy osobami, mającymi wskaźnik inteligencji między 90 a 100, skierowujemy ją ku rzemiosłu lub ku zawodowi, którego kandydat nauczy się gruntownie kończąc szkoły zawodowe. Jeśli jego rozwój przekracza średnią, a jego wskaźnik inteligencji znajduje się powyżej 110, zachęcemy go do studjów wyższych, do szkół politechnicznych lub uniwersytetu. Jesteśmy jednak zupełnie świadomi tego, że taki sposób postępowania przedstawia narazie pewną hipotezę bardzo wygodną w pracy, która jednakowoż musi się przekształcić na poznanie pozytywne z chwilą, kiedy dojdziemy do poznania dokładnego stopnia inteligencji wymaganego dla każdej z czynności zawodowych.

Tak więc pewna doza inteligencji wydaje się nam być niezbędną dla objęcia zawodu wyższego. Na pierwsze pytanie przez nas postawione możemy odpowiedzieć, iż ten, który jest wyżej umysłowo rozwinięty będzie miał naogół więcej szans powodzenia w zawodzie wolnym: im bardziej jest umysł rozwinięty, tem większe są szanse powodzenia w zawodach akademickich.

Jeśli inteligencja ogólna, jak to widzieliśmy, decyduje o powodzeniu w zawodzie wolnym wogóle, to jednak jest rzeczą jasną, że sam ten przymiot nie może być decydujący w wyborze określonego zawodu wolnego. Nie może on decydować, nawet gdyby były uwzględnione różnice jego stopnia. Nie moglibyśmy ustalić różnicy między zawodem inżyniera, lekarza i prawnika mówiąc, że ten, który posiada inteligencję ogólną rozwiniętą w wysokim stopniu, będzie mógł obrać zawód, powiedzmy, inżyniera, ten, który ją posiada w stopniu mniejszym, będzie mógł zostać lekarzem, a ten, który jest jeszcze mniej inteligentny, może zostać prawnikiem. Tem, co różnicuje te zawody, to nie jest ta sama zdolność psychiczna w różnym stopniu, lecz prawdopodobnie jakaś inna zdolność całkiem różna od inteligencji globalnej. I będziemy musieli jej szukać w dziedzinie zdolności specjalnych. Tak przynajmniej sprawy się mają dla rzemiosł. Czy to samo odnosi się do zawodów wolnych? Na razie z naszych eksperymentów zdaje się wynikać, że zawody, do których dochodzi się drogą studjów akademickich, podobnie jak i zdolności psychiczne, których one wymagają, zdają się na pierwszy rzut oka być niewspółmierne, nie pokrywają się. Lecz czy te zdolności są natury intelektualnej czy innej? By sprawę ująć jasno, musimy zatrzymać się na chwilę na zdolnościach specjalnych.

Inteligencji globalnej, zdolności ogólnej, przeciwstawiamy inteligencję integralną. Ta ostatnia przedstawia się nam, zgodnie z wywodami Claparède'a, w swoich empirycznych przejawach jako zdolność specjalna. Umieć kierować swój umysł raczej ku abstrakcji niż ku konkretności jest niewątpliwie przejawem tej zdolności. Podobnie umieć go skierować do wynalazku jakiejś maszyny lub do stworzenia dramatu. Otóż inteligencja, bez względu na przedmiot, do którego ją stosujemy, posiada *quid proprium*, które nie ulega zmianie. Jej charakter specjalny polega na tem, iż jest ona poszukiwaniem, które obejmuje trzy operacje podstawowe: zagadniczenie, hipotezę i sprawdzenie. Czynność inteligencji jest procesem umysłowym, wywołanym przez brak adaptacji.

Hipoteza jest poszukiwaniem środków do readaptacji, sprawdzenie, jest kontrolą hipotezy, to znaczy wypróbowaniem środków przedstawionych. Te trzy czynności myślowe są wspólne wszystkim aktom inteligencji integralnej. Ale istnieją wypadki, dla których te czynności różnicują się, i przede wszystkim dwiema formami ogólnymi inteligencji są ujmowanie i inwencja. Te dwa czynniki są zawsze obecne w każdym akcie, który jest aktem inteligencji. Nie mniej jest prawdą, że u pewnej jednostki jedna z tych form może przeważać. Istnieją geniusze twórcze, są też jednostki, które są przede wszystkim odbiorcze.

Ujmowanie i inwencja są to operacje złożone, z których każda obejmuje szereg czynności prostszych, będących jakby jej narzędziami, którym Claparède daje nazwę „techniki wewnętrznej“ inteligencji. Aby postawić zagadnienie, trzeba umieć obserwować. Stworzenie hipotezy wymaga również obserwacji, pamięci, wyobraźni a nawet zdolności kombinowania. Następnie sprawdzenie hipotezy wymaga rozumowania, dedukcji i krytyki znalezionej odpowiedzi.

Chociaż w czynnościach inteligencji, te różne operacje zachodzą wszystkie razem, z chwilą gdy się bada zdolności specjalne jednostki, nasuwa się potrzeba badania każdej oddzielnie.

Zachodzi pytanie, czy tem, co wytwarza różnicę w czynnościach zawodowych inżyniera i czynnościach prawnika, nie są właśnie owe formy inteligencji integralnej, ujmowanie i inwencja? Nie godzimy się na to w sposób stanowczy. Jeśli działalność inżyniera wymaga bardzo często twórczości, może ona też znaleźć pole działania, na którym inżynier jest względnie mało zmuszony do inwencji. A jeśli na pierwszy rzut oka zdaje się, że działalność prawnika obejmuje przede wszystkim czynności ujmowania, może on jednak być zmuszony do twórczości. A wszystko to może zachodzić nie tylko w ten sposób, że w działalności pierwszego przeważa forma twórczości, a u drugiego forma ujmowania, ale sprawa może się mieć nawet odwrotnie. Zawód inżyniera nie okazuje

jednostajności. Istnieją kategorie inżynierów bardzo liczne i bardzo różnorodne. Jedne będą wymagały przede wszystkim wysiłku twórczego, jak to ma miejsce u inżyniera chemika, inne wysiłku ujmowania, np. u inżynierów komercyjnych. Wśród prawników mamy takich, którzy stosują prawo i takich, którzy redagują nowe, którzy tworzą nową doktrynę prawniczą.

Czy należy zatem szukać różnicy zawodów wyższych raczej w czynnościach pomocniczych inteligencji integralnej, niż w jej formach podstawowych? Czy ta lub owa działalność zawodu wolnego wyróżnia się od innej raczej przez obecność lub nieobecność pamięci, wyobraźni lub jakiegokolwiek innej funkcji myślowej izolowanej? Czy może zawody wolne różnią się między sobą raczej przez stopień czynności każdej z tych funkcji izolowanych?

Gdy się rozczytujemy w monografiach na temat różnych zawodów wolnych, uderza nas fakt, że zdolności, jakie różni autorowie tych monografij podkreślają, są prawie zawsze podobne. Żąda się trafności sądu zarówno od pastora, jakoteż od prawnika lub przyrodnika. O stopniu, w jakim dana zdolność intelektualna ma występować, niema żadnej wzmianki.

Zdaje się nam, że potrafiliśmy rzucić trochę światła na tę sprawę zmieniając metody badania. Wybraliśmy jako przedmiot analizy działalność, która z jednej strony zdaje się zbliżać do rzemiosła a z drugiej do czynności czysto intelektualnej. Zrobiliśmy to specjalnie w tej intencji, aby uwydatnić pewne elementy o charakterze zawodowym i zarazem psychologicznym, które wyróżniają ten zawód od każdego innego. Wybraliśmy zawód chirurga.

Chirurgja znaczy: praca ręczna wykonywana na ludzkim ciele. Na podstawie tej sprawności ręcznej i tylko na jej podstawie ocenia się chirurga. Tak go określa Faure. Mamy więc pewien znak wytyczny, który nam może pozwoli najlepiej uchwycić istotę tego interesującego zawodu. Sprawność ręczna zdaje się być jednym z istotnych czynników czynności chirurgicznej. Wielu lekarzy w kwestjonariuszach,

które im posłaliśmy, faktycznie podkreśla wśród cech charakterystycznych tego zawodu: „pewność ręki i zręczność o ile to tylko możliwe“, „zręczność powinna być bardzo wielka“ i t. d. Faure przeciwnie pisze: „chirurg pracuje więcej swoim mózgiem niż ręką“. „Zaryzykuję zdanie paradoksalne, pisze nam pewien chirurg genewski, iż można zostać znakomitym chirurgiem nie posiadając sprawności ręcznej ponad przeciętną miarę. Główną sprawą jest codzienne ćwiczenie. A następnie, mało jest takich rękoczynów w chirurgji zwyczajnej (nie mówię o okulistyce), któreby wymagały choćby setnej części tej precyzji, jakiej wymaga praca zegarmistrzów. Skoro tedy cała ludność pewnej okolicy może z małemi wyjątkami, pracować z powodzeniem w zegarmistrzostwie, nic dziwnego, że ten kto nie jest wybitnie niezręcznym, może zostać dobrym chirurgiem, jeśli zechce. Albowiem operacji dokonuje się w pierwszym rzędzie mózgiem, następnie oczyma, a wreszcie rękoma. Termin „chirurgja“ jest źle dobrany. Niezawodnie jest rzeczą pożądaną, aby się posiadało w rezerwie w szerokim zakresie zręczność w ruchach palcami na wypadek momentów trudnych i okoliczności nieprzewidzianych. Ale najzręczniejszym będzie ten chirurg, który będzie musiał odwoływać się do tej rezerwy najrzadziej“.

„Czy trzeba być w ruchach powolnym czy szybkim? Co do tego punktu znowu zdania są podzielone. Szybka reakcja wzrokowo-motoryczna jest nieodzowna w wypadkach tragicznych, gdzie się jest zaskoczonym przez silny krwotok i t. d. Ale nie mam wrażenia, aby chirurdzy powolni ...gubili więcej operowanych niż inni: jeśli są mniej pospieszni, wpadają też o wiele mniej często w owe okropne sytuacje, z których można się wydobyć tylko przez cuda pospiechu. A gdy Doyen żartował sobie ze szczypczyków hemostatycznych w ogromnej ilości, któremi Kocher zabezpieczał szyje swoich operowanych — podczas gdy Doyen naprzód krajał, a potem dopiero ścisnął w lot to, co krwawiło — Kocher odpowiadał mu trafnie, że w każdym razie, gdyby kiedykolwiek musiał się operować, nie wybrałby chirurga rzadko posługującego się

szczypczykami hemostatycznymi. I tu więc sztuka operowania jest sztuką przewidywania”.

„Jan Ludwik Faure — mówi dalej autor — wypowiedział to nieszczęsne wedle mej opinii zdanie, że zabieg nie powinien trwać dłużej jak godzinę. Jeśli trwa dwie godziny, niebezpieczeństwo śmiertelności jest wielkie, a jeśli trwa trzy godziny operowany rzadko unika śmierci. Może to jest prawdą w pewnych operacjach ginekologicznych, w których Faure jest mistrzem niezaprzeczoną. Ale jest to fałszem w wielu innych wypadkach. Obecnie, dzięki różnym fortelom, a w szczególności dzięki szczęśliwej kombinacji różnych rodzajów anestezji (lokalnej lub ogólnej) możemy znacznie przedłużyć operacje bez zabijania chorych. W ten sposób, nawet chirurdzy powolni mogą z powodzeniem przeprowadzać operacje zakrojone na wielką skalę. A ponieważ ich „powolność“ jest często synonimem „sumiennosci i dokładności“ nie należy się dziwić, że ich wyniki są świetne. Szereg najlepszych operacyj żołądka, jakie znam, zawdzięczamy pewnemu chirurgowi prowincjonalnemu w Szwecji, który mnie zadziwia. Na wielką liczbę wypadków nie zgubił prawie ani jednego chorego, a jednak jego operacje, o ile sobie przypominam, trwają przeciętnie 2½ godziny. Co do mózgu sprawa ma się tak samo..., sprawdzono, że operacje czaszkowe wielkiego Cushing'a trwają od 3 do 4 godzin. A jednak on właśnie zatrzymuje palmę pierwszeństwa w całym świecie w tej dziedzinie chirurgji. W jego rękach operacja taka jest wzorem staranności, precyzji i rozsądku”.

A lekkość ręki, czyż nie jest niezbędna dla chirurga, podobnie jak jest niezbędną dla zegarmistrza, aby nie popsuł sprężyn regulując wahadło, lub nie połamał osi kółek? Ale i na to pytanie otrzymujemy odpowiedzi raczej negatywne.

Jest rzeczą interesującą zaznaczyć, pisze jeden z chirurgów, jak różnemi narzędziami chirurgowie posługują się: u jednego narzędzia są drobne i lekkie, u drugiego potężne szczypee..., a jednak rezultaty uzyskane są w sposób widoczny te same. Można więc naruszać tkanki lekko przy pomocy

narzędzi ciężkich i ciężko przy pomocy narzędzi delikatnych. Jak wszędzie tak i tutaj, „przodujące stanowisko zajmuje mózg“.

Wreszcie, co najbardziej uderza, to fakt, że wielu chirurgów zresztą bardzo zdolnych, było obarczonych znacznymi ułomnościami, a nawet mniejszemi lub większemi kalectwami.

Riedel był pozbawiony uda. Dahlgren, niedawno zmarły, był ślepy na jedno oko. Laennec, który zrewolucjonizował naukę, był wątły i tuberkuliczny. Najlepszy chirurg w Bazylei, pisze nam jeden lekarz nie wymieniający jego nazwiska, był głuchy, a jednak przewyższał innych o subtelny słuchu. Głuchota, nieustanny szum w uszach, zły stan oczu nie przeszkadzały jednak Farabeuf'owi w wyświadczeniu chirurgji wielkich usług. Dwu chirurgów romańskiej Szwajcarji, wymienianych przez jednego z naszych korespondentów, straciło nawet palce w prawej ręce; jeden z nich nadto miał niektóre z pozostałych palców skurczone. Seeandes z Upsali był chory na serce.

Tak więc mogło się zdawać na pierwszy rzut oka, że chirurg podobny jest do rzemieślnika pod względem motorycznym i czuciowym; tymczasem nie z tego nie jest prawdą. Zręczność nie ma prawie nic do czynienia z jego zawodem, sztuka umiejętnego przystosowania się umysłem, inaczej mówiąc, inteligencja ogólna ma tu pierwszeństwo i ona dominuje.

Zobaczmy teraz jak się ma sprawa z zaletami czysto intelektualnemi. Wielu chirurgów oświadczało nam, że ażeby móc pracować w zawodzie ręką, która nie zna wahania, ani uchybień, trzeba posiadać gruntowną znajomość anatomji. Ta znajomość jest trwałą podstawą chirurgji, jako nauki, i jako sztuki chirurga. Jestto jedyny czynnik intelektualny, jaki wykazała zarówno metoda biograficzna jakoteż ankieta. Ale nabywanie wiadomości zależy od rozwoju inteligencji, który jest właściwy wielu gałęziom wiedzy i wielu zawodom akademickim. Czy te wiadomości są nabyte drogą pamięci mechanicznej czy logicznej, to jest rzecz małej wagi, ta oko-

liczność nie wyróżnia dostatecznie chirurgji od innego zawodu tak, jak wyróżnia np. zawód historyka.

Pozostają zatem przymioty duszy, charakteru. Wielu mówi nam o spokoju, o panowaniu nad sobą, jako tem, co charakteryzuje dobrego chirurga. „Im bardziej niebezpieczeństwo zagraża, jak to się zdarza przy operacjach karku, gdzie uszkodzenie ważnych narządów może spowodować śmierć w kilku minutach — tem bardziej chirurg powinien panować nad sobą“, pisze Faure. Nadto niezbędną jest zdolność decyzji, decyzji niekiedy momentalnej w ciągu operacji trudnej, gdy zaskoczy jakiś wypadek i trzeba mu bezzwłocznie zaradzić.

Założmy na chwilę, mimo zdań przeciwnych, że wszystkie te zdolności są niezbędne dla chirurga; czy będziemy odradzać tego zawodu, jeśli komuś brakuje ich wszystkich? Czy będziemy go od tego zajęcia odstręczać? Tu znowu doświadczenie uczy nas pewnej ostrożności. Istnieje wiele ludzi pracujących w klinikach, którzy nigdy nie trzymali noża w swoich rękach, a którzy jednak oddali chirurgji nieocenione usługi. Lannelongue, który nie posiadał nigdy zdolności operacyjnych szczególnie wybitnych i który wstrzymywał się od praktyki, był jednak niepoślednim pracownikiem klinicznym. On to przecież potrafił odcyfrować zagadki choroby chirurgicznej. Farabeuf, którego nóż nigdy nie krajał ciała żyjącego i który nigdy, że się tak wyrazimy, nie wchodził do sali operacyjnej, przyczynił się w sposób wybitny do udoskonalenia techniki operacyjnej, posługując się matematyką, a w szczególności geometryą. Stworzył teorię operacji ginekologicznej (symfizeotomia) i ustalił z wielką precyzją wszystkie jej koleje; do praktyki zastosował ją ktoś inny, mianowicie Pinard.

„Rozmyślałem jeszcze nad tą kwestją, pisze nam jeden z lekarzy genewskich, i dochodzę do wniosku że... chirurgiem może być ktokolwiek bądź“.

W żadnej bowiem innej czynności zawodowej, możliwości uzewnętrzniania się, uwydatniania swoich zalet na wszelkie

możliwe sposoby nie są tak różnorodne jak w zawodach wolnych. Nigdzie prawdopodobnie nie zachodzi równie wielka możliwość podstawiania w miejsce jednej lub kilku zdolności brakujących lub niedostatecznych, innych grup zdolności.

Jeśli więc dla wyboru zawodu wolnego decydującą jest inteligencja ogólna i jej stopień, inaczej ma się sprawa przy wyborze pewnego określonego zawodu wolnego; inteligencja ogólna i jej różne formy nie są dostatecznie wydatne, aby wskazać różnice między rozmaitemi czynnościami społecznymi.

Lecz jeśli nie na polu czysto intelektualnym, to w jakiej dziedzinie trzeba przeprowadzać badania tego rodzaju, aby znaleźć owe cechy wyróżniające?

Obok zdolności, które charakteryzują fizjognomję umysłową jednostki, znajdujemy postawy, jakie ta sama jednostka przybiera wobec świata zewnętrznego i te postawy są może bardziej decydujące dla jego działalności zawodowej niż zdolności w ścisłym tego słowa znaczeniu.

Te postawy mogą przedstawiać rysy specyficznie intelektualne naszego umysłu, gdzie strona afektywna uwydatnia się tylko w słabym stopniu. W takim razie nazywamy tę postawę razem z Claparèdem „psychotropią“, lub „nootropią“, orjentacją umysłu.

Ale postawy mogą być też silnie przepojone pierwiastkiem afektywnym, który przeważa nad intelektem. W tym wypadku jesteśmy w obecności skłonności, tendencji. „Wszystkie tendencje, mówi Ribot, wyrażają potrzeby jednostki, czyto fizyczne, czyto umysłowe: w nich się przejawia istota życia afektywnego“.

Tak więc przez postawę rozumiemy nastawienia osobiste, które mogą być równie dobrze rzędu intelektualnego, jakoteż afektywnego. Pierwsze przedstawiają rysy specyficzne naszego umysłu, drugie tendencje świadome lub podświadome naszego życia uczuciowego. Dla pierwszych używamy terminu psychotropja, dla drugich skłonność lub inklinacja.

Zbadajmy najpierw postawy rzędu intelektualnego. Co się tyczy psychotropji, w ostatnich czasach wielu uczonych podnosiło jej znaczenie. To nastawienie umysłu przedstawia dwie postawy diametralnie przeciwne, które skłaniają jednostkę do podejmowania jednej czynności raczej niż drugiej, jeśli ich wybór pada na to samo zajęcie, do zachowania się wobec niego w sposób zupełnie odmienny, jeśli nie w sposób diametralnie przeciwny. Te postawy charakteryzują się doskonale przez udział czynnika raczej intelektualnego. One nie mieszają się z postawami z dziedziny uczuć (jak egoizm lub sympatja) lub woli (jak autorytet lub poddawanie się).

Tak np. Ostwald, wychodząc od szybkości, z jaką umysł ludzki reaguje na pewne problemy, które mu się narzucają przez rozmaite potrzeby przystosowania do życia, odróżnia dwa typy ludzkie zupełnie odrębne jeden od drugiego: typ „romantyczny“ i typ „klasyczny“. Romantyk, to typ porywczy, produktywny, sangwiniczny. Klasyk, to ten, który sięga do jądra rzeczy, i który z tego powodu jest powolny, flegmatyczny. Pierwszy zwraca się ku takim czynnościom, w których mógłby zaznaczyć swoje tendencje specyficzne, stanie się człowiekiem czynu, pedagogiem np. Drugi będzie szukał czynności badacza, uczonego.

Ale jednostki odmiennie a nawet przeciwne sobie przez nastawienie swoich umysłów mogą w tej samej dziedzinie, w tej samej czynności zawodowej, reagować w sposób odmienny, a nawet biegunowo przeciwny. Oto dlaczego Poincaré odróżnia między matematykami dwa rodzaje umysłów zupełnie odmiennych. Jedni zajęci są przede wszystkim logiką, drudzy kierują się intuicją. Jedni są analitykami, drudzy geometrami. Pierwsi zostają analitykami nawet jeśli zajmują się geometrią, podczas gdy drudzy pozostają ciągle geometrami nawet gdy zajmują się analizą czystą. Jedni wolą traktować swoje problemy „drogą analizy“ drudzy „zapomocą geometrii“. Jedni niezdolni są do „widzenia w przestrzeni“, drudzy zmęcziliby się długim rachunkiem i zgubiliby się w nim. Tem zaś co rozwinęło w nich jedną z tych dwu ten-

dencyj i zabiło drugą, nie jest wcale wychowanie. „Człowiek rodzi się matematykiem, mówi Poincaré, a nie staje się nim, i zdaje się, że ludzie rodzą się geometrami, lub analitykami“. I daje cały szereg przykładów wziętych z pośród matematyków, którzy potwierdzają jego obserwacje. Tak np. można przeglądać wszystkie dzieła matematyka niemieckiego Weierstrassa, nie znajdując w nich ani jednej figury geometrycznej. Inny matematyk, Riemann, przeciwnie ciągle używa do pomocy geometrii.

Piorkowski odnalazł te dwa typy między dziećmi szkolnymi, badając testami zdolności kombinacyjne u 750 dzieci. Polecając im skombinować zdania jakiegokolwiek z trzema wyrazami danymi stwierdził, że jedne wymyślają zdania bardzo krótkie i zwięzłe (są to analitycy), podczas gdy inne tworzą zdania długie, pełne refleksji i przepojone uczuciem (są to intuicjoniści).

Binet odróżnia również dwa typy, które przypominają prawie w zupełności tamtych: obiektywnych i subiektywnych. „Znajdujemy się wskutek naszej natury, mówi Binet, poniekąd na rozdrożu między dwoma światami: światem zewnętrznym, złożonym z przedmiotów materialnych i zdarzeń fizycznych, i światem wewnętrznym, złożonym z myśli i uczuć. Stosownie do chwili i potrzeb, praktykujemy bardziej wyłącznie introspekcję lub ekstraspekcję. Bądźto chcemy wiedzieć, co się dzieje wkoło nas, bądźto staramy się zwrócić ku nam samym, aby rozmyślać. Jedni z nas skierowani są ku światu zewnętrznemu, inni ku światu wewnętrznemu. To właśnie stanowi w naukach dwie wielkie rodziny obserwatorów i teoretyków“. Binet mógł je stwierdzić, wychodząc od obserwacji dzieci normalnych, ich sposobu obserwowania i opowiadania tego, co widziały. Kazał im np. opisać zapalony papieros. Kompozycje na ten temat uwydatniły jasno dwa typy wskazane przez niego.

Jung wyszedł od analizy psychoz i chciał przede wszystkim podkreślić kontrast uderzający, jaki istnieje między historią a przedwczesnem ogłupieniem (*dementia precox*),

z których pierwsza przedstawia ekstrawersję, podczas gdy demencja reprezentuje introwersję. Stąd jego odróżnienie dwu typów przeciwstawnych w swoim nastawieniu względem świata: typ ekstrawersyjny i typ introwersyjny. „Mówimy — pisze Jung — że istnieje ekstrawersja wszędzie tam, gdzie jednostka darzy zainteresowaniem głównie świat zewnętrzny i jego przedmioty..., przeciwnie istnieje introwersja, gdy świat obiektywny doznaje pewnego zaciemnienia lub lekceważenia na korzyść jednostki samej... Ta koncentracja w kierunku własnej myśli, to znaczy świata wewnętrznego, nie jest niczem innym jak introwersją”.

Lipmann, który wprowadził przeciwieństwo typu gnostycznego i typu technicznego, zestawiając je z typami klasycznym i romantycznym Ostwalda, podtrzymuje tezę, że każdy z tych typów łączy się z różnymi postawami; gnostyk będzie skłonny do kariery naukowej lub urzędniczej, będzie skłonny do poznawania, porównywania, odróżniania, klasyfikowania, — technik przeciwnie będzie miał powodzenie w zawodach czynnych jako wynalazca, praktyk, założyciel, adwokat i t. d.

Ale nietylko postawy rzędu intelektualnego grają ważną rolę u jednostki w wyborze działalności. Pierwiastek afektywny ma tu także swój udział. Postawy rzędu afektywnego, które nazywamy w języku potocznym, skłonnościami lub tendencjami, pchają jednostkę ku zajęciom, przez które ona dochodzi do ich zaspokojenia. Te postawy przejawiają się we formie wysiłku, który wytwarza się spontanicznie, aby się wyładować w kierunku określonym; one odpowiadają popędowi i nie są niczem innym jak wyrażaniem się tego popędu w dziedzinie zawodu.

Możemy odróżnić rozmaite rodzaje skłonności, charakteryzujące się przez przewagę pierwiastka afektywnego.

Przedewszystkiem przypomnijmy skłonność ku przedmiotom ulubionym („Materialgefühl“ Niemców). Te skłonności zaznaczają się w zadowoleniu, jakiego doznaje jednostka, manipulując pewnymi przedmiotami. Ten rodzaj skłon-

ności warunkuje w bardzo silnym stopniu powodzenie w zawodzie. Ta okoliczność, że się może wejść w kontakt z pewnymi materiałami wywołuje u jednostki uczucie przyjemności. Dlatego pewne jednostki potrafią użyć swych sił tylko pracując w drzewie, a nie w żelazie, inne w papierze, a nie w materiałach na ubiór; doznają do tego stopnia atrakcji ze strony pewnych materiałów, iż odczuwają nieprzeciętny wstręt do innych. Istnieją osoby, które doznają prawdziwej rozkoszy, dochodzącej niekiedy do ekstazy, czując ziemię. Zналиśmy podobny wypadek w naszej praktyce. Tacy ludzie zwracają się ku rolnictwu, gdzie potrafią zaspokoić swoją skłonność. Wrażenie wilgotności, jakiego dostarcza woda płynąca między palcami, pociąga ku rzemiosłu praczki lub ku barwnictwu chemicznemu.

Jeśli te przykłady ilustrują skłonności ku pewnym materiałom, uwarunkowane przez zaspokojenie wrażeń dotykowych, istnieją inne, które pchają jednostkę ku zaspokojeniu wrażeń wzrokowych, dotykowych lub smakowych.

Jest faktem dobrze znanym, że nie tylko artyści, ale malarze pokojowi, malarze szyldów, robotnicy fabryk barwienia, handlarki pasmanterji i t. d. doznają specjalnej przyjemności, gdy się widzą w otoczeniu kolorów wszelkiego rodzaju. To samo można powiedzieć o muzykach: nie tylko artystom dar specjalny dostarcza przyjemności w muzyce i dźwiękach; robotnicy starają się niekiedy o zajęcie we fabrykach narzędzi muzycznych, pchani ku temu przez nieprzeciętne pragnienie zaspokojenia swoich potrzeb akustycznych. Wśród pracowników perfumeryjnych spotyka się mnóstwo ludzi, dla których wrażenia powonieniowe przy pracy zawodowej zdają się być głównym źródłem przyjemności, jaką znajdują w swem zajęciu. Rozchodzi się przy tem nie tylko o wonie przyjemne. Wonie przykre, duszące a nawet smrodliwe są tolerowane a nawet poszukiwane ze względu na specjalną przyjemność. A jakże często skłonność ku pewnym smakom popycha ku zawodowi kucharza i stwarza wirtuozów tego fachu.

Inną kategorię skłonności zawodowych stwarza popęd płciowy. Zdaje się on być ważnym czynnikiem w podświadomej skłonności ku pewnemu zawodowi. Wedle Freuda różne zajęcia ludzkie są tylko manifestacją transformacji tego instynktu. Ten punkt widzenia, chociaż przeceniony, da się obronić przynajmniej w części i jego doniosłość w wyborze zawodu jest oczywistą.

Ten instynkt przejawia się w sposób bezpośredni w pragnieniu pozostawania w kontakcie z osobami płci drugiej. Lekarze chorób kobiecych, pielęgniarki, masażyści lub masażystki są tego przykładami.

Drogą pośrednią, za pomocą której ten instynkt przejawia się w zawodach, jest fetyszym. Zajęcia zawodowe pewnych handlarzy i fabrykantów przedmiotów takich, jak ubranie, bielizna, rękawiczników, szewców, pedikurzystów, fryzjerów powstają w związku niewidzialnym, ale niewątpliwym z tą skłonnością.

Gdybyśmy szli śladami psychoanalizy, znaleźlibyśmy inne jeszcze tendencje wpływające na wybór zawodu.

Steckel, w bardzo interesującej artykule „Berufswahl und Kriminalität“ poddaje analizie skłonności zawodowe i odróżnia pięć głównych form motywów dla wyboru zawodu.

Pierwszym jest utożsamienie się ze swoim ojcem. Syn lekarza chce również być lekarzem. Miłość jest rezultatem takiego utożsamienia się, mówi Steckel, cytując słowa Hebbła: „Lieben heisst in dem anderen sich erobern“. Czasem jednak to utożsamienie się polega na przewyższeniu swego własnego ojca w zawodzie. Aleksander Wielki obawiał się, że jego ojciec Filip nie zostawi mu już krajów do zdobycia.

Drugim motywem jest odróżnianie się od ojca. Dzieci okazują niekiedy tendencję do wyboru zawodu biegunowo przeciwnego zawodowi, jakiemu oddaje się ojciec. Syn kupca, człowieka o tendencjach wyłącznie materialistycznych, staje się poetą lub filozofem. Syn konserwatysty w polityce staje się socjalistą. Steckel przypuszcza, że perjodyczne zmiany koncepcyj politycznych w pewnym narodzie dadzą się

wyjaśnić przez ową skłonność u synów do odróżniania się od ojców (Wigowie i Torysi).

Trzecią grupę reprezentują tendencje, które mają na celu sublimację popędu erotycznego lub nawet zbrodniczego. Dokonuje się ona przez pewien rodzaj skanalizowania tych instynktów antyspołecznych ku czynnościom społecznie pożytecznym. Jako przykład służyć mogą farmaceuci lub lekarze. Stekel przypuszcza, iż wielu ludzi wybiera te zawody, aby zaspokoić swój popęd zbrodniczy.

Czwarta grupa obejmuje fetyszystów, których wymieniliśmy powyżej.

Piątą grupę reprezentują ludzie, dla których zawód stanowi rodzaj ochrony lub zabezpieczenia przeciw zbrodniczym skłonnościom. Tak np. człowiek o silnej tendencji ku zbrodniczości staje się detektywem, lub sędzią w celu zabezpieczenia się przeciw możliwości popełnienia zbrodni.

Baumgarten wymienia jeszcze jedną grupę skłonności specjalnych, które oznacza nazwą skłonności społecznych. Istnieją osoby, które unikają towarzystwa i lubią być same. Wolą myśleć same, chociaż nie należą wcale „do myślicieli“. Takimi są np. szwaczki, hafciarki, które siedzą długo nieruchome lub myślą sto razy o tem samym (przeżuwanie myślowe). Obecność innych osób jest im nieprzyjemna.

Przeciwnie istnieją osoby, które nie potrafią być same, które lubią towarzystwo innych i wybierają z przyjemnością zawody, w których żyją w kontakcie z kolegami.

Wśród osób o skłonnościach społecznych pewna kategoria skłania się ku takim zawodom, w których potrafią wybić się ponad innych. Ta skłonność jest jednym z czynników decydujących dla zawodu artysty dramatycznego, polityka i t. d.

Istnieją także osoby z wyraźną skłonnością ku panowaniu (urodzeni władcy), inni, przeciwnie skłaniają się do uległości (uniżeni, niewolnicy).

Obok tych skłonności istnieją jeszcze inne, np. skłonność do nieustannego narażania się na ryzyko, skłonność do

ciekawości, do kombinowania, jaką spotykamy u polityków, przemysłowców.

To wyliczenie tendencyj nie jest zupełne. Ma ono jednak na celu uwydatnienie całej kategorii postaw, które są bardzo wielkiej doniosłości i które należy brać pod uwagę przy poradnictwie zawodowym; gdyż dotychczas nie badano ich jeszcze dobrze, a odkrycie ich u danej jednostki następuje wiele trudności.

Podobnie jak postawy intelektualne wpływają na zachowanie się specyficzne jednostki wobec świata zewnętrznego, tak też i skłonności szukają właściwej sobie aktywności. Ta aktywność realizuje się w czynnościach, jakich one szukają i w których znajdują swoje zaspokojenie, mniejsza o to przez jaki zawód. Czynnikiem aktywności jest podstawowy, zawód jest czemś wtórnem. Dlatego błędem jest twierdzenie, że pewna jednostka ma np. skłonność do zawodu chirurga. Jedynie, co można powiedzieć, to to, że dana jednostka przedstawia skłonność do czynności lub zespołu czynności, które znajdują swe zrealizowanie w zawodzie chirurga. Załóżmy na chwilę, że pewna jednostka przedstawia skłonność do okrucieństwa, do sadyzmu. Z chwilą, gdy potrafi ją ujawnić, doznaje zadowolenia. Zatem odczuwa potrzebę takich czynności, któreby jej pozwoliły na manifestowanie tej skłonności. Na to ma różne zawody, np. zawód rzeźnika, myśliwego, chirurga, kierownika szkoły, dozorca więzień, żandarma i t. d. Nie powiemy jednak, że pierwiastkiem charakterystycznym dla tych zawodów jest okrucieństwo. Wcale tak nie jest. Jedyna rzecz, którą podkreślamy, to ta, iż skłonność do okrucieństwa może znaleźć zaspokojenie w tych zawodach raczej, niż w innych. Sam wybór jednej z tych form zawodowych będzie zależał raczej od warunków zewnętrznych, obcych jednostce. Jeśli jest zamożną, należy do pewnego środowiska społecznego, wybierze raczej zawód chirurga niż rzeźnika. Lecz gdyby musiała z tej lub owej przyczyny wybrać zawód odmienny z pośród tych, które wyliczyliśmy, doznawałaby przy tych samych warunkach tego samego zadowo-

lenia. Przeciwnie jednostka będzie zmieniała zawód tak długo, póki nie znajdzie takiego, w którymby jej skłonności doznały zaspokojenia. Jeśli to się nie stanie, będzie osobą, która minęła się z swoim powołaniem.

Aby pogłębić problem skłonności zawodowych, byłoby rzeczą użyteczną nie tylko ustalić listę różnych istniejących skłonności, ale zbadać do jakiego stopnia pewne określone skłonności mogą znaleźć zaspokojenie w różnych zawodach, inaczej mówiąc, badać nie tylko skłonności w stosunku do zawodów, ale także zawody w stosunku do skłonności.

Tak np. F. Watts nawiązując do teorii instynktów Mac Dougalla myśli, że dla wielu zawodów akomodacja uczuciowa, mająca swe źródło w życiu instynktów, jest potrzebą o wiele ważniejszą niż wszystko inne. Wychodzi od trzech zajęć głównych, zajęcia pasterza, myśliwego i rolnika. Ogrodnik, dozorca bydła, lekarz, pielęgnujący chorych, nauczyciel, duchowny, mąż stanu stanowią tylko odmiany skłonności pasterza, które się przejawiają w czulej trosce o zachowanie i pielęgnowanie życia w jego różnorodnych postaciach. Przyjemność płynąca z czynności pierwotnego myśliwego da się odnaleźć w zajęciach odkrywcy, korsarza, wodza armji, boksera. Skrzyżowanie typu myśliwego i typu pasterza daje zawód misjonarza, sędziego i t. d.

Podobnie ekonomiści jak Schmoller utrzymywali, że zawody nie wyłoniły się w celach wyłącznie ekonomicznych, lecz w pewnej mierze także dla celu psychologicznego, aby zaspokoić pewne tendencje naszego psychizmu. Według niego, ludzie mieli już w czasach najbardziej odległych różne właściwości, które ich pchały ku różnym zawodom.

Tem, co charakteryzuje postawy, zarówno intelektualne jakoteż afektywne, jest to, iż one przedstawiają stosunkowo wielką stałość i przeciwstawiają prawdziwy opór wpływom i przeszkodom zewnętrznym. Tem, co się może ugiąć i osłabnąć w ciągu życia jednostki, to interes dla pewnego zawodu, ale skłonność pozostaje ta sama. Czasem, co prawda, impulsy nie zarysowują się jej jasno, albo też jednostka fałszywie je

interpretuje, tak iż jej wysiłki skierowują ją do zawodu, w którym jej wydajność jest słaba i niedostateczna, albo też zmienia zawód niekiedy całe życie nie znajdując właściwego. Czasem jednostka kolejno zwraca swe zainteresowanie na cały szereg zawodów, idąc nieugięcie za tą samą skłonnością, która ją popycha ku tym różnym zawodom jeden po drugim. Psychoanaliza dostarczyła przykładów bardzo uderzających, które przemawiają na korzyść naszej koncepcji. Tak np. Dr. Kramer donosi, że według ankiety, którą przeprowadził wśród uczniów między 12-tym a 15-tym rokiem życia, chłopcy zmieniają zainteresowanie do zawodu 6 do 9 razy w ciągu swego życia dziecięcego. Ale po największej części ta zmiana jest czysto zewnętrzna. Skłonność, która stanowi podstawę tych pragnień zawodowych, pozostaje ta sama. Oto pewien chłopiec chce być pompierem, następnie malarzem. Ale badając bliżej jego kompozycję (ponieważ ankieta była prowadzona zapomocą kompozycji na temat „czem chciałbym zostać“), Kramer mógł stwierdzić, że tem, co pociągało chłopca ku pożarom, to było jego żywe spostrzeganie barw („Menschen aus Qualm und Rauch retten“ zamiast „aus dem Feuer retten“). Inny chłopak wątły i pozbawiony pamięci od początku swego dzieciństwa pragnie kolejno być piekarzem, handlarzem sera, wędlin; wszystko to w tym celu, aby się wzmocnić. W swej wyobraźni dochodzi w tym kierunku nawet tak daleko, iż zmienia zdanie co do przyszłego zawodu: chce zostać „rozbójnikiem w dziewiczych lasach Ameryki“. Wchodząc do szkoły chce być — pod wpływem braków pamięci — nauczycielem, który powinien „wszystko wiedzieć“. Trochę później chce zostać marynarzem. Tendencja do skompensowania swoich braków, następstwo poczucia niższości pcha jednostkę ku tym różnym zawodom, zachowując ciągle jeden i ten sam cel, który wpływa na te różne wybory: pragnienie być silnym na ciele i na duchu.

Postawy, podobnie jak zdolności, są pierwiastkami konstytutywnymi struktury psychicznej osobowości. Są one stałe i niezmiennie w ciągu całego rozwoju jednostki. Jeśli istnieje

rozdźwięk w ich przystosowaniu do życia zawodowego, to dlatego, że one nie zostały poznane w sposób jasny i ścisły. W zwróceniu się jednostki ku pewnemu zawodowi nastąpiła pomyłka.

Podobnie istnieje związek dość ścisły między zdolnością a postawą, chociaż wiele faktów zdaje się temu zaprzeczać. Sądzimy jednak, iż to pochodzi stąd, że nie uwzględnia się dostatecznie tego, co wyżej powiedzieliśmy. Istnieje olbrzymia różnica między działalnością samą a zawodem. Postawa posiada zawsze tendencję, może nieświadomą, do realizowania się w czynności, która jej odpowiada. Jednostka myli się jednak może w chwili, w której przechodzi do wyboru zawodu, w jakim ma zrealizować swoje skłonności lub zaspokoić swoje postawy intelektualne. Myli się, gdy będzie mówić o swoim pragnieniu i swoim zainteresowaniu dla pewnego zawodu, zamiast mówić raczej o specyficznej czynności, która jej da zadowolenie. Oto jest powód, dlaczego źle jest stawiać w poradnictwie zawodowcem pytanie: Do jakiego zawodu masz zamiłowanie? Byłoby trafniejszym zażądać od jednostki opisu tych różnych czynności (Betätigung), które jej przynoszą zadowolenie i przyjemności. „Czy wolisz pracować sam, czy z innymi, w lokalu zamkniętym czy na wolnym powietrzu, zmieniając ciągle miejsce, czy pozostając na tem samym miejscu, zajmować się ludźmi, czy rzeczami lub ideami. Jeśli rzeczami, to ku jakim przedmiotom zwracasz się chętniej; jeśli ludźmi, czy wolisz nimi kierować, czy być przez nich kierowanym? i tak dalej bez wymieniania nazwy jakiegokolwiek zawodu istniejącego.

Będziemy go nadto pytali o jego marzenia na jawie i marzenia we śnie i będziemy się starali wydobyć na tej podstawie jego ukryte tendencje. Będziemy żądali, aby sobie przypomniał o swoich ideałach zawodowych z dzieciństwa, zawsze kładąc nacisk na „jak“, a nie na „co“. Pytanie, jakie mu postawimy, będzie: „Jak ty sobie przedstawiasz to zajęcie, co cię pociąga w prowadzeniu lokomotywy?“

Rola postawy jest tak doniosłą dla jednostki i jej orientacji w życiu społecznym, że w gruncie rzeczy od niej powinno się zaczynać wszelkie badanie w dziedzinie poradnictwa zawodowego. Dopiero po zagadnieniu postawy wysuwa się zagadnienie zdolności. W takich warunkach sądzimy, że zagadnienie, czy istnieje zgodność lub niezgodność między postawą a zdolnością, między skłonnością do pewnych czynności a gotowością do ich wykonywania, upada samo przez się.

Założmy, że znajdujemy się w obecności jednostki, która okazuje wybitną skłonność do ciekawości, skłonność, którą potrafiliśmy stwierdzić zapomocą metody wyżej opisanej. Będziemy się zatem w dalszym ciągu pytali, jaki kierunek rzędu intelektualnego (psychotropja) przybiera ta skłonność. Stwierdzimy np. iż jest ona raczej abstrakcyjna niż konkretna. Wówczas wysunie się kwestja zdolności. Będziemy wtedy badali przede wszystkim cały poziom umysłowy jednostki. Przypuścimy, że znajdziemy go bardzo wysokim. Dopiero wtedy wysunie się pytanie, jakie są zawody, które pozwoliłyby jednostce na zaspokojenie jej skłonności do ciekawości w sposób najlepszy przy uwzględnieniu równoczesnym postawy i zdolności. Dojdziemy wówczas do wniosku, iż jednostka powinna się zwrócić ku naukom ścisłym. Jeśli, przeciwnie, jej inteligencja ogólna okaże się mniej wybitna, skierujemy się ku dziennikarstwu, ku reportażowi, gdzie jej skłonność ku ciekawości znajdzie również okazję do zaspokojenia, i będzie zarazem bardziej w związku z jej poziomem umysłowym. Osobom o inteligencji mniejszej polecimy między innymi zajęcie w biurach zgłoszeń, tak korzystnych dla zaspokojenia ciekawości we formie plotek.

Lecz nawet w wypadkach, w których niezgodność między skłonnością a zdolnością występuje z całą oczywistością, nie trzeba stąd wnosić, iż niemożliwą jest równowaga między temi dwoma czynnikami psychicznymi. Upór, z jakim podobna skłonność trwa, i niezachwiana wola jednostki dojścia za wszelką cenę do upragnionej mety, mogą wytworzyć funkcje kompensacyjne, które podstawiają się w miejsce brakujących.

Wśród praktykantów sztuki zegarmistrzostwa (znałem podobny wypadek wśród uczniów szkoły zegarmistrzów w Genewie) widziano na pół ślepych, którzy trwali na obranej drodze i doprowadzili do tego, że wystąpiły u nich inne zdolności (subtelność dotyku), które im pozwoliły doprowadzić wykształcenie zawodowe do pożądanego stopnia.

Alfred Binet wykazał, że skłonności bardzo wybitne ku pewnej czynności mogą odgrywać niekiedy rolę ważniejszą niż fakt gotowości do tej czynności. W wypadkach, gdzie ma miejsce poczucie niższości, mogą wystąpić rezultaty kompensacji, które nie tylko usuwają odnośny brak, ale nawet z nadatkiem go wynagradzają. W ten sposób Demostenes, jękała, stał się świetnym mówcą, a Byron, kulawy, wybitnym sportowcem.

Tak więc postawy stają się elementem strukturalnym osobowości ludzkiej, i w tej samej mierze, jak jednostka nie zmienia swoich elementów konstytutywnych w ciągu swej ewolucji, postawy również nie ulegają zmianie. Nadto, postawy pociągają za sobą odpowiednie zdolności, które pozwalają realizować się postawom. Inaczej mówiąc, one będą się znajdować w korelacji ze zdolnościami, o ile będziemy abstrahować od zawodów, w których te postawy będą się musiały krystalizować.

Aby uniknąć wszelkich nieporozumień, jedna uwaga jest jednak potrzebna. Mówiliśmy o postawach, jakgdyby jednostka charakteryzowała się zawsze tylko jedną postawą. Tak jednak nie jest. Faktycznie współdziała kilka postaw o charakterze różnym, a nawet przeciwnym. Jeśli wolno nam wyrażać się tak, jakgdyby istniała jedna postawa, to dlatego, iż bardzo często jedna postawa lub pewien kompleks postaw przeważa u pewnej jednostki.

Współistnienie dwu skłonności oddzielnych, które mogłyby rywalizować ze sobą, daje podstawę do szczęśliwych kombinacji, które poradnictwo może wykorzystać pobudzając kandydata w pewnym kierunku, który jest poniekąd wypadkowy z dwu skłonności; np. skłonność do podróży i skłon-

ność do zajmowania się bliźnim mogą podsunąć zawód lekarza marynarki; zamiłowanie do barw i potrzeba przebywania na świeżym powietrzu skłoniły nas pewnego razu do proponowania pewnemu młodzieńcowi zawodu malarza wozów.

Na pytanie, czy ktokolwiekbyś może naogół wybierać zawód wolny, fakty zaobserwowane kazały nam odpowiedzieć, że decydującą rolę odgrywa tu inteligencja ogólna.

Na pytanie, do którego z zawodów wolnych jednostka specjalnie nadaje się, fakty zdają się doprowadzać do wniosku, że zagadnienie rozwiązuje raczej postawy niż zdolności.

O powodzeniu w zawodzie wolnym decydują, jak to mogliśmy stwierdzić, zdolności ogólne. Postawy, jakie zajmuje jednostka wobec swojej działalności zawodowej, skłonności, które ją przyciągają ku tym czynnościom, popychają ją do obrania pewnego zawodu, który znajduje się w ścisłym związku z temi stanami psychicznymi. Zdolności specjalne, jeśli odgrywają pewną rolę, czynią to w stopniu minimalnym, kompensując się i podstawiając jedna w miejsce drugiej z wielką łatwością.

Zupełnie odmienna jest sytuacja w odniesieniu do rzemiosł. Tu decydującą rolę odgrywają zdolności specjalne, zdolności zawodowe, które dają jednostce powodzenie w zawodzie, w zgodzie oczywiście z jej skłonnościami. Te zdolności specjalne nie dają się tak łatwo zastąpić jedna przez drugą, podstawienie i kompensata nie odbywają się w równie szerokiej skali, jak dla zawodów wolnych.

Tak więc z jednej strony inteligencja ogólna, z drugiej wyraźnie występujące postawy, oto, czego potrzeba do powodzenia w określonym zawodzie wyższym. Do takiego wniosku, jak sądzimy, doprowadza nas obserwacja faktów.

LITERATURA

- Faure J. L.*: En marge de la chirurgie. Paris 1927. Vol. I—III.
 Memoirs of the National Academy of Sciences. Vol. XV. Washington 1921.
- Troops and Edgerton*: University of Ohio (manuskrypt).
- Fryer D.*: Vocational Self - Guidance. Philadelphia 1925.
- Tenze*: The measurement of interests. New York 1931.
- Zyge D. H.*: Stanford Scientific Aptitude Test. California 1929.
 Stanford University Press.
- Ostwald W.*: Grosse Männer. Leipzig 1909.
- Poincaré H.*: La valeur de la science. Paris 1908.
- Piorkowski C.*: Beiträge zur psychologischen Methodologie der wirtschaftlichen Berufseignung. Leipzig 1925.
- Binet A.*: Les idées modernes sur les enfants. Paris 1927.
- Jung C. G.*: Psychologischen Typen. Zürich 1921.
- Giese F.*: Psychanalytische Psychotechnik. Imago, t. X.
- Stekel W.*: Berufswahl und Kriminalität. Archiv für Kriminal-Anthropologie und Kriminalistik. Leipzig 1911, p. 268.
- Baumgarten F.*: Les inclinations professionnelles. Milano 1922.
- Schmoller J.*: Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, 2 tomy, München 1925.
- Claparède Ed.*: Comment diagnostiquer les aptitudes chez les écoliers. Paris 1927.
- Kramer J.*: Kindliche Phantasien über Berufswahl. Heilen und Bilden. Aerztlich Pädagogische Arbeiten des Vereins für Individual-Psychologie. München 1914.
-

MARJA LIBRACHOWA.

STRUKTURA WYOBRAŻEŃ JEDNOSTKOWYCH ODTWÓRCZYCH I WYOBRAŻEŃ RODZAJOWYCH.

UWAGI WSTĘPNE.

Badania, dotyczące wyobrażeń, wydawać się mogą dzisiaj anachronizmem. Dziedzina ta jest pozornie doskonale i od dawna zagospodarowana przez psychologję: wytwory te uznane są za odrębne składniki świadomości, określone jest ich pochodzenie związane z podłożem zmysłowym, przeprowadzona jest szczegółowa klasyfikacja, zaznaczone są granice pomiędzy nimi a innymi wytworami.

To wszystko jednak uporządkowane jest zgruba, na podstawie dość pobieżnych kryterjów eksperymentalnych lub introspekcyjnych. Wszystko sprawia wrażenie, że zrobiono tu porządek „dla oka”, porządek, który nie kłóci się w sposób jaskrawy z osobistem, niepogłębionem zbytnio, doświadczeniem wewnętrznem, a przede wszystkim zaspakaja wymagania ładu, koniecznego w każdym systemie pojęć naukowych.

Wniknąwszy głębiej i szczegółowiej w analizę wyobrażeń, odczuwamy mnóstwo wątpliwości, dostrzegamy pękające ramy ustalonej klasyfikacji, nabieramy przekonania, że dla osiągnięcia owego ładu i porządku w systemie pojęć poświęcono bardzo dużo, dokonano przede wszystkim olbrzymich wprost uproszczeń w stosunku do przeżywanej rzeczywistości. Tego rodzaju terminy jak „wyobrażenie odtwórcze” (obraz pamięciowy) i „wyobrażenie wytwórcze” nie są nazwami wytworów w rzeczywistości wyraźnie rozgraniczonych; wyrażenia wskazujące na zmysłowe pochodzenie wytworu, a więc takie terminy jak „wyobrażenia wzrokowe”, „słuchowe”, „motoryczne” itp. w oświetleniu zaostrej introspekcji trakto-

wać można jedynie jako terminologiczne skróty, ustalone pod wpływem psychologii, poszukującej prostych składników życia psychicznego.

Rzeczywiście przeżywane wyobrażenia są zawsze złożonymi wytworami, w których występują różne składniki zmysłowego i niezmysłowego pochodzenia, związane ze znaczeniem. Każde wyobrażenie czyli przedstawienie oglądowe jest więc złożoną, uorganizowaną całością, którą nazywać będę strukturą. Bliższe zbadanie dynamizmu tej struktury stanowi właśnie przedmiot tej pracy.

Przyjęcie takiej czy innej terminologii pociąga za sobą dla piszącego zawsze — a zwłaszcza obecnie — bardzo poważne konsekwencje; z drugiej strony sprawa wyboru terminologii jest wobec jej nieustalenia i ciągłego wzbogacania, rzeczą coraz trudniejszą dla psychologa. Pominę zatem szczegółowe rozważania terminologiczne, gdyż stanowią one mogą temat oddzielnej pracy; zaznaczę jedynie, że termin „postać“ wydaje mi się znaczeniowo czemś zbyt statycznym, pozatem zbyt silnie wiąże się z pojęciem jakiegoś zewnętrznego układu, czegoś formalnego, a raczej posiadającego formę. Używanie tego terminu przez Wertheimera i innych psychologów w związku z badaniami nad wpływem zewnętrznego układu całości na sposób jej ujmowania, nadało, być może, temu terminowi trochę specjalnego zabarwienia. Dlatego po zapoznaniu się z materiałem zebrany zdecydowałam się na termin struktura, który lepiej — mojem zdaniem — odpowiada dynamizmowi wytworów. Krueger wprawdzie twierdzi, że „to co jest zjawiskowe i opisowe nie powinno być nazwane strukturą, i że używanie tego terminu dla każdego całościowego połączenia częściowych przeżyć wprowadza niepotrzebne zamieszanie“. Z rozważań jego wynika, że „tam, gdzie występują w świadomości jakieś upostaciowane treści częściowe, tam terminu struktura nie jest odpowiedni, że zachować go należy dla oznaczania trwałego związku części

składowych i sił całościujących“¹⁾). Wynikałoby stąd, że należy zachować oba terminy, jednakże nie jako synonimy — jak się to również dość często zdarza, lecz dla oznaczenia różnych rzeczy. Określenie „treści częściowe“ budzi jednakże poważne wątpliwości: co traktować należy, jako „treści częściowe“ i w stosunku do czego? Ten sam autor w innej pracy mówi zresztą o „częściowych strukturach“²⁾).

Nie przyczynia się to bynajmniej do jasności terminologicznej.

Jesteśmy narazie dalecy w psychologii od ustalenia terminów, wydaje się więc rzeczą słuszną wybranie umówionego terminu i posługiwanie się nim w granicach określonych tematem i materiałem.

A zatem przez strukturę przedstawienia oglądowego czyli wyobrażenia, rozumieć się będzie pewien złożony układ całościowy wytworu, posiadający określone znaczenie, tworzący się dynamicznie pod wpływem wyrazu lub zdania i zależnie od indywidualnych chwilowych lub stałych dyspozycji psychicznych.

Układ dyspozycji psychicznych nazwać można indywidualną strukturą psychiczną w odróżnieniu do struktury wytworu; to rozróżnienie ma na celu prostą dogodność w omawianiu zagadnień, które wyrastają z tematu pracy i z zebranego materiału³⁾).

1) Krueger. Der Strukturbegriff in der Psychologie. Bericht über den VIII Kongress für experim. Psych. in Leipzig. Jena. Fischer 1924, str. 43.

2) „Częściowe struktury np. związki wartości lub wiedzy pozostają związane i połączone z innymi tego rodzaju, a nawet ze wszystkimi innymi; zawsze są włączone do dyspozycyjnej całości jaką jest osobowość, tak jak ta ostatnia włączona jest do społeczności“. *Komplexqualitäten, Gestalten und Gefühle. Neue Psychologische Studien*, r. 1926 str. 120.

3) W tej samej pracy Krueger rozróżnia wyraźnie „całość“ jako termin opisowy, a „struktura i jej funkcjonalna całość“ mają mieć znaczenie wyjaśniające.

Analogiczne rozważania terminologiczne znajdujemy u Koffki w związku z terminem postać: *phänomenale Gestalt* odnosi się do przed-

Omówione terminy stosowane będą w tej pracy wyłącznie do przedstawień oglądowych, a więc do dziedziny badanych zjawisk; nie dałyby się zapewne zastosować w tej formie do innych wytworów strukturalnych, ponieważ jednak praca ta, jako przyczynek do psychologii całości i jako próba stosowania jej postulatów do badań, zamyka się w ramach ściśle zakreślonych, terminologia przyjęta służy tylko jej celom. Wkońcu zaznaczyć może warto, że powyższa definicja, jakkolwiek dla orientacji na wstępie podana, wynika jednak z analizy wytworów, co w dalszym ciągu zostanie wykazane, przyczem okazać się może potrzeba uzupełnienia definicji, którą traktować należy jako tymczasową.

Znane są wymagania psychologii całości w sprawie metody badań; wyjść należy od istotnie przeżytej rzeczywistości psychicznej, która jest zawsze jakąś całością, ująć zjawiskową stronę przeżycia i wypełnić pierwsze zadanie naukowe, mianowicie — opisowe. Moment następny polega na analizie całości, w związku z funkcją, którą spełnia, w związku z dyspozycjonalnymi właściwościami. Stąd opisowo-analityczny charakter pracy.

W danym razie gdy chodzi o zjawiskowość wyobrażenia niema innego sposobu zebrania materiału jak tylko zgromadzenie znacznej ilości opisów introspekcyjnych. Najbardziej wnikliwa i fachowa analiza psychologa, który operuje materiałem własnych przeżyć, daje nam zawsze w rezultacie obraz tego, co indywidualnie może się zdarzyć, ale co nie musi zawsze u każdego zachodzić, daje wypadek szczególny, którego nie można uogólniać⁴⁾. Dopóki

miotu ujmowanego i jest *pojęciem opisowem*: pojęcie: *Gestalt-Disposition* i *Gestalt-Prozess* pochodzące wyłącznie z obserwacji procesów ma zadanie wyjaśniające. Koffka nazywa te pojęcia — funkcyjnymi. *Dessoir, Philosophie in ihren Einzelgebieten*. Rozprawa. *Koffka, Psychologie*, str. 559. Teoretycznie rozróżnienia takie mogą się wydawać słuszne, praktycznie — wyjaśnianie struktury wytworu przez strukturę psychiczną niezawsze prowadzi do istotnego wyjaśnienia.

⁴⁾ Dla przykładu dość przypomnieć szczegółową analizę przedstawienia czerwonej kuli bilardowej, którą znajdujemy w pracy prof. *Twardomskiego* p. t.: „*Wyobrażenia i pojęcia*”.

nie umiemy fotografować wyobrażeń, nie możemy inaczej do nich dotrzeć jak za pomocą introspekcyjnego opisu. Fotografja musiałaby być oczywiście zdjęciem filmowem, utrwalającym momenty ruchu. Taki sposób gromadzenia materiału byłby niewątpliwie obiektywny, jakkolwiek niedokładny, gdyż niewszystkie składniki struktury zostałyby na kliszy utrwalone: elementy słuchowe, dotykowe, węchowe, mowa wewnętrzna, stany uczuciowe siłą rzeczy zostałyby pominięte; klisza oddałaby tylko część struktury odpowiadającą czynnikowi optycznemu (z dodatkiem ruchu), który zresztą u osób widzących jest w przedstawieniach oglądowych czynnikiem dominującym.

Zdając sobie w zupełności sprawę z niedoskonałości metody, polegającej na introspekcyjnych opisach, posługiwałam się nią w braku innej, lepszej i starałam się unikać błędów, na które może narazić. Nietylko bowiem niesprawdzalność wypowiedzeń stanowi słabą stronę metody; przy znacznej liczbie zebranych opisów te wątpliwości mogą być rozproszone przez powtarzające się podobieństwa.

Drugi zarzut dotyczy sztuczności sytuacji, w jakiej znajduje się osoba badana, której proponujemy, aby pod wpływem takiego czy innego wyrazu-podniety wyobrażała sobie to lub owo. Chcąc unikać błędów, należy zacieśnić wnioski do zakresu tej ściśle określonej sytuacji, w jakiej znajduje się osoba badana, a wtedy zagadnienie ująć w następujący sposób: jak zachowuje się umysł wobec takiego właśnie narzucanego mu zadania, polegającego na wytwarzaniu przedstawień oglądowych pod wpływem różnego rodzaju wyrazów-podniety. Ostatecznie umysłowi naszemu narzucane bywają zawsze najrozmaitsze zadania, bądź przez t. zw. „naturalne” sytuacje życiowe, bądź przez sytuacje „sztuczne”, jaką jest np. zamierzony eksperyment.

Nie należy oczywiście z sytuacji sztucznej wnioskować o sytuacji naturalnej, ani z jednorazowego przeżycia danej osoby o wszystkich jej analogicznych przeżyciach; nie można zatem wnioskować, że osoba X., która w ściśle określonych

warunkach dała introspekcyjny opis przedstawienia „ptak“, wyobraża go sobie zawsze w ten sam sposób niezależnie od zmienionych warunków, od tego np. czy wyraz użyty był pojedynczo czy w zdaniu. Dlatego też nie zostały wyprowadzone żadne wnioski dotyczące osób, a więc indywidualnych struktur psychicznych, czy t. zw. „typów wyobrażeńowych“; kwalifikowane były nie osoby, lecz poddane zostały analizie w y t w o r y i klasyfikowane o tyle, o ile znalazły się ku temu podstawy przez analizę wykryte.

Pozostaje jeszcze pytanie, czy struktura tych wytworów nie została sfalszowana przez warunki badania, czy struktura przedstawień oglądowych, wywołanych dla eksperymentu, jest taka sama jak struktura tychże wytworów, powstających samorzutnie przy myśleniu, mówieniu, czytaniu i słuchaniu.

Prawdopodobnie zachodzą pewne różnice: specjalne nastawienie osób uprzedzonych o celu badania, wywołane w ten sposób zaostrenie ich uwagi może wyjaskrawić dynamikę i strukturę wytworu; nie fałszując jej zasadniczo, u w y p u k l a jej właściwości. W tym sensie wypowiedziały się właśnie osoby badane. Przedstawienia oglądowe wywołane w warunkach eksperymentu naukowego możnaby porównać do zdjęć filmowych zwolnionych, które uwypuklają cechy przedmiotu, nie fałszując rzeczywistości. Pozatem wyraz-podnieta użyty pojedynczo wywołuje oczywiście inne przedstawienie niż ten sam wyraz-podnieta użyty w zdaniu; w tym wypadku treść przedstawienia zmieniać się będzie zależnie od treści znaczeniowej zdania, co okolicznościowo w ciągu badań zostało sprawdzone.

Opisów introspekcyjnych zebrałam ogółem przeszło 600; zbierane były grupowo, to znaczy grupy 20—30 osób, po wyjaśnieniu celu doświadczenia, dawały piśmienne opisy wytworów, które narzuciły się świadomości bezpośrednio po usłyszeniu wyrazu-podniety; niektóre opisy ilustrowane były rysunkiem. Materiał zebrany pochodzi od młodzieży powyżej lat 18 i od osób dorosłych; wszyscy obeznani byli z psychologią i potrosze przyzwyczajeni do introspekcji. Większość osób

badanych stanowią słuchaczki i słuchacze moi z różnych kursów nauczycielskich; materiał zebrany na V kursie Państw. Seminarjum Naucz. im. E. Orzeszkowej w Warszawie i w Państw. Instytucie Pedagogiki Specjalnej zawdzięczam koleżeńskiej uprzejmości p. Wandy Dzierzbickiej, Dyrektorki Seminarjum i p. Dr. Marji Grzegorzewskiej, Dyrektorki Instytutu, którym za okazaną pomoc serdecznie dziękuję.

Dla skontrolowania otrzymanego materiału przeprowadzone zostały badania indywidualne z oddzielną grupą osób, w liczbie 20-tu. Wszystkie osoby w tej grupie to albo młodzież powyżej lat 18-tu, albo osoby dorosłe, przeważnie słuchaczki i słuchacze Wolnej Wszechnicy, z przewagą kobiet. W badaniach indywidualnych używano tych samych wyrazów-podniet, które służyły do badań grupowych, pozatem osoby te były wypytywane o pewne kwestje, jak np. czy wiedzą coś o pochodzeniu obrazu, czy zawsze przedstawiają sobie daną treść w sposób oglądowy, czy zawsze w ten sam sposób, czy obraz uważają za odpowiedni. Charakter tych rozmów wskazuje, że zastosowana tu została t. zw. metoda kliniczna.

Badania indywidualne nie wniosły nic nowego do treści wypowiedzeń, pozwoliły jednak skontrolować wypowiedzenia pochodzące z badań grupowych, oraz oświetliły pewne kwestje, związane z powyższymi pytaniami. Wreszcie przeprowadzone zostały również badania z niewidomymi (20 osób), a to w celu sprawdzenia jak przedstawia się struktura przedstawienia oglądowego po wyeliminowaniu czynnika wzroku. Badania z niewidomymi przeprowadzone były tak, jak z grupą kontrolującą, to znaczy z każdą osobą oddzielnie.

Wyrazy-podniety odpowiadały klasyfikacji przyjętej na ogół w psychologii chociaż, jak wiadomo, i tutaj niema całkowitej zgody. Były więc wyrazy odpowiadające: 1. W y o b r a ż e n i u j e d n o s t k o w e m u o d t w ó r c z e m u: np. chryzantema, która stała wczoraj na tym stoliku; paciorki, które wczoraj pokazałam itp. 2. W y o b r a ż e n i u o g ó l n e m u, które nazywać będę r o d z a j o w e m, np. roślina, budynek, zwierzę. 3. W y o b r a ż e n i u w y t w ó r c z e m u, np. zło-

wrogi kwiat z głębi dżungli, złoty gołąbek na czarnej lilji itp. 4. Dalej następowały wyrazy o treści abstrakcyjnej, które wiązać się mogą z przedstawieniami nicoglądowymi, mogą jednak — i to bardzo często — wywoływać przedstawienia oglądowe o charakterze symbolicznym. Do tej grupy należą takie wyrazy jak: zdrowie, przyczyny i skutki, rozum itp. 5. Wyrazy niezrozumiałe z obcego języka np. onokami i monokami, oraz wyrazy sztuczne, bez znaczenia np. Pitobek, radronagory.

W wyborze tych wyrazów kierowałam się myślą, że taka różnorodność podnięt pozwoli dokładniej oświetlić wiele wątpliwych kwestyj a jednocześnie da dokładniejszy obraz dynamizmu wytworów zwanych przedstawieniami oglądowymi. Każda z grup zbiorowo badanych otrzymywała wszystkie te same kategorie wyrazów, ale inne wyrazy, aby w ten sposób otrzymać większą różnorodność materiału i uniezależnić wyniki od specyficznych właściwości wyrazu i przedmiotu oznaczonego danym wyrazem. Osoby badane indywidualnie otrzymywały po 2—5 wyrazy-podnięty tej samej kategorii, chodziło bowiem o to, aby materiał o charakterze kontrolującym był możliwie obfity.

Następny etap pracy polegał na analizie zebranych opisów introspekcyjnych, na charakteryzowaniu ich i kwalifikowaniu na podstawie zestawień porównawczych.

Kwalifikowanie wytworów niezawsze było sprawą łatwą i prostą. Trudności polegały na tem, że osoby badane używają niekiedy określeń, mogących łatwo w błąd wprowadzić; twierdzą np. że obraz jest wyraźny, trwały, samorzutny, podczas gdy w opisie podanym niema żadnych danych, że wogóle było coś naocznego i całe wypowiedzenie zdaje się być poprostu myśleniem na dany temat, słownem kojarzeniem bez pierwiastków wzrokowych.

Oto przykład takiego opisu, wywołanego wyrazem „zwierzę”:

„Stworzenie, które nadmiernie przez człowieka wykorzystane przez szereg stuleci, marnieje, karłowacieje i znika

z powierzchni ziemi. Obraz wyraźny, trwały, gotowy“ (grupa: Państw. Inst. Pd. Specj. gr. męska, N. 14)⁵⁾.

Charakter tego wypowiedzenia (opisu), wbrew twierdzeniu osoby piszącej, że „o b r a z j e s t w y r a ź n y“ nie posiada cech naoczności, klisza nie miałyby tutaj nic do utrwalenia, gdyż punkt ciężkości polega na określeniach i przeciwstawieniach, których oglądowo ująć nie można. Opisów tak werbalnych u osób widzących jest bardzo mało (5 w związku z wyrazem zwierzę); zostały one wyeliminowane, jako wytwory, które nie mogą być nazwane przedstawieniami oglądowymi.

Pozornie najłatwiej ustalić czynnik naoczny w opisach, które rozpoczynają się od wyrazów „widzę“, „zobaczyłem natychmiast“, „stał mi przed oczami“, jednakże treść opisu ma zawsze największe znaczenie, o czym łatwo się można przekonać, zestawiając wypowiedzenia osób widzących i niewidzących. Zestawienia te są bardzo wymowne i świadczą o tem, iż treść wytworu introspekcyjnie ujęta daje bardzo wiele rzeczowego materiału, nadającego się do analizy.

Należy rzecz prosta mieć tu na uwadze, że niewidomi posługują się językiem widzących, wśród których żyją, że przejmują od nich dużo określeń i wyrażeń, z którymi nie mogą połączyć tej treści, jaka łączy się dla widzących. Spotykamy więc w wypowiedzeniach niewidomych takie np. określenia: „tak daleko, że wzrokiem nie można sięgnąć“, „tam jest jaśniej“ „różne kolory...“ itp. Ponieważ jednak niewidomi badani byli indywidualnie, przeto w rozmowie z nimi najczęściej można ustalić, że w tych wypadkach, u niewidomych od urodzenia jest to poprostu „wiedzenie o czymś“ ze słyszenia od widzących.

Całość materiału podzielona została na rozdziały związane z poszczególnymi kategorjami wyrazów-podniet, gdyż —

⁵⁾ W podanych przykładach oznaczam: grupę zbiorowo zbadaną nazwą instytucji, numerem — kolejność osób w danej grupie.

jak się okazuje — charakter wytworu w znacznym stopniu zależny jest od charakteru podniety. Dane liczbowe, tu i owdzie podane w tekście, traktuję jako przybliżone, które mówią coś jedynie jako wielkości porównywane, użyte tylko dlatego, że są nieco dokładniejsze niż określenia słowne w rodzaju „większość“, „znaczną część“, „często“, „rzadko“. Pozatem nie przywiązuję do nich większego znaczenia, gdyż główna uwaga zwrócona została na jakość, a nie na ilość objawów.

Sytuację osoby badanej i konsekwencje stąd wynikające przyjmuję jako warunki, od których — jak to już wyżej zostało zaznaczone — zależne są otrzymane wyniki. Sytuację tę w najogólniejszych zarysach ująć można w następujący sposób: osobie badanej narzucone zostało pewne zadanie, polegające na tem, że ma ona po usłyszeniu wyrazu-podniety opisać najdokładniej obraz, który powstał w związku z podniętą. Umysł ludzki posiada naturalną tendencję do wywiązywania się z zadań, które w ten czy inny sposób zostaną mu narzucone. Wobec tego osoby badane starają się wywołać obraz pomimo zastrzeżenia ze strony badającego, że przedstawienie oglądowe niezawsze może i musi powstać, i że wówczas należy poprostu stwierdzić, że go nie było. Dlatego znajduje się niewątpliwie wśród zbadanych pewien procent osób, które w danej sytuacji miały jakieś „wyobrażenie“, chociaż nie miałyby go w innej sytuacji, przy swobodnym słuchaniu, mówieniu lub czytaniu. W badaniach indywidualnych wypadki takie dają się ustalić, w badaniach grupowych zdarzają się w samym opisie wytworu pewne cechy, które wskazują, że w danym wypadku mamy raczej sprawę z przedstawieniem nieoglądowem, z myśleniem na określony temat, z kojarzeniem wyrazów i t p.^{o)} Może to być wynikiem stałych dyspozycyj umysłowych danej osoby, może być wynikiem chwilowego usposobienia, jak to stwierdzają w rozmowie osoby indywidualnie badane, a niekiedy i osoby badane grupowo samorzutnie podkreślają

^{o)} Porówn. przykład na str. 66-tej.

w opisach. Ponieważ jednak nie chodziło w pracy o charakterystykę osób, lecz o analizę wytworu, sprawa ta nie ma decydującego znaczenia. Z chwilą gdy prędzej czy później, łatwiej czy trudniej powstał wytwór, który mamy prawo traktować jako przedstawienie oglądowe, chodzi już nam będzie tylko o jego cechy, o jego strukturę, o jego dynamizm.

Wobec opisanej sytuacji dają się przewidzieć 4 możliwości:

1. Umysł wywiązuje się całkowicie z zadania, powstaje więc obraz, odpowiadający znaczeniu wyrazu-podniety.
2. Umysł wywiązuje się częściowo z zadania: są tylko fragmenty, niepowiązane części.
3. Umysł źle wywiązuje się z zadania: wytwór jest, ale niezgodniony ze znaczeniem wyrazu-podniety.
4. Umysł nie wywiązuje się z zadania — obrazu brak.

Wszystkie te cztery możliwości odnajdujemy istotnie w zebranych materiałach, ale w bardzo różnych ilościach, zależnych przede wszystkim od znaczenia wyrazu-podniety, od ogólnego charakteru bodźca.

W pierwszym wypadku analiza powinna wykazać jak powstał wytwór, dlaczego jest taki, a nie inny; jest to kwestja materiałów i struktury.

W drugim wypadku należałoby ustalić dlaczego brak skończonej całości; czy wynika to z chwilowej jakiejś przeszkody i co stanowiło tę przeszkodę, czy też może brak wykończonej całości jest wynikiem indywidualnej struktury psychicznej.

W trzecim — trzeba by ustalić jakie jest pochodzenie wytworu niezgodnionego w swej treści ze znaczeniem wyrazu-podniety, i w jaki sposób przedstawienie to połączyło się z wyrazem.

W ostatnim wypadku analiza wykryłaby powinna dlaczego brak wytworu.

Wreszcie, wobec stałego powtarzania się pewnego określonego sposobu tworzenia przedstawień oglądowych u danej

osoby, możnaby scharakteryzować związek funkcjonalny, zachodzący pomiędzy dyspozycjami strukturalistycznymi danej osoby (czyli indywidualną strukturą psychiczną) a strukturą wytworu.

Takie oto wymagania — teoretycznie rzecz biorąc — stawiać można tej pracy. Posuwając się jeszcze dalej, zapytałoby można o funkcję przedstawienia oglądowego w całości życia psychicznego, o jego rolę, znaczenie i wartość, gdyż jak mówi Krueger: „przy wszystkich częściowych strukturach należy stale brać pod uwagę dyspozycjonalny związek z psychofizyczną całością zbiorową, w którą się one włączają; wtedy dopiero będziemy mogli ująć wszystkie dyspozycje psychiczne w sposób tak ścisły, abyśmy wszelkie objawy psychiczne pojmowali z reguły jako potrzebne”⁷⁾.

To ostatnie zagadnienie pozostało nietknięte; ażeby odpowiedzieć na pytanie do czego w życiu psychicznym potrzebne jest wyobrażenie, należałoby zupełnie inaczej nastawić badania; opis jego dynamiki i jego struktury nie wyjaśnia dostatecznie szczegółowo jego funkcji. Poza dość ogólnikowo brzmiącą odpowiedzią, że wytwór ten uobecnia nam za pomocą czynników zmysłowych przedmiot, o którym myślimy, nie więcej nie wiemy. Wobec tego, że przedmiot, o którym myślimy uobecnić sobie możemy również w sposób nieoglądowy, pozostaje niedość wyjaśniona sprawa, w jakim wzajemnym stosunku pozostają do siebie funkcje obu tych wytworów: wyobrażenia i pojęcia. Można wprawdzie na ten temat, tak jak na wiele innych, snuć rozmaite wnioski, oparte na rozważaniach, wnioski te jednak domagają się sprawdzenia w świetle obfitego materiału konkretnych przeżyć. Materiału takiego badania tutaj opisane nie dostarczyły.

Niema również odpowiedniego materiału dla wyjaśnienia związku funkcjonalnego między indywidualną strukturą psychiczną a strukturą wytworu. Nie różnice indywidualne, ale raczej podobieństwa zostały uwydatnione, co nie znaczy

⁷⁾ Strukturbegriff in d. Psych. str. 47.

oczywiście, że się zaprzecza istnienia różnic indywidualnych struktur psychicznych; znaczy to poprostu, że chcąc je znaleźć, trzeba inaczej pokierować badaniami.

W ten sposób dwie ostatnie kwestje pozostają poza nawiasem tej pracy. Pierwsze cztery natomiast udało się nieco oświetlić (jakkolwiek w stopniu bardzo nierównym), czego dowody rozsiane są w poszczególnych rozdziałach.

ROZDZIAŁ I.

WYOBRAŻENIE JEDNOSTKOWE ODTWÓRCZE.

Wytwór ten nazwać można również obrazem pamięciowym, a więc połączyć go z inną dyspozycją psychiczną. Tylko że granice pomiędzy dyspozycjami są nieuchwytnie i płynne, wzajemnie się przenikają, nietylko zresztą na tym odcinku życia psychicznego. Terminologia, służąca jako środek porządkowania pojęć, jest rzeczą umowy, można więc dla wygody posługiwać się taką czy inną nazwą; dowolność jednak nie powinna sięgać zbyt daleko i konfrontacja z rzeczywistością treścią przeżyć jest konieczna. Otóż wydaje mi się, że doświadczenia przynajmniej pewnej liczby osób zgodne będą z poglądem, że można pamiętać widzianą wczoraj chryzantemę, opisać słownie jej kolor, kształt, ogólny wygląd, można ją łatwo odpoznać, a jednakże nie widzieć jej przed sobą w umyśle, czyli nie wyobrażać jej sobie. Można powiedzieć: „pamiętam, ale nie wyobrażam jej sobie“, albo: „nietylko ją pamiętam, ale ją w myśli oglądam“. W tym duchu interpretować można następujące wypowiedzenie jednej z osób badanych grupowo:

„Cebula, której nie widzę, ale przypominam sobie jaki miała kształt, kolor, przypomniało mi się gdzie rośnie, do czego się używa“.
(Państw. Semin. Rolnicze w Sokotówku N. 28).

Pamiętamy np. wzrokowo, bo inaczej pamiętać ich nie można, twarze naszych licznych znajomych, których poznajemy przy spotkaniu; nie znaczy to jednak wcale, że możemy je sobie zawsze wyobrazić.

Tę oglądowo daną i zmysłowo uobecnioną stronę wspomnienia postrzeżonego dawniej przedmiotu nazywać będę wyobrażeniem jednostkowym odtwórczem. Niezależnie zresztą od terminologicznych rozgraniczeń, przedstawienia jednostkowe odtwórcze włączone zostały do całej tej serii badań dla oświetlenia różnic w samej strukturze wytworów zależnie od tego, czy wiążą się one z jednym przedmiotem, czy z całą ich grupą, z treścią konkretną czy oderwaną i t. d.

W świetle zgromadzonych opisów struktura wyobr. jednost. odtwórczego jest stosunkowo mało urozmaicona; materiał zebrany przedstawia się tak jednolicie, że w ciągu badań próba ta została po pewnym czasie wyeliminowana. Zastosowana została do 5-ch grup złożonych razem z 60 osób, otrzymano zatem w sumie ogólnej 90 opisów, zebranych grupowo, i 15 zebranych od osób badanych indywidualnie. Jako podniety użyte były następujące powiedzenia: „chryzantema, która stała wczoraj na tym stoliku“, „cebula, którą wczoraj widzieli Państwo na wykładzie“, „bursztyny, które na ostatnim wykładzie pokazałam“.

Przedmioty pokazane były w taki sposób, że wszystkie osoby przedmiot widziały, nie wiedząc nic o tem, jaki następnie zrobiony będzie z tego użytek.

W związku z temi przedmiotami jedna tylko osoba dała opis wytworu pozbawionego cech naoczności (przykł. str. 71); wszystkie inne znalazły się w pierwszej z czterech możliwych sytuacji, to znaczy umysły wywiązały się z zadania: powstały wytwory o charakterze przedstawień oglądowych, uzgodnionych ze znaczeniem wyrazu-podniety. Zaznaczano przytem bardzo często, że obraz powstał „natychmiast“, „zaraz“, „zanim pani skończyła mówić“, że był „bardzo wyraźny“ i t. p. Stąd wyciągnąć można wniosek, że wyobrażenia jednostkowe odtwórcze powstają naogół łatwo, że umysł wytwarza je bez wysiłku.

Gdybyśmy zamiast opisów otrzymać mogli zdjęcia na kliszy i gdybyśmy zdjęcia te pokazali osobie nieuprzedzonej, fotografie byłyby odczytywane w następujący sposób: „ktoś

do pokoju przynosi żółtą chryzantemę“ — albo „żółta chryzantema stoi w wazonie na stole“, albo „czyjaś ręka trzyma w powietrzu chwiejącą się cebulę“, albo „jakaś pani podnosi do góry sznur paciorków“.

Klisza jednak oddałaby tylko wzrokową stronę wytworu, a więc treść częściową; dla oddania jego całości wybieram trochę przykładów.

„Widzę W., która niesie chryzantemę w wazoniku i stawia ją na stole. Obraz bardzo wyraźny i trwały“. (Państw. Semin. im. Orzeszkowej. N. 15).

„Widzę dokładnie obraz jasno-żółtej, dużej, karbowanej chryzantemy, wstawionej w gliniane naczynie, ozdobione motywem ludowym żółtego i zielonego koloru. Widzę doskonale płatki kwiatu, szczególnie wyraźnie złociste oświetlenie w środku, co mi się bardzo podobało. Jednocześnie widzę stolik, na którym stoi wazonik z chryzantemą, stolik pokryty zielonym kartonem, na stole zeszyty; to nasze zeszyty od matematyki“ (gr. P. S. O. N. 10).

„Widzę ją w dzbanku na stoliku. Kwiat jest brzydki, nieświeży, czuję jego woń, która sprawia mi obrzydzenie. Obraz zjawia się i znika samorzutnie, bez żadnego wysiłku“ (gr. P. S. O. N. 16).

„Widzę chryzantemę bardzo wyraźnie: blado żółta, czy raczej kremowa. Wygląda jakby była zmęczona. Kwiat pochylony, liście trochę zwędłe. Jest włożona we wzorzysty gliniany garnek, lecz obrazu dzbanka dokładnie nie widzę. Natomiast stół przykryty kartonem, ściana i wiszący na niej kalendarz są wyraźne. Na pierwszy plan wysuwa się chryzantema, jeszcze się chwieje, dopieroco ją przyniesiono“ (gr. P. S. O. N. 24).

„Widzę obraz chryzantemy w wazoniku. Kwiat duży, pełny o barwie jasno żółtej, pochylony w jedną stronę (w lewą). Liści nie widzę. Wazonik z czerwonym rysunkiem stoi na stole przykrytym niebieskim papierem. Chcąc zobaczyć pewne szczegóły muszę zrobić wysiłek, towarzyszy mu uczucie przyjemności, jakiej się doznaje, patrząc na piękny kwiat“ (gr. P. S. O. N. 29).

„Obraz tak wyraźny, że prawie widzę tę chryzantemę o kremowym kolorze, dużą, o płatkach mięsistych, zwędłych przy łodydze. Stała w wazoniku brązowym, wachałam ją, czuję (pamiętam) ostro-gorzki jej zapach, czuję na ręku jej wilgotne dotknięcie“ (gr. P. S. O. N. 18).

Zupełnie ten sam charakter mają opisy związane z dalszemi podnietami:

„Na tle białej ściany cebula — wyraźnie ją widzę, dość duża, trochę splaszczona, z błyszczącymi suchymi łuskami, z przywiedłym szczypiołem szaro-zielonej barwy“ (gr. Sem. Roln. w Sokolówku N. 7).

„Żółta cebula z zielono brudnym szczypiołem, u góry ręka trzymająca ją na tle białej ściany, z boków wysunięte głowy obserwatorek. Obraz zjawia się łatwo i prędko“ (gr. S. R. S. N. 11).

„Na stole teczka pani, dokoła twarze koleżanek — potem zanurzenie ręki do teczki i wyjęta cebula chwieje się w ręku na tle ściany“ (gr. S. R. S. N. 8).

„Widzę ją w tem samym miejscu, ręka pani trzyma ją za badył, cebula chwieje się, jest koloru żółtawo-różowego. Obraz wyraźny“ (gr. S. R. S. N. 21).

„Zanim pani skończyła mówić, zobaczyłam ją; wisi cebula w tem samym miejscu co wczoraj, porusza się trochę, kolor jej żółtawy“ (gr. S. R. S. N. 20).

„Posłyszałam wewnątrz wymówiony wyraz „cebula“ i zaraz ujrzałam najpierw cebulę, potem rękę trzymającą za szczypior, w końcu białe tło ściany i całe otoczenie, tablicę za stołem. Najwyraźniej widzę kształt i kolor cebuli. Czuję swój wyraz twarzy i skupienie, które wówczas odczuwałam“ (gr. S. R. S. N. 15).

„Widzę sznur żółtych bursztynów w ręku pani. Są duże, różnej wielkości; słyszę chrzęst, który wydały przy wyjmowaniu z teczki, widzę ruch ręki. Obraz bursztynów wystąpił natychmiast“ (gr. Państw. Pedagog. im. Konarskiego N. 1).

„Widzę bursztyny na sznurze w kształcie owalu, w ręku pani, podniesione do góry, chwieją się jeszcze w powietrzu. W środku na dole — największe“ (gr. P. P. K. N. 2).

„Widzę je jakgdyby zawieszane w powietrzu na tle jasnej ściany i czarnej tablicy; tak je wtedy widziałam. Obecnie mam chęć spojrzeć na tablicę i zobaczyć je, choć wiem, że to nie nastąpi“ (gr. P. P. K. N. 5).

Nie warto mnożyć więcej przykładów. Widzimy z nich, że w treści wytworu figuruje zawsze przedmiot główny, ale wytwór treściowo przerasta temat poddany; przedmiot główny występuje jako część skoordynowanej całości na tle, wraz z otoczeniem, z akcją, tak jak dany był w postrzeganiu.

Nie możemy powiedzieć, że któraś z osób miała „wzrokowy obraz cebuli“ lub „słuchowy obraz wyrazu cebula“. Każdy opis wskazuje wyraźnie, że jednostkowe wyobrażenie odtwórcze jest złożoną strukturą; w strukturze tej dominuje

u wszystkich osób czynnik wzrokowy, ale czynnik wzrokowy nie jest jedynym, wyłącznym czynnikiem. Odnajdujemy, wprawdzie dość rzadko, inne czynniki zmysłowe: węchowe, dotykowe, słuchowe; następnie pozaogładowe, jak: uczucie podobania się lub niepodobania, obrzydzenia; chęci (chciałbym), poczucia wiedzenia o czymś (to są nasze zeszyty do matematyki, dopiero co je przyniesiono). Przedmiot sam, w oderwaniu od tła i otoczenia, sam tylko zapach kwiatu, sam tylko chrząst bursztynów — a więc coś prostego, „elementarnego” nie występuje nigdy w opisach.

Interpretacja tej całości, jako wyniku kojarzenia wydaje się niesłuszną; fałszywie brzmi wyjaśnienie, że „wyobrażenie chryzantemy skojarzyło się z wyobrażeniem wazonika, stołu, ściany, tablicy i t. d.”. Mamy w opisanych wytworach coś bardziej bezpośredniego niż kojarzenie, coś bardziej natychmiastowego; wszystko wskazuje na to, że owa wzrokowa część struktury, stanowiąca pewien układ przedmiotu głównego na tle i wraz z otoczeniem, ma za podłoże fizjologiczne właściwości aparatu odbiorczego i jego ośrodków: pochodzi od zmysłu wzroku. U niewidomych od urodzenia, a więc u osób, które nie mają wzroku — otoczenie i tło, całość w znaczeniu formy zewnętrznej obejmującej przedmiot w jego otoczeniu — nie istnieje — o czym świadczą wypowiedzenia niewidomych, podane w dalszych rozdziałach. Wyobrażenie w swej części wzrokowej ma ten sam charakter, co obraz odbity na siatkówce w chwili postrzegania: ujmujemy wzrokowo przedmiot na tle i tak samo go sobie wzrokowo wyobrażamy. Żaden inny zmysł nie posiada tego całościowego charakteru ujmowania, wynikającego bezpośrednio z fizjologicznego podłoża, z samej budowy aparatu odbiorczego i związanej z budową funkcji. Rola skojarzeń rozpoczyna się na innym odcinku struktury; wówczas gdy w wyobrażeniu przedmiotu, który był uprzednio postrzeżony np. drogą wzrokową, występują u jednych osób czynniki węchowe, u innych dotykowe, u innych słuchowe, wreszcie — wymówione w myśli wyrazy.

Możnaby przypuścić, że odtworzenie otoczenia ma w tym wypadku pewne specyficzne znaczenie, że jest podświadomie znalezionym dokumentem tożsamości; ponieważ „ta chryzantema“, „ta cebula“ mało się różnią od innych chryzantem i innych cebul, umysł, dążąc do uzgodnienia treści wytworu ze znaczeniem wyrazu-podniety, wytwarza całość, która nie pozostawia już wątpliwości. Wyjaśnienia tego nie można jednak przyjąć, gdyż okazuje się, że w wielu wypadkach czynniki nieoglądowe w postaci poczucia pewności, „wiedzenia“ o czemś, pomyślanych zdań (np. to jest ta sama chryzantema) stanowią mogą czynniki uzgodnienia wytworu ze znaczeniem wyrazu-podniety.

Niema możliwości badania w sposób bezpośredni fizjologiczno-energetycznych procesów, zachodzących w drogach i ośrodkach nerwowych współzależnie z treściowymi przebiegami świadomości; związek ten jednak niewątpliwie istnieje i charakter wytworu — w danym razie wyobrażenia — pozostaje z pewnością w ścisłym związku z podłożem fizjologicznym danego narządu odbiorczego, połączonych z nim dróg i ośrodków nerwowych, oraz ich reaktywności. Na podstawie zebranego materiału można wnioskować, że fizjologiczne podłoże zmysłu wzroku odznacza się największą reaktywnością, można bowiem stwierdzić uderzającą przewagę czynnika wzrokowego u wszystkich osób widzących. Formalna strona wytworu (tu możnaby powiedzieć „postać“), owa całość na tle odpowiada obrazowi, tworzącemu się na siatkówce oka w momencie ujmowania przedmiotu pobudzającego narząd odbiorczy.

Przewaga wzrokowej części struktury w stosunku do innych jej zmysłowych składników może być również przypisana tej okoliczności, że przedmiot w postrzeganiu dany był wzrokowo: chryzantema, cebula, bursztyny były wszystkim pokazane. Ponieważ wzrokowo zostały postrzeżone — wzrokowo również zostały wyobrażone. Stąd więc pochodzić może przewaga czynnika wzrokowego w przedsta-

wieniach oglądowych osób widzących, że przeważająca ilość pobudzeń zmysłowych tą drogą im jest dana. Nie wykluczając czynnika dyspozycyj indywidualnych, przypuścić jednak należy, że pochodzenie podniety, która zależy od charakteru postrzeganego przedmiotu wpływa na strukturę wyobrażenia, na przewagę tego czy innego czynnika. Osoba, która pisze, że czuje zapach chryzantemy dodaje, że ją przedtem wahała, dwie osoby, które słyszą chrzęst bursztynów, siedziały bliżej nieco niż inne, które mogły nie słyszeć odgłosu. Przypuszczenie to wymaga oczywiście sprawdzenia zapomocą odpowiednio skierowanych badań; w materiale zebrany brak dostatecznych danych, pozwalających dokładnie ustalić stosunek pomiędzy charakterem podniety a strukturą wytworu, są tylko pewne oznaki, które należałoby dokładniej sprawdzić. I tak np. gdy dla jednej grupy okolicznościowo użyto jako podniety wyrażenia: „cytryna, którą państwo wczoraj widzieli“, w opisach występował dość często czynnik smakowy: przyływ śliny, uczucie ściągania w jamie ustnej, chociaż nikt tej cytryny nie smakował; była poprostu pokazana. A więc siła, z jaką podnieta pobudzała kiedykolwiek i pobudzać może odpowiedni narząd odbiorczy, może mieć również znaczenie dla struktury wytworu.

W nieoglądowej części struktury wyobr. jedn. odtwórczego na plan pierwszy wysuwa się czynnik uczuciowy oraz — nieco słabiej — związane z nim chęci, zamierzenia. Te uczuciowe i dążeniowe składniki są — jak łatwo się domyśleć — bardzo zmienne. Jest to właściwa dziedzina różnic indywidualnych o bardzo rozległej skali: od uczucia zachwyty — do uczucia obrzydzenia i wstrętu, od chęci zobaczenia raz jeszcze chryzantemy — do chęci wrzucenia jej do kosza mamy bardzo znaczne odchylenia.

Zachodzi pytanie, czy ton uczuciowy jest tylko dodatkową stroną całości, niejako przyłączającą się do niej, czy też jest siłą dynamiczną, decydującą o układzie wytworu, a więc czynnikiem strukturalistycznym.

W treści wypowiedzeń znajdujemy trochę danych, świadczących o tem, że czynnik uczuciowy decyduje o strukturze wytworu. Oto przykłady:

„Widzę wyraźnie rękę, trzymającą na tle ściany przedmiot niewyraźny, jakoś rozplynięty, i zdaję sobie sprawę z tego, że to cebula. Wzdrygam się na tę myśl, bo nie znoszę wprost jej zapachu“. (gr. S. R. S. N. 16).

Uczucie wstępu zdaje się wywierać tu wpływ hamujący na wytworzenie się obrazu cebuli; powstaje przedstawienie, w którym przedmiot główny jest mglisty, zamiast jasnego obrazu wzrokowego cebuli występuje czynnik nieoglądowy: zdawanie sobie sprawy, wiedzenie o przedmiocie.

W innych opisach mamy sytuację odwrotną: podobanie się jakiegoś szczegółu łączy się z jego specjalną wyrazistością, np.:

„Szczególnie wyraźnie widzę złociste oświetlenie w środku, co mi się bardzo podobało, gdy patrzyłam na chryzantemę“. (gr. S. O. N. 10).

„Najwyraźniej widzę błyszczące od strony okna bursztyny, te błyski złota bardzo mi się podobały“. (gr. P. P. K. N. 12).

Czynnik uczuciowy wpływa nie tylko hamująco lub pobudzająco na wyrazistość szczegółów; w innych wypadkach uwydatnia się on w przesunięciu tła, w wysunięciu innego momentu.

„Widzę dokładnie tę samą kremową, dużą chryzantemę, ale *nie na stoliku*, tylko przy boku G. B., która wczoraj wyjęła kwiat z wazonika i chciała go sobie przypiąć do boku. To mi się wydało zabawne. Widzę G. B. jak śmiejąc się, przykładła duży kwiat do sukni“. (gr. S. O. N. 30).

„Widzę dokładnie bursztyny, ale na szyi p. L. Tak je widziałam kiedyś po pokazaniu na wykładzie i bardziej mi się podobały. Bardzo ładnie odbijają od granatowego tła sukni“. (gr. P. P. K. N. 20).

W grupie osób badanych indywidualnie znajdujemy następujący opis pod wpływem podniety: twoja nowa torebka.

„Widzę natychmiast K. z wyciągniętą ręką, podaje mi białe płaskie, tekturowe pudełko. Torebka leży w pudełku, jasno brązowa, w środku ma wstawioną chropowatą skórę, jakby owalny medaljon, otoczony błyszczącymi paciorkami. Bardzo się wtedy ucieszyłam“.
(pani K. L).

Przykłady te świadczą, że czynnik uczuciowy wpływa na treść wytworu, na jego układ — jednym słowem jest czynnikiem strukturalistycznym, wpływającym niekiedy hamująco, niekiedy pobudzająco — niekiedy jako czynnik wyboru tła, akcji. Mechanizm tego oddziaływania nie daje się bliżej określić, nie znamy bowiem jego fizjologicznego podłoża, nie wiemy zatem, w jaki sposób uczucie wpływa na strukturę, stwierdzamy jedynie, że uchwycić można objawy tego wpływu⁸⁾.

Streszczając wszystko, co dało się na podstawie zebranego materiału zaobserwować, ująć można otrzymane wyniki w szereg następujących punktów:

1. Przedstawienie oglądowe związane z jednym ściśle określonym przedmiotem (wyobr. jednostk. odtwórcze) nie jest jednorodnym co do swego zmysłowego pochodzenia obrazem przedmiotu, lecz stanowi wytwór o charakterze strukturalnym.

2. Na całość tej struktury składają się czynniki oglądowe różnego pochodzenia i nieoglądowe jak: uczucia, pomyślane zdania, chęci, poczucie wiedzenia i t. p. Wytwór ten jest z reguły skoordynowaną całością, obejmującą przedmiot główny wraz z tłem, z otoczeniem, często z akcją.

5. Przynajmniej w związku z przedmiotami postrzeżeniami drogą wzrokową w wyobrażeniach dominuje wyraźnie czynnik wzrokowy u wszystkich osób widzących. Inne czynniki zmysłowe występują sporadycznie, zależnie być może albo od właściwości wyobrażanego przedmiotu, albo od tego

⁸⁾ O znaczeniu uczuć dla strukturalnych całości psychicznych por. K r u e g e r a: „Komplexqualitäten, Gestalten und Gefühle“. Str. 25, 26, 72, 111 i inne.

jaką drogą zmysłową przedmiot ujęty był przy postrzeganiu, albo od indywidualnych dyspozycji umysłu.

4. Dynamizm wytworu oraz jego struktura są w sposób nie dający się bliżej określić zależne od uczuć, które są czynnikiem strukturalistycznym.

5. Wyobrażenie jednostkowe odtwórcze powstaje łatwo i szybko; w treści swej uzgodnione jest dokładnie ze znaczeniem wyrazu podniety; mimo różnic w opisach wytworów, we wszystkich opisach figuruje przedmiot główny wraz z jego najwybitniejszymi cechami.

6. Różnice indywidualne polegają na większej lub mniejszej wyrazistości wytworu, na wyrazistości lub mglistości pewnych szczegółów, na wyborze tła lub momentu akcji a przede wszystkim na jakości czynników uczuciowych.

ROZDZIAŁ II.

WYOBRAŻENIA RODZAJOWE.

Struktura przedstawień oglądowych, odnoszących się do grupy wytworów objętych wspólną nazwą, badana była przy użyciu trzech wyrazów - podniet: ptak, roślina, zwierzę. W związku z wyrazem „ptak” zebrano grupowo 27 opisów; wywołanych wyrazem „roślina” — 51, wywołanych wyrazem „zwierzę” — 56, a więc razem 94. Dla 20-tu osób badanych indywidualnie i stanowiących grupę kontrolującą używano tych samych wyrazów, ale wszystkich 3-ch dla każdej badanej osoby, otrzymano zatem — 60 opisów.

Na podstawie zgromadzonego materiału stwierdzić można, że w związku z używanymi wyrazami-podnietami obrazowanie w warunkach doświadczenia było objawem powszechnym; oprócz dwu osób, które w związku z wyrazem „zwierzę” dały opisy pozbawione cech oglądowych, wszystkie inne osoby dostarczyły opisów o charakterze przedstawień oglądowych.

Treść znaczeniowa tych wyrazów posiada widocznie jeszcze tyle materiału pochodzącego z danych zmysłowych, że przedstawienie oglądowe powstaje bardzo łatwo. Wszystkie

zbadane osoby (prócz 2-ch) znalazły się zatem w tej sytuacji, że umysł ich wywiązał się całkowicie z narzuconego mu zadania, to znaczy — wytworzył obraz uzgodniony ze znaczeniem wyrazu-podniety.

Zupełnie powierzchowny wgląd w opisy introspekcyjne wystarcza, aby upewnić co do konieczności rozróżnienia w wytworach: treści, formy i znaczenia.

Na treść składa się wszystko, co wchodzi w skład wytworu, narazie powiedzmy, że są to czynniki natury oglądowej i nicoglądowej; w oglądowej części wytworu dominuje u wszystkich osób widzących czynnik wzrokowy, do którego jednak całość treści bez reszty sprowadzić nie można.

Forma wytworu to jego układ, stopień wykończenia, większa lub mniejsza wyrazistość różnych szczegółów.

Znaczenie pomyślane przez umysł wyprzedza treść i formę wytworu, a jednocześnie o niej do pewnego stopnia decyduje. Treść i forma nie są jednakże całkowicie wyznaczone przez znaczenie wyrazu i tu otwierają się dla umysłu rozliczne możliwości ukształtowania wytworu.

W rezultacie widzimy, że to samo znaczenie może się wiązać ze zmienną treścią wytworu, a bliższa analiza powinna w każdym poszczególnym wypadku wykryć i ustalić czynniki, które o treści i formie wytworu zdecydowały.

Gdyby można wytwory opisane utrwalić na zdjęciu filmowym, a więc otrzymać wizerunek treści (częściowej), ukształtowanej w jakąś formę, otrzymalibyśmy następujące typy wytworów:

1. Obraz o charakterze sylwetki, schematu rysunkowego, np. sylwetka ptaka, schemat rośliny i t. p.

2. Cały szereg następujących po sobie obrazów różnych ptaków, np. wróbel, wrona, jaskółka, sroka, gołąbek i t. p., najczęściej na jakimś tle, w otoczeniu, często z akcją.

5. Obraz jednego określonego ptaka, zwykle w jakiejś konkretnie ujętej sytuacji, np. sroka siedząca na płocie, bocian na gnieździe, kot, siedzący na kolanach jakiejś osoby i t. p. i t. p.

Są to trzy zasadnicze typy wytworów ze względu na ich treść; o pewnych dość rzadko spotykanych odmianach mówić się będzie nieco później.

Stopień uzgodnienia treści ze znaczeniem ustalić można w następujący sposób: jeżeli przypuścimy, że nieuprzedzona osoba otrzymuje fotografie wytworów, to patrząc na obraz typu I określi treść jego wyrazami: „jakiś ptak“; patrząc na obraz II typu określi go wyrazami: bocian, jaskółka, skowronek, albo „różne ptaki“, — wreszcie obraz III typu nazwie bardziej określonym mianem np. „bocian na gnieździe“, „jaskółka w locie“ i t. p. Z tego wynika, że typ I-szy jest wytworem najściślej uzgodnionym ze znaczeniem wyrazu-bodźca i gdybyśmy wartościowali je ze stanowiska zgodności treści przedstawienia z jego znaczeniem, musielibyśmy uznać je za najdoskonalsze. Pod względem liczebności nie są zbyt częste, stanowią przeciętnie u osób badanych grupowo i indywidualnie około 15% wszystkich opisów, przyczem najczęściej występują w związku z wyrazem „ptak“, najrzadziej — z wyrazem „zwierzę“.

Ostatnie miejsce pod względem stopnia uzgodnienia treści wytworu ze znaczeniem wyrazu zajmuje najbardziej realistyczny typ 5-ci, w którym niekiedy występuje nietylko określony gatunek, ale nawet określony osobnik, dobrze osobie badanej znany, związany bądź z przeżyciem aktualnym, bądź z odległymi nawet wspomnieniami, mającemi dla osoby badanej wartość uczuciową. Nierzadko występują tutaj wspomnienia z dzieciństwa. Typ ten reprezentowany jest najliczniej, stanowi bowiem przeszło połowę wszystkich opisów (około 60%).

Typ II-gi pod względem liczebności jest rzadszy od typu pierwszego (około 10%), ściśle jednak obliczenia okazują się niemożliwe, gdyż u pewnej liczby osób wytwór tego typu przyjmuje charakter jakiejś fazy początkowej, jakgdyby przygotowanej do typu 5-go, albo przyjmuje charakter zbiorowiskowy, np. w związku z wyrazem zwierzę: „dużo krów, koni pasie się na łące“, albo w związku z wyrazem „ro-

ślina“: „klomb, dużo kwiatów na nim“, „łąka — pełna kwiatów“ i t. p.

Stosunek osób badanych do wytworów, które opisują, jest bardzo charakterystyczny; jest to stosunek biernej zgody, wynikający zapewne z nastawienia umysłu na pomyślane znaczenie, które odgrywa dla świadomości rolę decydującą. Oglądowa strona przedstawienia natomiast traktowana jest raczej jako okoliczność towarzysząca, przyczem świadomość zadowala się jakimkolwiek wytworem, jakby ubocznym markowaniem treści na marginesie znaczenia. Poczucia zgodności czy niezgodności, odpowiedniości czy nieodpowiedniości, które tak żywo kontrolują przebieg rozumowania i stanowią dla niego środki kierownicze i kontrolujące, w procesie dynamicznego wytwarzania się przedstawień oglądowych drzemią i decydującej roli nie odgrywają.

Na zapytanie „czy dany obraz uważa pan(i) za odpowiedni“ znaczna większość osób indywidualnie badanych odpowiada twierdząco, bez względu na to do jakiego typu przedstawienie należy; zaledwie 4 osoby z pośród 20-tu z grupy kontrolującej ustosunkowały się krytycznie do wytworu.

Jedna z nich twierdziła, że przedstawienie jest w treści swej „dziecinne“ (na podjętą „ptak“ dała opis obrazu, którego treścią była wrona spacerująca po polu) i wyjaśniała, że ta naiwna treść pochodzi stąd, że siedząc przed oknem patrzyła właśnie na pole. Osoba ta dodała, że treścią wytworu powinien być jakiś nieokreślony ptak, a nie wrona. Inne osoby, od których pochodzą opisy wytworów zakwalifikowanych do 2 i 3 typu, stwierdzały, że treść ich uważają za zupełnie odpowiednią, gdyż „skowronek“, „jaskółka“ i t. p. to są przecież ptaki.

Przed przystąpieniem do dalszej charakterystyki wytworów podam opisy należące do wszystkich typów, gdyż posłużą one do ustalenia innych jeszcze cech tej złożonej całości, jaką jest przedstawienie rodzajowe.

Wyraz-podnieta: ptak. Typ 1: sylwetka, schemat.

„Zaraz po usłyszeniu wyrazu: ptak zobaczyłam w powietrzu lecącego ptaka. Jaki to był ptak — nie wiem. Wiem tylko, że miał dziób zakrzywiony i ostre pazury. Szczegóły niewyraźne, cały występował jako czarna sylwetka. Skrzydła duże, szeroko rozpostarte“. (gr. Sem. Roln. w Sokołówku N. 2).

„Nic jeszcze nie widzę. Słyszę dźwięk wyrazu i czuję niby wymawianie wyrazu, choć milczę. Powoli zjawia się sylwetka ptaka narysowanego na bibule. Martwe kształty. Czekam, co mi dalej umysł przedstawi, ale nic więcej niema“. (gr. Sem. Roln. w Sok. N. 20).

„Zobaczyłam jakiegoś dużego ptaka lecącego w powietrzu, niebo było gładkie, lecz ciemne, jakgdyby to było rano lub wieczorem“. (gr. S. R. w Sok. N. 9).

„Jakiś ptak leci, niebo ciemne, wieczorowe niebo, takie gałęzie nagie, skrzyżowane, przed tem leciał ptak“. (Grupa kontrolująca, J. L.).

„Szare jakieś skrzydła trzepocą w powietrzu, szara płaszczyzna, zima, przykro... (dalszy opis przechodzi w typ 3-ci, tworząc typ mieszaný“. (gr. kontr. Z. W.).

„Ptak lecący z drzewa na drzewo, teraz siada, otwiera dziób, śpiewa. Jest szary, wielkości słowika, słyszę śpiew; miejscowość znana, nad rzeką“. (gr. kontr. osob. S. K.).

„W pierwszej chwili zobaczyłam w kącie pokoju (ruch ręką) trzepocącego się ptaka, obraz natychmiast znikł. Początkowo chciałam powiedzieć, że nic nie widziałam, ale przypomniałam sobie, że przesunął mi się ten obraz. Ptak dosyć duży, nie znam nazwy, wielkości kruka. Przedewszystkiem był ruch skrzydeł“. (gr. kontr. A. H.).

Z podanych przykładów widać, że wszystkie te przedstawienia są wytworami złożonemi, stanowiącemi pewną skoordynowaną całość o treści zmiennej, jakkolwiek związanej z tem samem zawsze znaczeniem. Całość ta obejmuje przedmiot główny na tle, z otoczeniem i najczęściej z akcją, przerasta więc swą treścią treść wyrazu-podniety. Na uwagę zasługują znamienne odpowiedniki nieokreśloności, czy ogólnikowości, które umysł samorzutnie wytwarza i włącza do całości wytworu, jako cechy bądź samego głównego przedmiotu, bądź jego otoczenia; odpowiedniki nieokreśloności występują w różnej postaci jak np.: szarość głównego przedmiotu, która przenosi się również i na tło, mglistość lub sztywność sylwetki,

przyćmione oświetlenie, zawieszenie w przestrzeni, poczucie „niewiedzenia“. Momenty te uznać należy za bardzo charakterystyczne sposoby uzgadniania treści i formalnej strony wytworu ze znaczeniem wyrazów, używanych jako podniety.

Bezpośrednie doświadczenia życia codziennego pouczają nas, że słabe oświetlenie, przestrzeń niewypełniona, szarość wywołują w postrzeganiu i w odczuwaniu naszym wrażenie czegoś nieokreślonego, co utrudnia dokładne i jasne ujęcie przedmiotu; okazuje się, że umysł, wytwarzając przedstawienia rodzajowe, spontanicznie nadaje im te właśnie cechy, przy czym funkcja kierownicza świadomości i moment świadomego wyboru cech nie odgrywają tu roli, nie decydują o wyborze. Osoby badane nie zdają sobie sprawy ze związku jaki zachodzi pomiędzy szarością, zmierzchem, „wiszeniem w powietrzu“ a ogólnym znaczeniem wyrazu-podniety; zapytywane o to — dlaczego obraz jest szary, albo dlaczego przedmiot jest „zawieszony w powietrzu“ — odpowiadają prosto „nie wiem — tak to widzę“. Jedna tylko z osób badanych w grupie kontrolującej, na zapytanie dlaczego wszystko jest takie szare, odpowiedziała: „Czy ja wiem, może dlatego, że sama treść wyrazu jest mało określona“. O ile zaś wyrazimy przypuszczenie, że szczegóły te związane są z charakterem wyrazu-podniety, osoby badane przyjmują to z pewnym zdziwieniem. Upoważnia to do twierdzenia, że wytwór pochodzi z podświadomości jakkolwiek z treścią świadomości bywa lepiej lub gorzej uzgodniony.

Ten nieświadomy wybór cech zależny jest w znacznym stopniu od cech przedmiotu oznaczonego wyrazem-podnieta; widzimy np. że w przedstawieniach „ptak“ dominują zawsze skrzydła, lot, a jako tło. — niebo. Poza przeważającym u wszystkich widzących czynnikiem wzrokowym występuje dość rzadko w zmysłowej części przedstawienia czynnik słuchowy (słyszę śpiew). Niema jednakże ani jednego opisu, w którym występowałoby czyste „wyobrażenie słuchowe“.

W części nieoglądowej dołączają się nastroje uczuciowe, poczucia „niewiedzenia“ (nie wiem jak się nazywa) lub „nie-

widzenia“, mowa wewnętrzna — i ze wszystkich tych czynników powstaje ostatecznie skoordynowana całość, uzgodniona ze znaczeniem wyrazu-podniety.

W związku z wyrazem „zwierzę“ daleko mniej spotykamy opisów, dających się zaliczyć do typu 1-go; określeń w rodzaju „sylwetka“, „kontur“, „zarys“ nie spotykamy wcale. Oto 2 przykłady opisów najwyraźniejszych pod względem swego typu.

Zwierzę: „Bronzowe, kudłate, z gorejącymi oczyma, lapy wysunięte, obraz wyraźny. Patrzę na to i odczuwam coś jakby wewnętrzną postawę na „baczność“. (P. Inst. Ped. Sp. gr. kob. N. 17).

„W gęstym lesie, wśród drzew, na białym tle śniegu stoi *zwierz* z podniesioną głową, prawdopodobnie wilk, węszący zdobycz. Że jest to wilk nasunęło mi się później, nasunęło się również, że jest to śliczny zimowy widok“. (P. I. Ped. Sp. gr. męś. N. 5).

Daleko częściej występuje pierwszy typ przedstawień w związku z wyrazem „roślina“.

Roślina: „Szybko ukazał się obraz rośliny. Nie znam jej, nigdy jej nie widziałam. Ma długie lancetowate liście, sterzące ku górze, wysmukła. Kolor liści ciemny, szaro-zielony. Roślina nie posiada kwiatów, rośnie na gołej ciemno-brunatnej ziemi, pod krzakiem pozbawionym liści o ciemno-brązowych gałązkach“. (S. Orz. N. 5).

„Zupełnie spontanicznie powstał na mgnienie oka ciemny, a raczej ciemno-zielony schematyczny rysunek rośliny na szarym tle; później zobaczyłam niezbyt wyraźnie pracownię biologiczną z rozwieszonymi tablicami poglądowymi do botaniki“. (S. Orz. N. 10).

„Zobaczyłam zaraz jakąś zieloną, pochyloną roślinę, niedużą, mającą dużo liści na łodygach. Kwiatu nie widziałam. Roślina ta nie miała trwałej podstawy, wisiała gdzieś w powietrzu, czy na jakimś szaro-perłowym tle“. (S. Orz. N. 21).

„Widzę jakąś wysoką, do 1 metra wysokości dochodzącą roślinę zieloną, przygiętą u góry, na niej części liści lub całe liście pogniłe i ociekające z nich deszcz, którego objawy widzę także dokoła. Obraz umiejscowiony w ogrodzie, przed domem, na wsi. Poczulałam chłód“. (gr. Sem. Orz. N. 19).

„Widzę jakąś wysoką łodygę zieloną, z zielonemi liśćmi, wyrasta w trawie. Nazwy jej nadać nie mogę, kształt i budowa są niewyraźne, często mi znikają“. (gr. S. O. N. 26).

W opisach powyższych odnajdujemy te same cechy wytworu, które występowały w związku z przedstawieniami ptaka: elementy ogólnikowości uwydatnione są za pomocą schematycznego konturu, „wiszenia w powietrzu“, gołej ziemi, szarości tła, która niekiedy udziela się i liściom; do tych naocznych czynników ogólnikowości przyłączają się niekiedy czynniki nienaoczne, np. poczucie niewiedzenia, braku nazwy. Jako treść wspólna wszystkim opisanym przedstawieniom występuje: łodyga, liście, zabarwienie, obecność takiego czy innego tła i brak kwiatów, charakterystyczny z tego względu, że kwiat stanowiłby jeden jeszcze czynnik bliżej determinujący roślinę. Pozatem wytwór stanowi zawsze skoordynowaną całość na tle, uzgodnioną ze znaczeniem wyrazu.

Warto wspomnieć, że kilkakrotnie w badaniach grupowych i indywidualnych użyty został jako podnieta wyraz *b u d y n e k*. W opisach, które w związku z tą podniętą powstały, znowu odnajdujemy te same typy wytworów, a te, które należą do typu 1-go, wyróżniają się znowu tą samą ogólnikowością i podobnymi cechami. Przytaczam dwa najbardziej charakterystyczne przykłady.

Budynek: „Widzę starą jakąś, pochyloną, prawie rozwalającą się stodołę, koloru ciemno-brązowego, stoi na jakimś placu czy na łące — w miejscu ciemnym“. (Gr. kontr. S. O.).

W rozmowie osoba badana stwierdza, że nie jest to żadna znana jej miejscowość, że nic podobnego sobie nie przypomina, dlaczego jest to właśnie stodoła, a nie coś innego — nie wie. Jeżeli zwrócimy uwagę, że stodoła jest budynkiem, pozbawionym okien i kominów, odnajdziemy tu znowu w treści wytworu moment nieświadomego doboru cech najbardziej odpowiednich ze względu na ogólne znaczenie wyrazu-podniety. Z różnych budynków stodoła istotnie najbardziej zbliżona jest do schematycznego rysunku budynku, który posiada tylko ściany, dach i drzwi. Ciemny kolor, zaciemnione tło odnajdujemy również w tym opisie.

A oto przykład drugi:

Budynek: „Widzę jakieś rusztowanie, dużo czerwonej cegły, kawałek muru wystaje ponad rusztowanie; dokoła żółty piasek, na rusztowaniu dwu robotników“. (Gr. kontr. W. H.).

Na zapytanie, czy to wspomnienie czegoś, co było kiedyś widziane, osoba badana opowiada: „może, nie zdaję sobie z tego sprawy, myślę sobie tylko, że to będzie jakiś budynek“. W wytworze tym cecha konieczna dla uzgodnienia go ze znaczeniem wyrazu-podniety polega na dynamizmie treści obrazu: z muru, który dopiero wznoszą może powstać taki lub inny budynek, ogólnikowość zostaje w ten sposób osiągnięta. Przykłady te dowodzą, że na treść i formę przedstawienia wpływa bardzo silnie charakter podniety, właściwości i cechy przedmiotu, którego obraz umysł ma wytworzyć i osiągnąć zgodność wytworu ze znaczeniem wyrazu.

Wytwory, należące do typu pierwszego, niezależnie od tego z jakim przedmiotem są związane, posiadają tę wspólną cechę, że są sylwetkami, schematami, uproszczonemi w różny sposób obrazami przedmiotów, których cechy zostały zredukowane do pewnego minimum dla osiągnięcia potrzebnej ogólnikowości, zapewniającej zgodność wytworu ze znaczeniem wyrazu.

Przejdźmy obecnie od wytworów drugiego typu. Zaczynam od przykładów.

Ptak: „Jaki ptak? W wyobraźni szybko przesunęła się jaskółka z lizką w dziobku. Obraz ulata i widzę gołębie na dachu, w pobliżu drzewo wysokie, dalej ogród, gołębie podrywają się i ulatują wysoko. Obraz niknie i widzę kaczki dzikie, lecące nad stawem“. (gr. Sem. R. w Sok. N. 22).

„Duża sowa wypchana, zawieszona nad drzwiami w pokoju pomocy naukowych. Obraz znika. Szary, mglisty dzień jesienny i stado wron kraczących (słyszę krakanie) sunie w górce. Zmokły mały ptak (wróbel?), skaczący przed domem wśród kałuż świeżej deszczowej wody. Obrazy ukazują się bardzo szybko jeden po drugim, wszystkie bardzo wyraźne“. (gr. Sem. R. w Sok. N. 8).

„Stado wron, stado wróbli, jastrząb chwytający pisklę z gniazda umieszczonego nad oknem pokoju mojej przyjaciółki. Obrazy z początku mgliste i zmienne. Ostatni żywy i trwały“. (gr. S. R. w Sok. (N. 15).

Zwierzę: „Pies myśliwski zjawił się odrazu; obraz mglisty, trwa krótko, potem równie mglisty obraz polowania, potem obraz trwały: dzielny rumak niesie jeźdźca wśród gąszczów lasu, za nim charty. Obraz polowania w średniowieczu, obr. trwały, wyraźny“. (rysunek) (P. In. P. Sp. Gr. męś. N. 8).

Roślina: „Widzę pnące się na białych ścianach domu wino dzikie, którego gałęzie zasłaniają częściowo szyby. Następnie przesuwam wzrok na pnący się na tyczkach groszek pachnący z różnokolorowymi kwiatami, pachnącymi bardzo ładnie“ (gr. Sem. Orz. N. 2).

Przykłady te wykazują wyraźnie różnicę pomiędzy 1-ym i 2-ym typem przedstawienia; jak wyżej wspomniano, typ ten w formie czystej nie występuje często, obraz niekiedy przyjmuje charakter zbiorowiska jak np. w następujących opisach.

„Odrazu pojawił się obraz naszego ogrodu na wsi, tam widzę przy alejach klomby z kwiatami, trawniki, drzewa owocowe — owoców niema“. (gr. Sem. Orz. N. 4).

„Widzę zieloną niską trawkę, rosnącą gdzieś przy drodze, ale jednocześnie myślę o tem, że to jest bardzo uboga roślinka. Przed oczami staje mi piękna palmiarnia w Poznaniu, a w niej piękne palmy i różne okazałe rośliny, które mnie zachwycają“. (gr. Sem. Orz. N. 5).

Niekiedy znów szybko zmieniające się i niewyraźne obrazy nie dają wyobraźni stałszego punktu oparcia, nie dopuszczają do ustalenia się i skryształizowania wytworu w jakąś określoną formę, o czem świadczy następujące wypowiedzenie:

„Roślina... nic więcej jak tylko powtarzanie w myśli tego wyrazu. Obrazu nie mam, może raczej mam, ale widzę tak dużo obrazów podobnych, mglistych, bardzo bezładnych, że ani jednego dokładnie uchwycić nie mogę, szybko bardzo następują po sobie, a w myśli ciągle powtarzam wyraz: roślina“. (gr. S. Orz. N. 14).

Ostatni opis dostarcza również materiału do oświetlenia kwestji samego dynamizmu tworzącego się przedstawienia;

uwypatnia się tu rola mowy wewnętrznej („powtarzam ciągle wyraz „roślina“), która jest jakgdyby łącznikiem pomiędzy szybko zmieniającymi się obrazami i nadaje im właściwe znaczenie. Dynamizm wytworów tych poznamy dokładniej, analizując kilka wybranych opisów, obecnie przechodzimy do przykładów 3-go typu przedstawięń.

Zwierzę: „Szary kot, który miaucząc, ociera się o nogi krzesła; widzę osobę siedzącą na krześle, w końcu kot wskoczył na kolana tej osoby, usiadł i spoglądał spokojnie w dal“. (P. In. P. Sp. Gr. męś. N. 1).

„Koń o ładnym, zgrabnym kształcie, sierść koloru czarnego, łatkę ma na czole. Zgrabne cienkie nogi, szyja ładnie wygięta, głowa do góry wzniesiona, rozumne oczy, bystro patrzące“. (P. In. P. Sp. Gr. męś. N. 9).

„W tej chwili widzę krowę. Jest duża, ocieężała w ruchach, pasie się na łące, na bujnej trawie. Czegoś się dokoła ogląda. Kręci ogonem. Obok niej fruują baki. Zdaje mi się, że rozmawiałbym z nią, obudza we mnie litość“. (P. In. P. S. Gr. męś. N. 12).

„Koń biegnący przez zaśnieżone pola; bardzo słonecznie, śnieg iskrzy się na polu. Po za koniem nic nie widzę, obraz wyraźny i trwały, Mam wrażenie czegoś pięknego i bardzo jasnego“ (P. In. Ped. Sp. Gr. męś. N. 10).

„Kra i na niej biały niedźwiadek, rozwiane kudły, jak przez wiatr; uczułam silne zimno, kra się porusza. Obraz bardzo wyraźny i trwały“. (P. In. Ped. Sp. Gr. kob. N. 10).

„Kot, sierść szara, jednolita, włos długi, głowa charakterystyczna; długa, wysunięta broda, dzikie oczy, ogon długi. Kot siedzi na krześle. Obraz wyraźny, trwały; to wspomnienie z wakacji — uczucie nieprzyjemne“. (P. In. Ped. Sp. Gr. kob. N. 12).

„Widzę natychmiast psa-wilka, duży, rasowy, ciemny z jasnym brzuchem, ma wesołe, żółte oczy, ogon spuszczoney. Uczucie przyjemności, psy takie bardzo lubię. Obraz wyraźny, trwały. Miałam takiego psa. Zdechł nam“. (gr. kontr. K. I.).

Ptak. „Widzę bajecznie kolorowe papugi w Zwierzyńcu w Poznaniu; obraz samorzutny, wyraźny, trwały“. (gr. S. R. w Sok. N. 1).

„Natychmiast zobaczyłam obraz następujący: sroga zima, wśród rozległego pola wysokie topole, na jednej widzę siedzącego kruka. Kruk ma smutny wygląd, skrzydła opuszczone, głowa zwieszona, mocno trzyma się gałęzi. Obraz bardzo wyraźny i trwały. (gr. S. R. w Sok. N. 5).

„Zaraz po usłyszeniu wyrazu ujrzałam w wyobraźni bociana. Duży, z rozpostartymi szeroko skrzydłami, z wyciągniętą szyją, fruujący nad kwiecistą łąką bardzo nisko, potem coraz wyżej“. (gr. Sem. Rol. w Sok. N. 12).

„Widzę papugę. Ładna, duża papuga. Skrzydła ma pomarańczowe, na końcu niebieskie i granatowe. Duże czarne oczy, dziób otwarty. Siedzi w klatce na drążku. Obraz zjawił się odrazu, bardzo wyraźny i trwały“. (gr. S. R. w Sok. N. 17).

„Ujrzałam orla siedzącego na skale. Widziałam go w Ogr. Zoolog. przed paru laty. Teraz powtórnie widzę go jak na jawie. Obraz wystąpił zaraz po usłyszeniu wyrazu“. (gr. S. R. w Sok. N. 24).

„Lazurowe niebo, spokój w przyrodzie, na tle nieba leci jastrząb. Widzę go wyraźnie: szare upierzenie, głowa lekko pochylona w dół. W dali widnieje ciemny las“. (gr. S. R. Sok. N. 24).

„Przedstawiła mi się nasza sroczka, na poręczy krzesła siedzi, kiwa ogonkiem i kracze: kra-kra — słyszę jak kracze, pofrunęła na piec i tam krzyczy“. (gr. kontr. J. L.).

Roślina. „Obraz przedstawia zieloną łąkę, na której rosną rumianki. Najwyraźniej widzę jedną roślinę dość wysoką, na zielonej łodydze jest tylko jeden ładny kwiatek barwy białej i żółty w środku. Wraz z powstaniem obrazu powiedziałem w myśli „rumianek“ i doznałam uczucia radości, zadowolenia“. (gr. Sem. Orz. N. 16).

„Nagietek bardzo żółty, wyraźnie go widzę, rośnie przy drodze dobrze mi znanej, tam gdzie byłam ostatnio na posadzie“. (gr. kontr. R. S.).

„Gdy usłyszałam wyraz: roślina, zjawił się przedemną obraz jasnoty białej, kwitnącej, z dwoma liśćmi. Widzę ją rosnącą pod płotem na wsi, gdzie kiedyś byłam na wakacjach. Przypominam sobie, jak kiedyś bałam się zerwać jasnotę, gdyż myślałam, że to pokrzywa i do tej pory jeśli pomyślę o niej, zdaje mi się, że się oparzę“. (gr. S. Orz. N. 2).

„Widzę obraz moczarki kanadyjskiej. Widzę ją najpierw w akwarjum, potem już wyjętą, leżącą na rękach, ale na czyich — nie wiem. Zupełnie wyraźnie widzę wyciągnięte ręce i moczarkę na nich“. (gr. S. Orz. N. 10).

W przykładach tych dość wyraźnie uwydatnia się typ przedstawienia. W wielu wypadkach mamy tu obraz-wspomnienie określonego przedmiotu i określonej sytuacji. Cechą charakterystyczną jest wyrazistość i trwałość obrazu, którego treść obejmuje przedmiot główny najczęściej wraz z tłem

i z sytuacją, niekiedy z akcją, co razem wzięte nadaje całości cechę wybitnego realizmu. Mglistość i płynność konturów, szarość sylwetki i tła, tak wyraźnie podkreślane w opisach przedstawień zaliczonych do 1-go typu, tutaj znikają i ustępują miejsca żywości, barwności i wyrazistości obrazu. Realizm obrazu nasuwa przypuszczenie, że przedstawienia tego typu są prosto odtworzeniem jakiegoś przeżycia. Kilka opisów potwierdza to przypuszczenie; tak np. w związku z wyrazem-podniętą „zwierzę“ opis 9, 10; w związku z wyrazem „ptak“ opis 1, 5, 7; w związku z wyrazem „roślina“ opis 2, 5. Być może zresztą, że ten charakter odtwórczy przedstawienia właściwy jest i innym opisom (np. zwierzę opis 1), nie został tylko przez osoby piszące wyraźnie zaznaczony, a w grupowych badaniach, o ile osoby piszące samorzutnie nie zaznaczają, że wytwór jest wspomnieniem, nie mamy na to żadnego dostatecznego dowodu. Przypuszczenie to potwierdza się poniekąd w badaniach indywidualnych. Pani J. R. obrazuje w związku z wyrazem „ptak“ — srokę podskakującą na trawniku. Na zapytanie, czy zawsze tak przedstawia sobie ptaka odpowiada: „najczęściej, a wiesz dlaczego? Dlatego, że ja sroki chowałam zawsze na wsi w B.“ Należy dodać, że osoba ta jest silnie związana uczuciowo ze wspomnieniami owej wsi, którą dawno wbrew woli opuściła i w której spędziła dzieciństwo. O roli i znaczeniu przeżyć w wytwarzaniu przedstawień mówić się będzie nieco później — na razie zatrzymać się jeszcze należy nad sprawą typów. Z pośród trzech opisanych typów najwyraźniejszy charakter posiadają typ 1-szy i typ 5-ci, przeciwstawiające się sobie pod względem treści przedstawienia, jakkolwiek związane z tem samym znaczeniem. Formalne p o d b i e ń s t w o pomiędzy obu temi krańcowemi typami polega na tem, że zarówno jedne jak drugie wytwory są w ogromnej przewadze całościami skoordynowanemi na tle, a r ó ż n i c e formalne sprowadzają się głównie do braku wyrazistości w pierwszym — do realizmu w drugim typie wytworu.

Typ 2-gi obfituje również w opisy poszczególnych skoordynowanych całości, niekiedy znowu osoby badane zadowolają się tylko wyliczeniem przesuwających się obrazów, nie wdając się w opisy otoczenia i tła całości. Zdarza się to naogół rzadziej.

Typ ten wygląda niekiedy tak, jakby stanowił fazę przejściową, prowadzącą do typu 3-go, nie można jednak uogólniać tego spostrzeżenia, ponieważ w niektórych wypadkach tworzenie się przedstawienia przebiega drogą odwrotną, rozpoczyna się np. od obrazu zupełnie konkretnego typu 3-go, a następnie przechodzi w typ 2-gi, jak np. w następującym opisie:

Ptak. „Obraz odrazu nie powstał. Powiedziałam cicho: „gil“ a potem zjawiał się obraz małego wypchanego gila z pomocy naukowych, z czerwonym tołbukiem. Następnie przesunął mi się przed oczami szereg różnych ptaków, które widziałam w atlasie przyrodniczym przed kilku dniami“. (gr. S. R. w Sok. N. 3).

Pomiędzy typami 2-gim i 3-cim zachodzi pewne powinowactwo, często zbliżają się do siebie, tworząc formy mieszane, w które typ 2-gi wogóle łatwo przechodzi. Typ 1-szy natomiast nie wykazuje tak wyraźnej tendencji, ani do odchyień w kierunku pozostałych typów, ani do form mieszanych, chociaż i to uogólnienie nie jest regułą bez wyjątków.

Przejdziemy obecnie do paru przykładów typów mieszanych, niezbyt licznie reprezentowanych.

Ptak. „Odrazu stanęła mi przed oczyma figura, schematycznie rysowana poprzedniego dnia na tablicy (kontur, w którym można apercepcować bądź sylwetkę mnicha, bądź ptaka). Widzę wyraźnie czarne tło tablicy i białe kreski zarysowujące granice kształtu. Prawie jednocześnie, walcząc — że tak powiem — o wyrazistość, zjawiał się przed oczami brązowo-szary jastrząb z rozpostartymi skrzydłami, rzucający się na zająca“. (gr. S. R. S. N. 10).

„Ujrzałam wzbijającego się w górę skowronka, słyszę jego śpiew, wyraźnie odróżniam go od innych ptaków bujających w przestrzeni. Niebo bardzo pogodne“. (gr. S. R. S. N. 23).

„Wronę lecącą zobaczyłam w powietrzu w towarzystwie różnych *innych ptaków*, czarną, z płamą na grzbiecie, jasno i wyraźnie słyszę krakanie z boku“. (gr. S. R. S. N. 25).

Roślina. „Wyobraziłam sobie cały szereg roślin, wyraźnie zaś żadnej. Zamajaczyła mi się przed oczami łąka zielona, porośnięta najrozmaitszemi roślinami, których nazwać nie umiem, a najwięcej trawami, nie wiem dlaczego wśród tych traw widzę krzak róży ponsowej — wszystko widzę jakby za mgłą. Widzę także, wśród tej łąki szklane naczynie z rosnącą fasolą, taką samą jak ta, którą hodowałam, będąc na 3-im kursie“. (gr. S. Orz. N. 21).

Zwierzę. „W wyobraźni przesunęły mi się obrazy: 1. lwa, 2. po chwili obraz zwierzęcia nieokreślonego, coś pośredniego między wilkiem a hieną; dopiero trzeci obraz był wyraźny i trwały: zobaczyłem moją małą suczkę, którą wyjeżdżając, zostawiłem w domu“. (P. In. P. Sp. gr. męś. N. 1).

Z tych kilku przykładów widzimy, że w typach mieszanych znajdują się połączenia typu pierwszego z trzecim, jak w opisie 1-szym; w materiale zebranym, należą one do najrzadszych (tylko jeden). Opis 2-gi i 3-ci stanowią jakąś specjalną odmianę: uwydatnia się w ich treści bliżej określony ptak (skowronek, wrona) na tle „innych“ ptaków; w opisie 4-tym występuje zbiorowisko różnych roślin, na ich tle róża i wreszcie włączony w środowisko przedmiot do niego nie należący. Opis 5-ty wreszcie pozornie należałby do typu 2-go — jednak w drugim swym etapie nabiera cech 1-go typu, w ostatnim przechodzi w typ 3-ci. Rozmaitość, jak z tego widzimy — ogromna.

Oddzielną grupę stanowią opisy wytworów, które nazywaćby można fragmentarycznymi. Przedstawienia do tej grupy należące nie stanowią skoordynowanej całości, są jakgdyby luźnymi materiałami, z których nie ułożyła się ostatecznie uzgodniona, wewnątrznie jednolita treść i forma wytworu. Osoby, od których pochodzą te opisy, znalazły się zatem w sytuacji 2-giej (str. 15), t. zn. wywiązały się częściowo z narzuconego im zadania. Wypadków takich — o ile chodzi o przedstawienia rodzajowe, niewiele mamy do zanotowania. Oto kilka przykładów:

Ptāk. „W pierwszej chwili tylko myślałam o ptaku, następnie zobaczyłam jakiś dziób, w końcu posłyszałam, czy też powiedziałam wyraz „gęś“ — zobaczyłam biały kolor piór, długą szyję i głowę na niej“. (gr. Sem. R. w Sok. N. 15).

Roślina. „Dźwięk usłyszanego wyrazu pozostał mi w umyśle, słyszałam wymówiony wyraz, nie nie widząc. Po chwili ujrzałam jakby zielone liście roślin na tle okna, potem napisany wyraz, zdaje mi się, że widziałam niewyraźnie salę biologiczną i przypomniały mi się lekcje z fizjologii roślin“. (gr. Sem. Orz. N. 23).

„Z wymówionym wyrazem „roślina“ trudno mi było połączyć obraz jakiegokolwiek rośliny. Przed oczami miałam głównie zieloność, zmieniającą co chwila słabo zarysowane kształty. Żadnej „rośliny“ dłużej nie zatrzymałam. Widziałam wyraźnie barwę, czułam świeżość zieleni, zjawilo się uczucie radości“. (gr. Sem. Orz. N. 23).

Zwierzę. „Zjawia się w myśli wyraz, potem widzę klatkę, chcę wywołać obraz zwierzęcia, nie mogę, wszystko przesłania mi łapa wystająca z klatki. Odczuwam lekki wstrząs, nie chcę dotknięcia łapy. Uczucie lęku“. (N. 8 P. In. P. Sp. Gr. kob.).

Opisów tego rodzaju w zebranych materiale jest bardzo niewiele, zaledwie około 4%.

Wobec tych kilku wyraźnie zarysowanych typów narzuca się samo przez się zagadnienie ich pochodzenia i podłoża.

Tradycja „typów wyobrażeniowych“, utrwalona mocno w psychologii, usposabia do interpretowania tego zjawiska za pomocą dyspozycji umysłowych, które możnaby nazwać indywidualnymi tendencjami strukturalistycznymi. Innymi słowy nasuwa się zagadnienie związku między strukturą opisanego wytworu a strukturą psychiczną badanej osoby. Ażeby jednak można wypowiedzieć się w tej sprawie z dostateczną pewnością, trzeba by inaczej zorjentować badania; hipoteza: „typ wytworu zależny jest od indywidualnych strukturalistycznych właściwości umysłu“ powinny być poddane sprawdzeniu. Należałoby wybrać kilkanaście osób, które dały typowe opisy i poddać je badaniu przez czas dłuższy, używając różnych wyrazów-podmiotów o ogólnym znaczeniu. Na podstawie materiału zebranego w sposób powyżej opisany nie czuję się upoważnioną do wypowiedzenia w tej sprawie pozytywnego wniosku; opisy zebrane grupowo nie mogą dać żadnego oświe-

tlenia tej kwestji, wypowiedzenia osób indywidualnie badanych dają go zbyt mało. W grupie kontrolującej znajdujemy osoby, które w związku z wyrazem „roślina“ dały opis należący wyraźnie do typu 1-go, a w związku z wyrazem zwierzę — opis typu 3-go. Samo sformułowanie pytania orientacyjnego przedstawia poważne trudności. Pytanie: „czy zawsze w ten sam sposób przedstawia sobie pan (i) ptaka, zwierzę, roślinę“ odnosi się raczej do treści niż do typu wytworu. Tak też rozumieją pytanie osoby badane, które w znacznej większości odpowiadają negatywnie, stwierdzając, że sposób wyobrażania sobie danego przedmiotu jest od wypadku do wypadku zmienny. Uświadamianie co do różnicy między typami narażałoby na niebezpieczeństwo sugestjonowania osób badanych i dlatego nie jest wskazane. Następczą się zatem poważne trudności metodyczne w dochodzeniu zagadnienia zależności typu wytworu od indywidualnych właściwości umysłu. Nie znaczy to oczywiście, że właściwości te nie odgrywają żadnej roli (osobiście skłonna jestem raczej przypuścić, że mają duże znaczenie); znaczy to jedynie, że nie udało się przy stosowaniu tej metody ani ich ustalić, ani wyznaczyć granic ich wpływu. Są one być może jednym z czynników decydujących, który nie u wszystkich osób dość wyraźnie jest skryształizowany, aby w każdej sytuacji i w związku z każdą podniętą nadać wytworowi charakterystyczne piętno typowości. Mamy natomiast dowody, że na typ wytworu wpływa w pewien sposób znaczenie wyrazu-podniety, a więc charakter przedmiotu, który ma być treścią przedstawienia; w związku z wyrazami: p t a k i r o ś l i n a znajdujemy np. więcej opisów należących do typu 1-go, niż w związku z wyrazem „zwierzę“; skrzydła i łot, łodyga i liście — łatwiej podpadają pod konturową sylwetkę, łatwiej ująć się dają w formę schematu, niż zwierzę. Typ wytworu uzależniony jest więc najprawdopodobniej nie od jednego czynnika, ale przynajmniej od dwu czynników: indywidualnych strukturalistycznych właściwości umysłu i od właściwości przedmiotu, który stanowi treść przedstawienia. Za-

leżnie od sytuacji raz jeden, drugi raz drugi czynnik odgrywa decydującą rolę, przyczem wpływają jeszcze na typ wytworu takie okoliczności, jak dawne, najczęściej powtarzające się lub najświeższe przeżycia, dostarczające umysłowi odpowiedniego materiału.

Dotykając tej sprawy, stajemy wobec zagadnienia dynamizmu przedstawienia i materiału, z których wytwór powstaje.

Dla oświetlenia tej sprawy zanalizujemy kilka specjalnie wybranych opisów i wypowiedzeń, ilustrujących dość dobrze przebieg procesu tworzenia się przedstawienia.

Nr. 1. Gr. kob. Państw. Inst. Pedag. Sp. Wyraz-podnieta: zwierzę.

„Najpierw usłyszałam wyraźnie wyraz: „pies“, przyłączyło się do tego uczucie przyjemności; potem usłyszałam wyraz: „koń“ — wreszcie zobaczyłam obraz jakiegoś nieokreślonego zwierzęcia: widzę głowę i uszy, oko jedno i 4 łapy. Zwierzę stało bokiem do mnie. Obraz znikł. Widzę masę zwierząt z krajów gorących, zostaje jedno jakies zwierzę. W pierwszym momencie uczucie przyjemności — psy bardzo lubię, potem zaciekawienie podróźnicze. W końcu objęcie w myśli cech zwierzęcych, zostaje tylko samo pojęcie: „zwierzę“.

Analiza tego opisu wskazuje przede wszystkim na pewną trudność wywołania przedstawienia naocznego; dana osoba nie posiada — zdaje się — łatwości wizualizacji. Przechodzi najpierw przez okres przygotowawczy, który polega na pobudzaniu wyobraźni przez powtarzanie w myśli wyrazów skojarzonych z wyrazem: zwierzę. Niewiadomo, czy pies był widziany — wiemy tylko, że było „uczucie przyjemności“; niewiadomo również czy był obraz konia. Natomiast zjawił się obraz „jakiegoś zwierzęcia“ a więc 1-szy typ wytworu. Umysł jednak nie zatrzymuje się na tym obrazie, który stanowi właściwie osiągnięcie celu, i przechodzi do następnego obrazu: masa zwierząt z krajów gorących, czemu towarzyszy (a może poprzedza?) „zaciekawienie podróźni-

cze". Wreszcie proces cały zakończył się abstrakcyjnym ujęciem znaczenia wyrazu.

W rezultacie nie mamy tu czystego typu wytworu, analiza natomiast wykazuje, że umysł nie rozporządzał żadnym gotowym wyobrażeniem, lecz wytwarzał je stopniowo a w procesie tym odegrały rolę: 1. skojarzenie wyrazów i związana z niem mowa wewnętrzna; 2. czynniki zmysłowe (wzrokowe); 3. czynniki nieoglądowe t. j. stany uczuciowe i myślowe „ujęcie cech". Dynamika wytworu w opisie tym nieźle została uwypuklona, natomiast pochodzenie materiałów, które złożyły się na treść wytworu nie daje się w tym opisie bliżej określić. Sprawę tę oświetla lepiej następujący przykład:

Nr. 14. Gr. kob. Państw. Inst. Ped. Specj,

Obraz wyraźny jak na ilustracji; przedstawia zwierzę, ssaka, nieokreślonego gatunku, podobne jest do niedźwiedzia; sierść brązowa, nastroszona, głowa zwrócona w stronę patrzącej (lewą). Obraz wyraźny i trwały, ale nie wszystkie szczegóły jednakowo wyraźne. Najlepiej widzę tułów i nogi; z głowy — małe uszy i oczy. Nos, końce łap i ogon mgliste, zlewają się z tłem, na którym zwierzę wyraźnie występuje. Obraz ten pojawia się zwykle natychmiast z wymówieniem wyrazu „zwierz, zwierzę", o ile inne wyrazy nie nasuną innego obrazu. Obraz ten występował w dzieciństwie: ucząc się wiersza „Alpuhara", widziałam to samo zwierzę, tylko bardziej nastroszone i z białymi klami (z wież Alpuhary = zwierz Alpuhary); przypuszczałam wtedy, że zwierz Alpuhary to bardzo zły zwierz. Obraz szarzeje i szary ginie w jasnym tle, na którym występuje napis białymi literami: zwie... reszta wyrazu ginie we mgle — powstaje natomiast treść pojęciowa i próba stworzenia definicji pojęcia: „zwierzę".

W danym wypadku niema okresu przygotowawczego; dana osoba rozporządza stałym przedstawieniem, związanym z wyrazem-podniętą. Pochodzenie wytworu datuje z lat dzieciennych, wyrosło na podłożu wyrazów dla dziecka niezrozumiałych i silnie zabarwionych uczuciowo: tajemniczość i groza (zły zwierz) złożyły się na to uczuciowe zabarwienie, które z kolei wpłynęło na tak silne skojarzenie obrazu z wyrazem,

że wytwór zachował gotowość do odnawiania się w związku z wyrazem „o ile inne wyrazy nie nasuną innego obrazu“. Jednakże w danej chwili umysł nie poprzestał na tym obrazie; pochodzi to stąd, być może, że osoba badana podświadomie dąży do doskonalszego przedstawienia, ponieważ zdaje sobie sprawę, że to, które się nasunęło samorzutnie wyrosło na podłożu niezrozumienia i pomieszania znaczenia wyrazów. Zjawia się w z r o k o w y o b r a z w y r a z u, przedstawienie, które w związku z wyrazami: zwierzę, ptak, roślina występuje rzadko (5 razy), natomiast zjawia się znacznie częściej pod wpływem wyrazów-podnieć o treści abstrakcyjnej, lub nie mających znaczenia.

Ten obraz wzrokowy wyrazu posiada niezmiernie charakterystyczną cechę: nie ma końcówki, która w tym wypadku jest właśnie decydującą dla znaczenia wyrazu; początek tylko uległ przeróbce (z wie — zwie), dalsza przeróbka została zahamowana: można przypuścić, że przeszkodą było w danym wypadku poczucie dawnego nieporozumienia i związanego z niem stanu uczuciowego. W zakończeniu całego procesu osoba badana zwraca się do treści pojęcia odpowiadającego wyrazowi, jakby dążyła do korektury przedstawień oglądowych.

Znaczenie momentu uczuciowego w dynamicznym tworzeniu się przedstawień oglądowych występuje w opisach bardzo często; musi być wyraźnie odczuwalne, gdyż osoby badane samorzutnie czynnik ten podkreślają. Przykładów odpowiednich możnaby przytoczyć bardzo dużo, ograniczę się do kilku bardziej typowych.

Nr. 8. Gr. kob. Państw. Inst. Ped. Specj.

„Zwierzę“ — Widzę psa, którego rysowałam na egzaminie, zobaczyłam go nie jako zwierzę żywe, lecz jako rysunek. Obraz mglisty. Stał mi przed oczami może dlatego, że na egzaminie byłam *w takim samym usposobieniu zaciekawienia czemś nowem*: tam — rysunkiem, tu — doświadczeniem. Obraz szybko zniknął i zobaczyłam rogacza, z którym miałam przykre spotkanie w lesie.

Nr. 11. Gr. męska. Państw. Inst. Ped. Specj.

Gdy posłyszałam wyraz zwierzę, w tej chwili pojawił się obraz wilka. Przypisuję to pewnemu wypadkowi, jaki miał miejsce onegdaj. Na wyobraźnię podziałało przykre zdarzenie jakie mnie spotkało. Widzę wilka, zwróconego głową w stronę lewą (moją), to znaczy widziałem lewą stronę ciała. Gdzie? Również bardzo ciekawe! Otóż na ulicy Śto-Krzyskiej, tuż obok Marszałkowskiej. Jeszcze mam ten obraz przed oczami: wilk i rusztowanie przy wysokim gmachu. Ja wtedy umiejscowiony jestem na Marszałkowskiej od ul. Królewskiej, tak że jestem twarzą zwrócony w stronę dworca, po lewej stronie ulicy. Jak sobie mam wytłumaczyć ten nieoczekiwany związek: wilk i rusztowanie? I tu i tam niebezpieczeństwo, przestrasch.

W obu ostatnich opisach, pochodzących z doświadczenia przeprowadzonego zbiorowo z całą grupą, osoby piszące interpretują samorzutnie pochodzenie wytworu i przypisują je wpływowi czynnika uczuciowego. Opis ostatni, dla interpretacji którego brak szczegółowych danych, wskazuje wyrażenie na strukturalistyczne dążności umysłu, który nie poprzestaje na asocjacji jednego obrazu (zwierzę-wilk-niebezpieczeństwo) z wyrazem-podniętą, a następnie na asocjacji drugiego obrazu (zwierzę-niebezpieczeństwo-rusztowanie)) z tym samym wyrazem, lecz tworzy nową uorganizowaną całość, do której włącza zarówno wilka jak rusztowanie, pomimo to, że niezwykłość takiego zestawienia stanowiłaby mogła przeszkodę dla powstania wytworu.

W grupie kontrolującej, a więc u osób badanych indywidualnie, nie brak dowodów, że czynnik emocjonalny odgrywa bardzo ważną rolę w dynamice przedstawień oglądowych.

Oto przykłady:

„Roślina”. Zobaczyłam najpierw aleję w parku, wysadzoną drzewami, mnóstwo pożółkłych liści rozsianych po ziemi, zwiednięte chwasty koło parkanów. Obraz ten znikł... Kawalek widzianego kiedyś filmu: egzotyczne rośliny tropikalnych krajów, łączy się to z uczuciem ciekawości i nieokreślonej tęsknoty.

— Czy ta aleja jest znana pani? „Tak, byłam tam”. — Dawno? „Przed kilku miesiącami; to jest związane z silnym przeżyciem uczu-

ciowem i z refleksjami na ten temat“. Czy jest jakiś związek między pierwszym a drugim obrazem? „Niema żadnego związku, chyba to uczucie tęsknoty, żalu“. Czy jest jakiś stały sposób wyobrażania sobie rośliny? — „Niema żadnego stałego wyobrażenia rośliny“. (Pani C. F. słuch. W. Wsz.).

Poza czynnikiem uczuciowym, który decyduje o wyborze materiału i o treści obrazu, uwydatniają się w opisach introspekcyjnych inne jeszcze czynniki, a mianowicie: a) silne i świeże wrażenia zmysłowe; b) wpływ otoczenia, w którym osoba się znajduje; c) przeżycia często się powtarzające.

Jako przykład oddziaływania świeżych wrażeń zmysłowych posłużyć może następujący opis.

Pan S. S. Gr. kontr.

„Zwierzę“. Mała zielona żabka. Słońce świeci. Liście na jakimś wysokim krzaku lśnią w promieniach słońca. Żabka powoli przesuwa się z liścia na liść, wygodnie ulokowała się wreszcie na szerokim liściu i pozostaje nieruchoma. Cień pada od położonych wyżej gałązek i zasłania ją. Ale muszę powiedzieć skąd się wzięła ta żabka, chociaż to dziwaczne. Zanim przyszedłem na to doświadczenie, widziałem w tamtym pokoju na oknie kalję, słońce przeświecało jasnozielone liście, i tę zieloność miałem jeszcze w oczach jak Pani powiedziała „zwierzę“. Kolor żabki i tych liści, na których siedzi, zupełnie taki sam jak kalji na tamtem oknie i słońce tak samo prześwieca.

W opisie tym uderza łatwość obrazowania, wytwór powstaje samorzutnie, natychmiast po usłyszeniu wyrazu-podniety i przedstawia całość skoordynowaną i uzgodnioną ze znaczeniem wyrazu-podniety. Otrzymujemy obraz typu 5-go. Zaznaczyć warto, iż jest to jedyny wypadek, w którym *z w i e r z ę* wyobrażone zostało jako płaz: we wszystkich innych wypadkach treść przedstawienia wiąże się wyłącznie z ssakami. O stałym skojarzeniu wyrazu *zwierzę* z wyobrażeniem żaby nie może być w danym razie mowy, gdyż osoba badana stwierdza, że stałego sposobu wyobrażania sobie zwierzęcia nie posiada, i że wyraźnie odczuwa w obrazie jasną, wesołą zieloność liści, oglądanej przed chwilą rośliny. „Gdybym nie patrzył przed chwilą na tę kalję, obraz

byłby z pewnością inny". Podświadomość znalazła więc w danym wypadku materiał w bardzo aktualnych wrażeniach wzrokowych i z materiału tego skorzystała dla wytworzenia obrazu, uzgodnionego ze znaczeniem podniety. Wypadek ten — w materiale zebranych jedyny — jest jednak bardzo charakterystyczny; kwestja znaczenia świeżych i silnych wrażeń zmysłowych w wytwarzaniu przedstawień domagałaby się w każdym razie sprawdzenia przez odpowiednie nastawienie badań.

Daleko częściej odsłania się w opisach wpływ otoczenia jako całości działającej bezpośrednio na zmysły i na umysł.

Pani J. Sk. gr. kontr.

Ptak. — „Widzę go już, chodzi po roli, nachyla się, wybiera glisty, w górze słycać śpiew. Obraz trwał krótko, towarzyszy mu przyjemne uczucie, że słońce świeci, pogoda, dużo powietrza“. — Cóż to był za ptak? „Przypuszczam, że kruk albo wrona, ale nie myślałam o tem, poprostu widziałam“. — Czy zawsze w ten sposób przedstawiany bywa ptak? „Nie, w tej chwili dlatego tak, przypuszczam, że patrzę przez okno, widzę pole i jest wiosna“. Czy obraz jest odpowiedni? — „Odpowiedni jest, bo był ptak, ale wydaje mi się dziecinny, strasznie naiwny“.

W tym wypadku widok pola i świadomość, że jest wiosna nasuwają może pospolite skojarzenie wrony, wybierającej glisty na zoranej ziemi i śpiewającego skowronka. Nie wiemy nic, czy jako faza przejściowa były skojarzenia wyrazowe, gdyż osoba badana nie o tem nie wspomina. Daje tylko opis wytworu, w którym jako tło występuje pole w danej chwili widziane; jednak pole za oknem jest zielone, porośnięte trawą i nie dotknięte pługiem; stanowi więc tylko niejako punkt wyjścia dla wyobraźni, która pod wpływem znaczenia wyrazu-podniety przekształca pewne cechy widzianego pola dla osiągnięcia skoordynowanej całości uzgodnionej ze znaczeniem bodźca. Lepsza zgodność osiągnięta została również przez ciekawy wybieg, z którego osoba badana nie zdaje sobie sprawy; chociaż opisana sytuacja, akcja i tło w wytworze wskazują wyraźnie na to, że ptak jest w danym wypadku

wroną, a głos z góry jest głosem skowronka, jednak osoba badana uchyla te bliższe określenia w ten sposób, że poprostu „nie myśli o tem“.

Podobne wypadki powtarzają się kilkakrotnie w wypowiedzeniach. Jedna z osób pod wpływem wyrazu-podniety p t a k daje następujący opis:

„Widzę go — siedzi na płocie, porusza gwałtownie ogonem i głośnym krzykiem oznajmia przybycie gości“. — To sroka? — „Tak, ale nie myślałam o tem, że sroka, poprostu zobaczyłam ją, a myślałam ptak“. (pani K. S. gr. kontr.).

Wkraczamy tu ubocznie w zagadnienie dotyczące sposobów uzgadniania treści wytworu ze znaczeniem wyrazu-podniety; wrócemy jednak do przykładów, które wskazują na wpływ otoczenia, działającego bezpośrednio na zmysły i na umysł. Wpływ ten odczuwany jest niekiedy przez osoby badane jako przeszkoda, jako czynnik hamujący.

Pani H. L. z grupy kontrolującej twierdzi, że nie może wyobrazić sobie rośliny, widzi tylko przed sobą doniczkę tradeskancji, na którą przed chwilą patrzyła.

Pani M. J. mówi:

„Niemaj żadnego obrazu rośliny. Przypuszczam, że gdybym tu nie była (jest od dwu dni na wsi), wysunęłaby się może jedna jakaś roślina jako obraz; tutaj mam tak wiele roślin dokoła siebie, że żadna nie wysuwa się na pierwszy plan, może nawet świadomie usuwam obrazy, bo zbyt ich dużo; zresztą nie mam tendencji do obrazowych przedstawień“.

Pani Z. S. dowodzi, że nie może przedstawić sobie budynku, gdyż widzi z okna rozległy plac — przestrzeń otwartą a na niej rozrzucone budynki.

„Te budynki, które widzę, przeszkadzają mi, nawet gdy zamknę oczy, mam je przed sobą“.

Tak więc bezpośrednio otoczenie — zależnie od sytuacji, zależnie od stosunku, jaki osoba badana zajmie do swego oto-

czenia i do zadania, z którego się ma wywiązać — wpłynąć może dwojako: albo podsuwając treść, sugerując ją niejako zmysłami, albo hamując wytworzenie przedstawienia.

Nie brak wreszcie przykładów świadczących o znaczeniu przeżyć często się powtarzających.

Pani W. K. — *sł. W. W.* gr. kontr.

Budynek. „Duży gmach z czerwonej cegły, to poselstwo czechosłowackie, zupełnie wyraźnie widzę to przed sobą“. Dlaczego właśnie gmach tego poselstwa? — „Nie wiem, może dlatego, że dość często tamtędy przechodzę, a przytem będąc małym dzieckiem lubiłam zawsze rysować domy z cegieł, chociaż nie kolorowe, ale z małych takich cegiełek obrysowanych“.

Połączyły się tutaj dwa momenty decydujące: powtarzające się doświadczenie i czynnik uczuciowy. Występują one razem dość często; ta sama osoba na podniecie „ptak“ reaguje następującym opisem:

„Widzę stado wron nad Łazienkami, przy Parkowej ulicy. Wrony są w ruchu, t. j. w locie, tam jest strasznie dużo gniazd i one się tam uwijają. To rzecz, która mi się bardzo podobała, przytem to mój zwykły teren spacerów“. Czy obraz jest odpowiedni? — „No, nie zupełnie, gdyby chodziło o wronę, byłby zupełnie odpowiedni, ale tu nastąpiło skojarzenie: najpierw przyszło na myśl: wrona, a potem ten obraz“.

Pani H. L. *sł. W. W.* po usłyszeniu wyrazu „zwierzę“ mówi:

„Pies wielki, Bernardyn, spacerujący po ulicy. Codziennie widzę go przez okno, stale tam spaceruje, widzę go właśnie na tle ulicy, Bardzo go lubię, zaczepiałam go nieraz“.

Pani A. H. *słuch. W. Wsz.* po wyrazie „ptak“:

„Widzę latającego gołębia, teraz 3 latające gołębie, skrzydła polyskują w słońcu. Wszystkie są jasne, niebo lekko zachmurzone“. Czy obraz jest odpowiedni? — „Za szczegółowy, to może dlatego, że w tym domu gdzie mieszkam są gołębie i codziennie je widuję, ładne są — jak gasnące i zapalające się latarki“.

Ta sama osoba pod wpływem wyrazu-podniety „budynek“ daje następujący opis:

„Widzę mały żółty domek, na pól kryty słomą, na nim ogłoszenia, domek ten stoi na Chłodnej blisko Walicowa; tamtędy chodzę do szkoły, nawet nie wiem co tam może być, skąd w śródmieściu taka chałupka? Ale teraz przesuwiają się inne domki, pomalowane wapnem, dużo czerwonych malw, bo wczoraj pokazywałam dzieciom takie przezrocza, bardzo ładne domki“.

Typ opisanego przedstawienia trudny do ustalenia, zbliża się do typu drugiego, jeśli opis traktować będziemy jako całość, do 3-go, jeśli weźmiemy pod uwagę pierwszą część wypowiedzenia: w części pierwszej występuje domek codziennie widywany, który ze względu na swoje cechy wzbudził odczucie czegoś nieokreślonego, i dlatego zapewne wystąpił wyraźnie pod wpływem wyrazu-podniety. Sama częstość, pospolitość, powtarzalność jakiegoś doświadczenia nie wydaje się więc być wystarczającym powodem do tego, aby umysł zużytkował treść daną w doświadczeniu dla wytworzenia przedstawienia; to powtarzające się przeżycie musi mieć jeszcze albo jakąś wartość uczuciową, albo budzić musi jakieś refleksje, albo posiadać musi jakąś cechę specyficzną, która może być odczuta podświadomie jako łącznik z treścią poddaną przez bodziec. Pani A. H. codziennie chodzi do szkoły, widuje codziennie dużo budynków po drodze, widuje przede wszystkim sam budynek szkolny, jednakże wyraz budynek nie wywołał obrazu szkoły, z którą na podstawie częstości powtórzeń mógłby się łatwo skojarzyć, lecz wywołał obraz domku, o którym pani H. myślała: „co to być może?“ Miała więc poczucie czegoś nieokreślonego, a nieokreślonym jest również wyraz b u d y n e k.

Cztery czynniki zdają się więc wpływać w sposób decydujący na wybór materiału, którym podświadomie posługuje się umysł dla wypracowania treści przedstawienia ogładowego uzgodnionego ze znaczeniem wyrazu-podniety. Czynniki te stanowią: 1. świeże wrażenia zmysłowe; 2. oddziaływa-

nie otoczenia działającego w danej chwili na umysł; 3. przeżycia bądź aktualne, bądź bardzo nawet odległe w czasie, ale uczuciowo zabarwione; 4. przeżycia często się powtarzające; wśród tych ostatnich największe szanse mają te treści, które są albo zabarwione uczuciowo, albo budzą w umyśle odczucie jakiejś analogji w ogólnej tonacji przeżyć.

Można przypuścić, chociaż dowodów bezpośrednich w wypowiedzeniach osób badanych nie znajdziemy, że wszystkie czynniki walczą o lepsze pomiędzy sobą, że zależnie od całości sytuacji i od wyrazu-podniety umysł korzysta z materiału najbardziej podatnego, najdogodniejszego, z którego najłatwiej udaje się, że tak powiem, wykrajać i dopasować treść przedstawienia. Na podstawie zebranego materiału nie więcej o dynamice wytworu i warunkach jego powstawania kategoriycznie twierdzić nie można; ważna kwestja znaczenia indywidualnych właściwości i dyspozycyj umysłu pozostaje niewyjaśniona, co wynika zresztą z nastawienia badań. Zagadnienie dotyczące znaczenia poszczególnych czynników dla osobnika, a więc indywidualnych tendencyj do czerpania materiału bądź z dziedziny wrażeń zmysłowych, bądź z przeżyć uczuciowych, bądź z innego źródła wymagałoby dla dokładniejszego zbadania innego metodycznego ujęcia badań. Wydaje się jednak, że dominujący jest naogół wpływ czynnika uczuciowego, że inne czynniki ujawniają się wówczas, gdy czynnik ten nie znajduje oddźwięku, wówczas gdy treść wyrazu-podniety nie wiąże się z żadnem przeżyciem uczuciowem.

Indywidualne różnice ograniczają się w świetle wypowiedzeń do większej lub mniejszej łatwości wytwarzania przedstawień oglądowych, co uwydatnia się albo w takich wyrażeniach, jak „już go mam“ „zobaczyłam natychmiast“, albo w stwierdzeniu jak u p. M. J. „nie mam tendencji do wzrokowego przedstawiania sobie“, albo wreszcie uwydatnia się pośrednio przy analizie wypowiedzenia, kiedy okazuje się, że początkowo osoba badana „nie nie widzi“ — wytwór opóźnia się, poprzedzony jest przez okres przygotowawczy, pole-

gający na pobudzeniu umysłu przez powtarzanie wyrazu-podniety, lub innych skojarzonych wyrazów. Nie można jednak tych jednorazowych sytuacji uogólniać zbyt pośpiesznie, mogą tu bowiem u niektórych osób odegrać rolę czynniki przypadkowe i zmienne, np. chwilowe usposobienie wpłynąć może na przebieg procesu. Z zastrzeżeń tych nie wynika jednak negacja czynnika indywidualnego; są one tylko wynikiem przekonania, że brak jest dostatecznych podstaw w materiale zgromadzonym do wyznaczenia roli i granicy wpływów tego czynnika; teoretycznie zupełnie słusznym wydaje się założenie, że struktura wytworu psychicznego zależna być musi od struktury psychicznej, z której bezpośrednio wyrosła i to zależna zarówno pozytywnie jak negatywnie, t. zn. zarówno w tem co wytwarza, jak w tem czego wytworzyć nie potrafi. A więc i podkreślone wyżej hamujące znaczenie wymienionych czynników może mieć większe lub mniejsze znaczenie dla różnych osób.

Indywidualną cechę umysłu odnaleźć można również w przewadze wyobraźni twórczej, polegającej na łączeniu cech różnych przedmiotów w nową skoordynowaną całość, odpowiadającą znaczeniu wyrazu-podniety. Oto przykład tego rodzaju wytworu:

Pani Z. W. słuch. W. Wsz. gr. kontr.

Ptak. „Widzę dziwny obraz. To jest jakaś kompilacja, coś pomiędzy rajskim ptakiem i glinianym kurkiem krakowskim. Kadłub połyskuje się jak polewa, widzę głowę trochę pochyłą na bok, z dużym ostrym dziobem, i barwnie błyszczące oko. Skrzydła, ogon, nogi mają charakter płynny, kształtem jednak zbliżone do kształtów rajskiego ptaka. Barwy żółta, zielona, niebieska. Widzę to przed sobą, na ścianie“. Czy przypomina coś widzianego, coś znanego? — „Rajski ptak — owszem, przypomina mi atlas ptaków, który oglądałam z dziećmi w Zakładzie Wychowawczym“. Dawno? — „Okolo 8-u miesięcy, ale czytam książkę *Górskiej* „Nad czarną wodą“ i przypominałam sobie pierwsze zetknięcie się z dziećmi w świetlicy; przed chwilą o tem rozmawiałam“. A kurek krakowski? — „Nie pamiętam żebym widziała; zanim tu weszłam rozmawiałam z koleżanką o wileńskich palmach, które stoją w tamtym pokoju w wazoniku na szafie“.

Mamy w tym opisie wyraźną łatwość stwarzania całości, którą osoba badana ocenia jako „kompilację“, samorzutne łączenie w skoordynowaną całość różnych składników, które były niejako przygotowane przez niedawne przeżycia. Jest to bodaj jedyny opis otrzymany w związku z wyrazami: ptak, roślina, zwierzę, w którym uwydatniła się tak wyraźnie łatwość wytwarzania nowej całości z cech właściwych różnym przedmiotom.

Przechodząc do syntetycznego ujęcia wszystkich tych rozważań, stwierdzić należy, że sformułowanie ogólnych wniosków nastęrcza bardzo poważne trudności. Największa trudność pochodzi z ogromnej różnorodności opisów; nie ma d w u j e d n a k o w y c h. Niema to bowiem żadnego znaczenia, że w związku z wyrazem p t a k występują kilkakrotnie: jaskółki, gołębie, sroki, wrony, jastrzębie lub papugi; w związku z wyrazem z w i e r z ę: koń, krowa, pies, kot, niedźwiedź, tygrys, wilk; w każdym bowiem opisie nawet te same przedmioty znajdują się w innym otoczeniu, w innej sytuacji, tworzą inną całość. I cóżbyśmy wiedzieli o tych przedstawieniach, gdyby osoby badane stwierdziły: „wyrazom ptak, roślina, zwierzę odpowiada u mnie obraz wzrokowy“, skoro ten obraz wzrokowy może być albo nieokreśloną bliżej sylwetką żywego stworzenia, albo sylwetką narysowaną na bibule czy na tablicy, może być obrazem sroki, siedzącej na płocie czy na piecu, bociana na gnieździe lub w locie itp. itp. Może być wspomnieniem z dzieciństwa lub przeżycia z przed kilku dni, może być ad hoc sklecony z materiałów podsunętych przez otoczenie lub czerpanych z treści rozmów, z rozmyślań, z przeżyć uczuciowych. Poza tem wytwór nie jest czysto i wyłącznie wzrokowym, występują bowiem zawsze różne inne składniki. Wyrażenie „obraz wzrokowy“ jest więc tylko skrótem terminologicznym, bardzo dalekim od przeżywanego rzeczywistości.

Pomimo trudności sformułowania wobec tego wniosków ogólnych, postaram się jednak uporządkować wyniki analizy dla ułatwienia orjentacji.

1. Jako zasadę ogólną przyjąć należy, że niema ani czy-
stych wyobrażeń wzrokowych (w związku z wyrazami uży-
wanymi w danym razie jako podniety), ani jakichkolwiek
innych stałych, gotowych „wyobrażeń“ tych przedmiotów.

2. Ogromna większość osób zbadanych wykazała wy-
raźną tendencję do oglądowego przedstawiania sobie treści
podsuniętej przez używane wyrazy-podniety, przyczem
u osób widzących dominują zawsze czynniki wzrokowe, nie
są one jednakże jedynymi czynnikami.

3. Przedstawienie rodzajowe jest wytworem struktural-
nym, tworzącym się dynamicznie i aktualnie pod wpływem
znaczenia wyrazu-podniety. W przeważającej większości
wypadków wytwór jest skoordynowaną całością ujętą na tle
otoczenia, najczęściej wraz z akcją, i w najrozmaitszy spo-
sób ściślej lub mniej ściślej uzgodnioną ze znaczeniem wyra-
zu-podniety. Stąd konieczność odróżnienia w tej całości:
treści, formy i znaczenia.

4. Na całość wytworu składają się: a) czynniki oglądowe
i b) nieoglądowe; do pierwszych należą u osób widzących
przedewszystkiem wzrokowe i wzrokowo-
ruchowe; czynniki oglądowe pochodzące od innych zmy-
słów występują rzadko, a w związku z wyrazami używanymi
przy tych badaniach występowały niezmiernie rzadko
(śpiew ptaka — 5 razy, odgłosy zwierząt — 1 raz). Do nie-
oglądowych należą: myślenie o przedmiocie, przekonania,
stany uczuciowe, mowa wewnętrzna.

5. W przedstawieniach rodzajowych możemy na podsta-
wie zebranego materiału rozróżnić 3 typy: 1. typ przedstawia
sylwetkę schematycznie narysowaną; 2. typ — filmowo prze-
suwające się obrazy poszczególnych przedstawicieli zwierząt,
ptaków, roślin; typ 3-ci wreszcie, najbardziej konkretny,
jednego określonego przedstawiciela danej grupy. Czystość
typu niezawsze jest wyraźnie zaznaczona. Ze stanowiska zgo-
dności treści wytworu ze znaczeniem wyrazu najdoskonalszy
jest typ 1-y, najpospolitszy natomiast typ 3-ci. Cechy przed-
miotów oznaczonych wyrazem-podnieta wpływają na typ wy-

tworu, innemi słowy: wyraz-podnieta decyduje do pewnego stopnia o typie przedstawienia.

6. Treść i forma wytworu wyrastają z podświadomości; świadomość wysuwa pewien temat jako znaczenie; podświadomość opracowuje ten temat pod względem treści i formy i jako gotową strukturę rzutuje do świadomości, która ją zwykle biernie przyjmuje — o ile tylko zgodność treści wytworu ze znaczeniem pomyślanem jest jako tako osiągnięta.

7. Materjały, z których podświadomość kształtuje swój wytwór pochodzą: a) z przeżyć o wartości uczuciowej; przeżycia te pochodzić mogą z bardzo odległej przeszłości, np. ze wspomnień dzieciństwa, albo z przeżyć z bliskiej przeszłości; b) z silnych, świeżych wrażeń zmysłowych; c) z przeżyć często się powtarzających, wśród których główne znaczenie mają przeżycia o znaczeniu uczuciowym; d) z działającego na umysł i na zmysły otoczenia. Ze wszystkich czynników decydujących o wyborze treści wytworu najdonioślejsze znaczenie mają przeżycia natury uczuciowej. Czynniki powyżej wymienione mogą również oddziaływać hamująco; w materjale zgromadzonym ujawniał się np. dość często hamujący wpływ otoczenia.

8. Umysł rozporządza rozlicznemi środkami uzgodnienia treści wytworu ze znaczeniem wyrazu-podniety. W danym wypadku ogólnikowość osiągnięta bywała w następujący sposób:

- a) przez specyficzne cechy tła i otoczenia jak: szarość tła, zawieszenie obrazu w powietrzu, rozplywanie się konturów;
- b) przez opuszczenie w treści wytworu tych szczegółów, które nadają przedmiotowi bardziej określony charakter: np. zakończenie łodygi u rośliny, zakończenie łap i pyska u zwierzęcia itp.;
- c) przez specjalne nastawienia psychiczne, polegające na poczuciu „niewiedzenia“, lub „niejasnego widzenia“, na „nie myśleniu“ o tem, co przedstawia zbyt realna treść wytworu, „myśleniu“ natomiast jedynie o ogól-

nem znaczeniu wyrazu-podniety, wreszcie przez „odczuwanie“ nieokreśloności i ogólnikowości.

9. Czynniki indywidualny wyrazić się może: a) w samym typie wytworu, w którym ujawnić się mogą strukturalistyczne dyspozycje umysłu; b) w tendencji do czerpania materiałów raczej z jednego z wymienionych powyżej źródeł, niż z pozostałych; c) w samej łatwości tworzenia przedstawień oglądowych jako całości skoordynowanych i uzgodnionych ściśle ze znaczeniem. W zebranych materiale czynniki indywidualny nie zarysował się wyraźnie. Jedyne ostatnia cecha indywidualnie zmienna występuje dość jasno u osób zbadanych; większą lub mniejszą łatwość wizualizacji stwierdzić można bądź bezpośrednio przez zeznania samorzutne osób badanych, bądź pośrednio przez analizę wytworu. Dwie pierwsze właściwości przedstawień wydają się zależne raczej od znaczenia wyrazu-podniety oraz od zasobu i rodzaju nagromadzonych przeżyć. Hipoteza ta domaga się sprawdzenia za pomocą badań odpowiednio nastawionych.

W przedmowie podkreślone zostały wymagania, jakie ze stanowiska teoretycznego wysunąć można w stosunku do podjętej pracy. Nie wszystkim wymaganiom praca ta odpowiedziała: 1. udało się wyjaśnić przynajmniej do pewnego stopnia sprawę materiałów i struktury wytworu, a zatem zagadnienie dynamizmu przedstawień oglądowych rodzajowych. 2. Zaledwie dotknięta została sprawa czynników hamujących powstanie wytworu, ponieważ w materiale zebranych brakowało danych dla oświetlenia tego zagadnienia: nie było ani jednej osoby, któraby pod wpływem używanych wyrazów-podniety nie dała opisu przedstawienia, któraby stwierdziła poprostu: „nie nie widzę, nie sobie nie wyobrażam“; w materiale zebranych grupowo są 2 wypowiedzenia traktowane przez osoby piszące jako „obrazy“, pomimo to nie posiadające jednak w swej treści nic, coby świadczyło o nauce, o oglądowości wytworu. Ponieważ wypowiedzenia te znalazły się w materiale zebranych w grupie, nie można by-

ło w rozmowie wyjaśnić dokładniej charakteru wytworu, ani pochodzenia tych „rozważań na temat“, nie można było ani uświadomić osób badanych, że to, co dały w opisie nie jest właściwie „wyobrażeniem“, ani się dowiedzieć dlaczego brak właściwego obrazu. Opisy zostały poprostu wyeliminowane jako wątpliwe. 3. Brak zgodności pomiędzy treścią wytworu a znaczeniem wyrazu-podniety u osób zbadanych nigdy się nie ujawnił wśród widzących; można więc było w związku z typem wytworu zwrócić uwagę tylko na stopień uzgodnienia, na ściślejszą lub mniej ścisłą zgodność pomiędzy treścią przedstawienia a znaczeniem wyrazu-podniety, oraz na obojętne, bierne ustosunkowanie się umysłu, który nie stawia sobie pod tym względem wielkich wymagań. Ten brak wymagań wiąże się zapewne z funkcją wytworu, z jego rolą w procesach umysłowych, z jego znaczeniem dla życia umysłowego, a może dla życia psychicznego w szerszym znaczeniu. Ta sprawa nie została wcale oświetlona; zaledwie 2 osoby podkreśliły samorzutnie, że mają łatwość wizualnego przedstawiania sobie „wszystkiego“ gdy czytają, słuchają lub gdy o czymś myślą. Również samorzutnie zaznaczyła jedna z nich, że „to przyjemne takie obrazki“, druga — że będąc dzieckiem, lubiła się bawić tem, że sobie różne rzeczy wyobrażała i przyglądała się im. Funkcja przedstawień oglądowych na podstawie zebranego w ten sposób materiału pozostaje niewyjaśniona i nawet zestawienie z wypowiedzeniami niewidomych nie prawie nowego do sprawy nie wnosi. Należałoby jednak przypuścić, że obrazowanie nawet w wypadku t. zw. „obrazów pamięciowych“ (jednostkowych odtwórczych) tak bardzo podobne do twórczości, jest może jeszcze czemś więcej, czy też jeszcze czemś innym, niż zabawą, którą podświadomość reżyseruje dla widza — świadomości.

4. Fragmentaryczność wytworu występuje w zebranych materiale tylko w trzech opisach, pochodzących z badań grupowych, wobec czego wypymania osób badanych nie można było zastosować, a sposób pośredni t. j. analiza opisu w danym wypadku niewiele dostarczyła materiału. Mamy do czynie-

nia z osobami, które, jak na to wskazują inne ich wypowiedzenia, nie posiadają wogóle łatwości obrazowania, albo może w zasobach swego doświadczenia nie znajdują w związku z wyrazem-podniętą odpowiedniego materiału, albo nastąpiła im się doraźna jakaś trudność; dopiero po skonstatowaniu w sposób pewniejszy, niż nasze przypuszczenia, jaka się w danym wypadku wywiązała sytuacja, możnaby ustalić, że odegrał tu rolę czynnik indywidualnych strukturalistycznych właściwości umysłu. Czwarty opis wytworu fragmentarycznego (str. 95 gr. P. In. P. Sp. N. 8) nasuwa znowu innego rodzaju przypuszczenie: obok trudności wizualicyjnej czynnikiem hamującym w wytworzeniu jakiejś całości w danym wypadku może być uczucie lęku, odczucie „nie chcenia“ („nie chcę dotknięcia łapy“).

W ostatecznym bilansie wyników stwierdzić należy, że niewszystkie zagadnienia, które się nasuwały przy studjowaniu materiałów, zostały dostatecznie wyjaśnione, że dla dokładniejszego wniknięcia w te zagadnienia, należałoby modyfikować metodę badań, w innych nastawiać je kierunkach, słowem prowadzić dalej pracę badawczą.

Przejdę obecnie do przeglądu materiałów pochodzących od grupy niewidomych. Grupa ta składa się z 18-tu osób: tylko dwie osoby są wychowankami Inst. Ociem. w Warszawie — reszta to bądź wychowankowie, bądź dorośli pracownicy Zakładu dla ociemniałych w Laskach pod Warszawą*). Wiek osób badanych waha się od lat 11-tu (jedna osoba) do 40-tu (jedna osoba). Pozostałe osoby to młodzież w wieku od 17-tu lat do dwudziestu kilku.

Większość stanowią niewidomi od urodzenia; parę osób — to ociemniałi, którzy utracili wzrok w dzieciństwie; jedna osoba mając 4 lata, druga mając lat 6, trzecia (18-letnia) mając lat 9. Pod względem rozwoju umysłowego i kultury duchowej grupa jest bardzo niejednolita: są uczniowie i uczennice szkoły

*) Dyrekcji zakładu wyrażam serdeczne podziękowanie za pozwolenie przeprowadzenia badań.

powszechniej, są dorośli pracownicy-rzemieślnicy, jest nauczyciel muzyki (jednocześnie i kompozytor — najstarszy w grupie), jest nauczyciel robót ręcznych. Wszyscy badani byli indywidualnie; szczegółowe wnikanie w treść opisów było jednak bardzo utrudnione z kilku przyczyn. Nie wszystkie osoby równie chętnie się wypowiadały; starsi okazywali bardzo duże zainteresowanie, wypowiadali się obszernie, samorzutnie zdradzali się z tem, że niejednokrotnie zastanawiali się nad własnymi przeżyciami. Młodszy zachowywali się jak w szkole na lekcji; na pytanie niezawsze umieli czy chcieli odpowiedzieć, samorzutnie nie wnosili do badania nic ciekawego. Te różnice w ustosunkowaniu się osób badanych — to jedna poważna przeszkoda w otrzymaniu równowartościowych wyników. Druga przeszkoda polegała na tem, że nie chcąc wywołać zmęczenia, nie można było nadmiernie długo przeciągać badania, a ponieważ trzeba było używać różnych wyrazów-podnięt, więc na rozmowę szczegółową brakło po prostu czasu. Wreszcie poważną trudność nastęrcza sposób formułowania pytań; unikałam pytań, które sugerowałyby osobom badanym jakieś inne pozawzrokowe czynniki zmysłowe; wyjaśnienie brzmiało tak, jak dla widzających: „powiem nazwę jakiegoś przedmiotu — proszę sobie w y o b r a z i ć ten przedmiot tak, jakby był obecny, i opisać jaknajdokładniej, jak go sobie Pan (i) przedstawił (a)“. Dopiero po wypowiedzeniu osoby badanej, zależnie od treści wypowiedzenia, zadawałem pytania jaknajprostsze, mało sprecyzowane, raczej pobudzające niż naprowadzające. Chodziło mi o to, że zmysłowe czynniki, o ile są silne, powinny wystąpić samorzutnie; jeśli nie narzucają się same osobie badanej, to widocznie natężenie ich jest słabe.

Przechodzę do przykładów wypowiedzeń osób niewidomych w związku z wyrazem-podniętą: „ptak“.

A. Z. lat 13. Ostatnia kl. szk. w Inst. Ociemn. Inteligentny, zdolny do matematyki, muzykalny. Kształcił się w muzyce. Wzrok stracił po zapaleniu opon mózgowych mając lat 4.

Ptak. — „Ptak, zwierzę jest, skrzydła, każdy ptak ma skrzydła, 2 nogi, są ptaki mniejsze i większe, dziób, barwy różne”.

Na zapytanie, czy można coś usłyszeć myśląc o ptaku, odpowiada bez przekonania: „można... szum skrzydeł”.

J. M. dzień. lat 15. VI kl. Inst. Ociemn. Zdolna, stale roztargniona, słaba w matematyce, niewidoma od urodzenia na tle kiły.

„Ptak — to z dziobem, są różne, mniejsze i większe, kolorów dobrane powiedzieć nie mogę, głosy ich są różne”.

J. C. lat 19. Zakład w Laskach od 7 lat w zakładzie — zaniewidziała po ospie, w 5 roku życia. Uczy się muzyki.

„Ptak ma dziób, głowę, skrzydła, 2 nogi, ogon. Wyobrażam sobie ptaka wypchanego, którego oglądałam”. — Dawno? „Nie pamiętam, oglądałam kilka razy, oglądałam i żywe”. — Jakie? — „Wróbla”. A ten, którego sobie Pani teraz wyobraża? — „To jakiś większy — jak malutki to byłby ptaszek”. Może Pani pokazać mi jego wielkość? „O taki” — pokazuje bardzo niepewnie rękami i dodaje: „może być i mniejszy, wielkość zmienia się, zawsze jednakowe, że ma dziób, że ma skrzydła”.

M. N. lat 26. Zakł. w Laskach. Straciła wzrok po zapaleniu opon mózgowych, mając 6 miesięcy.

„Ptak składa się z głowy, tułowia, kończyn, pokryty piórem, ma skrzydła...” Czy odczuwa Pani mówiąc to, że ptak jest tu obecny? — „Mógłby fruwać, to mogę sobie wyobrazić”. — Gdzie? „W powietrzu, w klatce...” Skąd Pani ma to wyobrażenie? „Wzrok — nie, słuch tu odgrywa rolę... mogę sobie wyobrazić ptaka fruującego”. Jak? Milczenie.

A. J. lat 24. Od 6-ciu lat w zakładzie, nie widzi od urodzenia. Szkoły nie mogła skończyć z powodu bólów głowy. Uczy się śpiewu, introligatorstwa i koszykarstwa galanteryjnego.

Po moich wyjaśnieniach dotyczących doświadczenia robi następującą uwagę: „trudno może będzie, np. mówią o kolorach, ja też mówię: biały, ale to trudno sobie wyobrazić niewidomemu. Wyjaśniam, że nie chodzi o kolory.

Ptak. — „Ptak jest śliczny, niektóre cudnie śpiewają, np. słowik, skowronek... miałam w ręku, ma skrzydelka, dziobek... wszystkie mogę sobie wyobrazić”. Czy może sobie Pani wyobrazić, że ptak jakiś jest tutaj przy nas w tym pokoju? „Owszem, taki wielkości wróbla, fruwa, chce się wydostać na wolność, skrzepowany taki...”.

R. M. lat 15. Wzrok stracił w 1-szym roku życia, w zakładzie jest od 2 lat; chodzi do szkoły, klasy nie umie określić („dwa lata szkolne“). Rękami, a zwłaszcza palcami ciągle wykonywa jakieś ruchy. Ciągle mruczy. Dość swobodny, ściśle się wyraża.

„Ptak pokryty jest pierzem, ma 2 nogi, szyję, głowę, dziób, gdy się go dotknie, to się wie, że ptak“. Czy w tej chwili przedstawiasz sobie, że masz ptaka w rękę? „*Nic nie powiem więcej... miałem wróbla, dzięcioła, czaplę wypchaną*“. — A ptak, którego sobie teraz wyobrażasz? Po chwili milczenia: „czapli nie można wziąć do ręki — wróbla — tak“.

W przytoczonych 6-ciu wypowiedzeniach uderza przede wszystkim brak naoczności, brak czegoś widzialnego; kli-sza nie miałyby tutaj nic do utrwalenia. Tego należało oczekiwać, mamy w tem dowód pośredni, że metoda introspekcyjna, mimo nieuniknionego czynnika subiektywizmu dostarcza jednak materiału, z którym można się poważnie liczyć, któremu można — zachowując ostrożności — zaufać. Nieoczekiwanym natomiast wydać się może brak innych czynników zmysłowych; ponieważ zwykło się przypuszczać, że pozostałe zmysły są u niewidomych bardzo wydoskonalone i przyjmują rolę zastępczą w stosunku do wzroku, można by oczekiwać bardzo wyraźnie zaznaczonych wyobrażeń słuchowych, dotykowych i motorycznych. Tymczasem w powyższej przytoczonych wypowiedzeniach nikły jest bardzo udział tych czynników; przeważa wyraźnie operowanie treścią pojęcia, myślenie na temat „ptak“, silnie zaakcentowany werbalizm *). Z innych przykładów wynika zresztą, że niezawsze

*) Dr. M. Grzegorzewska w pracy p. tyt. „Psychologja niewidomych“ (str. 120 i następne), mówiąc o t. zw. wikarjacie zmysłów u niewidomych, wyraża również pogląd, że nieśluszenie przypisuje się im wysubtelnienie narządów innych zmysłów, kompensując wzrok, a wyrażające się w niższych progach pobudliwości. Autorka twierdzi, że udoskonalenie innych zmysłów przypisać należy ćwiczeniu, które stanowi czynnik ukształtowania się specyficznej struktury postrzegania, zależnej od wielu czynników psychicznych a nie wyłącznie tylko od fizjologicznego podłoża. Tak więc na innym odcinku życia psychicznego, bo w związku z pobudliwością zmysłów, uproszczona koncepcja kompensaty utraconego zmysłu przez pobudliwość innych zmysłów również nie daje się utrzymać.

tak bywa, że niewidomi dają również opisy przedstawień oglądowych, w których zwłaszcza czynnik dotykowo-ruchowy wyraźnie bywa zaznaczony; nie jest to jednak wcale objawem powszechnym. Charakterystyczną wspólną cechą zebranych opisów jest brak tła; znika ono z treści wypowiedzi wraz z czynnikiem wzrokowym; potwierdza się więc przypuszczenie, że całość na tle występująca powszechnie u osób widzących jest dziełem wzroku, że jest zależna od charakteru wrażeń wzrokowych. W materiale zebranych są dane, które potwierdzają to przypuszczenie.

Pan L. lat dwadzieścia kilka, utracił wzrok mając lat 5, ma resztki wzroku, twierdzi, że dużo pamięta. Prosił, żeby mógł być obecnym i posłuchać co inni mówią, potem się wypowiada:

„Ja sobie przedstawiam zupełnie inaczej: przedewszystkiem w otoczeniu, na jakimś tle. No, dla mnie *ptak* to w zielonym gaju, po prawej stronie dom, po lewej zabudowania, po prawej stronie zagajnik w porze wieczorowej, ptak wielkości kurczęcia, barwy szarej, dra pieżny, bo dziób ma zakrzywiony, siedzi na gałązce, zmrok zapada. Jasno zielone tło nieba“.

St. W. lat 18 — ociemniały od lat 9.

Ptak. „Znam dużo... wyobrażam sobie jaskółkę nad wodą, chwytającą muszki, bystrą taką, szybującą szybko. Bociana... stojącego na gnieździe“.

„*Zwierzę*... mogą być dzikie... wyobrażam sobie konie w polu w lecie, wożą zboże“. Blisko czy daleko? „Blisko — jakbym przy tem był“. Czy dużo ich? „Na przodzie para, zdaleka widać jeszcze więcej“.

Te dwa wypowiedzenia mogłyby pochodzić od widzących, jest tu bowiem czynnik wzrokowy, jest całość na tle; wspomnienia z okresu widzenia są jeszcze widocznie bardzo żywe.

Całość sytuacji może jednak uwydatnić się i bez udziału czynnika wzrokowego, jakkolwiek w grupie zbadanej zdarza się to dość rzadko, tylko u trzech osób.

H. W. lat 16, uczeń. VI oddz. *Straciła wzrok w pierwszym roku życia.*

„Wyobrażam sobie doskonale np. kurę. Jakbym ją trzymała w ręku i tak, jak oglądałam wpierw. Najpierw sobie wyobrażam, że ona ma taką główkę dosyć okrągłą, dziób taki przy końcu ostry, szyja średnia, oczy duże, zarośnięta pierzem szyja, a główka mniej. Skrzydła ma dosyć spore z boków obydwóch, grzbiet mi się wydaje taki trochę płaski, nogi dosyć krótkie. Jeden palec taki duży to ma jakby z tyłu... Lepiłam z gliny różne ptaki, np. gołębia w zmniejszeniu“.

Mamy w tym opisie jednocześnie dużo materiału zmysłowego, pochodzącego od wrażeń dotykowo-ruchowych, mamy również odnowioną przeżyta kiedyś sytuację: trzymanie kury w ręku, jednym słowem coś więcej, niż operowanie treścią pojęcia. Podobny w charakterze jest opis następny:

K. K. lat 11. Od 6-ciu lat w zakł. uczenica 5 kl. nie widzi od urodzenia.

„To sobie wyobrażam takie stworzonko malutkie pokryte piórkami.. tak mi się wyrывa, pazurkami skrobie (naśladuje palcami skrobanie na dłoni drugiej ręki), główka mała, dziobek, 2 nogi i ogonek, skrzydełka ma na grzbiecie. Nieraz miałam w ręku, nie mogłam dobrze obejrzeć, bo mi się wyrывał. Takie miękkie piórka“.

J. K. lat 17. Od 8-miu lat w zakładzie uczen. 7 kl. Straciła wzrok, mając 6 miesięcy. Do 6-ciu lat widziała trochę na jedno oko.

„Mały taki ptak, główka mała, stoi spokojnie, mam go, trzymam, dziobek długi, ostry“ — Co to za ptak? — „Nie znam, nie umiem poznać“ — Czy zawsze w ten sposób przedstawia sobie pani ptaka? — „Nie, można rozmaicie sobie wyobrazić; może np. fruwać, ale teraz przedstawiło mi się, że go trzymam w ręku“ — Dlaczego? Wzruszenie ramion.

Trzy podane powyżej wypowiedzenia stanowią więc grupę różniącą się wyraźnie od podanych na wstępie werbalnych opisów: wyróżniają się od nich realizmem wytworów, obfitujących w czynniki zmysłowe.

Czynniki zmysłowe pochodzenia dotykowo-motorycznego spotykamy w wypowiedzeniach niewidomych daleko częściej niż czynniki pochodzenia słuchowego. W grupie zbadanej czynnik słuchowy odgrywa zdumiewająco małą rolę; nawet

u osób muzycznych nie występuje samorzutnie, lecz pod wpływem pytań, jako wyrażenie zgody, że „można usłyszeć szum skrzydeł”, rzadziej „śpiew ptaka”; wydaje się to tem dziwniejsze, że zakład położony jest na wsi, wśród lasków i zarośli, otoczenie zatem dostarcza niewątpliwie przeżyć, które mogłyby zasilić umysł materiałem potrzebnym dla „słuchowego wyobrażenia” ptaka śpiewającego. W związku z czynnikiem słuchowym spotykamy w zebranych materiale bardzo charakterystyczne wypowiedzenia, nad którymi wypadnie dłużej się zatrzymać. Wypowiedzenia pana B. stanowią przytem jedyny przykład niezgodności treści wytworu ze znaczeniem wyrazu-podniety; pan B. z niezgodności tej doskonale zdaje sobie sprawę, trochę go to dziwi, trochę — bawi, temwięcej że jest to przedstawienie, które stale związane jest z wyrazem ptak.

Pan B. lat około 40, muzyk, kompozytor, niewidomy od lat niemowlęcych, rosjanin, niezbyt dobrze mówi po polsku. P. B. zadowolony jest z doświadczenia gdyż, jak mówi, sam się często nad tem zastanawia, dlaczego różne rzeczy tak a nie inaczej sobie wyobraża. W związku z wyrazem „ptak” daje następujący opis.

„Jeżeli wysilić się, to przedstawiam sobie prawdziwego ptaka, z dzióbkiem, piórka na nin, na ciele jego. Ale tak odrazu to inne przedstawienie: kulka, pokryta czemś w rodzaju piórek, z jednej strony otoczona takimi rączkami do podnoszenia, takie klameczki, też okrągłe. Takie czysto dźwiękowe przedstawienie ptaka“. Dlaczego dźwiękowe? Czy to wydaje jakiś dźwięk? „Nie — tylko jak usłyszę wyraz, ile razy powiedzą „ptak” — zawsze się ta kulka zjawia“. Czy to przedmiot znany? „Nie znam, nic takiego nigdy nie widziałem. — Gdzie jest ta kulka? — „Tak zupełnie jakbym trzymał w ręku, dwa razy mniejsze niż to pudełko, dość twarde, jakby z gumy, z dość długimi piórkami“ *).

* Wypowiedzenie to i dalsze są przykładami t. zw. wyobrażeń surrogatowych, którym sporo miejsca poświęciła *Dr. M. Grzegorzewska* w pracy „Psychologia niewidomych“. Patrz również artykuł tejże autorki w *Pol. Arch. Psych.* Tom I, 1926—27, Nr. 4.

Podobna niezgodność treści przedstawiania ze znaczeniem wyrazu występuje u tejże osoby w związku z wyrazem *concert*.

„Jak zmusisz się, to przedstawia się jasno i wyraźnie sala koncertowa, ale sam wyraz daje zaraz inny obraz: stoi stół duży i po tym stole jeździ coś takiego w rodzaju wagonetki malej. To zawsze jak posłyszę wyraz koncert — jest ten stół z wagonetką“.

Może to wspomnienia z dzieciństwa, czy miał pan taką zabawkę? „Była wagonetka, przyjeżdżała pianistka, która grała i od razu jak ona grała przedstawiało się jak wagonetka biega“. — Czy są przytem jakieś odgłosy? „Słysząc jak koła dają dźwięk, jak jeżdżą“.

Mamy tu więc również jakąś złożoną strukturę, której pochodzenia w sposób pewny nie można określić; może podobieństwo wrażeń słuchowych lub rytmu odegrało rolę w wytworzeniu tej całości, może niewykryte skojarzenia wyrazów dźwiękowo podobnych, może podobne w zabarwieniu przeżycia uczuciowe. Są to sprawy zapomniane; p. B. stwierdza, że przedstawienie takie stałe mu się narzuca, dziwi się temu, ocenia je jako nieodpowiednie, ale pochodzenia określić nie umie. Samorzutnie zupełnie opowiada, że ma jeszcze dziwny sposób przedstawiania sobie dzwonu.

„Po rosyjsku *kołokoł*, wie pani, taki dzwon w kościołach, ale i po polsku jak powiedzą „dzwon“ — też się przedstawia, że długi kij bije po czymś miedzianem“.

Ponieważ w badaniach nad widzącymi zebrałam spory materiał przedstawień wywołanych skojarzeniami na podstawie dźwiękowego podobieństwa wyrazów, o czym będzie mowa w drugiej części tej pracy — więc podejrzewam, że i w tym wypadku zachodzi coś podobnego. Podsuwam panu B. luźne przypuszczenie: „koł — to znaczy kij — czy to nie stąd pochodzi?“. „A wie pani, być może — to jest myśl!“ P. B. dzwonu kościelnego „nie oglądał“, zna tylko małe dzwonki; zna natomiast kije, czyli koły, które nieraz miał w ręku; w wyrazie *kołokoł*, ostatnia część wyrazu wywołuje może przedstawienie kija, reszta jest jakoś dodana dla osiągnięcia całości uzupełniającej pozostałe cechy dzwonu, a więc coś mie-

dzianego, wydającego przy uderzeniu kijem dźwięk, jak dźwięk dzwonu. Czynniki słuchowy istotnie odgrywa poważną rolę w tym wytworze, jednak rola ta jest o wiele bardziej skomplikowana niż to się da określić za pomocą wyrażenia: „obraz słuchowy“. Słuchowy obraz dzwonu mógłby przecież być prostym odtworzeniem w myśli dźwięku i rytmu dzwonów kościelnych; tymczasem sprawa inaczej się przedstawia; p. B. nie słyszy dźwięku dzwonów, tylko przedstawia sobie (może dotykowo?) przedmiot, którego nazwa przypomina mu dźwiękowo nazwę dzwonu i tworzy całą złożoną konstrukcję, pewną całość, mającą dla niego takie właśnie znaczenie. Podobnie postępują często osoby widzące, jeżeli używamy jako podmiot wyrazów bez znaczenia, tylko że u widzianych całość wytworzona pod wpływem dźwiękowego podobieństwa wyrazów wypełniona jest treścią oglądaną wzrokiem, widzianą w myśli.

Natomiast wyraz „las“ wywołuje u p. B. przedstawienie odpowiadające dokładnie rzeczywistemu lasowi.

„Ten wyraz daje zupełnie prawidłowe wyobrażenie: kupa drzew, rozrzucone bez porządku na wszystkie strony, niema rzędów i trudno przejść. Czy powiem las, czy lies, czy forêt — to samo przedstawiam sobie“.

Temu muzykowi-kompozytorowi las nie szumi, jest niemy i milczący; na moje zapytanie sugestywne: czy nic w lesie nie słyhać? P. B. odpowiada:

„Mogę sobie wyobrazić, mogę sobie przedstawić, że pachnie brzozą nagrzaną słońcem, że pod nogami niby to trzeszczki, gałązki suche, ale to już poddane“.

W innych wypowiedzeniach pana B. związanych z innymi wyrazami, z treścią znanych mu utworów literackich nie dominuje czynnik słuchowy; tylko snom towarzyszy muzyka, ale w tych snach p. B. czuje się widzianym.

„We śnie normalnie widzę (?), tak chodzę jakbym nie był niewidomym. Rzadko moje sny bywają bez muzyki; muzyka taka cicha,

że jej prawie nie zauważysz, ale jak budzisz się to slychać jeszcze ostatnie akordy. Ludzie rozmawiają pod akompaniament orkiestry, która idzie pianissimo. Rzadko zdarza się, żeby sny miały związek, coś się zacznie, przerywa się, jedno w drugie wchodzi, zmienia się. Np. byłem gdzieś, niewiadomo w jakim państwie, i katastrofa wulkaniczna zdarzyła się. Był huk z ziemi, a po niebie płynęły takie okrągłe krążki, jak gwiazdy, takie jak zjawisko zorzy północnej. Raptem ktoś przyjdzie wtedy i zrobi taką propozycję: idziemy na obiad, albo czapkę przyniesie“. Zna pan gwiazdy? „Pokazywali mnie takie modele“. Czy może pan coś powiedzieć o tem spadaniu gwiazd we śnie? „Można powiedzieć o tem: niby to takie krążki dzwoniące i niby ja słyszałem dźwięk. Bardzo dużo ich było, z początku biegły po niebie w jedną stronę a potem spadły“. Widział je Pan? „Widziałem światło“.

Zagadnienie marzeń sennych u niewidomych dotychczas, o ile mi wiadomo, nie badane — kryje w sobie wiele zagadek, a może i wiele materiału dla nauki wartościowego, powinny być przedmiotem specjalnych badań. W mojej pracy zaczęłam okolicznościowo o te sprawy, zaintrygowana zaczerpniętą ze sfery widzianego świata terminologją, którą posługują się niewidomi; chodziło mi również o to, czy w widzeniach sennych u niewidomych dominują inne jakieś pozawzrokowe czynniki zmysłowe. Materiału zebranego jest zbyt mało na wyprowadzenie jakichkolwiek wniosków, pozatem odprowadziłoby to nas od tematu w innym kierunku; wypowiedzenia P. B. przytaczam poprostu jako ciekawy dokument.

Drugie ciekawe wypowiedzenie, świadczące o tem, jak skomplikowane mogą być formy „wyobrażeń słuchowych“ pochodzi od p. Z. Ch.

Pan Z. Ch. ma lat 22, jest nauczycielem robót ręcznych w szkole i warsztatach. Zaniewidział mając lat 6. Pamięta jak mówi: kolory jaskrawe, bladych odcieni nie.

„Biały śnieg pamiętam, czarny kolor też. Najlepiej pamiętam gwiazdy, jakbym widział przed tygodniem, na niebie doskonale widzę jak migocą, bardzo lubilem gwiazdziste niebo, a trudno bardzo przypomnieć księżyc, tylko jakieś blade odbicie“.

Pan Z. Ch. mówi bardzo dużo, stara się ściśle wyrazić swe doznania i opisać je jaknajdokładniej; zarówno jego samorzutne wypowiedzenia, jak sposób zachowania się świadczą o tem, że badanie i rozmowa, którą prowadzimy są dla niego czemś niezmiernie ważnem. W związku z wyrazem „ptak“ daje następujący opis:

„Wyobraziłem sobie... nie... to będzie fałszywe..., wogóle ptak robi na mnie wrażenie sympatyczne, przyjemne. Ptaki mają opierzenie kolorowe... Wogóle o czem myślę to stoi przed oczyma (!) . Wyrazy np. układają się w zgłoski, np. wyraz „róże“ — przedstawiam sobie napisany, zupełnie alfabetycznie“. Braille? „Przeważnie Braille: był okres, że uczyłem się pismem zwykłym teraz zarzuciłem to“. Czy te wyrazy, które Pan sobie przedstawia jak napisane, odczuwa Pan dotykowo, jakby pod palcem? „Nie, widzę je na odległość (!), czytam myślą. Np. róża — wyobrażałem sobie kwiat wielki, wspaniały, nie znałem takich małych, polnych; wtedy stawał mi w wyobraźni kwiat duży, rozłożysty, albo kiedy chciałem, to zgłoskowo. Często coś w dużych rozmiarach przedstawiam sobie, nie to żeby mylnie, tylko powiększone. Fijołki wyobrażam sobie zgłoskowo, nie widziałem ich będąc dzieckiem. Róże — to wogóle coś sympatycznego i coś imponującego. Teraz przypominam sobie, że są takie imiona u kobiet, ale przedtem nie myślałem o tem“. Czy myśląc o różach odczuwa Pan zapach róż? — „Nie; umiem bardzo mocno skoncentrować myśl, wtedy mogę wyobrazić sobie i zapach — ale tak odrazu, to — nie“.

Z tego wypowiedzenia można wnioskować, że element słuchowy u pana Z. Ch. najściślej związany jest z brzmieniem wyrazów; o ile wyraz oznacza przedmiot dobrze znany lub przedmiot, który się podoba, wówczas przedstawienie samego przedmiotu występuje jako ogólne jego „odczucie“ (coś sympatyczne, miłe, imponujące itp.), ale i tu jest zawsze w pogotowiu tendencja do „zgłoskowania“. Żonglowanie dźwiękami wyrazów i sylab jest u pana Ch. stałym nastawieniem, sprawia mu widoczną przyjemność i jest stale ćwiczone. Samorzutne wypowiedzenia świadczą o tem najlepiej.

„Wyrazu „piękny“ nie lubię, jest niestosowny do rzeczywistości, nie powinno tam być k, z tem k jest niedźwięczny. „Cudny“, albo

„śliczny“ — są lepsze. *Puella* jest bardzo sympatyczny, *dzievczyna* jest niemiły. *Aquilla* — ładny, to może być skrzydło, albo orzeł — dla mnie zawsze skrzydło — taki lekki...“.

Spróbujmy przejść do ogólnych wniosków w związku z przedstawieniami rodzajowemi u niewidomych. Sytuacje są i tutaj bardzo różnorodne. Spotykamy dość częsty typ wypowiedzeń czysto werbalnych. Wobec braku czynnika wzrokowego ujawnia się wyłącznie treść pojęcia; wytworu, który możnaby nazwać wyobrażeniem, brak. W tych wypadkach, dość pospolitych, o roli zastępczej innych jakości zmysłowych niema mowy. Zdarzają się u ociemniałych z resztkami wzroku, lub ze stosunkowo żywymi jeszcze wspomnieniami, przedstawienia oglądowe, w których czynnik wzrokowy odgrywa główną rolę; wytwory te są wówczas całościami obejmującymi główny przedmiot przedstawienia na tle, w otoczeniu i przypominają wybitnie także przedstawienia u widzących (porówn. wypowiedzenia pana L. i St. W. str. 117). U niewidomych występują również przedstawienia przy współdziałaniu czynnika dotykowo-ruchowego, które dają im wrażenie oglądowo-namacalnej (widziałem — znaczy miałem w rękę) obecności wyobrażonego przedmiotu. Przedstawienia takie są również strukturami, na które składają się czynniki oglądowe (w tym wypadku dotykowe) i nieoglądowe czyli uczucia, poczucia, myślenie o znaczeniu itp.. W przedstawieniach oglądowych u niewidomych często występuje właśnie czynnik dotykowo-ruchowy; nie mamy podstaw dla ustalenia czy jest to sprawa t. zw. „indywidualnego typu wyobrażeniowego“, czy też zależne jest od cech przedmiotu wyobrażonego, od zasobu doświadczeń osobnika, od chwilowego układu różnych czynników.

Wszystkie składniki razem wzięte tworzą pewne całościowe przeżycie, któremu towarzyszy odczucie obecności przedmiotu, jego bliskości, podobne zapewne do tego odczucia bliskości przedmiotu, które odbierają niewidomi, poruszając się w otaczającym ich świecie, a ludziom widzącym znane jest z poruszania się w ciemności.

Czynnik słuchowy występuje najczęściej nie jako odtworzenie dających się ująć słuchowo cech wyobrażonego przedmiotu (np. śpiew ptaka, dźwięk dzwonu itp.), lecz jako brzmienie wyrazów, lub poszczególnych sylab, jako ich dźwiękowe podobieństwo. Przypuścić można, że ważna rola mowy, która dla niewidomych w stopniu znacznie wyższym niż dla widzących jest źródłem wiedzy o otaczającym świecie, wpływając może na wyrobienie pewnego stałego nastawienia, wytworzyć może albo tendencję do werbalizmu, albo upodobanie do jakiejś umysłowej zabawy w wyrazowe kombinacje, dla których umysł niewidomego znajduje pewne uczuciowe i znaczeniowe odpowiedniki.

O SPOSOBIE OBSERWOWANIA DZIECI.

Niezwykły rozwój psychologii dziecka w ostatnich latach dwudziestu, potrzeba bliższego indywidualnego poznania dziecka w szkole przez nauczyciela wychowawcę, jak też nadzieja uzyskania na terenie szkolnym liczniejszego materiału eksperymentalnego, mogącego służyć i celom naukowym — wprowadziły do szkoły badanie młodzieży przy pomocy arkusza obserwacyjnego. Powyższy ruch, zaznaczający się najbardziej w Niemczech, musiał znaleźć odpowiednie miejsce i w szkolnictwie polskim, gdy jego reforma zaczęła domagać się podniesienia wartości pedagogicznych nauczyciela przez zaznajomienie go z psychologją dziecka.

Obecnie, gdy kwestja obserwacji dzieci w szkole polskiej jest już sprawą przesądzoną, chodzi o to, jak obserwacje przeprowadzić, by one, nie obciążając zbyt wiele nauczyciela, dawały mu możliwie dokładną znajomość dziecka, a co zatem idzie ułatwiały pracę. Wreszcie, by nie budząc zastrzeżeń co do metody, mogły pomnożyć materiał, służący również celom naukowym.

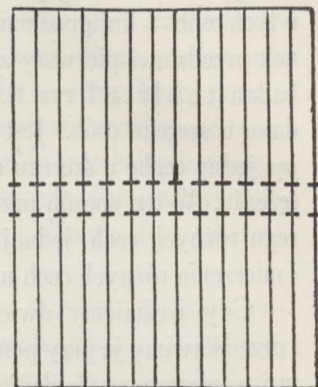
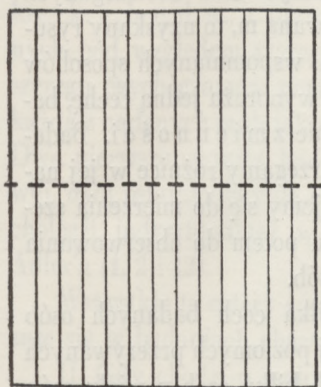
Z dwu zagadnień, które należy rozwiązać przed przystąpieniem do obserwacji: Jaki wybrać arkusz obserwacyjny i w jaki sposób przeprowadzić obserwacje? — ważniejsze jest drugie zagadnienie. Arkuszy obserwacyjnych istnieje znaczna ilość i w języku polskim. Można wziąć jeden z nich i przystosować go do celu i warunków pewnej szkoły. Trudniejszą jednak rzeczą jest umiejętność obserwowania, notowania i użytkowania zdobytych materiałów. To właśnie zagadnienie ma na celu obecny artykuł.

I. Przed przystąpieniem do omawiania sposobu obserwowania dzieci trzeba kilka słów poświęcić sposobom używa-

Tablica I. Klamerki na rys. 4, umieszczone nad osobami:
B, C, D, E, F i t. d. wskazują typy.

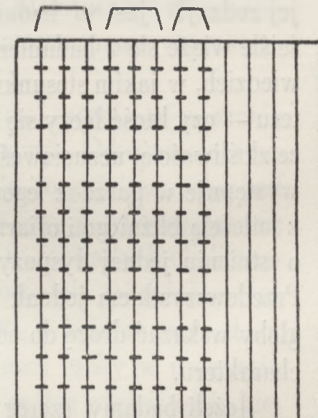
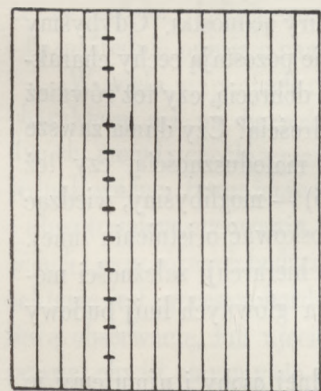
A B C D E . . . . . Z

A B C D E . . . . . Z

M

B, C, D E, F, G. . M

M

B, C, D E, F, G. . M

nym przy badaniu indywidualności ludzkiej. Psychologia różnicowa, zastosowana do badania charakteru, posiada cztery sposoby, raczej cztery stadja badania, które kolejno przechodzi w poznawaniu jednostki ludzkiej. Są to: zmienności, kore-

lacje, psychografja i porównania. Opierając się o prace W. Sterna (31) i Buyse'a (9), można je ująć w następujący sposób.

Jeżeli linjami pionowymi: A, B, C, D, E... oznaczmy szereg osób, a szereg pewnego rodzaju cech dostrzeganych u tych osób — linią poziomą przerywaną m, to uzyskany rysunek przedstawi pierwszy z czterech, wspomnianych sposobów badań (t a b l i c a I, rys. 1). Linja m wyobraża jedną cechę, badaną u szeregu osób. Jest to badanie z m i e n n o ś c i. Badając jedną cechę u szeregu osób dostrzegamy różnice w jej natężeniu. W ten sposób przygotowujemy się do mierzenia szeregu różnych cech jednej osoby, a potem do obserwowania i mierzenia różnych cech u wielu osób.

Gdy weźmiemy dwie lub kilka cech badanych osób i przedstawimy je przy pomocy linii poziomych przerywanych m i n, otrzymamy badanie dwu lub kilku cech u wielu osób (tablica I, rys. 2). Chodzi tu o określenie stosunku pomiędzy badanymi zmiennymi. Czy istnieje zależność i jaki jest jej rodzaj? Jest to badanie k o r e l a c y j. To zagadnienie ściśle wiąże się z badaniem struktury jednostki. Gdybyśmy wiedzieli, w jakim stosunku do siebie pozostają cechy charakteru — czy litość łączy się zawsze z dobrocią, czy też również ze złośliwością, uczuciowością i zazdrością? Czy duma zawsze występuje w parze z egoizmem i małodusznością, czy też z miłością bliźniego i ofiarnością? (5) — moglibyśmy, wiedząc o istnieniu jednej dyspozycji, wnioskować o istnieniu innej. Przedewszystkiem jednak zbadanie hierarchji zależności mogłoby wskazać drogę do odtworzenia głównych linii budowy charakteru.

Jeżeli badamy szereg cech jednej osoby i ujmujemy je w charakterystyce tej osoby, t. zw. psychogramie, będzie to badanie psychograficzne. Tablica I, rys. 3 przedstawia szereg linii A, B, C, D, E..., z których linię M przekreśliła szereg kresek: a, b, c, d, e... z. Wskazują one na badane dyspozycje. Do badań psychograficznych należą charakterystyki szkolne, również psychogramy dorosłych znakomitych osób.

Gdy wreszcie porównamy szereg osób, zbadanych przy pomocy tego samego sposobu, możemy je zestawić i porównać pomiędzy sobą, będzie to sposób porównania. Tablica I, rys. 4 w szeregu linii: A, B, C, D, E..., przekreślonych szeregiem kresek: a, b, c, d, e... z przedstawia szereg osób, porównywanych pod względem szeregu dyspozycji. Przez porównanie szeregu psychogramów pomiędzy sobą możemy lepiej poznać każdą z badanych osób jak również możemy wyodrębnić typy. Dwa pierwsze sposoby badań należą do psychologii różnicowej, dwa ostatnie zwykle obejmujemy również i nazwą psychologii indywidualnej w znaczeniu Binet'a (4), nie zaś Adler'a (1, 2 i 12).

Wszystkie te cztery sposoby, choć w różnym stopniu, stosuje się w badaniach charakteru dziecka metodą obserwacji.

II. Gdy chodzi o metodę przeprowadzania badań obserwacyjnych, a właściwie o najważniejszy w nich moment, czyli o sposób zdobywania faktów, mających służyć jako materiał do charakterystyki ucznia, to można tu zauważyć następujące stanowiska. Hollingworth odróżnia poznanie charakteru i bezpośrednią opinię o charakterze.

„W wielu sytuacjach opieramy się raczej na poznaniu charakteru niż na bezpośredniej opinii. Odróżnienie tych dwóch metod, choćby niezbyt ściśle rozgraniczonych, jest jednak ważne. Poznajemy charakter przy powtarzającym się i długotrwałym obcowaniu z ludźmi w rozmaitych okolicznościach i przy różnych bodźcach. Bezpośrednia zaś opinia o charakterze jest procesem bardzo szybkim, w którym przez chwilową obserwację, lub ujęcie życia innej osoby w przecięciu pewnej chwili, staramy się ocenić jej ogólne właściwości i kierunek. Bezpośrednia opinia opiera się na symptomach, znakach, wskazówkach i niezupełnej oczywistości. Jest to wnioskowanie z jakości szczegółu o jakości całości” (16).

Obok tych dwu stanowisk można zaznaczyć i dwa inne. Stanowisko bardziej subiektywne, nie starające się oprzeć o symptomy i znaki. Jest to orientacja, będąca wynikiem nawet bardzo krótkiego zetknięcia się z pewną osobą. Orientu-

jemy się zazwyczaj przy pierwszym zetknięciu, czy ktoś jest silniejszy, czy słabszy od nas. Podobne stanowisko, oparte na odczuciu psychiki badanej osoby, jest stanowiskiem intuicyjnym.

Istnieje wreszcie stanowisko bardziej obiektywne od opisanego przed chwilą „poznanie charakteru“, kiedy obserwujemy systematycznie przy pomocy dłuższego obcowania w różnych okolicznościach i przy różnych bodźcach. Zbyt długie obcowanie bywa tu ograniczone, a przygodne okoliczności i bodźce obserwator stara się uczynić zamierzonymi zgodnie z programem badań. Sam zaś sąd o istnieniu pewnych dyspozycji u badanej osoby opiera na wypadkowej sądów szczegółowych, odpowiadających szeregowi zanotowanych obserwacji.

Z czterech wymienionych sposobów badania charakteru (intuicji, sądu o charakterze, czyli diagnozy, poznania charakteru przez obcowanie dłuższe i systematycznej obserwacji) praca obecna używa systematycznej obserwacji.

Odpowiedź na kilka następujących pytań wyjaśni sprawę sposobu prowadzenia obserwacji w szkole.

I. Ile cech należy badać? Pierwszą trudność sprawia wybór odpowiedniej listy cech, które zamierzamy obserwować. Lista powyższa musi być ściśle określona, aby badający wiedział, na co ma zwracać uwagę i co notować¹⁾. Porównanie kilku zbadanych jednostek też nie byłoby możliwe, gdyby je badano według różnych list. W ten sposób jest usprawiedliwiona potrzeba ustalonej listy cech, którą zawiera arkusz obserwacyjny.

Pytanie, jak wielką ma być liczba badanych cech, nie może być rozwiązane bez zwrócenia uwagi na cel badań. Dla szkolnych, wychowawczych celów (dodaje i ubocznie nauko-

¹⁾ Nie posiada takiej listy cech arkusz, wydany przez Pawlowskiego i Warczaka (28). W pięciu odpowiednio zatytułowanych rubrykach znajdują się wolne miejsca dla notowania zaobserwowanych cech psychicznych. Podobne stanowisko usprawiedliwia Huth (18, 19), omawiając zasady metodyczne arkusza obserwacyjnego. Krótki rys historyczny arkusza obserwacyjnego w Polsce znajduje się w pracy Rowida (29).

wych) podobna lista powinna być dość obszerna. Nie należy się zbytnio obawiać obszernej listy, gdyż nie wszystkie dyspozycje, wymienione w liście będą obserwowane u każdego dziecka. Nawet obszerna lista, ułożona według jasnego podziału cech, utrzymuje się łatwo w pamięci i nie męczy badacza, gdy tymczasem mała, lecz niedość wyraźnie podzielona lista może utrudniać pracę obserwacyjną.

Arkusze obserwacyjny, dołączony do książki Studenckiego (34), chociaż naogół przychylnie przyjęty przez krytykę, częściowo podlega powyższym zarzutom. Grupy pytań nie są dostatecznie rozgraniczone: są oznaczone cyframi, lecz nie posiadają podtytułów, co utrudnia badaczowi ich zapamiętanie. Pojedyncze pytania czasem powtarzają się, na przykład pytania: 15, 17, 26 i 32.

Gdyby kto pragnął, jak tego wymaga Ministerstwo W. R. i O. P.²⁾, oceny uczniów zamienić na odpowiednią charakterystykę, to charakterystyka utworzona dla tego celu nie byłaby całkowita, lecz częściowa, bo obejmowałaby tylko część karty indywidualnej ucznia³⁾.

Czy jest różnica pomiędzy arkuszem obserwacyjnym a kartą indywidualną? Nie wszyscy psychologowie odróżniają te dwa terminy (35). Arkusz obserwacyjny składa się z szeregu zapytań, wskazujących wychowawcy, w jakim kierunku ma prowadzić obserwację, by dając odpowiedzi na zadania, mógł stworzyć całkowity obraz psychiki ucznia. Karta indywidualna jest treściwym ujęciem wyników badań i obserwacji, poprzedzonym zwykle wiadomościami o stronie fizycznej ucznia i o jego środowisku.

2. Jakie cechy trzeba badać? Chodzi nam nie o zjawiska i objawy, lecz o ich wewnętrzne przyczyny, czyli dyspozycje.

²⁾ Kursa dyrektorskie ministerjalne i konferencyjne kuratorskie w 1955 r.

³⁾ Zwykle układane charakterystyki są częściowe, gdyż mają na celu tylko pewne dyspozycje ucznia, na przykład sferę uczuciową (Decroly 20), zasadnicze dążenia (Librachowa 26), uzdolnienia zawodowe (Muchow 27).

Nie można z jednego objawu sądzić o istnieniu odpowiedniej dyspozycji, gdyż może on być przypadkowy, w tym znaczeniu, że wywołał go w wyjątkowych okolicznościach zbyt silny bodziec. W innym wypadku interpretacja objawu może być niezupełnie pewna, gdyż może być wątpliwe, czy jest on odpowiednikiem tej, czy innej dyspozycji (58). Naprzykład rumieniec może być objawem uczucia, zmęczenia, choroby, lęku i wstydu. Do wyjaśnienia trudności, związanych z interpretacją zjawisk psychicznych, służy arkusz, ułożony przez Baumgarten (6). Dla przykładu podaję jedną z wielu umieszczonych w nim interpretacyj. Dziecko może uważać wskutek: a) dążenia do osiągnięcia celu, b) aby prędko pozbyć się pracy, c) wskutek zainteresowania, d) z poczucia obowiązku.

Wreszcie dla stwierdzenia tego, czy dyspozycja jest silna, czy słaba i przemijająca, trzeba móc zapamiętać, a nawet zliczyć i porównać dostrzeżone jej objawy z objawami innych badanych dyspozycji. Stąd potrzeba notowania, które się odbywa przy pomocy *dziennika*. Dziennik należy prowadzić w ciągu przynajmniej jednego miesiąca lub sześciu tygodni, obserwując codzien przynajmniej przez jedną godzinę wybrane dziecko lub dwoje, a nigdy więcej trojga. Tylko osoby, posiadające praktykę w tym kierunku, mogą powiększyć liczbę badanych dzieci⁴⁾, przeprowadzając badania według listy częściowej dla celów pedagogicznych.

Badać dzieci przy pomocy obserwacji można w czasie przerabiania lekcji, na spacerze, w czasie godzin wychowawczych, notując wszystkie dostrzeżone cechy, mieszczące się w przyjętym planie arkusza. Trzeba jednak w obserwacjach wychodzić i poza szkołę, inaczej będziemy mieli charakterystykę „uczniów“, ale nie „dzieci“ (21). Jeżeli plan arkusza obserwacyjnego jest przejrzysty, łatwo daje się zapamiętać,

⁴⁾ Przykład notatek, robionych odrazu dla szeregu dzieci, można znaleźć w pracy Sokala (31). Jednakże notatek tych nie układano według zasad, wskazanych w obecnym artykule.

wtedy i sama czynność obserwacji staje się nietrudna i przyjemna. Obserwując, należy mieć w pamięci plan arkusza obserwacyjnego, by wiedzieć na co zwracać uwagę i co zapisywać, oraz by na podstawie zdobytego materiału móc potem ułożyć pełną charakterystykę ucznia.

Dla przykładu podaję wyjątki z moich badań metodą obserwacji systematycznej, dokonanych w 1925 r. w Warszawie pod kierunkiem prof. Joteyko.

Za przedmiot moich badań obrałem dwoje dzieci. Janeczek ma lat 15, jest w drugiej klasie, siostra zaś jego Myszkka (imiona zmyślone) uczy się też w drugiej klasie, lecz jest o rok młodsza. Ojciec dzieci pracuje umysłowo.

Okazją do codziennego obcowania prócz zwykłych odwiedzin i spacerów było pomaganie dzieciom w odrabianiu lekcyj szkolnych. Dziennik prowadziłem sześć tygodni, chociaż obserwacje nienotowane trwały znacznie dłużej. Korzystałem przytem z arkusza obserwacyjnego, ułożonego przez Łazurskiego.

(Dziennik pisałem w ciągu sześciu tygodni. Dla wzoru podaję tylko kilka luźnych urywków).

29. IX. Miałem zamiar pójść z nimi do ogrodu na zbiór liści. Przyszedłem na oznaczoną godzinę. Myszkka była już w kapelusiku i palcie, Janeczek nie był przygotowany. Gdy jednak powiedziałem, że nie pójdę, Myszkka wesoło się rozebrała, mówiąc, że pójdziemy innym razem, Janeczek nic nie rzekł, był jednak zaszepiony. Lekcyj nie nauczył się, mówiąc, że to nie jest zadane, o co ja pytam. Przypomniałem mu, że jest to poprzednie zadanie, a przed chwilą sam opowiadał o chłopcu, który otrzymał złą ocenę za odpowiedź z poprzedniej lekcji. Zamilkł. Gdy poleciłem opowiadać historję, długą milczał, przynaglony, powiedział w końcu „Ja przecie szczegółowo opowiadać nie mogę“. Zaznaczyłem, że nie o szczegóły mi chodzi, lecz przynajmniej o jeden wyraz, którego dotychczas nie wyrzekł. Myszkka rozśmiała się.

Na początku lekcji jadł surową marchew. Prosiłem, by zaprzestał jedzenia, co jednak nie pomogło. Na powtórną uwagę odrzekł: „Tu przecie mały kawałek tylko pozostał“. Wmieszała się w to Myszkka i Janeczek schował marchew do kieszeni.

Kazałem Janeczce douczać się lekcyj, których nie umiał. Ucząc się, robił grymasy, marszczył brwi i mimiką twarzy wyrażał niez-

dowolenie. Po niedokładnem wydaniu, gdy znowu zmusiłem go do nauki, zaczął bawić się talerzykiem ze żwirem, z którego wydostała się kielkująca roślinka. Gdy przypomniałem mu lekcje, tłumaczył, że już sam potem się nauczy i opowie sobie pocichu.

7. X. Dowiedziałem się, że Janeczek dziś otrzymał z rysunków dwójkę, a z arytmetyki minus. Zapytałem go, jak to było. Nie chciał udzielić żadnych wyjaśnień, wykręcając się zdawkowymi odpowiedziami w rodzaju tej: „Czy ja wiem, jak to było. Zajrzał do moich rysunków i dał mi dwóję. Jeżeli tak ocenił, widocznie tak należało“. Rysunków pokazać nie chciał, gdy prosiłem o zeszyt, mówił, że go wcale nie posiada. „Więc cóż oceniał nauczyciel?“ zapytałem. Okazało się, że rysuje na kartkach zwykłego papieru, wyrwanych z jakiegoś zeszytu. Rysunki kilku figur geometrycznych wykonane były niedbale i bez perspektywy, natomiast był tam szereg bardzo udatnie wyrysowanych postaci, przedstawiających zwierzęta, jak: świnia, pies, kot, koń i wół w roli kelnerów, podających rozmaite potrawy (rodzina Janeczka chwilowo jada obiad w restauracji).

Na moją prośbę Janeczek dał wyjaśnienie karykatury. Okazuje się, że wobec strajku kelnerów goście sami sobie usługują: ojciec i matka — to koń i świnia, syn i córka — to pies i kotka. Gdy mówił z naciskiem „panna kotka“ spoglądał kpiąco na siostrę. Dodał przytem, że każde w stosownem ubraniu.

15. X. Już wprowadzając mię do mieszkania Janeczek zupełnie niepotrzebnie roztworzył na oścież drzwi sąsiedniego pokoju, gdzie matka rozmawiała z jakąś panią. Zrobił to tylko dla figlów. Przerabiając lekcję pisał raz, gdy go skarcilem, więcej tego nie uczynił, natomiast po ukończeniu lekcji zaczął okazywać nadmiar swej energii. Wylazł na drzwi, dał kilka susów po pokoju, schował się za szafę, za parawan, skrzypiał drzwiami, był za fotelem i za szafą, wreszcie znalazł się na kanapie, podskoczył parę razy na jednej nodze i pocałował matkę w rękę, przytem śmiał się często.

W czasie lekcji francuskiego dopominał się o powiedzenie mu, jak będzie po francusku wyraz głupi, warjat itp. Odmówiłem, gdy ponawiał prośbę, zgodziłem się lecz pod warunkiem, że wyrazów tych nie będzie używał. Przyrzeczenia nie chciał dać, prosząc w dalszym ciągu o podobne wyrazy włoskie i angielskie. Tłumaczyłem mu niewłaściwość jego prośby. Myszka zauważyła nawet, że w Piśmie św. jest kara za użycie wyrazu „głupecze“. Zamilkł. Matka wyjaśniła mi dzisiejszy nadmiar energii Janeczka. Dziś otrzymał trójkę, a zasłużoną parę dni temu dwójkę nauczyciel obiecał skreślić. Przytem dziś jest sobota, a więc koniec pracy tygodniowej.

21. XI. Gdy przyszedłem na lekcję, był schowany w szafie i piszczał zlekka. Matka wyprowadziła go stamtąd. Z tyłu kurtki miał przyczepiony ogon. Nikt nie umiał wytłumaczyć przyczyn dobrego humoru. Wreszcie Myszka powiedziała mi, że dziś na obiad były hreczuszki, które on bardzo lubi. Zadanie robił chętnie, lecz nie-uważnie. Co chwila prosił o pomoc.

W czasie przerabiania lekcyj, wyjąłem z kieszeni kopertę, na której były nalepione bardziej wartościowe znaczki pocztowe amerykańskie i położyłem ją na stole. Janeczek zapytał od kogo jest ten list. Odpowiedziałem, że z Ameryki, gdy dodałem z „fabryki“ zainteresował się jeszcze bardziej. Gdy oboje robili zadania, a koperta ze znaczkami leżała na stole, zapytałem, których ze znaczków, znajdujących się na kopercie, Janeczek nie posiada. Janeczek wskazał na kilka z nich, zainteresowała się tem również i Myszka (oboje zbierają znaczki pocztowe). Po chwili, w czasie której zająłem się całkowicie udzielaniem pomocy Myszcze, Janeczek odlepił dwa najbardziej interesujące znaczki, schował je, a kopertę położył na dawnym miejscu.

Przed przystąpieniem do układania charakterystyki ucznia trzeba prócz dziennika zdobyć jeszcze dwa inne dokumenty obserwacyjne. Są nimi dopełniające wiadomości i całodzienna obserwacja, których metodyczne uzasadnienie znajdzie się w dalszym toku niniejszych rozważań. Dopełniające wiadomości tworzą się w ten sposób, że po zakończeniu naprzykład miesięcznego zapisywania dziennika rozrzucone w nim fakty zbieramy i segregujemy według porządku cech znajdujących się w arkuszu. Zaznaczamy przytem ich natężenie, gdyż jedne częściej i silniej występowały, inne rzadziej i słabiej. Taka lista dyspozycyj ułożona w porządku arkusza z zaznaczeniem ich natężenia i poparta przykładami, wyjętymi z dziennika, nosi nazwę dopełniających wiadomości.

Dla przykładu podaję mały wyjątek dopełniających wiadomości, ułożonych na podstawie materiału, zanotowanego w dzienniku.

Spostrzeżenia. Janeczek czyni liczne spostrzeżenia tylko wtedy, gdy przedmiot go zainteresuje, jak naprzykład kolej żelazna, zwierzęta, pewne dane z geografji, wspomniany strajk kelnerów i wte-

dy spostrzega nawet uboczne cechy. Podobnie pod wpływem uczucia estetycznego i intelektualnego. Naprzykład lubi artystyczne pocztówki, wyróżniając je wśród innych, lubi zwiedzanie muzeów, chętnie rysuje karykatury i śmieje się ze śmieszności ludzkich (wrażliwość spostrzeżeń i obfitość spostrzeżeń).

Zbyt dokładnym w spostrzeżeniach nie jest. Rzeczy słyszanej, przeczytanej lub widzianej nie potrafi dobrze opowiedzieć. Rysując naprzykład okręt włoski, zaopatrzył go we flagę o niewłaściwych barwach chociaż automobil włoskiego poselstwa często spotykał. (Dokładność spostrzeżeń).

Wyobrażenia. Wyobrażenia jego jest jednostronna. Nie interesuje go poezja ani w przyrodzie, ani w książce. Jeżeli unosi go wyobrażenia, to rezultatem jej najczęściej bywają pomysły humorystyczne. Rysuje karykatury, śmieje się z wad i braków ludzkich w zachowaniu i mowie, naśladuje ludzi, zwierzęta i martwą naturę. Twórczość objawia w dziedzinie rysunków, lecz pomysły jego bywają zwykle dalekie od rzeczywistości i nieużyteczne. Takimi są jego rysunki dworców kolejowych, fabryk i map krajów egzotycznych. (Bogactwo wyobraźni, stopień rozwoju twórczości i rodzaj twórczości).

Na ostatku należy przystąpić do całodziennego obserwacji. W tym celu pozostajemy z uczniem przez całą dobę, naprzykład na wycieczce, w czasie odwiedzin, w drodze i notujemy wszystkie dostrzeżone, objęte programem objawy. Jest to obraz dnia życia badanej osoby. Gdy w dopełniających wiadomościach mamy inwentarz dyspozycji badanej osoby z zaznaczeniem ich natężenia, a w dzienniku ich przykłady, całodzienna obserwacja wskazuje, jak zaobserwowane pojedyncze dyspozycje łączą się razem i występują w życiu codziennym, tworząc strukturę jednostki.

Całodzienna obserwacja ogromnie ułatwia pisanie charakterystyki, dając obraz już nie szeregu cech, lecz samej osoby (55) żywej i czynnej w przeciągu jednego dnia.

Oto przykład całodziennego obserwacji, którą prowadziłem od 10-tej do 10-tej godziny z rana dnia następnego. Podaję z niej niektóre wyjątki. (W dniu obserwacji, na życzenie dzieci zrobiliśmy następującą wycieczkę. Najpierw udaliśmy się na Powązki dla zbierania liści do zielnika, zwiedziliśmy dworzec Gdański i powróciliśmy na obiad do domu.

Następnie odwiedziliśmy ciotkę dzieci, mieszkającą na przedmieściu i tam przenocowaliśmy. Autor badań spał w jednym pokoju z Janeczkiem. Myszkę zaś umieszczono z ciotką. Przytoczony poniżej urywek dotyczy porannych godzin drugiego dnia całodziennej obserwacji przed jej zakończeniem).

„1. XI. Poranek, godzina 7,50 m. Janeczek spał skurczony, okrywając całą głowę kołdrą. Pomimo moich ruchów, chodzenia, mycia się, przesuwania krzesła umyślnie z łoskotem Janeczek się nie budził. W pokoju było jasno. Obudziłem go wreszcie sam, mówiąc, że jest już późno. Janeczek nie śpieszył, dziwił się tylko, że już nadszedł ranek. Zachęciłem go jeszcze raz do wstawania. Zaczął bardzo powoli nakładać ubranie, jednak pod kołdrą. W ten sposób, działając przez dwadzieścia minut, włożył pod kołdrą wszystko z wyjątkiem kurtki.

Wychodząc z łóżka, chciał przywdziać i tę ostatnią, wkładał już jeden rękaw, gdy mu przypomniałem, że jeszcze się nie mył. Janeczek podszedł do umywalki, zaczął pocierać ręce i twarz, imitując mycie się, jednak bez wody, potem kilkanaście razy chlusnął wodą na twarz, nie dotykając szyi i nie używając mydła. Tu jednak angielski napis zatrzymał jego uwagę. Przyglądał się długo, czytał przekręcając, prosił mnie o wytłumaczenie i dopiero wtedy umył mydłem ręce i wytarł ręcznikiem twarz, pozostawiając jednak krople wody na nosie i brodzie. Zwróciłem mu na to uwagę. Poprawił się. Naogół wycierał się nieumiejętnie, ręcznik zwinąwszy w kulę. Ręcznika nie rozwiesił, zużytej wody nie wylał, łóżka nie posłał, chociaż ja to wszystko umyślnie zrobilem, mając osobną umywalkę.

Przez cały czas przeciągania się w łóżku, ubierania się i mycia zwracał uwagę na mapę ścienną, na obrazy, przerywając chwilami całkowicie wykonywaną w tym czasie czynność. Niekiedy zapytywał: „Której rzece w Rosji odpowiada Ren?“ i t. p. Wszystko to trwało prawie godzinę.

Gdy Janeczek był już ubrany, powiedziałem mu, że wyjdziemy razem i że jest jeszcze zawczasie iść na śniadanie. Janeczek odmówił uważnie pacierz, ukłękawszy przed łóżkiem, a potem zabrał się do czytania książek, przerzucił ich kilka, nie szło mu jednak. Niedokończonej wczoraj książki nie dotknął nawet“.

Posiadając powyższy potrójny materiał, można przystąpić do pisania charakterystyki. Na pytanie, postawione powyżej „Jakie cechy trzeba badać“ — odpowiadamy:

przez badanie zjawisk i objawów staramy się dotrzeć do dyspozycji, do skłonności mniej lub więcej stałych i staramy się ująć je nie tylko jakościowo, ale, o ile to będzie możliwe, i ilościowo. Można tu zastosować piątkowy system ocen, na przykład, gdy chodzi o pobudliwość uczuć, notujemy ją: bardzo mała, mała, średnia, dość duża, wielka. Podobny system ocen będzie użyty poniżej przy układaniu profilów.

Mówiąc o sposobie notowania, należy zaznaczyć i mocno podkreślić zasadę (52) (gdyż nieraz nawet specjaliści w obserwowaniu przeciw niej grzeszą), że notując objawy w dzienniku na razie należy powstrzymać się od tłumaczenia ich i od ocen. Tylko w ten sposób postępując, można uniknąć sugestji dodatnich lub ujemnych uczuć w stosunku do badanych osób, a przez to uchronić się od mylnych wniosków i nieraz krzywdzących ocen. Również konieczną jest rzeczą, by obserwacja dziecka odbywała się bez jego wiedzy.

5. Pozostaje ostatnia najważniejsza kwestja: Jak pisać charakterystykę? Czy w sposób bardziej swobodny i literacki, czy też ścisły i psychologiczny? Niektórzy są zdania, że pisanie charakterystyki jest rzeczą łatwą, że nawet cały wspomniany potrójny przygotowawczy aparat jest niepotrzebny, gdyż można ją pisać odrazu. Jako odpowiedź na takie uproszczenie kwestji obserwacyj niech posłuży doświadczenie jednego z psychologów (40). Oto mając przed sobą na kursach nauczycieli czynnych, polecił im scharakteryzować z pamięci najlepiej znanego sobie ucznia ostatniego roku szkolnego.

Zadanie zakłopotало obecnych, a rezultaty były bardzo skąpe: podawano za ledwie parę cech najbardziej nasuwających się uwadze nauczyciela, kilka zapamiętanych wydarzeń, jakąś zmianę, która zaszła w uczniu, skuteczny sposób działania zastosowany do niego i t. p. fragmentaryczne dane. Z rysów tych rzadko kiedy powstawał jakiś obiektywny obraz całości postaci.

Jeżeli pisanie charakterystyki nie uważamy za łatwe, i całe psychologiczne podejście ją poprzedzające jest po-

trzebne, to musi ona być psychologiczna, a nie literacka, czyli musi liczyć się: z materiałem zebranych cech, pod pewnym względem z planem arkusza, jak również z wymaganiami psychologii. Literackość jej może i powinna polegać jedynie na formie językowej.

Charakterystyka powinna być psychologiczna nawet w badaniach szkolnych, gdyż: ma być możliwie pełna, t. j. ma wyczerpywać arkusz, charakterystyka psychologiczna jest bardziej obiektywna i wreszcie tylko ona da się łatwo zestawić i porównać z szeregiem innych charakterystyk. Porównanie zaś jest potrzebne nie tylko dla celów naukowych, ale i wychowawczych. Poznać jednostkę można najlepiej przez porównanie jej z innymi jednostkami. To zaś wszystko jest możliwe tylko na tle charakterystyk, pisanych w sposób psychologiczny.

Charakterystyka.

(Z charakterystyki Janeczka Rozwadowskiego, ucznia drugiej klasy, 13-tu lat, podaję tylko wyjątki, odnoszące się do zaobserwowanych objawów wyobraźni i uczuć. Charakterystykę ułożyłem na podstawie trzech powyżej zaznaczonych źródeł).

Wysokiego wzrostu, jasny blondyn o ciemnoniebieskich oczach, cienki i suchy, posiada średnio rozwinięte mięśnie.

W psychice tego chłopca zwraca na siebie uwagę przede wszystkim strona uczuciowa. Zależnie od nastroju wesołego lub smutnego, jego zachowanie jest tak dalece inne, że możnaby je odnieść do dwóch różnych osób. W chwilach smutku na pierwszy rzut oka ma on wygląd bardzo poważnego i myślącego chłopca, w pracy jednak okazuje wówczas tak wielką nieuwagę, że jest do niej prawie niezdolny. Mileczy, marszczy czoło i ściąga brwi. W nastroju radosnym jest również niezdolny do pracy umysłowej, objawiając nadmierną ruchliwość: wykręca się na krześle, obraca głową, robiąc pantominy, trzepie rękoma i nogami, biega, śmieje się i wypowiada chwilami krótkie mniej lub więcej dowcipne zdania.

Przyczyną tych nastrojów bywa głównie niepowodzenie lub powodzenie w szkole. Nastroje mogą trwać nawet parę dni, mogą jednak trwać i krócej. Gdy w szkole otrzyma dwójkę, jest wtedy parę dni

smutny i nie łatwo daje się rozweselić. Zły nastrój wywołać można u niego bardzo łatwo. Zmusiłem go na przykład do odrabiania nieobowiązkowego zadania z arytmetyki. Najpierw objawiał zły nastrój i gniew przez marszczenie brwi, pod koniec godziny jednak zupełnie się uspokoił.

Spacer, zwiedzanie muzeów lub tylko dana obietnica pożądanej przyjemności, dzień sobotni, jako kończący tydzień, wprowadza go w nastrój wesoly. Podobnie ulubiona potrawa wywołuje radość, która promieniuje nieraz daleko poza chwilę obiadu. (Panujący nastrój, stałość nastroju, radość i smutek).

W radości i smutku nieuważny najlepiej, zdaje się, pracuje w chwilach przejściowych, na przykład w dwa dni po dwójce, jak to kiedyś zauważyła młodsza od niego o rok siostra Myszka.

Przechodząc do sfery wzruszeń, trzeba zaznaczyć, że gniew jego jest dość opanowany, wyrażający się tylko posępnym nastrojem, rzadziej oporem w wykonywaniu rozkazu. Kiedyś na przykład, odrabiając ze mną lekcje był roztargniony, na kilkakrotną moją uwagę, objawiał gniew, marszcząc brwi. Kazałem mu powstać. Uczynił to bardzo opieszale i dopiero wezwanie siostry w tonie rozkazu i oburzenia: „Janeczek!” podniosło go całkowicie. Raz tylko zdarzyło się, że w gniewie uderzył siostrę, wkrótce jednak ją przeprosił.

Obawę odczuwa niewielką, a przestachu nie doznaje. Nie mówi na przykład o swych niepowodzeniach szkolnych ojcu, a tylko matce, gdyż ojca trochę się boi: ostrożniej odemnie stąpał po brzegach błotnistej sadzawki, łowiąc kijanki; nie chciał sam wklejać liści do zielnika, obawiając się popsuć przeznaczony do tego zeszyt. Zato zwierząt żadnych się nie brzydzi: jaszczurki, myszy i żaby bierze do rąk; umarłych i upiórów się nie obawia, nagły hałas nie sprawia na nim żadnego wrażenia.

Wyobraźnia jego jest jednostronna. Nie interesuje go poezja, ani w literaturze ani w przyrodzie. Na tylokrotnych spacerach ze mną w parku nigdy nie zwrócił uwagi na piękno natury, gdy ono nieraz w całym przepychu roztaczało się przed nami.

Pewnego razu, zmęczeni po dłuższym spacerze, usiedliśmy na ławce w cieniu olbrzymich wiązów i klonów. Patrzyliśmy obaj na jasne niebo, wchłaniając zapach traw i wędniących liści. Chciałem iść dalej. „Posiedźmy tu choć pół godziny” prosił Janeczek. Zgodziłem się. Janeczek, siedząc na ławce, milczał lub robił takie uwagi, jak na przykład: „Ile pięter ma to drzewo, ile może kosztować?”

Jeżeli unosi go wyobraźnia, gdy zamysła się na pewien czas, rezultatem tego bywa najczęściej łączenie kontrastów — warunek odczu-

wania śmieszności. Więc często rysuje karykatury, podchwytując śmieszne strony życia. Przedstawił strajk kelnerów w restauracji, rysując rodzinę w postaci zwierząt domowych, które same sobie przynoszą dania. Sylwetki i ruchy zwierząt skopiował bardzo trafnie z natury, przez wywieszane języki, podkreślał stopień ich apetytu (rys. 1).

Zauważone wady osób lub komizm sytuacji wywołują u niego śmiech. Uśmiechał się więc, gdy nauczyciel opowiadał jego matce, jak łatwe jest to zadanie, którego Janeczek nie potrafił rozwiązać. Wytworzyła się śmieszna sytuacja, którą tylko on zauważył a mianowicie, że podczas gdy nauczyciel coraz goręcej tłumaczył, matka słu-

R y s u n e k I, praca Janeczka przedstawia rodzinę, która sama sobie usługuje w czasie strajku kelnerów.

chała i potakiwała, nie rozumiejąc jednak, o co chodzi. Podobnie śmieje się z błędów językowych i nietaktów w towarzystwie, chociaż sam jest pod tym względem niewyrobiony.

Umie i lubi naśladować ludzi, zwierzęta a nawet martwą naturę. Wschód słońca przedstawiał w sposób następujący: schował się za sofę a potem powoli majestatycznie ukazywał twarz, rozdymając policzki. Trzeba przyznać, że trafne ułożenie brwi, ust, nosa i unieruchomienie oczu stwarzało sytuację, która miała w sobie nieco humoru i artyzmu. To wszystko czyni tylko w najbardziej poufnym kółku, gdyż jest naogół nieśmiały.

Drugą dziedziną, w której Janeczek chętnie przebywa wyobraźnią (3), są kraje egzotyczne, przez niego wymyślane, gdzie zakłada kolonie, mówiąc: „To są moje polskie kolonie w Azji, Afryce i Ameryce”. Rysując barwne mapy tych kolonji, łączy największe przeciwieństwa: nazwy polskie, cudzoziemskie i zmyślane (obfitość wyobrażeń, stopień rozwoju wyobraźni twórczej).

Podobne wyobrażenia, przepelniając jego świadomość i absorbując uwagę, odrywają go od pracy.

Uzucia badanego są liczne, choć słabe i nietrwałe. Egoizm przeważa nad altruizmem, dążność do wesołości istnieje obok smutku, dość silnie rozwinięte niższe uczucia organiczne występują obok pewnej dozy sentymentalizmu.

Co do treści uczuć, to egoistyczne uczucia przeważają nad altruistycznymi. Pewnego razu przyniosłem kopertę z amerykańskimi znaczkami pocztowymi. Powiedziałem, że przyniosłem ją dla niego i siostry, gdyż oboje zbierają znaczki pocztowe; położyłem kopertę na stole i zabrałem się do odrabiania lekcyj z dziećmi. W czasie, gdy byłem zajęty pomaganiem Myszcce w rozwiązywaniu zadań, Janeczek przerwał swą pracę, wziął kopertę, odlepił najcenniejsze dwa znaczki, schował je, a resztę znaczków z kopertą położył na stole. Miałem wrażenie, że chciał ubiec w tem Myszkę.

Innym razem zajął jej miejsce przy stole i nie chciał ustąpić. Gdy zrobiłem im grę „Walka psów i małp“, którą Myszka zaczęła układać, przygotowując się do grania, Janeczek wyrwał grę z rąk Myszki i sam zajął się rozmieszczaniem pionków. Nie spełnia próśb odrązu nawet o drobiazgi, dopiero po namyśle niekiedy je spełnia.

Co do altruizmu, to opiekuje się siostrą poza domem, pomaga w domu matce więcej od Myszki, szczególnie okazywał swą pomoc w czasie choroby matki. Uczucia sympatji przechodzą u niego nieraz w czułośćkowość. Lubi naprzykład przymilać się matce nawet przy obcych ludziach: przykłęka, kładzie głowę na kolanach, całuje ją po rękach, siostrę chwyta za fartuszek, delikatnie ciągnie za bućcik, gdy odrabia lekcje lub jest zajęta grą w warcaby. Zwierzęta otacza tkliwością: gniewał się, że matka niechcący zabiła mysz, brał ją nieżywą do ręki (Egoistyczne i altruistyczne uczucia).

Niższe uczucia organiczne występują bardzo wyraźnie. W jedzeniu Janeczek jest wybredny. Je dużo i z apetytem. Ulubione danie wprowadza go w nastrój wesoły, który trwa przez dłuższy czas. Przeciwnie niedosłodzonej kawy nie może wypić więcej niż pół filiżanki, psuje mu to nastrój i odbiera chęć do nowej porcji. Gruszkę na przechadzce jadł łapczywie i zjadł wszystko, pozostawiając tylko korzonek.

W cudzym ogrodzie podniósł z trawy śliwkę i orzech, gdy mu kazałem owoc rzucić, uczynił to niechętnie. Podobnie zrywał jagody, a wysypał je wtedy, gdy mu powiedziałem, że są trujące. Pieniądze dane mu na imieniny zużył całkowicie na jednorazowe zakupienie łakoci.

Słabość jego pamięci, zaburzenia uwagi i wyobraźni, dziwactwa w zachowaniu się niewątpliwie należy przypisać okresowi przeko-

ry⁵⁾. Janeczek ukończył 15 lat. Do podanego już wyżej materiału, który rzuca światło na tę kwestję, trzeba dodać, że Janeczek niechętnie odnosi się do dziewczynek. Nie chciał naprzykład bawić się czynnie w chowanego, gdyż, jak się okazało, brzydził się kłaść na oczy chusteczkę, którą już zawiązywały swe oczy dziewczęta. Rysował dziewczynkę, jako kotkę w sukience, mówiąc z naciskiem „panna-kotka“. Podobnie, tłumacząc wspomniany wyżej rysunek strajku kelnerów, wymienił, kogo przedstawia każde z wyrysowanych zwierząt i dodał: „a córeczka jest to kotka, każde zwierzę jest w stosownym ubraniu“ (zwracam uwagę na to, że kotka wcale nie ma stosownego odzienia, patrz rys. 1). Kot dla niego jest wogóle symbolem dziewczynki (rys. 2).

R y s u n e k II, jest to praca Janeczka charakterystyczna dla okresu przekory, zatytułowane przez niego „panna kotka“.

Intelektualne uczucia mało są rozwinięte, a estetyczne więcej. Chciałby zdobyć znajomość obcych języków, by podróżować, jednak dla braku wytrwałości poprzestaje tylko na belkotaniu do siostry, naśladowując cudzoziemską mowę. Pewnego razu, jadąc z nimi w tramwaju, rozmawiałem po francusku ze znajomą mi osobą. Gdy potem szliśmy pieszo, Janeczek odciągał Myszkę w bok, wciąż wykrzykując jej coś do ucha. Zaciekawili mnie te jego uwagi, nie chciał mi jednak nic powtórzyć. W końcu dowiedziałem się od Myszkki, że to było naśladowanie mej rozmowy w tramwaju. Wogóle brak wytrwałości do pracy nie pozwala mu wyjść poza szereg luźnych pragnień.

Inaczej jest z uczuciem estetycznym. Nigdy nie był w żadnym muzeum, a pomimo to, zwiedzając Zachętę, zwrócił, mi uwagę na „Kło-

⁵⁾ Prof. Błachowski (8), idąc w tem za zdaniem Tumlirtz'a (56), nazywa wspomniany wiek w życiu dziecka okresem przekory, tak go charakteryzując: „Obie płci stronią od siebie, ignorując się wzajemnie, a nawet przybierają względem siebie wrogą postawę. Przyjaźń pomiędzy dziewczętami i chłopcami jest wykluczona: chłopcy uważają je za „głupie gęsi, a dziewczęta chłopców za lobuzów“.

szące się zboże“ i „Strumień na wiosną“ Rapackiego. Przed „Diree chrześcijańską“ Siemiradzkiego stał też bardzo długo. Przeglądając pocztówki, reprodukuje arecydzieł, wyróżnił „Złożenie Chrystusa do grobu“ — Cizeri, „Madonnę“ — Murillo, dodał przytem, że ma jeszcze ładniejszą i wyniósł za chwilę bardzo dobrą, lecz niebarwną reprodukcję Madonny Sykstyńskiej. Pokazałem mu kolorową pocztówkę Sykstyńskiej (wojennej niemieckiej roboty), słusznie zawyrokował, że jego Sykstyńska jest ładniejsza. Odrazu odróżnia (15) w książkach ilustracje dobre od złych; złych ilustracyj przeglądać nie chce. (Uzucie intelektualne i estetyczne).

Uzucie moralne Janeczka jest mniej rozwinięte, niż uczucie religijne. Zasada sprawiedliwości naprzykład nie jest dlań dostatecznie wyraźna. Chętnie prosi o wyłączenie go w wykonywaniu jakiejś pracy, polecanej przez szkołę: zadanie z arytmetyki, rysunek, wyklejanie zielnika. Zarzut, że to będzie oszukiwanie nauczyciela, stara się obalić wykretnem rozumowaniem lub gołosłowną uwagą. Mówił więc: „Proszę mi wyklejać zielnik, ja zaś będę w tym czasie rysował, próżnować więc nie będę“.

Obowiązek uczenia się lekcyj traktuje czysto formalnie. Zaraz po przyjściu ze szkoły zabiera się do odrobienia lekcyj, przytem przygotowuje nieraz lekcje nawet na dalsze dni, gdy na najbliższy jest ich mało, lecz czyni to, jak się zdaje, tylko dlatego, by szybko je ukończyć i mieć więcej czasu dla siebie. Przypuszczenie to popiera i ta okoliczność, że wyucza się lekcyj bardzo powierzchownie i zbyt szybko w stosunku do jego zdolności pamięciowych. Polecenie pogłębienia znajomości lekcyj, których często nie umie, zwykle wywołuje gniew, wyrażony marszczeniem czoła.

Obowiązki religijne spełnia gorliwie i akuratnie. Modli się codziennie z rana i wieczór, w niedzielę bywa w kościele.

Co do ogólnej właściwości uczuć, to pobudliwość niektórych uczuć badanego jest znaczna, trwają one jednak nie długo, przechodząc w nastrój wesela lub smutku. A więc gniew, doznana przykreść pozostawia po sobie smutek, a radość pozostawia nastrój wesóły z objawami czułościowości i doweipkowania (przykłady patrz wyżej). (Pobudliwość uczuć).

Uzucia Janeczka nie są zbyt silne i gwałtowne. Gniew wytrąca go z równowagi, rozprasza myśl i uniemożliwiając pracę, jednak nie doprowadza do krzyku, rzucania się i bicia. W szkole uważany jest za bardzo spokojnego chłopca i karany nie był nigdy. (Siła uczuć).

Uzucia jego nie są długotrwałe, przechodząc szybko w nastrój przyjemny lub smutny. Wskazuje na to fakt, że badany najczęściej

nie wie, dlaczego jest wesół lub smutny, gdyż szybko zapomina o uczuciu i o przedmiocie, który je wywołał. (Trwałość uczuć).

Przejawy uczuć ze względu na skrytość charakteru Janeczka są nieliczne, ale bardzo wyraźne dla każdego, kto go zna. Skala ich jest niewielka i tylko wspomniane wyżej uczucia posiadają formę ustaloną. Gniew naprzykład wyraża się zasepieniem czoła, uporem i małomównością, podobnież i smutek. Kto nie jest wtajemniczony w przyczyny tych uczuć, a sądzi je tylko z objawów, nie od razu potrafi je odróżnić. O przejawach radosnych uczuć była wyżej wzmianka. (Bogactwo zewnętrznych przejawów uczuć).

Zachowanie badanego podlega całkowicie uczuciom i nastrojom chwili. Pod wpływem dwójki zabiera się gorliwiej do pracy, powodzenie natomiast go rozleniwia. Postanowienia zbierania liści, rysowania gry „Niebo” nie są wprowadzone w życie ze względu na nurtujące w nim nastroje i uczucia. Wpływ uczuć na sądy uzewnętrznia się u Janeczka przez tę trudność, z jaką daje się przekonać, lub z jaką ustępuje wobec widocznej słuszności.

Ze względu na małą ruchliwość Janeczka, wpływ jego uczuć nie jest narzucający się, szybki i zbyt widoczny. (Wpływ uczuć na procesy umysłowe i wolę).

Streszczenie. Janeczek posiada uczucia liczne, choć nie dość silne obok powolnie zmieniających się nastrojów. Wśród uczuć przeważa egoizm, uczucie estetyczne (komizm) i uczucie religijne. Życie umysłowe jest mało rozwinięte, gdyż brak mu przewodnich idei czynnej uwagi i dostatecznej pamięci, zato mocno, choć jednostronnie rozwinięta jest wyobraźnia. Pragnienia nieliczne o niewielkiej sile wytwarzają charakter bierny, o słabej woli, lecz silnym uporze. Przejawy niektórych uczuć wraz ze spostrzeganiem kontrastów i postawą estetyczną (38) stwarzają zdolność do komizmu (39).

III. Kwestja porównania charakterystyk szeregu osób pomiędzy sobą⁹⁾ znajduje się, jak zaznacza W. Stern (31)

⁹⁾ Nie wydaje się słuszny zarzut, zrobiony Sternowi przez Kronfelda (22), dotyczący „sposobu porównania” cech, ujętych w charakterystykach porównywanych osób. Według Kronfelda wybór cech istotnych dla budowy osobowości jest dokonywany przed ich porównywaniem, czyli zaś ten wybór charakterologja, a nie psychologja indukcyjna, która tych ogólnych ram dać nie może. Czyli psychologja indukcyjna nie może się obejść w swych badaniach bez założeń, podanych przez charakterologję. Odpowiedzieć na to można, że nawet z porównania przytoczonego w obecnym artykule (profil uczuć) okazało się, iż samo porównanie wydo-

w stadium początkowym. Największą trudnością na tej drodze pracy jest brak odpowiednich charakterystyk psychologicznych, ułożonych według tej samej metody badań i przy pomocy tegoż samego arkusza obserwacyjnego.

Ponieważ w czasie badania Janeczka i Myszki pisałem dziennik, posługując się arkuszem obserwacyjnym, ułożonym przez Łazurskiego (40), jak również w sposobie obserwowania stosowałem się do zasad przez niego używanych (25), okazała się możliwość przeprowadzenia badań sposobem porównania.

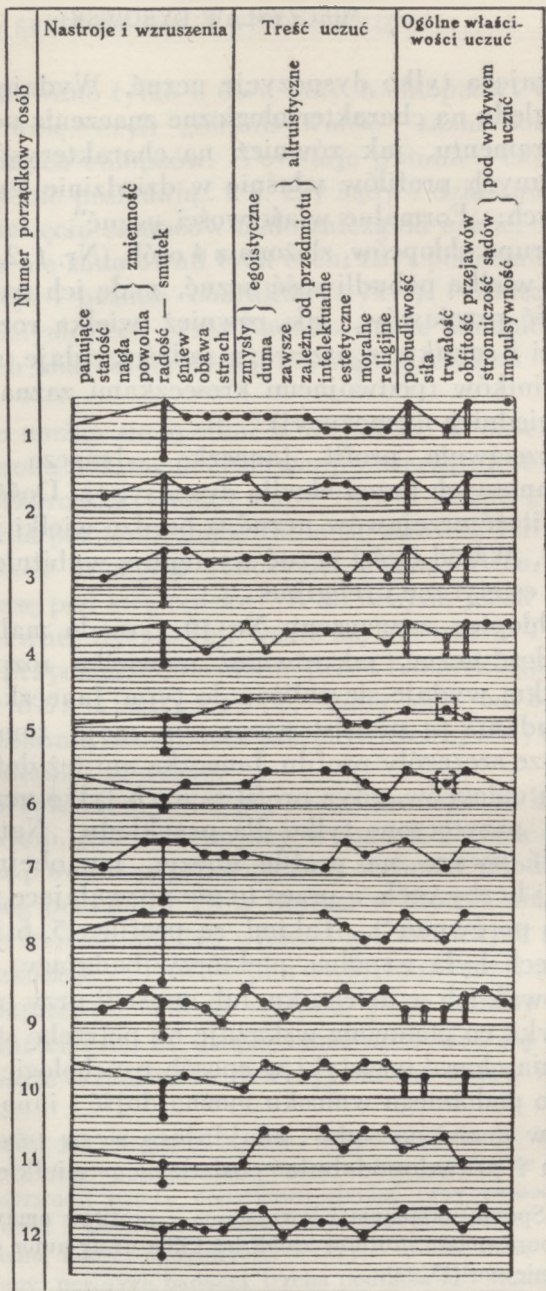
Charakterystykę Janeczka i charakterystyki jedenastu chłopców, zbadanych sposobem obserwacji przez szereg osób⁷⁾, znajdujących się pod kierunkiem Łazurskiego (24) przełożono na profile ze względu na to, że wiek chłopców jest przeważnie ten sam (dziesięciu jest w wieku 12—13 lat), porównanie nie następuje trudności pod tym względem. Ocenę piątkową zastosowano do dyspozycji badanych chłopców, o czym była wzmianka wyżej, umieszczając ocenę jakości pozytywnych nad linią poziomą, a negatywnych pod nią, co uwidoczniło na t a b l i c y II. Ponieważ w obecnym artykule chodzi jedynie o wskazanie sposobu, dokonanych przez autora porównań, na tablicy przedstawiono małą część profilu,

bywa z szerokiej ogólnej listy cechy, mogące mieć większe charakterologiczne znaczenie. Godnym uwagi jest fakt, że na wspomnianym profilu wielka rozpiętość wahań radości i smutku (nawet prawie przy tym samym poziomie profilu) zawsze towarzyszy zespołowi wielkiej pobudliwości uczuć i obfitości przejawów wraz z małą trwałością; przeciwnie mała rozpiętość wspomnianych wahań łączy się z innym układem trzech wymienionych cech „ogólnych właściwości uczuć”.

⁷⁾ Ponieważ prowadziłem badania obserwacyjne według listy, opracowanej przez Łazurskiego, nie uwzględniłem niektórych teorii, t. zw. nowej psychologii przy pisaniu dziennika i układaniu charakterystyki. Zresztą, o ile znajomość ich jest konieczna dla psychologa i pedagoga, o tyle opieranie karty indywidualnej na jakiegokolwiek z nich, jak słusznie sądzi Biegeleisen (7), byłoby przedwczesne, mogące prowadzić do jednostronności i przesady. Natomiast lepiej jest, gdy badający do wybranego przez siebie arkusza dołączy kilka pozycji, odpowiadających teorjom nowej psychologii, które go interesują.

Tablica II przedstawia profile 12 chłopców, ułożone na podstawie ich charakterystyk. Tablica jest częścią większej całości i obejmuje tylko dyspozycje uczuć. Piątkowy system oceny cech wyrażono przy pomocy punktów, umieszczonych w rozmaitej odległości nad linią poziomą i pod nią. Pod numerem 9 umieszczono profil Janeczka. Dla porównania niektórych najbardziej charakterystycznych momentów profilu użyto podwójnych kresek, któremi zaznaczono odległość punktu od linii poziomej. Punkty, umieszczone w nawiasie, mniej ściśle odpowiadają charakterystyce.

zawierającą tylko dyspozycje uczuć. Wydaje się to słuszne ze względu na charakterjologiczne znaczenie uczuć dla badań temperamentu, jak również na charakterystyczną krzywą uzyskanych profilów właśnie w dziedzinie grupy cech, nazywanych: „Formalne właściwości uczuć“.

Grupa chłopców, złożona z 4 osób, (Nr. 1, 2, 3, 4) ze względu na wielką pobudliwość uczuć, małą ich trwałość i wielką obfitość przejawów, jak również wielką rozpiętość wahań radości i smutku, z przewagą radości, zdaje się należeć do sangwiników (podwójnemi kreseczkami zaznaczono napięcie odpowiednich dyspozycji).

Przeciwnie profil Janeczka odznacza się ubóstwem wspomnianych przed chwilą dyspozycji. Dość duża jest tylko obfitość przejawów uczuć, a bardzo wielki jest ich wpływ na sąd. Wśród treści uczuć występują wybitnie uczucia zmysłowe, estetyczne i religijne.

Chłopiec, zaznaczony Nr. 10, posiada małą pobudliwość i trwałość uczuć, jak również niewielką rozpiętość radości i smutku, wydaje się zbliżać do typu Janeczka.

Badania tu przedstawione nie mają zamiaru wchodzić w dalsze szczegóły profilu Janeczka ani też dotyczyć profilów innych chłopców, gdyż profil samych tylko uczuć, jako częściowy, przytoczono tylko dla przykładu. Natomiast należy zwrócić uwagę na profile ubogie, nie obejmujące dostatecznej liczby cech, a przez to nie pozwalające na przeprowadzenie porównań⁸⁾. Takimi są profile: 5, 6 i 8. Ponieważ lista cech była wspólna, niektórzy badający widocznie nie zanotowali ich w dzienniku, lub opuścili przy pisaniu charakterystyki, co ponownie wskazuje na potrzebę stałej listy cech i pisania charakterystyki w sposób psychologiczny.

Do podobnego wniosku można dojść i inną drogą. Cechę „wpływ uczuć na sądy“, znajdującą się w psychogramie Janeczka i prawdopodobnie posiadającą wielkie strukturalne

⁸⁾ Sposób układania i korzystania z profilów omawia Hollingworth (17), o porównaniu profilów zrobił też kilka uwag autor obecnej pracy na innym miejscu (13, 14).

znaczenie, zanotowano tylko u dwu innych chłopców: wpływ zaś uczuć na wolę, czyli „impulsywność” zaznaczono też tylko u dwu innych chłopców. Powstaje pytanie: czy inne dzieci tej cechy nie posiadają, t. j. czy sądy i działanie woli pozostałych dziesięciu chłopców mało zależą od uczuć, czy też wprost badacze nie zanotowali tych cech, zbyt pobieżnie traktując obserwacje i pisanie charakterystyki⁹⁾. Opuszczenie więc kilku ważnych cech przez badacza może zmienić układaną przez nich charakterystykę, czyniąc ją czasem wprost fałszywą.

IV. Często można się spotkać z zarzutem, że obserwacja dzieci, jako metoda pokrewna obserwacji zwierząt, jest trudna i uciążliwa. Przyrodnik badacz może trawić długie godziny na obserwacji dla poznania zachowania się mrówek lub szczurów, ale czy może to czynić nauczyciel wychowawca, posiadający całą klasę pod swą opieką? A co uczyni, jeżeli okazja do poznania pewnej dyspozycji wcale się nie trafi? Tu właśnie z pomocą przychodzi obmyślane przez Łazurskiego, t. zw. naturalne doświadczenie. Żąda ono od badacza nie biernego czekania okazji, lecz jak największej aktywności, inicjatywy a nieraz i dowcipu.

Dobrym przykładem dowcipu, zastosowanego do badania metodą obserwacji, jest następujący wypadek z życia amerykańskiego. Do poradni psychologicznej wchodzi młody człowiek. Psycholog przyjmuje go w biurze, w którym niema żadnego wolnego krzesła ani też wieszadła i zwracając się doń raptownie, rozkazuje: „Powieś pan swój kapelusz i siadaj”. Zdziwiony chłopiec, nie widząc miejsca, gdzie miałby powiesić kapelusz, ani krzesła, by usiąść, może zachować się w dwójaki sposób: może wziąć to za drwiny, okazać gniew i wypo-

⁹⁾ Zagadnicznie, jak uzgodnić oceny dyspozycji osób, badanych przez kilku obserwatorów, można rozwiązać w ten sposób, że niektóre cechy obok obserwacji należy dodatkowo zbadać przy pomocy testu. Zgodne wyniki testu i obserwacji wzmacniają przypuszczenie, że badający stosowali jedną miarę; niezgodność, wykryta testem, może wskazać, że oceny obserwacyj pewnych badaczy trzeba podnieść lub obniżyć.

wiedzieć mniej grzeczną uwagę, może być tak zdziwiony nieoczekiwaną niegrzecznością doradcy, że stanie niezręcznie, mnąc kapelusz, będzie się uśmiechał lub pąsował, dając zewnętrzny obraz potulności i pokory. W pierwszym wypadku poradnia mu powie, że może być kupcem, w drugim, że aptekarzem lub kimś podobnym (16).

Inny podobny eksperyment, przeprowadzony przez Helenę Herz (10) dla zbadania ciekawości dziecka, wykonano w następujący sposób. Dano dziecku książkę, w niewidoczny sposób zawiązaną włosem, i polecono ją zanieść do kierownika szkoły, przyczem zabroniono ją otwierać po drodze. Dziecko niosło tę książkę samo, idąc po niestrzeżonej drodze. Następnie badacz mógł się zorientować po stanie włosa, czy książka była otwierana, czy też nie.

Ten i poprzedni przykład zawierają sytuację wytworzoną sztucznie, prócz dwu przewidywanych zachowań się badanego nie przewidują możliwych innych, jak również przedstawiają wiele trudności w interpretacji.

Autor przytoczonej charakterystyki Janeczka również stosował naturalne doświadczenie w formie jednak bardziej naturalnej, t. j. zbliżonej do warunków codziennego życia. Badając uczucia zmysłowe niższe obojga dzieci, poszedł o zakład z Janeczkiem i Myszka o czekoladę. Zakład naturalnie przegrał i przyniósł każdemu po tabliczce. Janeczek swoją czekoladę spożył jeszcze przed upływem godziny lekcyjnej, natomiast Myszka miała ją w ciągu kilku następnych dni.

Również dla poznania umiejętności organizowania czasu wolnego udał się on na wycieczkę z Janeczkiem dla zbierania liści do zielnika, zostawiając chłopcu zupełną swobodę i inicjatywę na przechadzce. Janeczek chociaż prosił wiele razy o spacer dla zbierania liści, obecnie zajmował się innymi rzeczami, nie kończąc żadnej. O celu upragnionej wycieczki zapomniał i nic do zielnika nie przyniósł.

Dobrze jest, gdy charakterystykę dziecka obok fotografii (32) mogą uzupełnić dokumenty rzeczowe, jak charakter pisma, charakterystyczne rysunki, krótkie wiersze itp.

Zachętą dla nauczyciela do badania charakteru dzieci, prócz motywów najszlachetniejszych naukowej i pedagogicznej natury, powinien być i ten stwierdzony przez psychologję fakt, że żadna inna metoda nie rozwija tak spostrzegawczości w ocenianiu ludzi i orientacji wśród ich charakterów, jak metoda obserwacji.

Chociaż potrzeby znajomości ludzi można nawet nie udowadniać, poniższa myśl prof. Hollingworth'a tak pogłębia tę znaną a jednak zawsze życiową sprawę, że umieszczona na końcu obecnych rozważań na temat obserwowania dzieci, może najlepiej podkreśli znaczenie omawianej metody.

„Diagnoza ludzkiego charakteru jest zajęciem, do którego zabiera się i mężczyzna i kobieta i dziecko. Od dzieciństwa do późnej starości jesteśmy zmuszeni robić w tym kierunku próby i ryzykownie opierać nasze nadzieje na dokładności zrobionej diagnozy. Osobiste powodzenie, życie rodzinne, życie społeczne, stosunki w interesach, udział w polityce i dyplomacja jednakowo zależą od więcej lub mniej dokładnego poznania właściwości ludzkich. Nawet pies, by być szczęśliwym, musi się uczyć, jak odróżnić objawy przyjaźni od znaków złej intencji” (16).

V. Wnio ski: I. Badania obserwacyjne nawet dla celów pedagogicznych trzeba prowadzić (o ile na to pozwalają warunki) w sposób naukowy, gdyż tylko takie badania:

- a) są obiektywne, dając możliwie bliskie prawdy poznanie dziecka;
- b) nie dopuszczają do fałszywej a przez to nieraz krzywdzącej jego oceny;
- c) mogą być materiałem do dalszych badań naukowych.

II. Dla przeprowadzenia naukowych badań obserwacyjnych są niezbędne:

- a) lista (arkusz obserwacyjny) ze stałą, dość dużą liczbą cech, którą łatwo zmienić na listę częściową;
- b) dziennik, dopełniające wiadomości i całodzienna obserwacja; należy pisać te dokumenty bez tłumaczenia zaobserwowanych zjawisk i czynienia wniosków;

c) charakterystyka, ujęta psychologicznie i pisana w sposób literacki pod względem języka i stylu.

(Intuicja przy każdej z powyższych czynności może być wiele pomocniczym, jakkolwiek nieistotnym środkiem).

LITERATURA.

1. Adler A. Ueber den nervösen Charakter, München, 1932.
2. — Praxis und Theorie der Individualpsychologie, München, 1950.
3. Baley S. Psychologja wieku dojrzewania, 1931.
4. Binet A. et Henri V. La psychologie individuelle. Année Psychol., II, 1896, 411—465.
5. Baumgarten F. Les bases de la science de la personnalité. „Kwartalnik Psychologiczny“, tom I/5, 1950, 261—272.
6. — Arkusz dla obserwacji zachowania się osób badanych podczas wykonywania próby pracy, Psychotechnika, IV, Nr. 4 (XV), 1950, 155—166.
7. Biegeleisen B. Wskazówki do prowadzenia karty indywidualności w szkołach powszechnych, Biblioteka poradni zawodowej, tom V, Kraków, 1952.
8. Błachowski S. O fazach rozwoju psychicznego młodzieży. Poradnik w sprawach nauczania i wychowania, II. 1—2, 1950, 109—122.
9. Buyse R. Introduction à l'étude psychographique de la fonction motrice. Bulletin de L'institut général psychologique, Nr. 1—3, Paris, 1920.
10. Bühler Ch. Dzieciństwo i młodość. Warszawa, 1955.
11. Bühler K. Die Geistige Entwicklung des Kindes, Jena, 1918.
12. Chmaj L. Teorja pedagogiczna psychologii indywidualnej, Kraków, 1950.
13. Dybowski M. Downey Will-temperament Tests and a corresponding questionnaire Experiment. Copy from the „Kwartalnik Psychologiczny“, Vol. IV, 1955.
14. — Testy do badania typów woli, test I. „Drabinka“, odbitka z Psychotechniki VII, Nr. 1.
15. Grzegorzewska M. Essais sur la développement du sentiment esthétique. Paris, 1916.

16. Hollingworth H. L. Judging Human Character, Appleton and Co. New York, London 1928.
  17. — Vocational Psychology and Charakter Analysis, Appleton and Co. New York, London 1928.
  18. Huth A. Grundsätzliches über Personalbogen. Zsch. f. pädag. Psychol., XXII. 1921, 117—125.
  19. — Anleitung zur Schüler-Personalbeschreibung. Zsch. f. pädag. Psychol. XXIII, 1922, 97—110.
  20. Joteyko J. Badanie sfery uczuciowej dziecka za pomocą kwestjonariusza Dr. Decroly'ego, Szkoła Powszechna, 1921, 203—217.
  21. Kroh O. Die Psychologie des Grundschulkindes, Langensalza, 1931.
  22. Kronfeld A. Lehrbuch der Charakterkunde, Berlin 1932.
  23. Łazurski A. Oczerk nauki o charakterach, Piotrograd, 1917.
  24. — Szkolnyje charakteristiki, Pietierburg, 1908.
  25. Lasurski A. Ueber das Studium der Individualität. Pädagogische Monographien, XIV, Leipzig, 1912.
  26. Librachowa M. Charakterystyki szkolne. Praca Szkolna, VI, Nr. 6, 1928, 161—170.
  27. Muchow M. Anleitung zur psychologischen Beobachtung von Schulkindern, Leipzig, 1926.
  28. Pawłowski F. i Warczak A. Arkusz obserwacyjny, Tuchola, 1950.
  29. Rowid H. Karta indywidualności uczniów. Ruch Pedagogiczny, X, 1925, 195—208.
  30. Sokal K. Karta indywidualności dziecka, Lublin 1927.
  31. Stern W. Die differentielle Psychologie, 1921.
  32. — Psychologie der frühen Kindheit, Leipzig 1928, 5 wyd.
  33. — La psychologie de la personnalité et la méthode des tests. Journ. de psychol. norm. et pathol., 1927.
  34. Studencki S. Jak obserwować dzieci, Warszawa 1955.
  35. Szuman S. Podstawowe zagadnienia konstrukcji i wypełnienia karty indywidualności. Kwartalnik Pedagogiczny, IV, 2, 1952, 85—124
  36. Tumlirz O. Die Reifejahre I, 1927.
  37. Witwicki W. Psychologja II, 191—210.
  38. — O źródłach poznania życia uczuciowego. Odbitka z księgi pamiętkowej Polsk. Tow. Fil. we Lwowie, 1951.
  39. Zawadzki B. Teorje komizmu. Przegl. Filozof., 52, I—II, 1929, 17—59.
  40. Ziemiński Z. Plan obserwacji cech indywidualnych ułożony przez A. Łazurskiego. Szkoła Powszechna. III, I, 1922, 49—75.
-

STRESZCZENIA — RÉSUMÉS

GEORG MAYERHOFER I ERNST ROTHE

NERWICA A SKŁONNOŚĆ DO POWODOWANIA WYPADKÓW W ZAWODZIE SZOFERSKIM

Autorzy zbadali 55 osoby (28 neurotyków i 5 zdrowych), których struktura duchowa była dokładnie znana, ze względu na zdolność do prowadzenia samochodów. U osób, które miały złe wyniki, przyjęto większą skłonność do powodowania nieszczęśliwych wypadków, co zresztą potwierdziły wypadki, jakim te osoby uległy.

Oznaczano czas reakcji według metody Moedego i Piorowskiego w czterech szeregach eksperymentalnych (reakcja prosta, reagowanie na czerwone światło, reakcja z przyporządkowaniem, reagowanie na pięć światel, reakcja wieloraka, pięć światel, z których zawsze dwa zjawiały się równocześnie, tak że należało wykonać równocześnie dwa przyporządkowane ruchy, reakcja rozjemcza, podobna do reakcji wielorakiej, ze wzrokowym, słuchowym i intelektualnym odwodzeniem uwagi). Badano następnie uwagę, zwłaszcza jej podzielność, i wreszcie sprawność hamowania na aparacie Heydta.

Z badań tych okazało się, że neurotycy mają większą skłonność do wywoływania wypadków niż zdrowi. Charakterystyczną cechą u neurotyków są wahania ich sprawności. Zasadniczym ich rysem jest chwiejność, niestałość. W eksperymentach reakcyjnych zaznaczała się ta niestałość w wielkim rozsianiu czasów reakcji. O wielkości tego rozsiania świadczą z jednej strony średnie wahania, a z drugiej skrajne wartości, które mają szczególne znaczenie dla oceny skłonności

do wypadków i które zostały wobec tego przy opracowaniu wyników specjalnie uwzględnione. Niestalość neurotycznych osób, wykazujących zwiększoną skłonność do wypadków, przejawia się w silnym zacieśnieniu podzielności uwagi, badanej zapomocą testu Bourdona. Jest rzeczą znamionną, że w eksperymentach reakcyjnych stwierdzono największe rozszalenie, a zatem największą niestalość, w reakcji rozjemczej, w której podzielność uwagi odgrywa specjalnie ważną rolę. Wydaje się zatem, że skłonność do wypadków u neurotycznych kierowców samochodowych ma swoją przyczynę głównie w niestalości uwagi.

O wynikach pracy informują poszczególne rysunki i tablica (umieszczona na str. 27). Dla orjentacji czytelnika podajemy kolejno objaśnienia do rysunków.

Rys. 1, str. 2.: Krzywe unaoeczniają wyraźnie wywołaną przez działanie alkoholu niestalość wyników, zaznaczającą się w wahaniach czasów reakcji, które następnie przy pewnej dawce alkoholu nagle się przedłużają.

Rys. 2, str. 9.: Na rysunku wykreślono krzywe czasów reakcji względnie zdrowej osoby, która od szeregu lat jest dobrym kierowcą samochodów i nie wywołała z własnej winy żadnych poważniejszych wypadków.

Rys. 5, str. 10.: Na rysunku tym przedstawione zostały (w przeciwieństwie do poprzedniego rysunku) krzywe reakcji ciężkiego neurotyka, który coprawda nie był szoferem, jednakowoż przebył wielką serję niezwykłych wypadków wszelkiego rodzaju. Tak np. wypadł raz z wagonu berlińskiej kolei podziemnej.

Rys. 4, str. 11.: Jest to wykres czasów reakcji zarejestrowanych metodą zaleconą przez Lipmanna. Chodzi tu o tę samą osobę, do której odnosi się rys. 2.

Rys. 5, str. 12.: Na rysunku przedstawiono krzywe czasów reakcji (metodą Lipmanna) osoby, do której odnosi się rys. 5.

Rys. 6, str. 13.: Dla porównania podano krzywe czasów reakcji osoby, z którą przeprowadzono eksperyment przed pobraniem alkoholu. Metoda rejestracji ta sama, jak na rys. 2 i 5. Należy przyjąć, że osoba badana choruje na lekką nerwicę, co można wywnioskować nie tylko z krzywych, lecz także i z innych symptomów, które zauważono w czasie eksperymentu z alkoholem. Por. także rys. 8.

Rys. 7, str. 15.: Krzywa przedstawia czasy reakcji w 50 minut po wypiciu 500 cm³ wina mozelskiego, co odpowiada 40 cm³ alkoholu. Chodzi tu o tę samą osobę, której wyniki podano na rys. 6.

Rys. 8, str. 14.: Rysunek podaje wykresy czasów reakcji lekko chorego neurotyka. Por. rysunek ten z jednej strony z rys. 2, z drugiej z rys. 5 i 6.

Rys. 9, str. 14.: Ujęto w krzywych czasy reakcji lekko chorego neurotyka. Por. rysunek ten z jednej strony z rys. 2, z drugiej strony z rys. 5 i 6.

Rys. 10, str. 16.: Na rysunku zaznacza się wyraźnie pogorszenie się wyników reakcji wielorakiej i niewspółmiernie wielkie polepszenie wyników reakcji rozjemczej.

Rys. 11, str. 16.: Krzywa ilustruje, jak po zbyt długiej reakcji osoba badana poprawia zwoła swoje wyniki. Tego rodzaju przebieg coprawda niezawsze występuje u neurotyków, niemniej jednak uważać go można za typowy i charakterystyczny dla wzmożonej skłonności do wypadków.

Skonstatowana w streszczonej tu pracy niestałość neurotyków, powodujących wypadki, jest zjawiskiem analogicznym do stwierdzonej dawniej przez Mayerhofera niestałości osób, które pod wpływem działania alkoholu wykazują wzmożoną skłonność do wypadków. Przypomina się określenie Kraepelina, który stan wywołany alkoholem nazwał sztuczną psychozą.

Inny rodzaj niestałości, stwierdzony przez autorów u neurotyków, polega na tem, że ich wyniki w ponownych eksperymentach, wykonanych w różnym nastroju przy zastosowaniu różnych metod wyćwiczenia, wykazują o wiele większe rozszanie, niż wyniki zdrowych ludzi, nie mających większej skłonności do wypadków. Oczywiście także wyniki człowieka zdrowego zależne są od rodzaju ćwiczenia i od nastroju.

Na podstawie własnych badań dochodzą autorzy do przekonania, że nie można mówić o predestynacji do wypadków z taką apodyktycznością, jak to na podstawie swej statystyki czyni Marbe. Skłonność do wypadków należy raczej pojmować dynamicznie i w zależności od sytuacji, w której osoba powodująca wypadek się znajduje. Człowiek o szczególnie chwiejnej strukturze psychicznej, jakim jest ciężki neurotyk, częściej oczywiście znajdzie się w niebezpiecznej sytuacji niż człowiek psychicznie bardziej ustalony. Ponadto pamiętać

należy o tem, że chwiejna natura wymaga dłuższego odpoczynku, jak widać z rys. 11 (str. 16).

Z badań autorów wynika, że neurotyk nie nadaje się z powodu swej niestałości do zawodu kierowcy. W związku z amerykańskimi próbami leczenia kierowców, wykazujących większą skłonność do wypadków, autorzy stwierdzają, że takie leczenie jest możliwe, jednakowoż nie w tak prymitywny, jak w Ameryce, sposób. Obok leczenia nerwicy, jako właściwego podłoża do powodowania wypadków, stosować należy specjalne ćwiczenia funkcyj szczególnie ważnych w zawodzie kierowcy (psychogimnastyka). Zagadnienie to może być zadowolająco rozwiązane tylko przy współpracy psychotechnika i lekarza.

OTTO LIPMANN — NEUBABELSBERG

KONSTITUCJA I DYSPOZYCJA A SPRAWNOŚĆ

Autor wykazuje, że pomiędzy poglądami Mayerhofera i Rothe'go (zob. *Neurose und Unfallneigung*, Kwartalnik Psychologiczny t. V, str. 1) a jego własnymi poglądami na istotę dyspozycji do wypadków i konstytucji, stanowiącej podłoże dla wywoływania nieszczęśliwych wypadków, zachodzi większe podobieństwo, niż wspomniani właśnie autorzy sami mniemają. Cytując ze swego dzieła p. t. „*Leistungsfähigkeit und Selbstbeanspruchung*“ (Lipsk, Barth, 1935) określenia pojęć „*Leistungskonstitution*“ i „*Leistungsdisposition*“, z których pierwsze oznacza chroniczny, interindywidualnie różny, a drugie chwilowy, intraindywidualnie zmienny stopień gotowości do wyczynów, Lipmann stwierdza, że stopień działania takich czynników, jak konsumpcja alkoholu, wprawa lub nastrój, na dyspozycję do powodowania wypadków zależy od konstytucjonalnej właściwości danej oso-

by. Zdaniem autora zachodzi zgodność pomiędzy nim a Mayerhoferem, Rothem i Marbem w tem, że istnieją takie konstytucjonalne właściwości, które wpływają na każdorazową dyspozycję do wypadków. Wreszcie z Mayerhoferem, Rothem i Spielreinem autor jest zgodny w tem, że konstytucji, dysponującej do wypadków, nie można uważać za absolutny, lecz tylko za względny chroniczny czynnik, który może ulec zmianie pod wpływem otoczenia, psychoterapii i psychogimnastyki.

LÉON WALTHER — GENÈVE

L'ORIENTATION PROFESSIONNELLE VERS LES CARRIÈRES LIBÉRALES ET SES BASES PSYCHOLOGIQUES

L'orientation professionnelle vers les carrières libérales et surtout académiques pose deux questions:

1. Un sujet, est-il en général capable d'embrasser une carrière libérale?
2. Laquelle des professions libérales est-il capable d'embrasser?

La condition primordiale pour réussir dans les carrières libérales consiste dans l'intelligence, et l'auteur admet que pour l'accomplissement d'une activité libérale il faut une dose plus grande d'intelligence que pour les métiers et les professions d'ordre industriel.

Pour déterminer l'intelligence globale l'auteur se sert des tests Binet-Terman. Quoique l'intelligence globale détermine la réussite dans une carrière libérale en général, elle ne peut pas être décisive dans les choix d'une profession libérale déterminée. A l'intelligence globale on oppose l'intelligence intégrale, qui, selon Claparède, se présente dans ses manifesta-

tions empiriques comme une aptitude spéciale. Tous les actes d'intelligence intégrale impliquent trois opérations capitales: une question, une hypothèse et une vérification. Mais il y a des éléments par lesquels ces actes se différencient et avant tout c'est la compréhension et l'invention, deux formes générales de l'intelligence, qui sont toujours présentes dans tout acte d'intelligence. L'auteur n'admet pas d'une façon absolue que ce soient les deux formes d'intelligence précitées qui différencient les professions, par exemple la profession d'ingénieur de celle de juriste.

Pour éclairer les problèmes psychologiques dans ce domaine l'auteur a analysé la profession de chirurgien qui par un de ses côtés paraît se rapprocher de l'artisanat et par l'autre d'une activité purement intellectuelle.

Parmi les résultats obtenus dans cette analyse il faut souligner que l'habileté n'a presque rien à voir dans la profession de chirurgien. Bien des chirurgiens déclarent que la connaissance approfondie de l'anatomie est un fondement inébranlable de la chirurgie, de la science chirurgicale, comme de l'art de chirurgien. Quant aux qualités de caractère on a souvent accentué l'importance du calme, de la possession de soi-même qui caractérisent un bon chirurgien.

Les attitudes, qu'adopte l'individu vis-à-vis du monde extérieur et intérieur semblent déterminer son activité professionnelle plus que les aptitudes proprement dites. En traitant des attitudes d'ordre intellectuel l'auteur passe en revue les distinctions de divers types d'Ostwald, Poincaré, Binet, Jung et Lipmann. Les attitudes d'ordre affectif, les penchants, inclinations ou tendances, jouent aussi un rôle important chez l'individu dans le choix d'une activité professionnelle.

On peut distinguer différentes espèces de penchants caractérisés par une prépondérance de l'affectivité. Avant tout les inclinations vers les matières préférées („Materialgefühl“ des Allemands). Ces penchants se manifestent par la satisfaction que l'individu éprouve en manipulant certaines matières. Les artistes, les peintres en bâtiments, les peintres d'enseignes, les

ouvriers des fabriques de teinturerie, les vendeuses de passementerie, les ouvriers en parfumerie, etc., éprouvent un plaisir particulier à être entourés de toutes sortes de couleurs ou d'odeurs. Une autre catégorie des penchants professionnels est déterminée par l'instinct sexuel. Les médecins de femmes, les garde-malades, les masseurs ou masseuses en sont des exemples.

Steckel distingue cinq formes principales de motifs pour le choix d'une profession (l'identification avec le père, différenciation d'avec le père, sublimation d'un penchant érotique ou même criminel, fétichisme, préservation ou protection contre des penchants criminels). Baumgarten mentionne les inclinations sociales.

L'auteur remarque qu'il serait utile de ne pas seulement établir une liste des différents penchants existants, mais de rechercher jusqu'à quel point des penchants définis peuvent agir ou se réaliser dans des professions différentes, autrement dit, d'étudier non seulement les penchants en relation avec les professions, mais aussi les professions en relation avec les penchants.

Les attitudes, comme les aptitudes, sont des éléments constitutifs de la structure psychique de la personnalité. Les attitudes sont d'une telle importance pour l'individu que c'est par elles que devrait débiter toute investigation dans le domaine de l'orientation professionnelle. C'est seulement après la question des attitudes que se posera celle des aptitudes. Chaque individu est caractérisé par plusieurs attitudes différentes et même opposées, mais très souvent une des attitudes, ou un complexe d'attitudes, prédomine.

À la question de savoir si n'importe qui est capable d'embrasser en général une profession libérale, les faits observés nous ont fait répondre que c'est l'intelligence générale qui est décisive.

À la question de savoir pour laquelle des professions un individu est spécialement doué, il paraît que ce soient des attitudes plutôt que des aptitudes qui tranchent le problème.

Les aptitudes générales conditionnent la réussite dans une profession libérale. Les attitudes que prend l'individu vis-à-vis de son activité professionnelle, les penchants qui l'attirent vers ces activités, le poussent à embrasser une profession qui se trouve en relation intime avec ses états psychiques. Les aptitudes spéciales, si elles interviennent, le font à un degré minime, en se compensant entre elles et en se substituant les unes aux autres avec une grande facilité.

MARJA LIBRACHOWA — WARSZAWA.

LA STRUCTURE DES REPRÉSENTATIONS.

Le chapitre qui traite des représentations paraît être un des mieux fondés en psychologie. Néanmoins, en poussant plus au fond l'analyse de l'image, donnée dans notre expérience comme un fait psychique immédiat et actuel, nous nous heurtons à beaucoup de difficultés.

La terminologie admise ne nous paraît plus strictement adaptée aux faits donnés; p. ex. les termes „image visuelle“, „image auditive“ etc. etc. sont plutôt des raccourcis terminologiques, adoptés par une psychologie qui cherchait surtout les simples éléments de la vie psychique.

La représentation (l'image), en tant que fait psychique, est toujours un produit composé de plusieurs éléments. Chaque image ou représentation sensorielle est une totalité organisée, une structure. Une connaissance plus approfondie du dynamisme de cette structure est le but de ce travail.

La psychologie de la totalité (Ganzheit) a ses exigences au point de vue de la méthode; elle veut qu'on commence toujours par la description d'un fait psychique réel, tel qu'il est donné à la conscience. Cette description doit fixer le côté phénoménologique du produit psychique. Ensuite il faut ana-

lyser cette totalité toujours compliquée et l'envisager au point de vue fonctionnel. La méthode est donc descriptive et analytique.

Pour fixer le côté phénoménologique de l'image nous n'avons d'autre moyen que la description basée sur l'introspection. Faute d'autre méthode, il a fallu donc s'en tenir aux descriptions, et tout en se rendant compte des imperfections de cette méthode, éliminer le matériel douteux et suspect.

Le matériel global est composé de 600 descriptions. Les groupes de 20 à 30 personnes, initiées à la psychologie et exercées un peu à l'introspection, après avoir entendu le mot-excitant choisi par l'expérimentateur, écrivaient leur témoignage sur tout ce qui se passait dans leur conscience qui travaillait à produire l'image adéquate à la signification du mot-excitant. Les groupes étaient composés d'étudiants et d'étudiantes d'écoles normales et d'autres cours préparant les instituteurs des écoles élémentaires et professionnelles. Pour contrôler les matériaux réunis de cette manière on a expérimenté avec 20 personnes examinées (séparément), en se servant de la méthode clinique. Enfin on a expérimenté avec 20 personnes aveugles pour connaître la structure de la représentation privée du facteur visuel; les aveugles étaient examinés de la même manière que le groupe de contrôle, c'est-à-dire individuellement.

Les mots-excitants étaient choisis d'après la classification usuelle en psychologie; c'étaient des mots et des interlocutions destinées à évoquer:

1. l'image reproductrice d'un objet connu, p. ex. le chrysanthème qui était hier sur cette table, le collier de perles qui fût montré la veille, etc.

2. la représentation „générale“ p. ex. une plante, un oiseau, un animal.

3. l'image créatrice p. ex. un monstre, un pigeon d'or sur un lys noir, une fleur malfaisante de la jungle.

4. on se servait aussi de mots abstraits, p. ex. la raison, les causes et les effets, l'esprit, pour constater

si dans les représentations évoquées par ces mots on peut encore retrouver les éléments sensoriels, et

5. des mots incompréhensibles ou artificiels, p. ex. onakami et monokami, pitobek etc.

On se servait des mêmes catégories de mots-excitants pour tous les groupes, en changeant cependant les mots pour obtenir une plus grande diversité des descriptions et pour éliminer dans les produits les traits spéciaux qui pourraient être suggérés par les mots-excitants ou par les objets nommés.

Chapitre I. L'image-souvenir.

Les descriptions des représentations-souvenirs d'un objet étaient au nombre de 60, obtenues en groupes, et 20 par un examen individuel.

Une personne seulement avait donné la description d'un produit privé d'élément sensoriel; toutes les autres ont fourni des descriptions qui sans aucun doute étaient celles d'une représentation-image. Spontanément on ajoutait que l'image apparaissait „tout de suite“, „immédiatement“, „au moment d'entendre prononcer les mots“: on peut donc conclure que l'esprit crée facilement ces produits.

Si on pouvait fixer ces produits sur un cliché photographique et montrer ces photographies aux personnes non-prévenues, elles les interpréteraient de la manière suivante: „voilà une personne qui place sur une table un vase avec un chrysanthème jaune“ ou — „un chrysanthème jaune dans un vase vert est placé sur une table, couverte d'un buvard gris“ etc. ou „une main levée tient un collier de perles qui balance en l'air sur le fond d'un mur blanc“.

Certainement le cliché ne fixerait que la partie visuelle-motrice du produit, c'est-à-dire seulement une partie de la représentation. En analysant ces descriptions nous constatons, que l'objet représenté n'est jamais isolé; nous le trouvons toujours comme une partie d'une totalité coordonnée, il est placé dans un entourage, sur un fond, formant un ensemble, tel qu'il

était donné à la perception. On ne peut donc pas dire que telle personne avait „une image visuelle d'un chrysanthème“, et telle autre „une image auditive du mot chrysanthème“. Chaque description prouve que l'image reproduite est une structure complexe; le facteur visuel peut dominer dans ces produits, et réellement il domine chez toutes les personnes qui possèdent la vue, mais il n'est qu'un des facteurs de la structure. Nous retrouvons aussi dans les descriptions d'autres éléments sensoriels (auditifs, tactiles, olfactifs) et des éléments non-sensoriels, comme les différents sentiments (p. ex. de plaisir ou de déplaisir, de plaire ou de déplaire) et les volitions (p. ex. l'envie de prendre la fleur, de mettre le collier au cou etc. etc.); nous retrouvons également différentes attitudes de l'esprit, p. ex. l'attitude de savoir quelque chose (p. ex. „ce sont nos cahiers des mathématiques“). L'objet seul, isolé, ou bien un seul facteur sensoriel: l'odeur de la fleur, un bruit du collier, qui balançait, quelque chose de simple, d'élémentaire ne s'était jamais rencontré dans les descriptions.

La prédominance du facteur visuel est une règle générale chez toutes les personnes. On peut l'expliquer de deux manières: par la grande réactivité de l'appareil visuel y compris les centres corticaux, ou par cette circonstance que l'objet imaginé était perçu par la voie visuelle.

Dans la partie non-sensorielle de la représentation le facteur „sentiment“ joue un rôle prépondérant. C'est une question à résoudre: le sentiment est-il tout simplement un surplus ajouté au produit de l'esprit, ou bien constitue-t-il une force dynamique décisive pour la structure de la représentation, un facteur qui influe sur sa forme et son contenu. Quelques descriptions semblent prouver que la seconde hypothèse serait plus juste.

Voilà les conclusions générales qu'on peut formuler:

1. L'image-souvenir d'un objet n'est pas un produit simple, élémentaire, réduit à un facteur sensoriel, mais il constitue une structure compliquée.

2. Cette structure est composée de différents facteurs sensoriels et non-sensoriels. Ces derniers sont des sentiments, des volitions, des attitudes, des jugements, des associations de mots etc. etc.

3. Le facteur visuel est le plus accentué dans la partie sensorielle du produit chez toutes les personnes.

4. Le dynamisme de la représentation et sa structure sont influencés par les sentiments qui constituent un facteur structural.

5. L'image-souvenir se forme facilement et rapidement. Son contenu répond strictement à la signification du mot-excitant. Les descriptions diffèrent, mais dans toutes les descriptions on retrouve toujours l'objet avec ses traits caractéristiques, placé sur un fond et dans un certain entourage.

6. Les différences individuelles consistent dans une netteté plus ou moins grande de l'image et de ses détails, dans la différence du moment choisi de l'action et de l'entourage, et surtout dans la différence de qualité des sentiments.

Chapitre II. La représentation générale.

Ces représentations furent évoquées par les mots-excitants: l'oiseau, l'animal, la plante. On a réuni 90 descriptions faites en groupes et 60 au cours d'un examen individuel.

Toutes les personnes, exceptées deux, ont fourni des descriptions qui prouvaient que la représentation-image fut réalisée. L'analyse de ces descriptions nous force de reconnaître la nécessité de discerner dans le produit: 1) son contenu, 2) sa forme et 3) sa signification. Le contenu c'est l'ensemble de tous les facteurs du produit, des éléments sensoriels et non-sensoriels. La forme c'est la disposition générale de l'image, le degré de sa netteté et de sa précision. La signification fixée par l'esprit c'est surtout la compréhension, qui devance la formation du produit et décide de son contenu et de sa forme; cependant ni l'un, ni l'autre ne sont strictement déterminés par la signification du mot-excitant: il est donc possible

que la même signification soit attribuée à un autre contenu et à une forme différente.

Dans les descriptions fournies par les personnes examinées on peut facilement retrouver 3 types de représentations:

1. L'image schématique: le contour d'un oiseau, d'une plante, d'un animal.

2. Beaucoup d'images qui se succèdent et qui représentent différents oiseaux (plantes, animaux): moineaux, hirondelles, pigeons, etc. etc. dans un entourage quelconque.

3. L'image d'un oiseau précis, le plus souvent dans une situation précise, p. ex. une pie sur une haie, la cigogne sur son nid, le chat sur les genoux d'une personne etc. etc.

Outre ces 3 types assez distincts on retrouve parfois des formes mixtes.

Au point de vue de l'accord du produit avec la signification le premier type est le mieux adapté au mot-excitant; le troisième trop réel a quelquefois le caractère d'une image-souvenir. Le premier type n'est pas fréquent (à peu-près 15% des descriptions), le troisième est le plus fréquent (60%), le second est plus rare que les deux autres, mais il est difficile d'exprimer en chiffres sa fréquence, parce qu'il a parfois des traits des formes mixtes, ou d'une phase passagère.

Il y a aussi un groupe spécial de représentations, qu'on peut nommer fragmentaires; ces produits manquent de cohérence, ils ne forment pas une totalité coordonnée, on pourrait dire qu'on ne trouve que des matériaux, dont l'esprit n'a pas réussi à former un produit fini.

Les 3 types de ces représentations sont toujours des totalités complexes, qui représentent dans leur contenu l'objet essentiel sur un fond, dans un entourage, en action, en mouvement. Ces structures sont composées de facteurs sensoriels et non-sensoriels, comme c'était le cas pour les images-souvenirs.

Le trait le plus intéressant des représentations du 1-er type ce sont les moyens de généraliser, de non préciser; c'est pour la plupart la couleur grise du fond ou du contour, c'est sa ri-

gidité ou sa nébulosité, c'est le „flottement dans l'air“ etc. etc.; dans la partie non-sensorielle du produit, c'est l'attitude de „ne pas connaître le nom“ ou de „ne pouvoir bien voir“.

L'attitude de l'esprit vis à vis des représentations est celle d'une approbation passive; l'attention est sans doute fixée surtout sur la signification du mot-excitant, et la conscience se contente d'une image quelconque, sans importance pour la compréhension de la signification.

Voici encore quelques conclusions générales:

1. On ne trouve pas dans les descriptions des produits simples, élémentaires: des images auditives, visuelles etc. Il n'y a pas non plus, ou il n'y a qu'à titre d'exception, des produits stables, des images toutes faites associées au mot et à l'objet. La représentation se forme spontanément, sous l'influence de plusieurs facteurs.

2. Dans la partie sensorielle de cette structure on peut constater une grande prédominance du facteur visuel, qui n'est pas cependant le facteur unique.

3. Le contenu et la forme sont l'oeuvre de l'inconscient; la conscience fixe la signification, l'inconscient crée le produit: son contenu et sa forme et projette la structure toute-faite dans la conscience qui l'accepte sans le contrôler, se contentant d'une concordance quelconque avec la signification du mot.

4. L'inconscient élabore son produit de différents matériaux; ce sont surtout: a) les impressions sensorielles fortes et récentes; b) les expériences récentes ou anciennes (p. ex. les souvenirs de l'enfance) qui ont une valeur émotionnelle; c) les expériences qui reviennent souvent et surtout celles qui ont une valeur émotionnelle; d) les suggestions des perceptions fournies par l'entourage.

Le facteur émotionnel semble être le plus suggestif et peut influencer la structure en deux sens: en l'excitant ou en la réprimant.

5. Les différences individuelles peuvent s'accroître de différentes manières; elles ne sont pas assez prononcées dans les

descriptions. Pour mieux les saisir il faudrait choisir une autre voie de recherches.

Les expériences faites avec les aveugles prouvent qu'il y a également une grande diversité dans la structure des représentations évoquées par les mots-excitants. Nous trouvons souvent un produit purement verbal, qu'on ne peut plus nommer „image“ mais qui est tout simplement le contenu du concept. Avec la disparition de la vue disparaît aussi l'entourage englobant l'objet représenté, le fond de l'image. Chez les personnes, qui n'ont pas totalement perdu la vue ou des souvenirs visuels assez vifs, les représentations ressemblent à celles des personnes qui ont la vue: l'image contient alors l'objet placé sur un fond et dans un entourage. On trouve aussi des produits dans lesquels le facteur tactile-motrice joue un rôle prépondérant; ce facteur sensoriel donne au produit le trait de la réalité beaucoup plus prononcé que dans le cas des représentations purement verbales. Ce type de représentation est assez fréquent, il est également une structure, composée des facteurs sensoriels et non-sensoriels.

Le facteur auditif s'accroît dans les représentations des aveugles sous un aspect spécial; ce sont surtout des représentations des mots associés par la ressemblance de leurs sons; le chant de l'oiseau p. ex. n'était pas une seule fois représenté spontanément par les aveugles. On peut supposer que le langage, qui est pour les aveugles une source de connaissance beaucoup plus importante que pour les personnes qui voient, influence leur esprit et forme une tendance au verbalisme, aux associations verbales, qui éveillent certaines significations et certaines émotions qui les accompagnent.

Les différences individuelles dans la structure des représentations des aveugles peuvent être attribuées aux différences de leurs dispositions psychiques (types), mais on peut les attribuer également aux différences de leurs expériences personnelles, au caractère du mot-excitant, de l'objet représenté. On ne peut constater aucune prédominance d'un facteur sensoriel constant et général qui remplacerait chez tous les aveugles le

rôle que la vue joue dans les représentations des personnes qui ont la vue. La structure des produits change d'une personne à l'autre.

Il faut mentionner enfin qu'on trouve chez les aveugles des représentations dont le contenu n'est pas d'accord avec la signification des mots-excitants. Une personne fournit spontanément des descriptions imprévues d'un oiseau et d'une cloche; cette personne dit, que ces représentations sont exactement associées aux mots, elle sait bien qu'elles ne sont pas adéquates à la signification de ces mots, elle ne peut rien dire sur leur origine.

La conversation avec l'expérimentateur semble prouver que l'origine de ces produits peut être expliquée par des souvenirs d'enfance, par les associations de certains objets avec certains mots qui se ressemblent d'après leur sonorité, leur accent.

MIECZYŚLAW DYBOWSKI — WARSZAWA.

SUR L'OBSERVATION DES ENFANTS.

Le présent article constitue un rapport sur l'examen des enfants que l'auteur a effectué en employant la méthode d'observation systématique. L'auteur a basé ce rapport sur ses propres recherches, qu'il n'a jamais publiées jusqu'ici.

Des deux modes d'observation: l'observation clinique, connue dans la littérature française (Malapert, Piaget), et l'observation systématique, largement développée en Allemagne (W. Stern), l'auteur a choisi le dernier ¹⁾ pour examiner deux enfants: Janeczek (15 ans) et Myszka (12 ans). Il a employé le procédé de Lazowski.

---

¹⁾ L'auteur est en train de préparer pour l'impression un autre ouvrage (sur la volonté des enfants), basé sur l'observation clinique.

L'auteur a d'abord observé les deux enfants pendant six semaines, une heure par jour, en prenant note des traits aperçus d'après une liste établie à cet effet. Outre les visites et les promenades ordinaires, il avait l'occasion d'être en commerce quotidien avec ces enfants, en les aidant à apprendre leurs leçons. Les faits observés ont été consignés dans un „journal“, à l'aide duquel on a arrangé des „renseignements complémentaires“, c'est-à-dire un inventaire des dispositions aperçues, qui ont été rangées non pas dans l'ordre chronologique, comme au journal, mais dans celui de ladite liste.

Ensuite l'auteur a procédé à une „observation d'un jour entier“, en demeurant avec les enfants pendant toute la journée. Cette observation a révélé la façon dont les dispositions particulières observées par l'auteur se joignent et paraissent dans la vie quotidienne, en formant la structure de l'individu.

Enfin un psychogramme des personnes examinées a été dressé sur la base des trois documents obtenus.

Le présent article ne cite que des fragments des quatre documents mentionnés, et seulement en ce qui concerne Janeczek, car ce n'est que sa caractéristique, représentée en profils, qui a été comparée avec les onze caractéristiques des autres garçons examinés par les collaborateurs de Lazourski.

Ayant en vue l'examen par comparaison, l'auteur a représenté tous les quatre modes d'examen qui sont particuliers à la psychologie individuelle et précèdent la comparaison (voir le tableau I arrangé d'après W. Stern et Buyse): savoir, les variétés (examen d'un seul trait m chez plusieurs personnes A, B, C...) le psychogramme (examen de plusieurs traits $a, b, c... z$ chez une seule personne M) et les comparaisons (examen de plusieurs traits $a, b, c... z$ chez plusieurs personnes B, C, D, E, F... M, N, qui se divisent en types, ces derniers étant marqués par des accolades sur le dessin).

Janeczek est dans sa période de transition, dite période de résistance, que distingue l'antipathie pour les fillettes. Le dessin 1 représente une famille mangeant dans un restaurant

et se servant elle-même à cause d'une grève de garçons. Au milieu du dessin se trouve une chatte (sa soeur). „Chacun en habit convenable“, fait remarquer Janeczek, mais c'est justement la chatte qui n'a pas d'habit convenable, comme l'indique le dessin. Il a intitulé lui-même le dessin 2 „Mademoiselle la chatte“ (en général le chat est pour lui le symbole de la fillette).

La comparaison des caractéristiques de 12 garçons, qui ont été représentées en profils, se trouve sur le tableau II, qui ne contient, comme exemple, que les dispositions des sentiments. Les profils des garçons désignés par les chiffres 1, 2, 3, 4 se ressemblent car ils accusent de grands écarts dans l'oscillation des sentiments (agréables-désagréables); ils se ressemblent aussi en ce qui concerne les propriétés générales des sentiments: une grande excitabilité, une courte durée des sentiments et une profusion de manifestation, traits caractéristiques des hommes d'un tempérament sanguin.

Le profil de Janeczek (no. 8) ressemble le plus à celui du garçon (no. 9) dont les écarts dans l'oscillation des sentiments agréables et désagréables, ainsi que l'excitabilité, sont petits, la durée des sentiments courte et le nombre des manifestations médiocre.

L'exemple de comparaison précité a pour but de démontrer la nécessité d'établir des caractéristiques psychologiques complètes (non pas littéraires) d'après une liste comprenant un nombre suffisant de traits, car ce n'est que sur la base d'une telle liste que la comparaison est possible.

Conclusions.

I. L'observation tendant même aux fins pédagogiques doit être effectuée scientifiquement dans la mesure du possible car seulement des recherches de cette nature a) sont objectives et donnent la meilleure connaissance de l'enfant, b) ne permettent pas de l'estimer faussement et parfois à son préjudice, c) peuvent fournir des matériaux aux travaux scientifiques.

II. Pour effectuer l'observation scientifique, il faut: a) une liste (feuille d'observation) comprenant un nombre de traits fixe et assez grand, cette liste pouvant être facilement changée en liste partielle, b) un journal, des renseignements complémentaires et une observation d'un jour entier; ces documents ne doivent pas contenir l'explication des phénomènes observés ni tirer des conclusions, c) une caractéristique conçue psychologiquement, mais écrite d'une façon littéraire.

Dans toutes les actions précitées, l'intuition peut être un moyen auxiliaire, mais elle n'est pas essentielle.

SPRAWOZDANIA Z KSIĄŻEK

A Handbook of Child Psychology. Edited by Carl Murchison. Worcester, Clark University Press, 1955, 2 wyd. Str. IV i 956.

We formie znacznie rozszerzonej ukazało się — w dwa lata po wyczerpaniu 1-go wydania — drugie wydanie wymienionego w tytule podręcznika psychologii dziecka. Publikacja tego podręcznika, zapewne największego z istniejących dotychczas w zakresie psychologii dziecka, jest zasługą *Karola Murchisona*, profesora Clark University we Worcester, rozwijającego od szeregu lat olbrzymią działalność wydawniczą jako redaktor wydawnictwa „The International University Series in Psychology” i czterech wspaniałych czasopism (*Journal of General Psychology*, *Journal of Genetic Psychology*, *Journal of Social Psychology* i *Genetic Psychology Monographs*¹⁾). Podręcznik powstał zbiorowym wysiłkiem 24 autorów, przeważnie amerykańskich.

W przedmowie do pierwszego wydania (z roku 1931) zaznaczył *C. Murchison*, że psychologia dziecka jest prawie tak stara, jak psychologia eksperymentalna; ta ostatnia jednakowoż dawniej osiągnęła poziom „naukowy i akademicki”, mimo to przypuszczalnie znacznie mniej pochłania pieniędzy — argument dla Amerykanów ważki — niż psychologia dziecka. W przedmowie do drugiego wydania usprawiedliwia się wydawca, dlaczego w podręczniku nie umieszczono ustępu o odżywianiu i chorobach jako czynników rozwoju dziecka (powód: badania jeszcze nie stoją na odpowiednim poziomie naukowym) i ustępu o zmysłowych i ruchowych niedomogach dziecka (powód: nie dopisał autor). Natomiast — zgodnie z ostatnim postępem nauki — wprowadzono do podręcznika ustępy o prenatalnym zachowaniu się dziecka i o zachowaniu się noworodków.

„Podręcznik psychologii dziecka” rozpada się na pięć części. W części pierwszej, wstępnej, *John E. Anderson* opracował „Metody psychologii dziecka”, wyliczając 14 metod: 1. okolicznościowa obserwacja, 2. biografja, 3. systematyczna obserwacja, 4. kwestjonariusz, 5. psychoanaliza, 6. historia przypadków (zwana także kliniczną metodą lub badaniem osobowości), 7. bezpośrednie pomiary i proste testy, 8. testy dotyczące złożonych funkcji, 9. oszacowanie (i rangowanie)

¹⁾ Cztery te czasopisma są stale referowane w *Kwartalniku Psychologicznym* w dziale „Przegląd czasopism”.

zachowania się w wypadkach, w których pomiar nie jest możliwy, 10. eksperyment, 11. eksperyment dotyczący całych grup, z których jedna jest kontrolną, nie poddaną specjalnym wpływom, 12. eksperyment dotyczący grup utworzonych w ten sposób, że z większej grupy dzieci tworzy się pary, wykazujące o ile możliwości takie same właściwości psychiczne, a następnie z każdej pary przydziela się jedno dziecko do grupy eksperymentalnej, a drugie do grupy kontrolnej, 13. kontrola statystyczna i wreszcie 14. analiza czynników (chodzi tu o statystyczną analizę celem wykrycia wspólnych czynników — Spearman).

Część druga, zatytułowana „Rozwój zachowania się dziecka przed urodzeniem“, zawiera, podobnie jak pierwsza, tylko jedną pracę p. t. „Początek i rozwój prenatalny zachowania się“. Autor tej pracy, największej w całym podręczniku, obejmującej stokilkadziesiąt stron druku, *Leonard Carmichael*, dokonał niezwykle ważnego dla psychologii dzieła, dając gruntowną monografię tej rzadko uprawianej dziedziny psychologii (w Polsce prawie nieznaney). Po omówieniu metod badania, życia prenatalnego u niższych kręgowców, u ptaków, u najwyższych ssaków (z wyjątkiem człowieka), kreśli autor najpierw ogólny zarys rozwoju embrjona ludzkiego i przechodzi następnie do szczegółowego prenatalnego zachowania się płodów ludzkich, badanych bądźto w ciąży normalnej ciąży matki, bądźto z okazji sztucznego przerywania ciąży w drodze operacyjnej. Powołując się na wielką literaturę tego przedmiotu (autor przytacza 554 pozycyji biblijograficznych), *Carmichael* zarysował dzieje rozwoju płodu ludzkiego z miesiąca na miesiąc. Ostatni (dziewiąty) rozdział poświęcił autor roli, jaką zmysły odgrywają w zaraniu życia duchowego. Praca odznacza się nadzwyczajnym zjawstwem, jasnością i krytycyzmem.

Przedmiotem części trzeciej, stanowiącej główny zrab „Podręcznika“, jest rozwój zachowania się dziecięcego po urodzeniu się. Na część tę składa się 16 prac, z których pierwsza, napisana przez *K. C. Pratta* p. t. „Noworodek“, podaje charakterystykę dziecka w pierwszym okresie życia, opisuje jego zachowanie się pod wpływem głodu, podczas karmienia, w stanie nasycenia i t. p. Autor sądzi, że dziecko nie jest tak bezbronne i nieczynne, jak się zwykło przyjmować, gdyż dzięki swej aktywności krzyczenia zmusza otoczenie do dostarczenia mu pokarmu i opieki, a nawet do usunięcia szkodliwych podniet. Dalsze prace napisali *Arnold Gesell*: „Dojrzewanie i ustalanie się sposobów zachowania się“, *Mary M. Shirley*: „Lokomotoryczne i wzrokowo-manualne funkcje w pierwszych dwóch latach życia“ (zagadnienie opracowane u nas oryginalnie przez *Stefana Szumana*), *Mary Cover Jones*: „Rozwój uczuć“, *Florence L. Goodenough*: „Pomiary rozwoju umysłowego“, *Dorothea Mc. Carthy*: „Rozwój mowy“. Temat „Socjalne zachowanie się dzieci“

powierzył wydawca tak kompetentnej uczonej, jaką jest *Charlotte Bühler*, która może zbyt jednostronnie uwzględniła w swej pracy badania wiedeńskie. Zagadnienie uczenia się opracował *Joseph Peterson* w artykule „Uczenie się dzieci”. Autor stwierdził znaczne podobieństwo pomiędzy uczeniem się dzieci i dorosłych. Zarówno w nabywaniu ogólnych koordynacji motorycznych i specjalnych zręczności, jak też w uczeniu się racjonalnego reagowania na skomplikowane sytuacje podobieństwo pomiędzy dziećmi, umiejacemi już mówić, a dorosłymi jest duże. Rozwój uczenia się odbywa się w sposób ciągły, nie wykazując nigdy nagłych skoków.

W dalszych artykułach *Vernon Jones* omawia „Moralność dzieci”, a *Jean Piaget* „Filozofję dzieci”, traktując o znanych już z innych jego dzieł pojęciach realizmu, animizmu i artyficyjalizmu.

W części czwartej, zatytułowanej „Czynniki, które modyfikują zachowanie się dziecka”, umieszczono sześć prac. Pierwsza p. t. „Kolejność urodzeń”, której autorem jest *Harold Ellis Jones*, zajmuje się obszernie zagadnieniem, jak na rozwój zachowania się dziecka wpływa okoliczność, którem z kolei jest się w rodzinie dzieckiem (zagadnienie to krócej poruszyła także Ch. Bühler w powyżej wymienionym artykule). Autorem drugiej pracy, noszącej tytuł „Siły otoczenia” jest *Kurt Lewin*, który zajmuje się w niej tylko psychologicznym wpływem otoczenia, zostawiając na uboczu kwestję somatycznych wpływów otoczenia (np. klimatu). W pracy tej opiera się autor częściowo także na swych wywodach opublikowanych poraz pierwszy w tomie II (1951) *Kwartalnika Psychologicznego* w pracy „Die psychologische Situation bei Lohn und Strafe”, wydanej następnie (z pewnymi uzupełnieniami) w książeczce pod tym samym tytułem nakładem Hirzla w Lipsku. Artykuł o siłach otoczenia jest niezwykle interesującym i oryginalnym ujęciem w terminach „topologii matematycznej” stosunków, zachodzących pomiędzy dzieckiem a otoczeniem. Trzeci z rzędu artykuł p. t. „Różnice płciowe”, który wyszedł z pióra *Beth L. Wellman*, podaje wyczerpujące zestawienie licznych (i dodajmy sprzecznych) wyników, osiągniętych przez różnych autorów w zakresie inteligencji, specjalnych zdolności, rozwoju mowy, motoryki, osobowości i podatności na wpływy pedagogiczne. W następnym artykule *Lee Edward Travis* zajmuje się „Patologią mowy”. Jednym z zagadnień, obszernie przez tego autora omawianych, jest zagadnienie stosunku leworęczności do zaburzeń mowy. Zdaniem autora dotychczasowe badania nie dały zadowalającego rozwiązania tego zagadnienia. *Heinrich Klüver*, który dla „Podręcznika” napisał artykuł p. t. „Wyobrażenia ejdetyczne” jest zwolennikiem Jaenscha i szkoły marburskiej, jednakowoż nie bezkrytycznym, gdyż zarzuca im hipertrofię teorii, nie dość wyraźnie odgrani-

czenie pojęciowe wyobrażeń ejdetycznych od innych pokrewnych zjawisk, zbyt pohopec uogólnienia np. w twierdzeniu, że typ B (bazedowoidalny) jest właściwością rasową Francuzów i t. p. Ostatni artykuł omawianej właśnie części dotyczy „Fizjologicznych potrzeb“. Autor tego artykułu *William E. Blatz* daje przegląd zasadniczych potrzeb (głód, pragnienie, wydzielanie, spoczynek, zmiana, seksualność), analizując szczegółowo ich tło fizjologiczne, rytm, oddźwięk w świadomości, wrodzone reakcje, dojrzewanie, modyfikacje (np. pod wpływem kontroli społecznej) i odchylenia od normy.

Część piątą (ostatnią), „Studja nad specjalnymi grupami“, rozpoczyna praca p. t. „Dziecko zdolne“, której autorami są *Lewis M. Terman* i *Barbara S. Burks*. Jak wynika z tekstu, praca ta reflektuje przede wszystkim poglądy Termana. Autorzy rozróżniają dwie klasy dzieci zdolnych, wykazujących a) wysokie ogólne intelektualne uzdolnienie, b) specjalne zdolności. W artykule swym zajmują się jednak tylko pierwszą klasą dzieci, badając ich cechy fizyczne, intelektualne, ich charakter, pochodzenie socjalne, rozwój od dziecięctwa do dojrzałości, szkolne wyniki, Wreszcie zastanawiają się nad najodpowiedniejszymi metodami wychowania tych dzieci.

„Dziecko umysłowo upośledzone“ jest przedmiotem artykułu *Rudolfa Pintnera*. Autor zwraca uwagę na to, że w definicji upośledzenia umysłowego należy uwzględnić zarówno psychologiczne, jak socjologiczne momenty, gdyż charakteryzuje te dzieci zarówno niedorozwój umysłowy, jak niemożność pożytecznego działania dla społeczeństwa. W następnym artykule traktuje *Leta S. Hollingworth* o dzieciach, wykazujących niektóre wybitne specjalne zdolności i rażące braki niektórych zdolności (muzycznych, rysunkowych, matematycznych i t. p.). *Tasama* autorka napisała w „Podręczniku“ jeszcze drugi artykuł p. t. „Dziecko w okresie dojrzewania“, w którym przedstawia nowsze wyniki badań psychologicznych z tego zakresu. — *Phyllis Blanchard*, opierając się przede wszystkim na badaniach amerykańskich, pisze o dzieciach trudno przystosowujących się do otoczenia (szczególnie o dzieciach przestępczych). Wreszcie *Margaret Mead* porusza w artykule „Dziecko pierwotne“ żywo dzisiaj dyskutowaną kwestję odrębnych właściwości psychicznych dzieci ludzi pierwotnych w związku z odmiennym wpływem środowiska prymitywnego.

„Podręcznik psychologii dziecka“ wywiera pod każdym względem bardzo dodatnie wrażenie. Poszczególne artykuły opracowane zostały przez pierwszorzędných fachowców, którzy starali się o to, ażeby przedstawić psychologję dziecka zgodnie z najnowszymi wynikami badań. Po każdym artykule podano nadzwyczaj sumiennie dobrane zestawienie bibliograficzne. Na końcu dzieła umieszczono szczegółowy indeks

rzeczowy i indeks autorów. Całość wydano ze starannością i wytwornością, jakie charakteryzują wszystkie wydawnictwa Murchisona. Dzieło posiada tak wielkie walory, że należałoby je przetłumaczyć na język polski, przezco rozpowszechniłoby się wśród polskich psychologów wyniki amerykańskiej psychologii dziecka, na której — mimo tendencji do ogarnięcia ogólnościowej produkcji psychologicznej — w pierwszym rzędzie opiera się „Podręcznik”.

Stefan Blachowski (Poznań).

Franziska Baumgarten: Die Charaktereigenschaften. Bern, A. Francke A. G. 1955. Str. 81. Cena brosz. 3,80 fr. szwajc.

Jakkolwiek psychologia zwraca się z rosnącym stale zainteresowaniem ku badaniom charakterologicznym i jakkolwiek istnieją już obszernie kompendja charakterologii (Utitz, Ziehen, Roback), to jednak niema jeszcze zgody co do podstawowych pojęć charakterologii. Samo pojęcie charakteru jest wieloznaczne. Autorka wymienia aż pięć różnych grup definicji charakteru, wykazując, że żadna z nich nie jest zadowalająca. Dlatego też nie można poprostu zesumować lub zesynthesizezować istniejące definicje, lecz trzeba znaleźć trafny punkt wyjścia i z niego konsekwentnie rozwinąć własną definicję. Tym punktem wyjścia są dla autorki właściwości charakteru, które dysponują do pewnego zachowania się. Posługując się pojęciem „psychicznych sił kierunkowych“ (na wzór wektorów we fizyce), autorka określa „właściwość charakteru jako stałą psychiczną siłę kierunkową, która wyznacza aktywne i reaktywne zachowanie się człowieka w obrębie otaczającego go świata“ (str. 15). Te siły kierunkowe tworzą całość o swoistej strukturze, którą nazywamy charakterem. Właściwości charakteru nie należy — zdaniem autorki — mieszać z popędem i temperamentem. Popęd posiada odrębną dynamikę (pożądanie czegoś — zaspokojenie pożądania — osłabienie popędu), której właściwości charakteru podobno nie posiadają. Zdaje się jednakowoż, że ta dynamika nie jest obcą właściwościom charakteru. Naprzykład pożądanie ambitnego człowieka, zostaje zaspokojone (przynajmniej przejściowo) przez osiągnięcie pewnego celu i przez to zmniejszone parcie w kierunku zdobywania nowych celów. Stosunek charakteru do temperamentu autorka pojmuje w ten sposób, że temperament jest łożyskiem charakteru. Wreszcie dodajemy że w pojmowaniu autorki wola jest jedną z wielu właściwości charakteru.

Pomiędzy zachowaniem się a właściwością charakteru niema jednoznacznego związku, gdyż to samo zachowanie się może powstać także na podłożu intelektualnem. Tak np. dawanie jałmużny może wpływać ze

współczucia albo z przekonania, że jałmużnę należy dawać ze względów społecznych. Ponadto tasama właściwość charakteru może przejawiać się w różnych sposobach zachowania się, tak np. podłość może się przejawiać we formie brutalnej albo we formie bardzo uprzejmej. A wreszcie różne właściwości charakteru mogą się wyrażać w takim samym zachowaniu się. Tak np. zachowanie szczodroblive może być oznaką dobroćliwości, rozrzutności lub ambicji. Stąd pochodzi możliwość maskowania swych właściwości charakteru, nadawania sobie pewnych pozorów, stawiania siebie w gorsze lub lepsze światło niż się faktycznie jest, a z drugiej strony mimowolnego uchodzenia za człowieka o pewnych właściwościach charakteru, których się rzeczywiście nie posiada, niezamierzonego stwarzania pozorów.

Zagadnieniu faktycznych i pozornych właściwości charakteru („echte“ und „unechte“ Charaktereigenschaften) poświęciła autorka wiele miejsca, słusznie widząc w niem jedno z fundamentalnych zagadnień charakterologii. Pozór posiadania jakiejś właściwości charakteru powstaje nietylko na tle świadomego strojenia się w maskę, ale także na tej zasadzie, że zachowanie się człowieka jest wieloznaczne, determinowane przez różne właściwości charakteru. Człowiek bojaźliwy w pewnych sytuacjach zachowuje się jakgdyby był odważnym, przeczo — bez jego intencji — powstaje pozór, że jest odważnym. La Rochefoucauld, Bahnsen, Nietzsche, Paulhan i inni zwracali na to zagadnienie uwagę, ale ich wywody nie znalazły dotychczas w psychologii należytego oddźwięku. Autorka, mając niewątpliwie wytyczoną przez tych autorów drogę, rozbudowała je systematycznie i umocniła, przyczyniając się do wyklarowania istniejącego w tej dziedzinie chaosu pojęć.

W dalszym ciągu swej pracy przystąpiła autorka do inwentaryzacji właściwości charakteru, której dokonano na tej podstawie, że przewertowano naprzód kilka słowników, a następnie różne dzieła charakterologiczne, wybierając słowa oznaczające — w myśl definicji autorki — „właściwości stojące na usługach samozachowania się i zaznaczenia swej osobowości (Selbsterhaltung und Selbstbehauptung). Oczywiście takie zadanie nie jest łatwe ze względu chociażby na wieloznaczność wyrazów. Autorka zdaje sobie sprawę z trudności i zarzutów, na jakie jest narażony taki „inwentarz“, i traktuje go jako tymczasowy, który zapewne trzeba będzie rozszerzyć. Inwentarz ten zawiera 1629 nazw właściwości charakteru, wyrażonych w 941 przymiotnikach i 688 rzeczownikach.

Przystępując do kwestji klasyfikacji właściwości charakteru, autorka rozprawia się najpierw z próbami klasyfikacji Paulhana i Klagesa, a następnie dochodzi do własnego schematu (str. 50). Z punktu widzenia formalnego rozpadają się właściwości charakteru na całościowe, strukturalne (np. harmonijność charakteru) i na treściowo wyodrębnione (np. osz-

czędność, życzliwość): z punktu widzenia materialnego — na skierowane na zachowanie i rozwijanie siebie samego (np. oszczędność, odwaga, wytrwałość) i na skierowane na otoczenie (k o s m i e z n e), np. miłość natury, socjalne, np. próżność, dążenie władcze, przedmiotowe, np. dokładność, pilność, punktualność. Ścisłe przeprowadzenie tego podziału nie wydaje się jednakowoż rzeczą łatwą ze względu na to, że wyodrębnione gatunki nie wykluczają się wzajemnie, lecz się krzyżują. Tak np. dążenie do niezawisłości może być skierowane bardziej na rozwijanie siebie samego albo bardziej na uzależnienie się od innych ludzi. Prawdopodobnie zawiera w sobie nie tylko pierwiastek zachowania czy rozwijania siebie samego, ale także pierwiastek socjalny.

Źródła błędów w ocenie charakteru tkwią w tym, że nazwy właściwości charakterologicznych pochodzą z nazw zachowania się. Dlatego to — jak wynika zresztą już z powyżej referowanych analiz — przypisać można komuś jakąś właściwość charakterologiczną błędnie na podstawie jego zachowania się w pewnej sytuacji (kto skłamał, nie jest jeszcze kłamliwym). Następnie: tę samą właściwość charakteru nazywa się różnie u różnych klas ludzi (np. szczodrobliwość ubogiego rozrzutnością), lub w różnych sytuacjach (np. odwagę na wojnie dzielnością, w przedsięwzięciach nieustraszoną, w znoszeniu trudów cierpliwością). Ponadto każda właściwość charakteru może być wielorako zdeterminowana, może ona być faktyczną, wrodzoną właściwością charakteru *sui generis* albo wznicać skutkiem działania innych psychicznych dyspozycji pozor faktycznej właściwości (tak np. wierność może być wrodzoną właściwością charakteru dysponującą do trwałego uczuciowego stosunku do miłowanej osoby albo tylko wynikiem małej receptywności i reaktywności). A wreszcie: te same czynniki determinujące mogą powodować różne sposoby zachowania się, utożsamiane następnie z właściwościami charakteru (tak np. nędza może w jednym osobniku rozwijać surowość, wytrzymałość, wytrwałość, w innym apatję, niezaradność).

Pracę zamyka szereg przykładów, w których zestawiono różnorakie czynniki determinujące właściwości charakteru i sposoby zachowania się, o czym była już (częściowo) powyżej mowa.

Studjum „O właściwościach charakteru“ ukazało się jako pierwszy zeszyt wydawnictwa p. t. Beiträge zur Charakter- und Persönlichkeitsforschung. W wydawnictwie tem pod redakcją autorki pojawiać się będą rozprawy, poświęcone strukturze i mechanizmom ludzkiego charakteru.

Pani Baumgarten już od dłuższego czasu podjęła badania charakterologiczne i z tej dziedziny ogłosiła kilka rozpraw, wśród nich także (nie cytowany w referowanej pracy) artykuł p. t. „Les bases de la science de la personnalité“ w tomie I (1930) Kwartalnika Psychologicznego, gdzie zarysowała w ogólnych zarysach podstawy swego studjum o właściwoś-

ciach charakteru. Nie ulega wątpliwości, że wywody autorki i zapowiedziana serja przyczynków naukowych do charakterologii powinny wzbudzić żywe zainteresowanie zarówno w sferach psychologów, jak też tych, którzy psychologję stosują do najrozmaitszych dziedzin życia praktycznego. Pracę referowaną cechuje wnikliwość, sumiennosc i głębokie rozumienie podstawowych zagadnień charakterologii. Dużą zasługą autorki jest również dążność do jasnego określania pojęć, których używają charakterologowie częstokroć w sposób nieodpowiedzialny. Tak więc praca autorki stanowi duży krok napród w kierunku scjentyfikacji charakterologii.

Stefan Blachowski (Poznań).

F. Felhorska i S. M. Studencki: Plany i marzenia młodzieży o przyszłości. Warszawa-Lwów. Nakładem Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego 1952. Str. VIII i 272.

W r. 1922 śp. J. Joteyko rozesłała do szkół powszechnych i średnich w Polsce ankietę w sprawie wyboru zawodu. Była to pierwsza tego rodzaju ankietą u nas, niestety śmierć nie pozwoliła tej wielkiej uczonej dokończyć tego dzieła, dobrze się więc stało, że pp. Felhorska i Studencki zajęli się opracowaniem zebranego materiału, a zarówno Naukowemu Towarzystwu Pedagogicznemu jak i Polskiemu Towarzystwu Psychotechnicznemu należy poczytać za zasługę, że umożliwiły wydanie tej pracy.

Ankieta składała się z dwóch części, pierwszą wypełniała młodzież, było tu 10 pytań odnoszących się do osobistych danych ucznia i bezpośrednio do wyboru zawodu i motywów, część druga wypełniana przez nauczycieli zawierała 36 pytań odnoszących się do danych indywidualnych (szkoła, wiek, wyznanie), do środowiska (zawód ojca, zamożność rodziców), do stanu zdrowia, rozwoju fizycznego i sprawności niektórych zmysłów, i wreszcie oceny inteligencji, postępów szkolnych, pamięci, uwagi, wytrwałości, inicjatywy, uzdolnień do poszczególnych rodzajów prac jakoteż do różnych przedmiotów nauki szkolnej. Zebrany materiał obejmował odpowiedzi 1732 dzieci ze szkół wiejskich, 5069 dzieci ze szkół powszechnych w miastach i miasteczkach i 5716 abiturjentów gimnazjalnych. Rozsianie materiału odnośnie do różnych okolic Polski było bardzo niejednolite, np. województwo kieleckie obejmowało 19 uczniów szkół powszechnych i 225 abiturjentów, krakowskie 1505 dzieci ze szkół powszechnych i 236 abiturjentów, warszawskie 445 ze szkół powszechnych i 258 abiturjentów itd. Również to samo odnosi się do miast większych. Kraków dał 1541 odpowiedzi, Warszawa 701, Lwów 605, Poznań 156, Łódź 99, itd. Na ogólną liczbę wszystkich uczniów szkół powszechnych pełnych

przeszło 60% odpowiedzi wypada na województwo krakowskie, a tylko 40% na resztę Polski. Z ogólnej liczby abiturjentów gimnazjalnych 49% wypada na województwo lwowskie, a 51% na wszystkie inne województwa.

Autorzy opracowali materiał podług a) charakterystyki środowiska, b) charakterystyki młodzieży, c) planów co do wyboru zawodu, d) stosunku młodzieży do przedmiotów nauki szkolnej.

a) Środowisko oceniono podług zawodu ojca i stanu zamożności rodziców, którą oceniali nauczyciele w 5 stopniach (zamożny, średni, niezamożny). Dziewczęta rekrutowały się przeważnie ze środowiska wyżej wykształconego (mniejszy procent rolników), widocznie rodzice dbali więcej o wykształcenie synów niż córek, posyłając synów raczej do gimnazjów, i poprzestając na szkołach powszechnych dla dziewcząt.

b) Dla charakterystyki młodzieży najważniejszy jest jej poziom inteligencji, oceniany przez nauczycieli w 5 stopniach. Naogół wypada on po miastach nieco wyżej niż w miasteczkach i wsiach, a ponadto w Warszawie wyżej aniżeli w innych miastach jak np. w Krakowie. Jeżeli chodzi o porównanie płci, to w szkołach powszechnych jest więcej dziewcząt o wyższej inteligencji aniżeli wśród chłopców (z wyjątkiem Warszawy), taksamo abiturjenci gimnazjalni są mniej inteligentni od dziewcząt, natomiast abiturjenci i abiturjentki katolicycy i żydowscy nie wykazują wybitniejszych różnic pod tym względem.

Odpowiedzi nauczycieli co do uzdolnień zawodowych uczni, które podzielono na naukowe, artystyczne i praktyczne, wykazały, że najczęściej uzdolnień naukowych pojawia się wśród młodzieży wiejskiej a najmniej krakowskiej, tu jednak pytanie nie było odpowiednio sformułowane. U dzieci wiejskich uderza mały procent uzdolnionych artystycznie, jeszcze mniejszy procent tych uzdolnień wykazuje młodzież żydowska. Wśród młodzieży gimnazjalnej przeważają uzdolnienia naukowe. Dalsze pytania odnosiły się do postępów szkolnych, pewnych cech charakteru jak np. pilności, wytrwałości, inicjatywy, towarzyskości itp.; dla każdej z nich ułożyli autorowie badzo szczegółowe zestawienia statystyczne.

c) Jakie zawody obiera młodzież? U dziewcząt ze szkół powszechnych zasięg zawodów jest niewielki: olbrzymia większość katoliczek obiera zawód nauczycielki, następnie biuralistki i krawcowej, żydówki najchętniej wybierają zawód biuralistki, potem nauczycielki i krawcowej. U chłopców przeważa rzemiosło, następnie zawody handlowe, nauczycielskie i techniczne. Wśród abiturjentów gimnazjalnych młodzież męska katolicka obiera najchętniej zawód inżyniera, lekarza, prawnika i handlowca, żydzi zawody inżyniera i nauczyciela. Wśród abiturjentek katoliczek przeważa zawód nauczycielski, wśród żydówek lekarski.

U młodzieży kończącej szkołę średnią daje się zauważyć większa świadomość celu, życzenia zawodowe młodzieży ze szkół powszechnych polegają raczej na mglistych marzeniach. Z zestawienia życzeń zawodowych z zawodami ojców wynika duża zgodność jednych z drugimi. Porównanie odpowiedzi chrześcijan i żydów wykazuje zarówno u chłopców jak i dziewcząt większy u żydów pęd do wykształcenia ogólnego, o ile zaś żydzi obierają zawodowy kierunek wykształcenia, to raczej szkoły handlowe, młodzież katolicka woli kształcenie zawodowe (seminarja, szkoły rzemieślnicze).

d) Ostatni rozdział książki poświęcony jest stosunkowi młodzieży do przedmiotów nauki szkolnej. Chłopcy ustosunkowują się bardziej dodatnio niż dziewczęta do nauk matematyczno-przyrodniczych, dziewczęta do nauk humanistycznych. W szkołach powszechnych ujawniają się różnice wyznaniowe: katolicy nie lubią niemieckiego i matematyki, lubią zaś rysunki i śpiew, żydzi przeciwnie. Jeżeli chodzi o motywy tych ustosunkowań, to chłopcy wysuwają częściej motywy o zabarwieniu utilitarnem (pożytek, łatwość przedmiotu), dziewczęta o zabarwieniu intelektualnem (zainteresowanie, zamiłowanie).

Jest niewątpliwie wielką zasługą śp. Joteyki, która pierwsza taką ankietę zapoczątkowała, że pragnęła nią objąć całą Polskę, jednakowoż materiał jest ilościowo zbyt szczupły, aby mógł być istotnie charakterystyczny dla ogółu młodzieży polskiej, z tem więc zastrzeżeniem należy rozpatrywać wnioski wysnute z ankiety. Pewną wadą jej jest również, że te same pytania w takim samym sformułowaniu zadane były młodzieży szkół powszechnych i maturzystom, dalsze prace u nas w tym kierunku prowadzone wykazały, że do tych zagadnień podchodzić należy inaczej u abiturjentów gimnazjalnych a inaczej dla szkół powszechnych. Oczywiście te uwagi nie odnoszą się do pracy pp. Felhorskiej i Studenckiego, którzy zastali już gotowy materiał w formie pytań ankiety. Włożyli oni imponujący ogrom pracy przy zestawianiu materiału, a przejrzysty układ książki, nadzwyczaj sumienne opracowanie statystyczne, doskonała metodyka stanowią wybitne zalety tej książki, która jest dużem wzbogaceniem naszej literatury psychologicznej.

Bronisław Biegeleisen (Kraków).

Zygmunt Mysłakowski: Rodzina wiejska jako środowisko wychowawcze. Warszawa, Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne, 1931. Str. XV + 362.

Zapoczątkowanie badań socjologicznych nad rodziną i wsią w Polsce, w okresie kiedy ulegają one i całe społeczeństwo polskie głębokim przeobrażeniom, stawało się rzeczą pierwszorzędną wagi tak ze wzglę-

dów teoretycznych jak i praktycznych. Lukę tę w polskiej literaturze socjologicznej wypełnia publikacja Prof. Mysłakowskiego. Publikacja ta składa się z dwóch części: rozprawy Prof. Mysłakowskiego str. 3—52 i z materiałów przedstawionych przez pp. Płatka, Michnę i Siwonia str. 33—362. Rozprawa Prof. Mysłakowskiego wprowadza w problemy i metody socjologicznego badania i daje praktyczne wskazówki dotyczące techniki zbierania materiałów. Materiały pochodzą ze Śląska Górnego i Opolskiego i dostarczają wiele cennych obserwacji środowiska wiejskiego i rodzinnego, poczynionych przez ludzi, którzy środowiska te doskonale znają i rozumieją. Dlatego też materiały te są niewątpliwie cenne dla socjologa wsi i socjologa rodziny.

Będąc pracą pionierską na terenie polskim, materiały te wykazują jednak pewne braki, na które chcę zwrócić uwagę przede wszystkim dlatego, że dadzą się one przynajmniej w części usunąć w dalszych badaniach, przez co wartość socjologiczna materiału ogromnie się podniesie.

Czytelnik łatwo zauważy, że pomiędzy wskazówkami Prof. Mysłakowskiego dotyczącymi jakości materiału i sposobu jego zbierania, a opublikowanymi materiałami zachodzi znaczna różnica. Prof. Mysłakowski bardzo słusznie podkreśla konieczność zanotowania „jak największej ilości obserwacji w formie bezpośredniej... W szczególności wszelkie wypowiedzenia, które ze względu na treść uważamy za wskazane odnotować, powinny być podawane nie w formie pośredniej, sprawozdawczej, lecz bezpośredniej, tak, jak zostały wypowiedziane“. Tymczasem pod tym względem właśnie materiały opublikowane poważnie grzeszą: czuje się pod nimi doskonałą znajomość środowiska, ale równocześnie przedstawienie obserwacji jest ogólnikowe, pośrednie i schematyczne, co zmniejsza poważnie ich wartość jako materiału naukowego. Dosłownego notowania wypowiedzeń, które są tak ważne, jeśli chodzi o analizę postaw i dążeń społecznych oraz świadomości moralnej, jest bardzo niewiele. Naogół też rzec można, że opublikowane materiały są bardzo dobre wtedy, kiedy dają obserwacje faktów zewnętrznych: opisy mieszkań, posiłków, zarobków, i t. p. Są znacznie gorsze, kiedy chodzi o materiał ściśle socjologiczny, to znaczy taki, któryby nam mówił czym jest rodzina i wieś — poszczególne stosunki społeczne, konflikty, sytuacje rodzinne, cały świat wartości wsi i rodziny wiejskiej — w uczuciach, przeżyciach i doświadczeniach społecznych jednostek. Tutaj relacje powinny być bezpośrednie, jak najwięcej wypowiedzeń dosłownie notowanych przez obserwatora z różnych sytuacji życiowych członków rodziny i z jej zbiorowego życia. Wzorowych przykładów pod tym względem dostarcza życiorys własny robotnika

J. Wojciechowski. W opublikowanych materiałach materiału tego typu jest bardzo niewiele.

Opisy stosunków i obserwacje pomieszczone są ponadto z psychologizującymi i socjologizującymi interpretacjami badaczy. Występuje to łącznie z tendencją do przedstawiania obserwacji nie w języku środowiska, ale w języku naukowym. W związku z tą tendencją socjologizowania, powszechnie występującą u badaczy terenowych amerykańskich z wykształceniem socjologicznym, Dr. C. R. Shaw¹⁾, kierownik badań socjologicznych w Institute for juvenile research w Chicago, który zgromadził doskonałe materiały, w części już opracowane i opublikowane, z zakresu przestępczości młodzieży, a w związku z tem i rodziny, mówił mi poważnie, że zastanawia się nad zatrudnieniem, dla próby i eksperymentu, pracowników terenowych bez socjologicznego wykształcenia.

Metoda i technika badań terenowych w socjologii nasuwają jeszcze wiele trudności. Rozwiązanie tych trudności przynieść mogą same badania terenowe. Publikacja Prof. Mysłakowskiego nie tylko przynosi obfity materiał do socjologii wsi i rodziny, ale stanowi także cenny przyczynek do metod i techniki socjologicznych badań terenowych. Jest ona cenniejsza tembardziej, że wykonana została przy współudziale nauczycieli i daje doskonały przykład, jak inteligentny nauczyciel wiejski może gromadzić obserwacje i materiały do badań swego środowiska. Należy też życzyć, ażeby publikacja ta zachęciła jak najwięcej nauczycieli do podjęcia podobnej pracy. Świetna rozprawa Prof. Mysłakowskiego, poprzedzająca materiały, zorientuje ich doskonale w problemach, metodach i technice takiej pracy.

Józef Chałasiński (Poznań).

¹⁾ Clifford R. Shaw and Henry D. McKay: Social factors in juvenile delinquency. A study of the community, the family, and the gang in relation to delinquent behavior. National Commission on law observance and enforcement. Report on the causes of crime. Vol. II. 1951. Str. 400. Także: C. R. Shaw. The jack-roller. University of Chicago Press. C. R. Shaw. The Natural history of a delinquent career. University of Chicago Press. 1951. XV + 280. Na ukończeniu znajduje się monografia pięciu braci przestępców z polskiej rodziny emigrantów. Dosłowne notowanie wypowiedzeń, tak z rozmowy potocznej jak i z wywiadu, na które słusznie położył nacisk Prof. Mysłakowski, socjologiczna szkoła chicagoska czyni zasadniczym wymaganiem pracy terenowej i na tej drodze osiągnęła już nadzwyczajnie interesujące rezultaty.

Edmund Chodak: Psychologja a nauka o wychowaniu.
Częstochowa, Gmachowski, 1953. Str. 514 i 6 nlb.

Niema bodaj poważniejszego wydarzenia w rozwoju nauk psychologicznych, któreby nie wywołało pewnych zmian w normatywnej refleksji o wychowaniu. Z drugiej zaś strony niektóre zjawiska wychowawcze wywierają wpływ na rozwój psychologii. Stąd problem stosunku między myślą psychologiczną a pedagogiczną jest bardzo żywotny. Jakiem prawem wskazania wychowawcze „wyływają“, czy też „wynikają“ z twierdzeń psychologicznych, w jakim kierunku przechyla się refleksja pedagogiczna pod naporem psychologii, co to jest psychologja pedagogiczna, co to jest pedagogika eksperymentalna, jaki jest stosunek psychologii jako nauki pomocniczej pedagogiki do innych jej nauk pomocniczych — oto kwestje, na które oczekujemy odpowiedzi, czytając tytuł książki. Autor jednak pojmuje to zagadnienie w sposób odrębny. Pisze mianowicie: „Niniejsza książka, omawiająca najważniejsze współczesne kierunki w psychologii i nauce o wychowaniu, ma wyjaśnić ich jednostronności i sprzeczności oraz wykazać na podstawie sprzeczności i podobieństwa ich teoretycznych wywodów, że jedność teoretyczno-metodologicznego ujęcia i opracowania całości materiału faktycznego jest nie tylko możliwa, ale i konieczna. Z drugiej strony książka ta próbuje przeprowadzić wyraźne rozgraniczenie między przedmiotem badania psychologii a nauki o wychowaniu. Zestawiając i porównując ze sobą te dwie różne i samodzielne gałęzie wiedzy, książka niniejsza usiłuje wykazać, iż między temi dziedzinami nauki istnieją wspólne metodologiczne podstawy, uwarunkowane jednością historycznego rozwoju“. Takie oświadczenie wywołać musi duże zaniepokojenie w czytelniku, jeżeli on nie odczuwa tragicznie jednostronności kierunków naukowych, jeżeli mniema, że ta jednostronność nie wynika z tepoty umysłowej psychologów i pedagogów, ale stanowi pożyteczne narzędzie metodologiczne, choć może się zgodzić z autorem, że „rezultaty badań jednych nauk winny być podstawą dla badań innych nauk“. Również niepokojącym jest zdanie, że nauka o wychowaniu ma swój przedmiot badań, pozwala ono bowiem wnioskować, że nie chodzi tu o normatywną pedagogikę, która przecież nie ma ani przedmiotu, ani metod badań ściśle naukowych, a tymczasem z drugiej strony właśnie z nią wiąże się silnie psychologja, związek jej zaś z innymi teorjami wychowania, np. socjologją, może wogóle nie zachodzić. O złych następstwach jednostronności kierunków psychologicznych nie jest czytelnik przekonany nawet wtedy, gdy autor objaśnia, że „każdy z tych kierunków kroczy własną drogą, każdy z nich usiłuje materiał faktów psychicznych objaśnić i wytłumaczyć na swój sposób, każdy z nich swoją „naukę“ psychologii uważa jedynie za prawdziwą i wia-

rogodną. Nie dziwnego, że w tych warunkach, w których zamiast jednej nauki psychologii istnieje tyle „psychologii“, ile jest szkół, szkólek, prądów i poglądów, trudno jest o jakąś orientację rzetelną, postępowy rozwój tej dziedziny wiedzy“. Zapewne, że w tych warunkach trudno o orientację, czy jednak naprawdę każdy kierunek uznaje tylko siebie i czy ich różnorodność utrudnia rozwój psychologii, tego autor niczem nie udowadnia. Opowiada nam zato w dalszym ciągu o kryzysie nauk, o kryzysie społecznym, w szczególności zaś o kryzysie psychologii, przechodząc następnie do omówienia poszczególnych kierunków psychologii. Z okazji behawioryzmu pojawiają się na str. 40 pierwsze wzmianki o wychowaniu. Jako jednak jest możliwe, że pojęcia psychologiczne i pedagogiczne mogą się pojawić w jednym łańcuchu rozumowania, o tem się nie dowiadujemy. Następuje przedstawienie psychoanalizy, ejdetyki, psychologii postaci, dalej mamy rozdział o rozwoju mowy i myślenia dziecka według Piageta. Uwagi o wychowaniu pojawiają się znowu na str. 88, 89, 90, 91. Są one przekonujące, nie ułatwiają jednak wyjaśnienia stosunku między psychologią a nauką o wychowaniu. Nie czyni tego również osobny ustęp p. t. „Teoria ejdetyzmu a pedagogika“, w którym jest mowa o wychowaniu, ale nie o teorii wychowania. A oto wnioski wychowawcze, wypływające z psychologii postaci: gdy dziecko w pewnej strukturze środowiska zachowuje się nieodpowiednio, trzeba je przenieść w inne środowisko, „które jako nowa struktura, może zmienić ujemne właściwości“, nauczanie należy traktować „jako wytwarzanie nowych struktur na podstawie umiętnego zestosunkowania ich elementów“, w struktury układa się również „materiał naukowy“, czynność, która się stała nużąca w pewnej strukturze, okaże się interesująca w strukturze innej.

Z rozważań nad autyzmem wypływają znowu takie „wskazania wychowawcze“, jak to, że przejawy autyzmu należy „podporządkować myśleniu logicznemu i stosunkom społecznym“. W związku z uwagami psychologicznymi o rozwoju moralnym dziecka dowiadujemy się, że „dziecko bywa nieposłuszne względem naszych nakazów, gdyż wysoko rozwinięta jego odpowiedzialność obiektywna, wynikła z rozwoju moralności narzuconej, heteronomicznej, zmusza je do posłuszeństwa względem praw, poprzednio uznawanych przez siebie jako świętości, i utrwalonych w formie przyzwyczajzeń życiowych, przeciwnych naszym nakazom“. Skoro zaś nieposłuszeństwo dziecka wyrasta na tak wzniosłym podłożu, to „nasze zakazy i nakazy muszą się liczyć z realizmem moralnym dziecka“, a nadto należy rozwijać w dziecku moralność autonomiczną. W dalszym ciągu czytamy, że z wyników psychologicznych nad prawdomownością dziecka wypływają takie wskazania wychowawcze, jak np. że „nie wolno od młodszych dzieci wymagać obowiązku

prawdomowności“, dość zaś nieoczekiwanie rozważania nad prawdomownością prowadzą do wniosku, że wychowanie autorytatywne ma skutki ujemne, i że zasada uczenia się pod kierunkiem „nabiera w związku z zagadnieniami wychowawczymi pierwszorzędno znaczenia“.

Psychologia dziecka, streszczona w książce głównie na podstawie Piageta, kończy się na okresie przedpokwitania, jakby inne jej części były obojętne dla pedagogiki.

W swej tendencji do rozgraniczenia przedmiotu nauk psychologicznych od „wychowawczych“ dochodzi autor w ostatnim rozdziale, traktującym o psychologii, do wniosku, że przedmiotem jej jest „poznawanie świadomości, odtwarzającej byt, przetwarzającej obiektywną treść w formie wewnętrzno-subiektywnej, oraz poznanie mechanizmów i form, przez które ta świadomość przerabia się, wypowiada i obiektywizuje w społecznych stosunkach, określających świadomość i jej obiektywną formę działalności, czyli postępowanie, zapomocą której człowiek tworzy swój udział w społeczeństwie“, gdy tymczasem nauki o wychowaniu mają inny przedmiot. W dziedzinie nauk o wychowaniu dostrzega autor tylko dwa główne kierunki: socjologizm i biologizm. Pierwszy ma mieć reprezentanta w Kriecku, jako autorze „Filozofji wychowania“, a drugi Deweya. O ile rozróżnienie tych dwu kierunków nie budzi zastrzeżeń, taksamo, jak uważanie Kriecka za przedstawiciela socjologizmu, o tyle dziwić się trzeba, że autor dokonał tego przydziału na podstawie „Filozofji wychowania“, w innych bowiem dziełach tego autora jego stanowisko socjologiczne występuje o wiele wyraźniej. Jakkolwiek wiadomo, że Dewey miał sympatje dla filozofji empiryczno-biologicznej, to jednak jest bardzo wątpliwe, czy może on być przedstawicielem biologizmu, zupełnie zaś nie może przekonać zdanie, że Dewey „odrzuca wpływ wychowawczego oddziaływania jako czynnika socjalnego“. Do tych dwu autorów ogranicza się autor, mówiąc o kierunkach w nauce o wychowaniu, nie wspomina zaś nigdzie, czy istotnie wszystko da się sprowadzić do nich, czy nie należałoby wyodrębnić inne jeszcze kierunki.

Nauka o wychowaniu zajmuje się „poznawaniem współzależności między otoczeniem a osobnikiem, między oddziaływaniem społecznym a rozwojem biologicznym, wykrywaniem praw i technicznych sposobów przekazywania socjalnej „dziedziczności“ (właściwiej nabytku) oraz stymulacji rozwoju całych kolektywów i oddzielnych osobników, włączaniem rozwoju indywidualnego w proces filo-socjogenyzy“. Prościej mówiąc, przedmiotem nauki o wychowaniu nie jest ani proces rozwoju wogóle, ani proces rozwoju socjalnego, ale „pobudzanie rozwoju tych procesów przez wychowawcze oddziaływanie“.

Rozumowanie psychologiczne i rozumowanie o zjawiskach wychowawczych zajął się o siebie tak często, że istotnie jesteśmy niekiedy w kłopotcie, gdzie się kończy psychologia, a zaczyna nauka o wychowaniu, zwłaszcza nauka normatywna. Odgraniczenie, dokonane przez autora, nie jest rewelacją w dzisiejszym stanie wiedzy.

Z ogólnej teorii wychowania wyodrębnia się jako jej część pedagogika (normatywna). Także ona ma swój odrębny przedmiot badania, którym jest „proces wychowawczy, współdziałający między rozwojem biologicznym i socjalnym i pobudzający rozwój indywidualno-socjalny (auto- i filo- socjogenetyczny) przez wytwarzanie w oddzielnych osobnikach funkcjonalnych mechanizmów jako biologicznych i socjalnych konieczności, które rozwój indywidualnego wzrostu włączają w rozwój filo-socjogenetyczny“. Definicja ta jest i tak już dość długa, a wciąż jeszcze niewyraźny jest w niej normatywny charakter pedagogiki. Zapewne, można, jak to czyni autor, poszukiwanie środków praktycznych nazwać badaniem, ale trudno tu mówić o odrębnym przedmiocie badań, tak jak się mówi o nim w odniesieniu do nauk zdecydowanie teoretycznych. Nadto podkreślenie w powyższej definicji oddzielnych osobników wywiera sugestję, jakby pedagogika nie zmierzała do uregulowania akcji wychowawczej, której przedmiotem jest zbiorowość, nie jako suma jednostek, ale jako grupa społeczna.

Jednakże „od pedagogiki jako systemu celów i zasad, nastąpiło przejście do pedagogiki, jako systemu obserwacji nad konkretnymi, danymi w spostrzeganiu wrażeniom faktami wychowawczego oddziaływania“. Jeżeli już żaden inny szczegół, to właśnie przystąpienie do zagadnień t. zw. pedagogiki eksperymentalnej winno było autora sprowokować do ziszczenia niektórych nadziei, jakie miał prawo pokładać w książce czytelnik, obserwując jej tytuł. Przecież właśnie tu psychologia wkracza najsilniej na teren wychowania, ukazując wdzięczne zadanie wykrycia tych składników pedagogiki eksperymentalnej, które należą do psychologii, dalej biologji, antropologji oraz takich, które należą do pedagogiki, jeżeli one wogóle dadzą się do niej zaliczyć. Tymczasem spotyka nas zupełny zawód.

Autor wkracza w końcu w obręb pedagogiki normatywnej i mówi, jakim powinien być cel wychowawczy. Dalej dowiadujemy się, że „materiał naukowy“ — innych zagadnień programu kształcenia autor nie widzi — powinien 1. zawierać zagadnienia, z którymi uczeń prawdopodobnie zetknie się w przyszłości, 2. odpowiadać zainteresowaniom uczniów, 3. być wolnym od martwego balastu. Z tego możnaby wnioskować, że przy budowie programu znajomość psychologii jest mało przydatna, co sprawia wrażenie nieco osobliwe w tego rodzaju rozprawie. Kończąc czytanie książki czytelnik ze zdumieniem zauważa,

że autor nie spełnił żadnych jego nadziei. Gdy nawet nie czynić tego przedmiotem zarzutu, to jednak ubolewać trzeba, że nie można znaleźć rozważań, któreby przekonywały, iż między psychologią a nauką o wychowaniu „istnieją wspólne metodologiczne podstawy uwarunkowane jednością historycznego rozwoju“, jak to autor przyrzekał w przedmowie.

Książka nie ma znaczenia jako rozprawa teoretyczna, może jednak spełniać swą rolę jako publikacja o charakterze zbliżonym do podręcznika, informująca polskiego czytelnika o dużym bogactwie współczesnej wiedzy psychologicznej, jest bowiem oparta na rozległej erudycji. Nie sądzę więc, że jest ona poniżej krytyki. Nie jestem surowszy niż fatum libelli, które zaopatrzyło ją w rekordową ilość błędów drukarskich.

Marjan Wachowski (Poznań).

Kazimierz Dworak Ks. Dr.: Zarys psychologii empirycznej.

Podręcznik szkolny. Kielce, nakładem autora, 1953, str. VII, 224.

Autor przeznaczając swą książkę jako podręcznik przede wszystkim dla uczniów szkół średnich. Chodziło mu o podanie wiadomości, rzucających światło na całość zjawisk psychicznych i uwydatniających zarazem podstawowe pojęcia, oparte na współczesnym stanie nauki psychologii. Z tych więc punktów widzenia należy też oceniać jego podręcznik. Od podręcznika nie należy wymagać więcej nad to, co zgodnie ze swym przeznaczeniem winien on dawać. Piszący podręcznik musi liczyć się nie tylko z celem przyświecającym każdemu podręcznikowi, ale i z programem, obowiązującym do uwzględnienia raczej tych niż innych zagadnień. Zważywszy, iż psychologii w szkole średniej nie poświęca się wiele czasu, zachodzą trudności przy redagowaniu podręcznika, który stosunkowo w krótkich zarysach musi podać uczącemu się najważniejsze pojęcia, musi mu dostarczyć najniezbędniejszych wiadomości w danej gałęzi nauki. Krótkość wykładu nie powinna się jednak ujawnić ani na jego jasności i przystępności, ani też na jego naukowości.

O podręczniku ks. Dr. Dworaka należy powiedzieć, iż naogół biorąc zostały w nim umiejętnie pogodzone przystępność wykładu ze zwiększającą się naukowością.

Mając na uwadze, iż podręcznik „ma stanowić dla uczniów szkoły średniej jakby elementarz wiedzy psychologicznej“, autor dba o to, by nie przeladowywać wykładów wiadomościami, zakładającymi już obczajenie się z psychologią, a nawet z filozofią, względnie z krytyką poznania. Streszczając zasadnicze myśli odnośne do poruszanego tematu

niekiedy w kilku zdaniach, umieszczając niektóre wiadomości drobnym drukiem, autor starał się z jednej strony o możliwie jasne i przejrzyste wyłożenie zagadnienia, licząc się z przygotowaniem ucznia szkoły średniej, z drugiej zaś strony wkłada na nauczyciela obowiązek przeprowadzenia i obszerniejszego wyjaśnienia spraw, które dla ucznia pozostawionego samemu sobie byłyby trudne lub narażały go na fałszywe zrozumienie. Należy pamiętać bowiem, iż psychologja, aczkolwiek traktuje o faktach nam bliskich, znajduje się na rozdrożach, gdy chodzi o naukową ścisłą charakterystykę np. samego faktu psychicznego w przeciwstawieniu go do faktu fizycznego. Ks. Dr. Dworak streszcza swe wywody na temat odróżnienia zjawisk psychicznych od fizycznych w zdaniu, „że zjawiska psychiczne są nam dane w doświadczeniu wewnętrznem, fizyczne zaś — w zewnętrznem“. Wiadomo, że sprawa nie przedstawia się tak prosto, jakby się wydawało. Wszak istnieją trudności, które spowodowały przeciwne kierunki w psychologji, by wspomnieć tylko t. zw. psychologję obiektywną Bechterewa i „behaviorism“ Watsona. Gdyby autor zechciał być rozwodzić się nad temi trudnościami musiałby wyjść poza ramy skromnego podręcznika dla uczniów szkoły średniej. W § 5 — Źródła i metody psychologji i § 6 — Ogólne teorje i kierunki psychologji są krótko omówione introspekcja, asocjacionizm, behaviorizm i psychologja postaci, a więc otwarta możliwość dla nauczyciela do poruszenia tego niełatwego zagadnienia.

Szkoda jednak, że autor nie uwzględnił tych minusów introspekcji, z których behaviorysty kują argumenty za metodą t. zw. obiektywną. Aczkolwiek wyzwolenie się od introspekcji w badaniach psychologicznych dla wielu psychologów wydaje się zgoła niemożliwym, lub tylko pozornym, zwłaszcza gdy chodzi o akty więcej złożone jak myślenie np., to jednak behaviorizm wnosi do psychologji godną uwagi metodę, zmierzającą do uczynienia z niej nauki więcej obiektywnej, ścisłej

W rozdz. II. znajdujemy kolejny opis wrażeń jako elementów psychicznych z zastrzeżeniem jednak, że nie należy je uważać za samostne pierwiastki na podobieństwo pierwiastków chemicznych. „Wrażenia zmysłowe są tylko teoretycznym produktem analizy naukowej“ (42), wyosobniamy je przy pomocy abstrakcji. Realne akty psychiczne są syntezami wielu czynników, są strukturami o różnej postaci (88). Wśród tych postaci wyróżniają się: spostrzeżenia, wyobrażenia, akty pamięci, pojęcia, sądy, rozumowania, uczucia, pragnienia (89).

Przy opisie wrażeń są podane w sposób przystępny i zaciekawiający niezbędne wiadomości z fizjologji, upogładowione rysunkami; nie widać tu przesady: fizjologja nie przytłacza psychologji.

Rozdz. III. O spostrzeżeniach zwraca na siebie uwagę umiejętnym przedstawieniem. Autor czerpie przykłady z życia potocznego, lub rzecniowskiego i, zostając w ciągłym kontakcie z niem, naprowadza ucznia do zrozumienia tego złożonego i doniosłego zjawiska, zwanego spostrzeżaniem. Przystosowanym do zainteresowań ucznia językiem są wyłożone spostrzeżenia przestrzeni i czasu i odróżniane trafnie od przestrzeni i czasu idealnego, któremi się zajmuje matematyka.

W rozdz. IV. podany jest wykład o wyobrażeniach. Autor trzyma się rozpowszechnionej teorii, że wyobrażenia „są jakby kopją dawnych spostrzeżeń“ (112). Otóż pogląd ten na wyobrażenia uległ ewolucji, wyzbywając się resztek asocjacionizmu. Wyobrażenia traktuje się obecnie ze stanowiska funkcjonalnego i biologicznego, jako synergję czuciowo-ruchową, tem się tłumaczy związek wyobrażenia z ruchami. Wpływ wyobrażeń na życie człowieka został trafnie opisany; byłby zrozumialszy jednak, gdyby autor uwzględnił stronę biologiczną.

Podobnie, gdy w rozdz. V. mowa o zjawiskach pamięci, tok wykładu przebiega torami psychologii, dla której pamięć byłaby funkcją poznania, gdy pamięć jest funkcją ogólnie biologiczną, występującą pod nazwą nawyku. Zazwyczaj w psychologii zwłaszcza w podręcznikach mówi się o wyobrażeniach i przypomnieniach zintelektualizowanych.

Podkreślenie strony biologicznej wyobraźni i pamięci uważam za wskazane z tego względu, że otwiera się pole do porozumienia z bądź co bądź zyskującymi na znaczeniu behaviorystami.

Rozdz. VI. O zjawiskach myśli został opracowany według wyników badań Szkoły Würzburgskiej, a więc w świetle teorii t. zw. intelektualizmu psychologicznego (142). Dobrze jest ujęty stosunek myślenia do wrażeń i wyobrażeń; trafnie odróżnione myślenie logiczne od potocznego przedlogicznego; treściwie i przystępnie są opisane sądy ich źródła i motywy (145—151). Wykład o sądach i przesadach, o wpływie sugestji, autorytetu, uczucia, nawyków myślowych odznacza się i zajmującą formą i wartością wychowawczą, bo budzi u uczniów zamilowanie do krytycyzmu.

W sposób ciekawy i treściwy zostały przedstawione w rozdz. VII. Zjawiska uwagi; dla upogłdowienia wykładu autor wyzyskał sporo trafnych przykładów z życia i zakresu zainteresowań ucznia.

Rozdz. VII. zawsze żywy opis tego, co nazywamy uczuciami; uważam, że należało więcej podkreślić stronę biologiczną uczuć (195—196) i ich doniosłość w życiu psychicznym. Na usprawiedliwienie autora możnaby powiedzieć, że odnośne uwagi są rozsypane w podręczniku przy omawianiu innych kwestyj, jak np. temperamentów. Nasuwają się zastrzeżenia co do tego, czy uczucia estetyczne są bezinteresow-

nem odczuwaniem piękna (189); aczkolwiek ten pogląd przyjął się od Kanta.

Zjawiska woli ich odmiany i właściwości są wyłożone w rozdz. IX. Kolejno są opisane na przykładach ruchy automatyczne i odruchy, popędy czyli instynkty i wreszcie czynności wyboreze, stanowiące najwyższą formę przejawów woli ludzkiej (205). Rozpatrując zagadnienie wolności woli, autor utrzymuje umiarkowaną tezę, według której człowiek ma uzdolnienie do wybierania pod wpływem motywów rozważanych (206—209). Stąd kultura motywów stanowi podstawowy warunek wyrobienia trwałego i silnego charakteru (215). Wykłady o przejawach woli i o charakterze tak są napisane, że mogą łatwo wymusić uwagę ucznia i poddać mu praktyczne dlań wnioski.

W ostatnim rozdziale znajdziemy zwięzły wykład o temperamentach i o typach psychicznych, uwzględniający współczesny stan badań.

Zarys psychologii empirycznej, jako podręcznik szkolny, odda uczącej się młodzieży szkół średnich usługę rzetelną. Zaletą jego tkwi nie tylko w przystępnym traktowaniu tematów trudnych choćby dlatego, że uczeń najeczęściej zapoznaje się z nimi poraz pierwszy, ale i w tem, że te zagadnienia przedstawione w sposób żywy, pogładowy, nie cierpią na wielomówstwo i na rozwodnienie. Uczeń nie jest zmuszony wylawiać głównych myśli. Wszędzie przebija troska wykładającego, by zagadnienie było zrozumiane w związku z praktyką życiową i aby nauka psychologii stała się dla ucznia ciekawą i miłą. Zarys psychologii empirycznej przedstawia uznania godny „elementarz wiedzy psychologicznej“, przy którego pomocy uczniowie szkoły średniej będą mogli z korzyścią wtajemniczać się w bogatą i olbrzymią dziedzinę psychologii.

Piotr Chojnacki (Warszawa).

PRZEGLĄD CZASOPISM

AMERICAN JOURNAL OF PSYCHOLOGY

XLV (1933) 1—3

M. B. Mitchell: Errors in the memorization of numbers (Błędy przy memoryzowaniu liczb). Str. 1—16. Autor kazał uczyć się w różnych warunkach szeregow 3-cyfrowych liczb. Przy ich reprodukowaniu osoby badane popełniały 4 rodzaje błędów. Najczęściej zachodził błąd polegający na tem, że badany nie dał wogóle żadnej odpowiedzi, na drugim co do liczebności miejscu stał błąd fałszywego wymienienia 5 cyfr, na ostatniem fałszywe podanie 2 cyfr.

G. L. Freeman: The facilitative and inhibitory effects of muscular tension upon performance (Pobudzający i hamujący wpływ napięcia mięśniowego na spełnianie zadań). Str. 17—52. Dotychczasowe badania w sprawie wpływu napięcia mięśniowego na pracę umysłową są sprzeczne. Jedni określają go jako pobudzający, drudzy jako hamujący, inni wreszcie utrzymują, że wpływu tego wogóle nie ma. Stosując subtelniejsze metody kontrolne w swych eksperymentach autor dochodził do wyników przemawiających naogół za prawdziwością tezy pierwszej.

S. S. Newman: Further experiments in phonetic symbolism (Dalsze eksperymenty dotyczące fonetycznego symbolizmu). Str. 53—75. Autor przedkładał osobom badanym pary wyrazów bez sensu, różniących się między sobą tylko jednym elementem fonetycznym (samogłoską lub spółgłoską). Nadawszy każdej parze znaczenie jakiegoś rzeczownika konkretnego np. rzeczownika „koń“ prosił o rozstrzygnięcie, który z wyrazów pary wyrazów oznacza duży przedmiot, a który mały. W ten sposób zdołał badane elementy fonetyczne umieścić na skali według stopnia symbolizowania „Wielkości“ wzgl. „małości“. Wytłumaczenia symbolizmu fonetycznego szuka w czynnikach obiektywnych jak miejscu artykulowania głoski, położeniu warg i języka, wielkości jamy ustnej podczas tworzenia głoski, długości głoski itd.

M. Bentley and E. J. Varon: An accesory study of „phonetic symbolism“ (Dodatkowe badania dotyczące „fonetycznego sym-

bolizmu"). Str. 76—86. Nawiązując do badań Sapira i Newmana, autorowie przeprowadzali przy stosowaniu odmiennych metod dalsze poszukiwania w sprawie „fonetycznego symbolizmu“ i doszli naogół do innych wyników.

M. L. Reymert and M. L. Hartman: A qualitative and quantitative analysis of a mental test (Jakościowa i ilościowa analiza jednego z testów inteligencji). Str. 87—103. Analizę swoją autorowie przeprowadzali w zastosowaniu do testu sześcianu Knoxa polegającym na tem, że osobnik badany musi pięć różnych sześcianów ułożyć w sposób demonstrowany poprzednio przez badającego. W wyniku analizy autorowie doszli do wniosku, że test ten nadaje się tylko do wykrywania różnic inteligencji u osób niedorozwiniętych umysłowo.

C. Goldthwait: Relation of eye-movements to visual imagery (Związek między ruchami oka i wyobraźnią wzrokową). Str. 106—110. Fakt, że spostrzeganie wzrokowe zazwyczaj łączy się z ruchami oczu, nasunął autorowi przypuszczenie, iż wyobrażenia wzrokowe muszą się kojarzyć z takimiż ruchami. Przeprowadzone eksperymenty przekonały go o tem, że o bezwzględnej korelacji nie może być mowy. Naogół stwierdził, że ruchy oczu są tem żywsze, im mętniejsze jest wyobrażenie i im większy jest wysiłek uwagi badanego celem wywołania wyrazistego wyobrażenia.

M. Burns and K. M. Dallenbach: The adaptation of cutaneous pain (Adaptacja do bólu na skórze). Str. 111—117. Autorowie wywoływali wrażenie bólu ukłuciem igły. Adaptacja następowała u wszystkich osób badanych, wykazując wielkie różnice indywidualne. W większości wypadków maksimum bólu zachodziło tylko jeden raz, mianowicie na początku drażnienia, w niektórych powtórzyło się raz.

D. G. Paterson and E. A. Rundquist: The occupational background of feeble-mindedness (Tło zawodowe niedorozwoju umysłowego). Str. 118—124. Badania autora doprowadziły go do wniosku, że patologiczne wypadki niedorozwoju umysłowego zachodzą u dzieci wszystkich warstw społecznych w równym stopniu, lżejsze zaś formy przeważnie u dzieci warstw niższych.

A. T. Jersild: The constancy of certain behavior patterns in young children (Stażność niektórych form zachowania się u dzieci). Str. 125—129. Autor obserwował dzieci z ochronki ze względu na używanie przedmiotów, kontakt z innymi dziećmi, śmiech i mówienie. Wyniki tych obserwacyj znacznie odbiegały od rezultatów obserwacyj poczynionych na tych samych dzieciach rok przedtem.

E. M. Verbeer, H. Barry Jr. and W. A. Bousfield: Change in affectivity with repetition (Zmiana w sferze uczuć przy powtarzaniu). Str. 150—154. Oto wyniki badań autorów: 1. Przy nieprzerwanym działaniu bodźca przyjemność wzrasta aż do chwili osiągnięcia maksimum, poczem jej intensywność maleje. 2. Odpowiednia przerwa w działaniu bodźca zwraca bodźcowi jego pierwotne właściwości.

E. M. Siipola and H. E. Israel: Habit-interference as dependent upon stage of training (Interferencja nawyków w zależności od stopnia ćwiczenia). Str. 205—227. Ćwiczone osoby badane kolejno w opanowywaniu dwóch nawyków (telegrafowanie według dwóch odmiennych kluczy). Wpływ ćwiczeń w pierwszym nawyku objawiał się przy uczeniu się drugiego nawyku najsilniej, gdy stopień opanowania drugiego nawyku równał się w przybliżeniu stopniowi, jaki osiągnięto pod koniec ćwiczeń w nawyku pierwszym.

C. E. Ferree, G. Rand and Hardy: An important factor in space perception in the peripheral field of vision (Ważny czynnik spostrzegania przestrzeni w obwodowych częściach pola widzenia). Str. 228—247. Badania autorów, przeprowadzone za pomocą ulepszanego refrakcjonometra Zeiss'a, przekonały ich o tem, że za ważny czynnik tłumaczący właściwości obwodowego widzenia uważać należy zdolność łamania promieni świetlnych przez oko. Autorzy dzielą oczy na trzy klasy i wykazują współzależność między właściwościami obwodowego widzenia oka i jego przynależnością do jednej z tych klas.

L. A. Petran: Pitch discrimination near the upper and lower thresholds of audition (Rozróżnianie wysokości tonów w pobliżu dolnego i górnego progu słyszenia). Str. 248—262. Rozróżnianie wysokości tonów w pobliżu górnego i dolnego progu staje się bardzo trudnem nawet dla osób odznaczających się lepszą od przeciętnej wrażliwości na wysokość. I tak: Osoby badane nie potrafiły orzec, który z dwóch tonów widełek strojowych jest wyższy, gdyż ilość drgań wynosiła mniej niż 50 na sekundę, choć tony różniły się o oktawę. Podobnie nie potrafiły rozróżnić tonów gamy, gdy ilość drgań na sekundę przekroczyła liczbę 8 000.

J. Pessin: The comparative effects of social and mechanical stimulation on memorizing (Porównanie skutków bodźców mechanicznych i socjalnych na uczenie się na pamięć). Str. 265—270. Autor ćwiczył osoby badane w uczeniu się na pamięć sylab bez sensu w różnych warunkach, w których na uczącego się działało jaknajmniej pobocznych bodźców mechanicznych (w wypadku eksperymentu autora: drganie światła, tykanie metronomu) i socjalnych (obecność drugiej osoby

w pokoju). 2. O ile jednak chodzi o trwałość zapamiętania materiału, to działanie bodźców mechanicznych i socjalnych wywiera na nią wpływ dodatni.

H. Woodrow: Individual differences in the reproduction of temporal intervals (Różnice indywidualne przy rozróżnianiu interwałów czasowych). Str. 271—281. Z eksperymentów autora wynika, że różnice w ocenie interwałów czasowych pochodzą m. i. z różnic w nastawieniu, z jakim osoby badane przystępują do spełnienia zadania.

S. N. F. Chant: An objective experiment on reasoning (Eksperyment obiektywny z dziedziny rozumowania). Str. 282—291. Obiektywny eksperyment z dziedziny rozumowania autor przeprowadził w ten sposób, że przedkładał osobom badanym 11 kart. Na każdej z nich widniał rysunek herbu, składający się z sześciu różnych znaków (trójkątów, krzyży, mieczyków itd.). Obok rysunków wydrukowano sześć informacji dotyczących rodu, do którego herb należał. Osoby badane miały na podstawie rozpatrywania wszystkich kart zawierających ogółem 14 różnych znaków wzgl. informacji rozstrzygnąć, do którego znaku należała każda informacja. W wyniku obserwacji przeprowadzonych na osobach badanych podczas rozwiązywania zadania, autor rozróżnia dwa typy. Pierwszy z nich interpretacyjny — czyni punktem wyjścia swej pracy myślowej asocjacje nabyte przez dawniejsze doświadczenie i sprawdza stąd powstałe przypuszczenia w toku rozwiązywania zadania, drugi-analityczny- unika tych asocjacji i trzyma się ściśle warunków instrukcji.

C. C. Pratt: The time-error in psychophysical judgments (Błąd czasu w sądach psychofizycznych). Str. 292—297. Wyniki doświadczeń autora przeprowadzone zapomocą ciężarków dają się streścić w następujący sposób: intensywność, którą przypisujemy pierwszemu z pary bodźców, jakie mają być porównane jest — o ile po działaniu pierwszego bodźca upływa okres 5-sekundowy — funkcją czasu i względnej (obiektywnej) intensywności bodźca drugiego.

F. C. Davis: Aesthetic proportion (Proporcja estetyczna). Str. 298—302. W eksperymencie autora osoby badane kreśliły prostokąty, zdaniem ich najbardziej estetyczne. Pomiaru boków tak powstałych prostokątów wykazały, że największą liczebnością odznaczały się prostokąty, w których stosunek podstawy do wysokości wynosił 2 : 2,04.

R. Stagner: Improved norms for four personality tests (Ulepszone normy czterech testów osobowościowych). Str. 303—307. Autor podaje normalne średnie i krzywe rozsiania czterech amery-

kańskich testów osobowościowych i wykazuje, w jaki sposób znajomość tych normalnych wielkości może stać się pożyteczną przy stosowaniu tychże testów w badaniu indywidualnym.

R. E. Perl: The influence of a social factor upon the appreciation of humor (Wpływ czynnika socjalnego na ocenę humoru). Str. 508—512. Osoby badane miały oceniać żarty po przeczytaniu wzgl. wysłuchaniu ich raz indywidualnym, raz zbiorowym. Większy efekt wywołały żarty przy komunikowaniu ich całej grupie.

F. L. Dimmick and G. Mc. Michael: The psychophysical determination of the limits of pure gray (Psychofizyczne oznaczenie granicy czystej szarości). Str. 515—514. Rezultaty eksperymentów autorów potwierdzają pogląd, że szarość należy uważać za barwę jednolitą. Otrzymuje się ją w przypadku stosowania krążka barwnego według równania: szarość = $84^{\circ} (\pm 10^{\circ})$ białości + $276^{\circ} (\pm 10^{\circ})$ czerni.

M. F. Washburn and A. Gillette: Motor factors in voluntary control of cube perspective fluctuations and retinal rivalry fluctuations (Czynniki motoryczne dowolnej kontroli wahań w ujęciu perspektywicznym sześciianu i współzawodnictwo siatkówek). Str. 515—519. Czynnikiemami takimi są: ruchy oka, delikatne ruchy różnych mięśni towarzyszące wyobrażeniom ruchu, ruchy powiek (mruganie), reakcje słowne i ogólne mięśniowe napięcie.

M. F. Washburn and D. L. Smith: Stereoscopic binocular fusion in the original impression and the negative after-image (Dwuoczne scalenie stereoskopowe w wypadku pierwotnego spostrzegania i kontrastowego obrazu następczego). Str. 520—521. Obrazy następcze powstałe po patrzeniu przez stereoskop wykazują znacznie mniejszą tendencję do scalenia niż spostrzegania pierwotne.

W. E. Walton, R. B. Guilford and J. P. Guilford: Color preferences of 1279 university students (Predylekcja do kolorów u 1279 studentów uniwersyteckich). Str. 522—528. W pracy tej autorowie komunikują rezultaty obserwacji przeprowadzonych na studentach uniwersytetu w Nebrasce. Wynika z nich m. in., że mężczyźni z pośród kolorów tęczy najbardziej lubią błękit, kobiety czerwień.

H. Woodrow: Weight — discrimination with a varying standard (Rozróżnianie ciężarków przy zmiennym ciężarze standardowym). Str. 591—416. Autor przeprowadził dwie serje doświadczeń nad podnoszeniem ciężarków, stosując w obu serjach metodę stałego bodźca. W obu serjach zachodził naogół ujemny błąd czasu. Próg różnicy wrażeń ustalony na podstawie wyników eksperymentów drugiej serji zmien-

nego ciężara standartowego okazał się o 27,5% większy od proggu, otrzymanego w wyniku prób serji pierwszej.

L. Arons: Serial learning and generalizing abstraction (Uczenie się seryjne i abstrakcja uogólniająca). Str. 417—452. Zdolność do uczenia się seryjnego badał autor w ten sposób, że kazał nauczyć się nazw kart do gry w porządku ekspozycji, zdolność do abstrakcji uogólniającej zapomocą metody wielokrotnego wyboru Yerkes'a. Metoda ta polega na wyszukiwaniu drogą prób reguły, przy pomocy której można z przedłożonego kompletu kluczy numerowanych wybrać ten, za którego naciśnięciem rozlega się głos dzwonka. Otrzymany w wyniku eksperymentu współczynnik korelacji był dodatni, aczkolwiek niski ($0,9 \pm 0,087$).

S. J. Beck: Configurational tendencies in Rorschach responses (Tendencje konfiguracyjne w reakcjach na test Rorschach'a). Str. 435—445. Autor przedkładał osobom badanym — wyróżniającym się wybitną inteligencją — testy Rorschach'a, celem zbadania sposobu interpretowania spostrzeganych plam. Znalazł następujące formy: 1. Tworzenie jednej całości. 2. Tworzenie z części plamy szczegółów powiązanych, 3. Tworzenie szczegółów niewiążących się z sobą. 4. Uwzględnienie przy interpretowaniu białych miejsc wśród plamy lub jej otoczenia. 5. Postępowanie analityczno-syntetyczne. Najrzadziej zachodził wypadek (1) nazwanym przez Rorschach'a G—, najczęściej wypadek (5). Uwzględniając wybitną inteligencję badanych, autor uważa za niesłuszne twierdzenie Rorschach'a, jakoby za kryterjum inteligencji przede wszystkim uważać ilość wypadków G.

E. A. Doll: Psychological significance of cerebral birth lesions (Psychologiczne znaczenie uszkodzeń mózgu w związku z urodzeniem). Str. 444—452. Autor w swej pracy ma na myśli uszkodzenie mózgu noworodka w okresie od 2 miesięcy przed do 2 miesięcy po urodzeniu. Uszkodzenia te mogą wywołać: 1. Opóźnienie w rozwoju inteligencji, 2. upośledzenie pod względem motorycznym, 3. zatamowanie w procesie uczenia się.

F. C. Thorne and K. M. Dallenbach: Spatial perception in the region of the optic disk (Spostrzeganie przestrzeni w otoczeniu ślepej plamki). Str. 455—462. Eksperymenty autora potwierdziły pogląd Webera i jego uczniów, że obraz danego odcinka przestrzeni nie ulega zniekształceniu przez to, że promienie wysyłane przez niektóre jego części padają na ślepa plamkę.

F. L. Dimmick: The dependence of auditory experience upon wave amplitude (Zależność wrażeń słuchowych od amplitudy).

tudy fal). Str. 465—470. Autor stwierdził przez swe eksperymenty, że wzrostowi amplitudy fali głosowej towarzyszy nie tylko wzrost intensywności wrażenia, lecz także zmiany w pojemności, jasności i wysokości tonu.

J. G. Jenkins: Instruction as a factor in „incidental“ learning (Instrukcja jako czynnik uczenia się „dorywczego“). Str. 471—477. Autor eksponował szeregi sylab, udzielając badanym raz wyraźnej instrukcji, aby starały się je zapamiętać, drugi raz prosząc jedynie o ich głośne czytanie. Większą ilość sylab zapamiętano na ogół w eksperymentach pierwszego rodzaju. Biorąc pod uwagę indywidualne wypadki, zdarzało się, że przy uczeniu się „dorywczem“ ilość zapamiętanych sylab była większa, niżeli przy uczeniu dowolnem. Wypadki te zdaniem autora tłumaczą się działaniem instrukcyj pobocznych, które bądź wypływają z całokształtu sytuacji eksperymentu lub niektórych jej aspektów, bądź wynikają z postanowień spontanicznych badanych.

M. C. Barlow: The influence of electric shock in mirror tracing (Wpływ elektrycznych porażeń na kreślenie lustrzane). Str. 478—487. Autor posługiwał się w swych eksperymentach tarczą o kształcie gwiazdy. Osoby badane zakreślały pręcikiem metalowym umieszczonym w rowku wzdłuż brzegu obwód gwiazdy, posługując się przy wykonywaniu zadania odbiciem lustrzanym tarczy. W chwilach dotknięcia brzegu rowku doznały lekkiego porażenia prądem elektrycznym. Z eksperymentów wynika, że tego rodzaju porażenia — stosowane jako kara za błąd — przedłużają proces uczenia się, zmniejszając równocześnie ilość błędów.

G. A. Fry: Modulation of the optic nerve-current as a basis for color vision (Modulacja prądu nerwu wzrokowego jako podstawa do widzenia kolorów). Str. 488—492. W pracy tej autor opisuje eksperyment, jaki przeprowadził celem sprawdzenia teorii widzenia Troland'a. Teoria ta w przeciwieństwie do teorii starszych np. Heringa i Helmholtza tłumaczy zjawiska wzrokowe zmianami w przewodnictwie impulsów nerwowych. Eksperyment autora dał wyniki zgodne z teorią.

M. B. Mitchell: The effect of serial position in the continuous memorization of numbers (Wpływ pozycji w serii na wyniki przy nieprzerwanem memoryzowaniu liczb). Str. 495—494. Autor ćwiczył osoby badane w memoryzowaniu cyfrowych liczb nie robiąc — w przeciwieństwie do Brown'a i Robinson'a — przerw pomiędzy poszczególnymi próbami. Wyniki jego eksperymentów nie odbiegały od wyników poprzedników.

W. Spence and J. P. Guilford: The affective value of combinations of odors (Zabarwienie uczuciowe kombinacji zapachów). Str. 495—501. Z przeprowadzonych eksperymentów autor wysunął wniosek, że uczuciowe zabarwienie towarzyszące wrażeniom zapachu, gdy jeden zapach stały łączy się z drugim zmieniającym się, jest funkcją liniową zapachu drugiego. W przybliżeniu funkcja ta da się podobnie jak w dziedzinie zmysłu wzroku wyrazić równaniem: $C = 0,54 P + 0,69 U - 0,21$ (C zabarwienie uczuciowe końcowe, P zabarwienie pierwszego zapachu, U zabarwienie drugiego).

Edmund Wieszolek (Poznań).

ARCHIVIO ITALIANO DI PSICOLOGIA XI (1933) 1—3

R. Calabresi: Sulla valutazione tattilo-cinetica degli angoli (O dotykowo-kinetycznem szacowaniu kątów). Str. 1—20. Referowane w tym artykule badania autora potwierdzają 1. zaobserwowany przez prof. Ponzo fakt, że na postrzeganie kierunku jednego ruchu oddziałuje kierunek innego ruchu, wykonanego bezpośrednio przed pierwszym lub równocześnie z nim, 2. przewagę tendencji do niedoszacowywania wielkości wogóle, a wielkości kątów w szczególności, przy postrzeganiu dotykowo-kinetycznem oraz 3. inne właściwości rzeczzonego postrzegania, skonstatowane przez autora już z okazji innych doświadczeń dotykowo-kinetycznych.

V. D'Agostino: Sulla zoopsicologia di Plutarco (O zopsychologii Plutarcha). St. 21—42. Mowa tu o treści, formie i genezie trzech zoopsychologicznych rozpraw Plutarcha, odzwierciedlających kontrowersje ówczesne na temat rozumu u zwierząt.

P. Ranschburg: Sinnespsychologische und psychologische Erfahrungen an Verkrüppelten (Fizjologiczne i psychologiczne doświadczenia poczynione na okaleczonych). Str. 49—61. Autor opisuje i interpretuje dwa charakterystyczne wypadki kompensaty funkcjonalnej utraconych członków przez psychofizjologiczną adaptację organów zastępczych.

J. P. Nafe: The neurological basis of sensibility of warmth and cold (Neurologiczna podstawa wrażliwości na ciepło i zimno). Str. 62—68. Omawiając problem powstawania skórnych wrażeń ciepła i zimna, konkluduje autor, że wrażeń tych nie można wywodzić z podrażnienia specyficznych organów peryferycznych, lecz że dla wyjaśnienia ich genezy trzeba przyjąć syntezę umysłową, dokonującą się podczas odprężania, wzgl. naprężania się mięśni arteryj peryferycznych.

M. Ponzo e A. Angyal: Per l'ordinamento delle sensazioni di peso in un nuovo sistema (W sprawie uszeregowania wrażeń ciężenia w nowy system). Str. 69—76. Rozróżniając dwie jakościowo różne grupy wrażeń ciężenia: wrażenia ciężkości i wrażenia lekkości, wyprowadzają autorowie z tego podziału dwujakościowy system wrażeń ciężenia.

A. Costa: Una illusione tattilo-muscolare-cinetica che può suggerire ai ciechi la prospettiva dei veggenti (Złudzenie dotykowo-mięśniowe-kinetyczne, które niewidomym może „unaocznic” perspektywę widzących). Str. 77—88. W artykule tym znajdujemy opis szeregu doświadczeń, na podstawie których mowa w nagłówku.

A. Gatti: Ricerche sperimentali sopra la soglia di rettilineità (Badania doświadczalne odnośnie do progu prostoliniowości). Str. 89—112. Prawo, któremu podlega zmienność progu prostoliniowości, formułuje autor w wyniku licznych doświadczeń, celem wykazania, że złudzenie Poggendorffa jest konsekwencją praw, według których dokonuje się postrzeganie kompleksów na zasadzie uproszczenia.

A. Gatti: Il principio di semplicità e il cosiddetto sovrapprezzamento degli angoli acuti (Zasada uproszczenia, a tak zwane przeszacowywanie kątów ostrych). Str. 113—122. Artykuł ten jest dalszym ciągiem publikowanego w „Archivio italiano di psicologia” cyklu artykułów, w których autor analizuje, precyzuje i pogłębia tezę, według której postrzeganiem kompleksów wzrokowych rządzi zasada uproszczenia, czyli maksymalnej oszczędności wzgl. minimalnego wysiłku.

M. Ponzo: Le sensazioni pungenti vengono realmente localizzate meglio di quelle tattili? (Czy wrazenie ukłucia lokalizuje się istotnie lepiej od wrażeń dotykowych?) Str. 125—150. Referowane doświadczenia potwierdzają od nowa twierdzenie autora, że w określonych warunkach lokalizuje się skórne wrazenia ukłucia lepiej od punktualnych wrażeń dotykowych.

Kazimierz Zakrzewski (Poznań).

ARCHIV FÜR DIE GESAMTE PSYCHOLOGIE

LXXXIII (1932)

E. Mittelstädt: Experimentelle Untersuchungen über den motorischen Effekt der Unlust bei Schmerzreiz (Badania eksperymentalne nad ruchowym efektem nieprzyjemności przy

podniecie bolesnej). Str. 1—118. Wbrew zapatrywaniu A. Lehmana autorka uzasadnia i rozszerza pogląd G. Störringa, że nieprzyjemność wpływa bezpośrednio też pobudzająco na działanie. Praca ustala nadto bliżej warunki wpływu hamującego nieprzyjemności.

A. Müller: *Abhängigkeit der Schulleistung von wirtschaftlichen und sozialen Einflüssen* (Zależność postępów szkolnych od gospodarczych i społecznych wpływów). Str. 119—196. Ogólny wynik badania ankietowego w 4-tej klasie żeńskiej szkoły podstawowej (Grundschule) jest następujący: korelacja rangowa między postęпами a dochodami rodziców wynosi +0,60, między postęпами a stanowiskiem społecznym rodziców +0,70, wreszcie między stanowiskiem społecznym a dochodami rodziców +0,82. Współczynniki te jeszcze się podnoszą przez szczegółową analizę poszczególnych wypadków i uwzględnienie pobocznych czynników.

S. Bernfeld und S. Feitelberg: *Deformation, Unterschiedschwelle und Reizarbeit bei Druckreizen* (Zniekształcenie, próg różnicy i praca bodźca przy podnięciach uciskowych). Str. 197—260. Stosunek między ciężarem a głębokością wniknięcia bodźca w skórę wyraża równanie: $y = \frac{cx}{x+a}$, gdzie c jest największą głębokością dopuszczalną w tkance, zaś a zależy od powierzchni bodźca oraz pewnych właściwości tkanki. Próg różnicy zależy od deformacji dodatkowej czyli t. zw. zniekształcenia progowego, które maleje ze wzrostem ciężaru a więc ze wzrostem całkowitej deformacji; jeżeli różnicę między całkowitem możliwym w pewnym miejscu zniekształceniem a osiągnięciem w niem przy danym ciężarze zniekształceniem ($c-y$) nazwać deformacją resztującą, to stosunek deformacji progowej do resztującej, czyli zniekształcenie progowe-względne, okazuje się stały. Pracę bodźca oblicza się równaniem: $dA = (a+x)dy$, gdzie a jest stałą, x — tkanką, y zaś — głębokością wniknięcia; praca progowa wyznaczona równaniem $\Delta A = \left(a+x + \frac{\Delta x}{2}\right) \Delta y$, gdzie Δx jest ciężarem progowym a Δy zniekształceniem progowym, jest stała.

H. Schröter: *Über die Perseveration von Vorstellungen* (O perseweracji wyobrażeń). Str. 289—324. Jest to sprawozdanie z eksperymentów, będących dalszym ciągiem badań opublikowanych w 12-ym tomie uzupełniającym *Zeitschrift für Psychologie* (N. Ach, E. Kühle und E. Passarge: Beiträge zur Lehre von der Perseveration).

A. Busemann: *Interesse an geistigen Gegenständen als Unterrichtswirkung höherer Schulen* (Zaintereso-

wanie przedmiotami umysłowemi, jako skutek nauczania w szkołach wyższych). Str. 325—356. Ankieta, przeprowadzona wśród 86 studentów i 28 studentek akademii pedagogicznej w Kilonji, wskazuje na pozytywny wpływ szkoły (66% wzrostu). Praca zawiera pozatem szczegółową analizę zjawiska.

M. Simoneit: Zur charakterologischen Auswertung von Reaktionsprüfungen (W sprawie charakterologicznego wykorzystania badań nad reakcją). Str. 357—384. Obiecująca próba zorjentowania się w zagadnieniu.

W. Poppelreuter: Die methodische Rolle der „determinierenden Tendenzen bei Begutachtungsexperimenten (Metodyczna rola „tendencji determinujących“ w eksperymentach nad przydatnością). Str. 385—395. Rozważania teoretyczne z próbą uogólnienia pojęcia tendencji determinujących.

H. Schole: Sinn, Geist und Einsicht in ihrem psychologischen Anwendungsbereiche (Sens, duch i wgląd pod względem ich stosowalności psychologicznej). Str. 396—428. Uwagi skierowane przeciw hipostazom „objektywnego ducha“ oraz przeciw genetycznemu dualizmowi „wyższych“ i „niższych“ funkcyj psychicznych.

H. Düker: Willenspsychologische Untersuchungen an Schülern (Psychologiczne badania woli u uczniów). Str. 429—456. Przez uwzględnienie różnicy między wynikiem pracy swobodnej a wynikiem pracy pod przymusem można dojść do określenia normy uzdolnienia do działań i mianowicie wskazuje różnica większa niż 25% na brak tego uzdolnienia, a mniejsza niż 20% na wybitny jego poziom.

O. Sterzinger: Zur Psychologie des Witzes (Przyczynek do psychologii dowcipu). Str. 457—466. Dowcip stoi w ścisłym związku z przemianą nastawienia, przy której nagromadzona w pewnym kierunku energia psychiczna natrafia na próżnię.

F. Flachsbarf-Kraft: Beitrag zur Analyse fortlaufender Arbeiten mit und ohne Zeitzwang (Przyczynek do analizy pracy ciągłej swobodnej i pod przymusem czasowym). Str. 467—518. Dla typu z uzdolnieniem rytmicznym może przymus zwiększyć w pewnych granicach tempo optymalne bez szkody dla jakości pracy i ta cecha odróżnia ten typ wyraźnie od typu ludzi bez tego uzdolnienia, natomiast zachowanie się typu obojętnego na rytm zależy od rodzaju pracy. Do pracy grubej są zdolni zarówno ludzie ze zdatnością do pracy rytmicznej jak i obojętni wobec niej i u nich wzrost tempa pod przymusem powyżej tempa optymalnego przy pracy swobodnej może być bardzo znaczny; do

pracy subtelnej są zdolni jednak tylko ludzie ze zdatnością do rytmiki. W prostej pracy umysłowej nie odgrywają różnice przytoczonych typów żadnej roli.

W. Neuhaus: Taktile Scheinbewegung (Ruchy złudne w zakresie dotyku). Str. 519—562. Autor ustala czynniki, warunki działania ich oraz omawia teorie.

J. Ohwaki: Über die sensorische Volumeinstellung (O sensorycznem nastawieniu na objętość). Str. 565—608. Wyłącznym czynnikiem złudzenia jest położenie przestrzenne ciała a pozatem wykazuje zjawisko zasadniczą różnicę wobec złudzeń wywołanych nastawieniem motorycznem.

LXXXIV (1932)

W. Lubrich: Experimentelle Untersuchungen zum Problem der sogenannten Schrecksekunde (Badania eksperymentalne dotyczące zagadnienia wstrząsu pod wpływem strachu). Str. 1—42. Przyczynami powodującymi niedostatecznie szybkie reagowanie szoferów przy nagłem pojawieniu się przeszkód są nie tylko przeżycia uczuciowe, ale wielką i to główną właściwie rolę odgrywa tu indywidualnie zmienna i od chwilowych okoliczności zależna zdolność przestawiania się z jednej czynności na drugą.

E. Müller: Beiträge zur Lehre von der Determination (Przyczynki do nauki o determinacji). Str. 43—102. Metodą Ruksa potwierdzono oraz w szczegółach sprostowano i uzupełniono znane prawa determinacji.

A. Hartmann: Untersuchungen über metrisches Verhalten in musikalischen Interpretationsvarianten (Badania nad metrycznem zachowaniem się przy muzycznych warjantach interpretacyjnych). Str. 105—192. Pomysłowa próba wykorzystania wątków nutowych w automatycznych fortepianach do badań psychologicznych. Wyniki nie dają się streścić.

G. Lorenzini: Experimentelle Untersuchungen über das Substrat der Bewegungs-Empfindungen unter besonderer Berücksichtigung der Goldscheiderschen Versuche (Badania eksperymentalne nad podłożem czuć ruchowych ze szczególnem uwzględnieniem eksperymentów Goldscheidera). Str. 195—282. Praca prostuje wyniki Goldscheidera dowodząc wielkiego współdziałania czuć mięśniowych i ścięgowych przy powstawaniu spostrzeżenia ruchu oraz obalając tezy krytyków nie uznających roli czuć stawowych.

C. Leonhardt: Vorschläge zu einer psychologischen Beweisführung in ihren Grundgedanken (Zarys projektu psychologicznego dowodzenia). Str. 285—286. Jest to streszczenie poglądów od dawna rozwijanych i wypowiedzanych już przez autora a dotyczących zastosowania psychologii przy ustalaniu faktów podczas przesłuchania sądowego.

R. Honegger: Das Lebenswerk von G. F. Lipps (Dzieło życia G. F. Lippsa). Str. 305—329. Tytuł oddaje wiernie treść pracy.

F. Enger: Humor und Witz unter strukturpsychologischem Gesichtspunkt (Humor i dowcip z punktu widzenia psychologii strukturalnej). Str. 330—371. Ujmując przy pomocy typologii Jaenscha Niemca jako przynależnego do typu J₂, Anglika — jako typu J₁, Amerykanina i Hiszpana — jako typu S₁, Francuza i Żyda — jako typu S₂, wreszcie Włocha — jako typu J₁, próbuje autor ustalić osobliwości humoru i dowcipu związane z temi typami.

G. Störing: Gutachten in dem Halsmann-Prozess (Orzeczenie rzeczoznawcze w procesie Halsmanna). Str. 372—386. Przedruk.

N. Ensslen: Zur Psychologie des Schuldbewusstseins (W sprawie świadomości winy). Str. 387—488. Kwestjonariusz przeprowadzony wśród 22 osób (w tem 9 kobiet) wykształconych w introspekcji dostarczył obfitego materiału w zakresie fenomenologicznego opisu przeżyć związanych wprost lub pośrednio z poczuciem winy.

F. M. Urban: Über empirische Begriffe (O pojęciach empirycznych). Str. 489—512. Próba logicznej konstrukcji podstawowych pojęć rachunku statystycznego w zakresie interesującym psychologię.

R. Hippus: Wilhelm Betz. Str. 513—520. Charakterystyka działalności i spis prac.

E. Jaensch und R. Kleemann: Über das Aubert-Foerster'sche Phänomen und Zweikomponentensatz in der Lehre von der peripheren Sehschärfe (O zjawisku Auberta-Foerstera i teorii dwóch czynników w nauce o obwodowym widzeniu). Str. 521—571. Bliższe ustalenie szczegółowych warunków zjawiska wyjaśnia wypadki pozornie sprzeczne z hipotezą Jaenscha dotyczącą wpływu centralnego czynnika związanego z uwagą.

LXXXV (1932)

L. Schmeckebeier: Die Erscheinungsweisen kleinflächiger Farben (Formy zjawiskowe barw na małych powierzchniach). Str.

1—40. Eksponowano przez 10 sek. sześć barw z tablicy Ostwalda, zarówno osobno jak i w parach, w obszarze całego pola widzenia zbliżając je od początkowej odległości 4 m, przy której widzi się je jako bezbarwne, aż do normalnego oddalenia od oka 50 cm w odstępach po 10 cm według metody granic. Stwierdzono przedewszystkiem trzy obszary zjawiskowe: obszar połysku (w największej odległości), odpowiadający charakterem barwom płaszczyznowym, dalej obszar wahania, w którym barwy zdobywają już charakter powierzchniowy, wreszcie obszar stałości, gdzie już występują wrażenia zwykłe przy normalnem działaniu bodźca. Co się tyczy jakości zjawiska, to uderza fakt poliwalencji, t. j. zależność od specjalnych warunków obserwacji oraz różnic indywidualnych, która to okoliczność może mieć znaczenie dla sztuki malarskiej.

R. Pauli: Zur Methodik der Gedächtnispsychologie (W sprawie metod badania psychologicznego pamięci). Str. 41—94. Wszystkie metody badania pamięci tworzą system powstały przez kolejną modyfikację poszczególnych momentów metody odstepu pamięciowego (Gedächtnisspanne), przyczem tylko jedna linja rozwojowa, mianowicie linja metod reprodukcyjnych, okazuje się względnie pełno zrealizowana, podczas gdy druga równoległa do tamtej linja metod rozpoznawczych posiada dużo luk możliwych do wypełnienia. Jedną z takich luk ma wypełnić proponowana przez autora metoda śladów (Spurenmethode), której skuteczność może nadto wzrósć po uwzględnieniu propozycji dotyczących reformy materiału badaniowego oraz przez użycie nowo skonstruowanego aparatu do badań.

E. Jaensch und F. Wiegand: Die Beziehung von Kontrast und Transformation (Związek między kontrastem a transformacją). Str. 95—136. Jest to ponowne eksperymentalne sprawdzenie i obrona przed zarzutami tezy, iż prawa kontrastu współczesnego przechodzą w prawa transformacji, gdy zastąpić w nich termin 'otaczające pole' przez termin 'przestrzeń oświetlona'.

P. A. Galli: Über mittelst verschiedener Sinnesreize erweckte Wahrnehmung von Scheinbewegungen (O spostrzeganiu złudnych ruchów wywołanem przy pomocy różnych podniet). Str. 157—180. Stwierdzono pewne optymalne odstępy czasowe i przestrzenne podniet jako warunki występowania spostrzegania oraz wpływ czynników indywidualnych, przyczem wogóle dziedzina wzrokowa okazuje się uprzywilejowana, a dziedzina słuchowa zasadniczo oporna.

A. Wenzl: Empirische und theoretische Beiträge zur Erinnerungsarbeit bei erschwerter Wortfindung (Empiryczne i teoretyczne przyczynki do nauki o utrudnionem przypominaniu).

niu wyrazów). Str. 181—218. Autor poddaje analizie introspekcyjnej 48 różnych wypadków z własnego życia i omawia różne teorie pamięci.

J. O. Vértes: Assoziation und Intelligenz (Kojarzenie i inteligencja). 219—228. Badania nad 200 dziećmi (normalnymi, niewidomymi, głuchoniemymi i garbatymi) przeprowadzone metodą par wyrazowych Ranschburga a szczegółowo zreferowane w kilku już opublikowanych pracach, wykazały nadto, że uczniowie inteligentniejsi mają więcej skojarzeń rozmaitych, że inteligentniejsi i starsi mają więcej uprzywilejowanych i stałych oraz krótszy czas kojarzenia, że uczniowie młodsi kojarzą błędnie rzadziej i że wreszcie skojarzenia uczniów szkół średnich są częściowo inne, niż uczniów szkół ludowych.

F. M. Urban: Die Messbarkeit psychischer Mannigfaltigkeiten (Mierzalność psychicznych różności). Str. 229—256. Na konkretnym wypadku wyników badań L. L. Thurstone'a („Fechners law and the method of equal appearing intervals“ w *Jour. of. exp. Psych.* t. 12) rozważa autor konsekwencje założenia mierzalności i stwierdza zgodność z doświadczeniem.

F. Sander: Funktionale Struktur, Erlebnisganzzheit und Gestalt (Struktura funkcjonalna, całość doznaniowa i postać). Str. 257—260. Rozważania dowodzące istnienia ścisłego związku między cechami statystyczno-fenomenalnych postaci a własnościami dynamiczno-dyspozycyjnych struktur oraz wskazujące na uczucia, jako na wyraz tego związku.

G. Schliebe: Über motorische Synästhesien (Photismen) (O motorycznych synesezjach-fotyzmach). Str. 289—330. Autor spostrzegł przy eksperymentach nad ruchami błyszczące jasne figury i poddał to zjawisko systematycznemu badaniu. W wyniku stwierdził, że stosuje się ono do praw postaci i posiada własności związane z cechami struktury osobowości.

A. Guttmann: Das Tempo und seine Variationsbreite (Tempo i zakres jego zmienności). Str. 331—350. Mierząc stoperem czas produkcji muzycznej najrozmaitszych kompozytorów i wykonawców, stwierdził autor, że wahania oscylują naogół wokół pewnego tempa zależnego od samej, kompozycji, a gdy pod wpływem indywidualnych właściwości wykonującego nastąpi znaczniejsza zmiana tempa, to występuje zniekształcenie utworu.

R. Frh. v. Crailsheim: Das Einstellungsproblem und die Kantische Ethik (Zagadnienie nastawienia a etyka kantowska). Str. 351—410. Zastosowując naukę Marbego o osobowości wykazuje autor wpływ pietystycznych nastawień młodości na treść etyki u Kanta.

Th. Johannes: Der Einfluss der Gestaltbindung auf das Behalten (Wpływ więzi postaciowej na pamiętanie). Str. 411—466. Przewaga pozytywnego wpływu figur-postaci nad figurami-agregatami na pamięć zachowawczą nie tylko zaznaczyła się wyraźnie ilościowo, ale też dała się odczuć introspektywnie i wyraziła się w odmiennym zachowaniu się osób badanych.

H. Truöl: Die Beeinflussung der Schwellen für kurz-dauernde Helligkeitsänderungen durch eine zweite ebenmerkliche Aufhellung an beliebiger Stelle (Wpływ drugiego właśnie dostrzegalnego rozjaśnienia w dowolnem miejscu na progi krótkotrwałych zmian jasności). Str. 467—528. Bardzo szczegółowe i bogate wyniki nie dają się streścić.

P. P. Blonsky: Schönheit und Unschönheit (Piękno i brzydota). Str. 529—558. Liczne odpowiedzi na kwestjonariusz prowadzą do formuły, że piękno jest identyczne z doskonałością.

LXXXVI (1932)

G. Störing: Die Beziehungen zwischen Psychologie und philosophischer Ethik (Związek między psychologią a etyką filozoficzną). Str. 5—22. Autor wskazuje na heurystyczne i konstytutywne znaczenie psychologii zarówno przy określaniu pojęć, jak i przy ustalaniu zasad etyki.

A. Honnacker: Freiheitsprinzip und Arbeitsunterricht (Zasada swobody a szkoła pracy). Str. 23—52. Są to rozważania z zakresu psychologii pedagogicznej.

O. Ritschl: Die doppelte Wurzel des guten Willens (Podwójne źródło dobrej woli). Str. 53—54. Spekulacje z dziedziny etyki.

S. Behn: Über Vergebung und Entschuldigung (O przebaczeniu i usprawiedliwieniu). Str. 55—62. Analiza znaczeniowa terminów podanych w tytule artykułu.

A. Dyroff: Gedächtnis und Sittlichkeit (Pamięć a moralność). Str. 63—78. Dobra i wierna pamięć jest warunkiem koniecznym zachodzenia wyższej i wszechstronnej moralności.

W. Freytag: Das Sittlich-Gute und seine Transzendenz (Dobro moralne i jego transcendentja). Str. 79—114. Przyczynek do etyki.

F. Grossart: Zur Psychologie des ästhetischen Verhaltens (Przyczynek do psychologii etycznego zachowania się). Str.

115—132. Estetyczne zachowanie się jest wynikiem odrębnej dążności człowieka i polega na bezinteresownem oglądaniu danych przyrody lub sztuki i wczuwaniu się w nie jako w manifestacje obiektywnych i żywych sił oraz dążności.

M. Honecker: Die Gesinnung und ihre Arten (Usposobienie i jego gatunki). Str. 135—148. 'Usposobienie' znaczy właściwie tyle, co 'dyspozycja', stąd ścisły związek z pojęciami woli i charakteru.

A. Huth: Pädagogische Gegenwartsaufgaben (Pedagogiczne zadania współczesności). Str. 149—158. Ma nimi być „wychowanie całego ludu przez opiekę, kształcenie i przewodzenie“.

O. Kutzner: Zur Psychologie der Strafe (Przyczynek do psychologii kary). Str. 159—170. Rozważania nad potrzebą reformy karnia w wychowaniu i życiu społecznym.

A. Meyer: Religiöse Pseudepigraphie als ethisch-psychologisches Problem (Religijna pseudoepigrafja jako zagadnienie etyczno-psychologiczne). Str. 171—190. Autor wskazuje na potrzeby propagandy religijnej jako na przypuszczalne podłoże literackiego 'fałszowania' treści pism religijnych.

W. Roters: Psychologisches zum Bewusstsein der Willensfreiheit (O świadomości swobody woli). Str. 191—210. Autor wyróżnia osiem gatunków indeterministycznej świadomości wolnej woli.

H. Schmidt: Das Ethos in den Erzählungen arabischer Bauern in Palästina (Etos w opowiadaniach arabskich chłopów w Palestynie). Str. 211—220. Materjały.

Schmidt-Japing: Über den sog. „religionsphilosophischen Zirkel“ (O t. zw. kole w filozofji religji). Str. 221—230. Praca raczej filozoficzna.

J. Thyssen: Über eine fundamentale Beziehung zwischen Psychologie und Ethik (O pewnym podstawowym związku psychologii z etyką). Str. 231—246. Rozprawa interesująca więcej etyków niż psychologów.

H. Weinel: Die Nächstenliebe (Miłość bliźniego). Str. 247—260. Filozofja religji.

E. Wentscher: Allgemeine psychologische Grundlagen der Ethik (Ogólne podstawy psychologiczne etyki). Str. 261—274. Analiza psychologiczna woli dostarcza właściwej podstawy dla etyki.

L. Wentscher: Möglichkeiten und Grenzen der Anwendung des „Fallgewichts“ (Możliwości i granice stosowania „ciężarka spadającego“). Str. 275—288. Porównawcze badania ilościowe i jakościowe stwierdzają pożyteczność tego testu dla oceny tempa i zręczności pracy oraz zmysłu ekonomji badanej osoby, natomiast nie pozwalają na wnioski o jej staranności i uzdolnieniach intelektualnych.

F. Lipsius: Harald Höffding. Str. 291—306. Przedstawienie i charakterystyka dzieł.

P. Ranschburg: Behaviorismus und Psychologie. (Behavioryzm a psychologia). Str. 307—406. Analiza programu i praktyki badawczej J. B. Watsona, W. S. Huntera i K. S. Lashley'a prowadzi do wniosku, że ataki na psychologję introspekcyjną są nieuzasadnione, zastąpienie jej przez nową naukę niemożliwe, upadek jej nie zwycięstwem nad ciemnością ale nad światłem, że wreszcie nowo propagowana metoda behaviorystyczna raczej jest ustępstwem przed trudnościami w kierunku najmniejszego oporu.

C. V. Müller: Experimentelle Untersuchungen über kindliche Schlussprozesse bei Schlüssen nach der 4. Figur (Badania eksperymentalne nad procesami wnioskowania u dzieci według 4. figury). Str. 407—458. Ciąg dalszy referatu z badań, których część autor już opublikował uprzednio w t. 78 i 79). Wynik potwierdza rezultaty H. Schlüssera, gdyż rozwiązywanie zadań wystąpiło dopiero w r. 13—14 życia i to w 10%, podczas gdy dorośli z wykształceniem tylko elementarnem oraz dorośli z wykształceniem wyższem, ale nie w logice, zawiedli zupełnie i potrzebowali dopiero pouczenia, aby dokonać prawidłowego wnioskowania. Cztery piąte osób użyło przy wnioskowaniu operacji wytwarzania poglądowej sytuacji i odczytania z niej wyniku.

K. Rahm: Über die Wirkung des Recresals auf die körperliche und geistige Leistungsfähigkeit (O wpływie rekresalu na cielesną i duchową sprawność). Str. 459—522. Analiza dotychczasowych badań wykazuje niecelowość użytych metod, wskutek czego teza o dodatnim wpływie rekresalu nie może być uznana za dowiedzioną. Własne badania autora pozatem zaprzeczają wyraźnie tej tezie, wskazując na sugestię jako na przyczynę rzekomego wzrostu sprawności.

B. Révész: Über die Einteilung der psychischen Typen (W sprawie klasyfikacji typów psychicznych). Str. 523—532. Wychoząc z założenia, że chorzy różnią się tylko ilościowo od zdrowych, ustala autor 11 zasadniczych typów: melancholoidów, cykloidów, drażliwych, wyrównanych (u tych pięć typów przewaga nastrojów), paranoi-

dów, hipochondroidów, hysteroidów, imbecilloidów, neurastenoidów i autystoidów (u tych sześciu typów przewaga myśli). Autor omawia też typy kombinowane z tamtych oraz stosunek swej klasyfikacji do innych.

J. Lindworsky: Zur jüngsten experimentellen Willensuntersuchung (W sprawie ostatnich badań eksperymentalnych nad wolą). Str. 535—538. Obrona teorii autora przed zarzutami M. Rohrchera („Theorie des Willens auf experimenteller Grundlage“ jako 21 tom dopełniający *Zeitschrift f. Psychologie*) i krytyka teorii tegoż.

LXXXVII (1933)

W. Schütze: Gestaltungseinheit im Spiel des Grundschülers (Jedność kształtowania w zabawach uczniów podbudowy szkolnej). Str. 1—68. Kierownik kolonji wakacyjnej a zarazem nauczyciel szkolny połowy z około 150 chłopców w wieku lat 9 i 10 obserwował swych wychowanków w czasie dwukrotnego ich pobytu na kolonji i publikuje niniejszem wyniki dotyczące struktury i typów zabawy oraz zależności tych momentów od czynników rzeczowych i społecznych. Wyniki nie dają się streścić.

H. Ebberts: Beiträge zum Problem des Unbewussten und der psychischen Realität (Przyczynki do zagadnienia nieświadomości i psychicznej realności). Str. 69—128. Podejmując koncepcje M. M. Geigera wykazuje autor istnienie nieświadomości jako drugiego obok świadomości gnoseologicznie późniejszego ale ontologicznie pierwotniejszego składnika psychicznej realności w obrębie jednolitej osoby.

K. Sternberg: Naturwissenschaftliche und geisteswissenschaftliche Psychologie (Psychologia przyrodnicza a humanistyczna). Str. 129—160. Autor dowodzi konieczności istnienia specjalnej psychologii humanistycznej wskazując na przeżycia ocen oraz świat wartości jako na przedmiot wymagający odrębnego i nadprzyrodniczego sposobu poznania.

W. Feilchenfeld: Gedanken über eine Psychologie der Situation (Pomysły w sprawie psychologii sytuacji). Str. 161—182. Nazywając sytuacją stan rzeczy taki, jak go ujmuje świadomość, zajmuje się autor ogólnym opisem sytuacji jako czynnika wyzwającego afekty, akty duchowe i działania; specjalnie ważne okazuje się przytem pojęcie gotowości.

L. Wreschner: Testreihe zur Untersuchung der Intelligenz sechs- bis siebenjähriger Kinder (Szereg testów do badania inteligencji dzieci sześciu i siedmioletnich). Str. 185—230. Referat

z wyników zastosowania szeregu testowego G. Zinka (podanego w t. 80) najpierw bez zmian a potem z modyfikacjami.

E. Molnar: Die Einstellung der Persönlichkeit und die Kunstbetrachtung (Nastawienie osobowości a ocena dzieł sztuki). Str. 251—286. Nie można mówić w estetyce o obiektywnych wartościach, a nawet o subiektywnej ważności powszechnej, gdyż ocena dzieł sztuki jest w znacznej mierze zależna od nastawień osoby, a te podlegają wpływowi zewnętrznych okoliczności życia.

L. van der Horst und J. van Essen: Über eine neue Methode zur Messung der Wahrnehmungszeit (O pewnej nowej metodzie mierzenia czasu spostrzegania). Str. 287—298. Tymczasowy komunikat opisujący zasadę nowego urządzenia eksperymentalnego oraz ogólnie charakteryzujący wyniki badań.

Ch. Rogge: Selbstbewusstsein und Sprache (Samoświadomość i język). Str. 299—304. Samoświadomość rodzi się dopiero przy procesach związanych ze słuchaniem i rozumieniem mówiących oraz rozwija się równoległe z językiem.

L. Hardick: Über den Umschlag von Einstellungen unter dem Einfluss kritischer Erfahrungen (O przemianie nastawień pod wpływem krytycznych doświadczeń). Str. 321—350. Przez dłuższą trwającą ekspozycję pewnego rodzaju podnieć wytwarza się nastawienie, pod wpływem którego osoba przekształca pole spostrzeżeniowe przy ekspozycji podnieć różniących się nieco od poprzednich. Okazuje się jednak, że tylko u niektórych osób tak powstałe błędy rozpoznania są stałe i że u wielu osób zjawiają się po pewnym czasie błędy wprost przeciwne i trwają przez czas dłuższy. Na podstawie ich zeznań można fakt ten wyjaśnić przez przejście z postawy naiwno-bezkrytycznej do krytyczno-ostrożnej pod wpływem zaobserwowania zmian w eksponowanym materiale.

W. Lurje: Wohnt der Musik ein bestimmtes Ethos inne? (Czy w muzyce tkwi pewne określone etos?). Str. 351—362. Rozważania teoretyczne i eksperyment polegający na tym, że 21 wykształconym w muzyce osobom kazano podporządkowywać pewne ludowe piosenki pod zgóry określone rodzaje pieśni, dały odpowiedź przeczącą na pytanie postawione w tytule.

N. Losskij: Der Intuitivismus und die Lehre von der Transsubjektivität der sinnlichen Qualitäten (Intutywizm a nauka o subiektywności zmysłowych jakości). Str. 365—432. Rozprawa z dziedziny tradycyjnej teorii poznania.

H. Eilks und G. H. Fischer: Charakterkunde, Typologie und Vererbungslehre (Charakterologia, typologia i nauka o dziedziczności). Str. 435—446. Uwagi krytyczne do niektórych poglądów G. Pfahlera („Vererbung als Schicksal“).

W. Lichtenberger: Über das physikalisch-kausale Denken bei Hilfsschülern (O myśleniu fizykalno-przyczynowym uczniów szkół pomocniczych). Str. 447—531. Opowiadanie zostaje przerwane w miejscu, w którym zarówno normalny dorosły jak normalne dziecko prowadzi je dalej podając pewne działanie fizykalno-przyczynowe, i polecano dzieciom podnormalnym kontynuować je w formie rysunkowej (30 chłopców i 30 dziewczynek pierwszych trzech klas) oraz ustnie objaśniać te rysunki. Wynik daje się ogólnie tak scharakteryzować: dzieci podnormalne uwzględniają w olbrzymiej większości tylko momenty emocjonalne opowiadania i uzupełniają sens w sposób niedokładny, wybitnie jednostajny i ubogi, a dopiero po całkiem wyraźnym ujednoznacznieniu myślowego ciągu przechodzą do poruszenia momentu fizykalno-przyczynowego oddziaływania.

A. Fleisch: Über das Verhalten der Pulsfrequenz bei seelischer Erregung, registriert mit einem neuen Zeitordinatenschreiber (O przebiegu częstotliwości pulsu pod wpływem duchowego podniecenia przy użyciu nowego zapisywacza rzędnych czasowych). Str. 532—540. Praca podaje opis przyrządu i wynik badań przeprowadzonych przy jego pomocy: przy podniecaniu wzrasta częstotliwość pulsu, arytmia oddechowa spada do zera, wolniejsze zaś wahania pozostają bez zmiany.

K. Volkman: Psychologie der Zauberkunst (Psychologia czarnoksięstwa). Str. 541—566. Syntetyczne omówienie psychologicznego podłoża sztuk magicznych tem różne od dotychczasowych, że autor uwzględnił nie tylko widza, ale też i samego mistrza.

Adam Wiegner (Poznań).

INDUSTRIELLE PSYCHOTECHNIK IX (1933)

B. Sandor: Schnelle Aufeinanderfolge einfacher und zusammengesetzter Reaktionen (Szybkie następstwo pojedynczych i złożonych reakcyj). Str. 1—15. Autor przeprowadza badania nad zjawiskami reakcji przy wprowadzeniu bezpośrednio po sobie następujących bodźców. Druga czynność jest wykonana częściowo bezpośrednio w połączeniu z pierwszą, częściowo zaś po skorygowaniu pierwotnie błędnie wykonanej czynności, tak, że ona znajduje się pod wpływem wa-

runków przeszkód. Ciekawe jest porównanie reakcyj pojedynczych i wielokrotnych u mężczyzn i kobiet.

L. Kroeber-Keneth: Graphologie der Zahlenschreibung (Grafologja pisania liczb). Str. 15—20. Badania przeprowadzone nad pisanem liczb celem ustalenia, jak dalece jest możliwe wyprowadzenie wniosków co do zdolności myślenia rachunkowego lub matematycznego. Następnie przedstawione są czynniki charakterologiczne, które ukształtują indywidualnie dziedzinę pisania liczb. Ciekawe dla kryminologów.

H. Lossagk: Sichtmöglichkeit und Schrecksekunde bei einem Verkehrsunfall (Możliwość widzenia i sekunda strachu podczas wypadku w ruchu). Str. 20—27. Dla wydania orzeczenia sądowego zbadano możliwość rozpoznania przeszkody przy uwzględnieniu zjawisk towarzyszących wypadkowi, wyjaśniono czasowy przebieg wypadku we wszystkich szczegółach, przedstawiono to graficznie i wyśrodkowano czas reakcji kierownika pojazdu. Dokładne przeprowadzenie badań doprowadziło w rezultacie do uwolnienia kierownika od winy i kary.

W. Weber: Wissenschaftliche, psychologische und psychotechnische Forschungsergebnisse als Wiederaufnahmegründe im Strafverfahren (Naukowe, psychologiczne i psychotechniczne wyniki badań jako powód do wznowienia postępowania karnego). Str. 27—30. Wniosek o podjęcie postępowania karnego na podstawie wydanego orzeczenia psychologicznego i psychotechnicznego może jedynie wtedy mieć dodatni skutek, jeżeli orzeczenie opiera się na faktach nowych i naukowo uzasadnionych. W końcu artykułu następuje dyskusja nad różnicą między prawem niemieckim a austriackim.

N. Erschowitz: Die psychotechnische Augenmassprüfung und ihre Bedeutung für die Prüfpraxis (Psychotechniczne badania okomiaru i jej znaczenie przy badaniach w praktyce). Str. 33—50. Znane próby okomiaru zostały zestawione, uzupełnione nowymi, porównane między sobą i z innymi grupami funkcjonalnymi i wyprowadzono stąd wnioski nad użyciem prób okomiaru przy badaniach psychotechnicznych. Autor odradza stwierdzania przy badaniach psychotechnicznych zdolności okomiaru, gdyż brak inteligencji u badanego bardzo utrudnia obiektywne stwierdzenie okomiaru względnie je całkiem unie możliwia.

R. Engel: Arbeitsstudien zur Einführung von Fließarbeit (Studja nad pracą płynną). Str. 31—55. W malarni fabryki ceramicznej zmieniono pracę pojedynczą na pracę płynną. Dla jej wpro-

wadzenia, przeprowadzono badania porównawcze między pracą wolnорęczną i pracą związaną na stole rotacyjnym, z przymusem i bez. Przedstawiono rozmaitego rodzaju wykonanie i ulepszenia w wydajności, nie uwzględniono jednak dalszego zysku na czasie transportu.

Okazuje się z tego, że wynik pracy płynnej w stosunku do pracy pojedynczej jest lepszy o 14—16%.

E. Oberhoff: Leistungskontrolle an Schreibmaschinen (Kontrola wydajności nad maszynami do pisania). Str. 56—60. Do stwierdzenia wydajności pracy maszyn do pisania nadaje się najlepiej sposób kontroli za pomocą liczników. Odpowiednia zapłata, pojedyncze obrachowanie i pobudka do podniesienia wydajności przez premje, są zasadniczymi czynnikami.

H. Hahn: Psychotechnik und Sozialpolitik (Psychotechnika i polityka socjalna). Str. 60—64. Oddziaływanie psychotechniki na pracobiorcę ujawnia się we wpływie na człowieka i pracę.

R. Markstein: Die Augenermüdung im Differenzmass (Zmęczenie ócz w pomiarze różniczkowania prób). Str. 65—78. Zapomocą odpowiedniej próby wzroku osiągnięto zmęczenie ócz. Rozwinięto nowe próby różniczkowe rodzaju psychotechnicznego. Omówiono krytycznie wyniki tych prób przy równoczesnej analizie zasadniczej pracy.

H. Tasch: Kontrolle eines Reklamefeldzuges (Kontrola batalji reklamowej). Str. 79—86. Zrekonstruowano przeprowadzoną przez pewne przedsiębiorstwo akcję reklamy.

Sporządzono statystykę kosztów postępowania i obrotów. Przez analizę braków dawnego planu osiągnięto nowe wytyczne. Zapomocą badania rynków zbytu stwierdzono też oddziaływanie dawnego sposobu reklamy.

R. Engel: Zeitzuschläge bei freier und gebundener Handarbeit in der Massenfabrikation (Dodatki do czasu przy wolnej i skombinowanej pracy ręcznej w masowej fabrykacji). Str. 87—92. Znane dotychczas wyniki o dodatkowych czasach nie poruszają nigdzie zagadnienia pracy ręcznej przy wyraźnej fabrykacji masowej, w szczególności przy krótkich i bardzo krótkich czasach pracy za sztukę. Wyniki odpowiednich procesów pracy, które były badane w pewnej ilości zakładów przemysłowych częściowo dla wprowadzenia pracy płynnej, porównuje tu autor z powszechnie będącymi w użyciu krzywymi dodatków i stwierdza prawidłowość przy różnych rodzajach wytwórczości. Autor ustawia nową krzywą dodatków i bada, czy ona się da zastosować do wolnej pracy ręcznej i pracy skombinowanej.

K. A. Tramm: Angriffe gegen psychologische und psychotechnische Untersuchungsverfahren (Ataki przeciw psychologicznym i psychotechnicznym sposobom badania). Str. 92—94. Autor rozprawia się z zarzutami stawianymi badaniom psychologicznym i psychotechnicznym i podaje projekt poprawy i lepszego użytkowania systemu badań.

W. Medrow: Untersuchung der Farbentüchtigkeit in der Gruppenprobe bei der deutschen Reichspost (Badania zdolności do rozróżniania kolorów w próbie zbiorowej na niemieckiej poczcie państwowej). Str. 94—96. Na miejsce dotychczasowych badań indywidualnych nad zdolnością rozróżniania kolorów, które przy badaniu większej ilości osób są połączone ze stratą czasu, proponuje się nową próbę, która nadaje się do badań zbiorowych i oprócz tego posiada zaletę taniałości.

O. Köhler: Industrielle Unfallverhütung auf psychotechnischer Grundlage (Przemysłowa ochrona przed wypadkiem na podstawie zastosowania psychotechniki). Str. 97—104. Zestawienie metod psychotechnicznych zabezpieczających przed wypadkami. Autor stwierdza przyczyny wypadków, zależność od wieku, dni tygodnia i godzin dziennych, ustala warunki urządzeń ochronnych przy maszynach i omawia środki potrzebne do wyjaśnienia tej sprawy kierownictwu ruchu i robotnikom. Proponuje pewien sposób premjowania przy podziale zasiłków między związki zawodowe.

H. Matt: Reaktionen unter Aufmerksamkeitsbelastung (Reakcje przy obciążeniu uwagi). Str. 104—112. Badanie wpływu odchylenia lub odwrócenia uwagi i obciążenia tejże na reakcje motoryczne. Autor opisuje wydajność pracy i zachowania się osoby badanej.

M. Cobliner: Das Berufsbild des Konstrukteurs (Obraz zawodu konstruktora). Str. 115—116. Czynność konstruktora w dziedzinie budowy maszyn i elektrotechniki zostaje krótko opisana, a wymogi wiadomości i zdolności wykryte i krytycznie ocenione. Autor stara się ująć wartość różnego przygotowania szkolnego (gimnazjum, szkoła realna) i porównuje wyniki własne z cudzemi.

N. Erschowitz: Untersuchung des Augenmasses mittels Selbstbeobachtungsversuchen (Badania okomiara za pomocą doświadczeń samoobserwacyjnych). Str. 117—124. Autor przeprowadza porównania rzeczy widzialnych na płaszczyźnie. Sposób, w jaki badani przeprowadzali porównania, wykrywa autor przez samoobserwację.

A. Schwartz: Graphologie der Zahl (Grafologia liczby). Str. 124—128. Autor stara się wyciągnąć wnioski z różnorodności sposobów pisania liczb w stosunku do zdolności rachunkowych i statystycznych. W wyniku podaje cechy, na podstawie których poznaje uzdolnienie do pracy statystycznej i rachunkowej.

G. Mayerhofer: Untersuchungen über die Wirkung des Alkohols auf den Fahrzeugführer unter besonderer Berücksichtigung des Reaktionsverhaltens (Badania nad działaniem alkoholu u kierowców pojazdów — przy szczególnem uwzględnieniu zachowania się reakcyjnego). Str. 129—144. Autor bada porównawczo wyczyny reakcji, skupienie i pewność poruszania się — bez i pod działaniem alkoholu ze stanowiska ich ważności przy nieszczęśliwych wypadkach ruchu.

F. Muldo: Über Sinnfälligkeit beim Einordnen von Werkzeugen (Umiejętne porządkowanie (układanie) narzędzi). Str. 144—149. Autor przedstawia na dwóch typowych wypadkach, najpraktyczniejszy sposób oznaczania ułożyć się mających narzędzi. Pod względem czasu pracy i jakości okazał się jako najlepszy sposób oznaczania — użycie zarysu cienia, o ile położenie narzędzi przy wykonywaniu pracy było miarodajne, w innych wypadkach okazało się najpraktyczniejsze numerowanie narzędzi.

J. E. Hasdenteufel: Optimale Gestaltung der Anordnung von Bedienungselementen (Najlepszy sposób ugrupowania elementów obsługi). Str. 149—157. Autor ujął numerycznie, na podstawie systematycznie przeprowadzonych doświadczeń z pracą dźwigni — wpływ różnych położень uchwytów, wysokości uchwytów i wielkości oporów na uczucie nateżenia. Ustalono najlepsze warunki pracy. Autor podaje metodykę i wyniki.

E. Falk: Eine apparative Eignungsprüfeinrichtung für Röntgenbetriebe (Urządzenie do badania zdolności do pracy przy zakładach rentgenowskich). Str. 157—160. Autor opisuje nowe urządzenia do badania asystentek rentgenologicznych.

G. Immig: 14 Jahre Eignungsprüfungen bei der Firma Carl Zeiss, Jena (14 lat badań uzdolnień u firmy Carl Zeiss Jena). Str. 161—171. Autor przedstawia doświadczenia zdobyte przy przeprowadzaniu badań zdolnościowych. Przeprowadza porównanie wyników stopni szkolnych z wynikami badań, stwierdza niezależność badań od wyćwiczalności i podaje rezultat kontroli wyników u 200 uczniów warsztatowych.

N. Goldstern und F. Putnoky: Zweckmässige Beleuchtung von Seiden- und Kunstseiden-Webstühlen (Celowe oświetlenie tkalni jedwabiu i sztucznego jedwabiu). Str. 172—185. Autor opisuje przeprowadzenie dokładnych doświadczeń, które mają wykazać gospodarczość ulepszonych urządzeń oświetlenia w tkalniach jedwabiu i sztucznego jedwabiu.

Przez wyzyskanie odzwierciadlania się materiałów włókienniczych osiągnięto wielkie korzyści. Zalety ulepszanego oświetlenia polegają na nieznacznym podniesieniu wydajności i na bardzo wzmóżonym ulepszeniu dobroci wyrobów. Dokładne obliczenia rentowności wykazały, że całkowite koszty urządzenia łącznie z instalacją zwracają się po kilku miesiącach.

H. Schmidt: Zur Orientierung in Grossgebäuden (Orientacja w wielkich budynkach). Str. 184—191. Autor stwierdza zapomoćą dokładnych studjów działalność istniejących środków orientacyjnych w wielkich gmachach publicznych i stawia propozycję co do wzmóżenia ich skuteczności. Przez dokładną obserwację i śledzenie za szukającymi, stwierdza autor często powtarzające się błędy i ich przyczyny.

E. Bramesfeld und H. Jung: Unfallverursachende Dämmerzustände bei Fahrzeugführern (Stany zamroczenia jako powód wypadków u kierowników pojazdów). Str. 195—210. Badano czynności szoferów z okazji zamroczeń podczas jazdy przez wypytywanie i analizę doświadczalną. Podano praktyczne rady zmierzające do przeciwdziałania zamroczeniom.

Ch. Gulstein: Zur Frage des Arbeitstypus (Problem typu pracy). Str. 210—218. Autor zapytuje, czy ustalenie typów pracy dokonane przez niektórych psychotechników jest uzasadnione. Autor przeprowadza badania, aby odpowiedzieć na pytanie, czy istnienie typów pracy 1. w ogólności 2. w zależności od materiału 3. w zależności od rodzaju pracy jest możliwe.

O. Köhler: Masstäbe der Unfallstatistik (Mierniki statystyki wypadków). Str. 219—225. Autor porównuje ze sobą jako mierniki statystyki wypadków: liczbę robotników, liczbę pełnych robotników, ilość godzin pracy i stwierdza, że statystyka wypadków wykonana według liczby wypadłych godzin pracy, nie oznacza wartościowania, lecz tylko obliczenie. Rozmiary wypadków są wskaźnikiem szkód gospodarczych spowodowanych nieszczęśliwymi wypadkami.

A. Bloss: Die Hauptbestandteile der Eignungsfeststellung (Najważniejsze składniki stwierdzania zdatności). Str. 225—

229. Autor porównuje ze sobą i ocenia wartość diagnostyczną świadectw, badania lekarskiego, orzeczenia psychotechnicznego i opinii służbowej oraz proponuje celem ich scharmonizowania wprowadzenie porównawczych mierników.

A. Haber: Beachtung — Aufmerksamkeit — Reaktion in einem grösseren Sehfeld (Obserwacja — uwaga — reakcja we większym polu widzenia). Str. 229—245. Autor bada obserwowanie, uwagę i reakcję we większym polu widzenia i w wypadku ciągłego procesu widzenia. Te wielkości przedstawione są w zależności od rozmiaru pola, od szybkości zaobserwowanego ruchu, od siły optycznej i od użycia zwierciadła jako środka pomocniczego w ulepszeniu widzenia. W końcu bada autor czasy reakcyj i reakcje błędne w wypadku jednoczesnego i wieloznacznego przyporządkowania znakom optycznym.

K. A. Tramm: Über typische Verhaltensweisen im Automobilverkehr (Typowe sposoby zachowania się podczas ruchu samochodowego). Str. 245—251. Autor określa planowo i osądza typowe sposoby zachowania się pieszych i szoferów w ruchu samochodowym, które posiadają wielkie znaczenie przy powstawaniu wypadków oraz proponuje znormalizowanie właściwego sposobu zachowania się. Bada dalej powstawanie i skutki zmęczenia szoferów, a w końcu omawia środki zapobiegające wypadkom.

G. Mayerhofer: Untersuchungen über den Einfluss bestimmter Alkoholmengen auf Reaktionszeit und Aufmerksamkeit (Badania nad wpływem określonych ilości alkoholu na czas reakcji i uwagi). Str. 257—282. Autor przeprowadza doświadczenia dotyczące zagadnienia symulacji, agrawacji (pogorszenia się), dysfunkcji (zaburzenia) wywołanych działaniem alkoholu na uwagę i ogólne zachowanie się.

G. Nass: Eignungsprüfung für Arbeitsamtpersonal. Methoden zur Auslese geeigneter Hilfskräfte (Badania zdolności personelu urzędów pracy. Metody wyboru odpowiednich pracowników). Str. 267—272. Autor opisuje metody nadające się do wyboru pracowników do urzędów pracy.

O. Köhler: Eignungsprüfung im Fabrikbetrieb (Badania zdolności we fabrykach). Str. 272—282. Autor przedstawia bilans pracy badalni psychotechnicznej w pewnych wielkich zakładach metalurgicznych obejmujący: działalność i czas służby, zmiany robotników i po-

średniość pracy. Omawia też urządzenia i zadania badalni, nowe sposoby badania i pouczania oraz kontrolę wydajności na podstawie zarobków akordowych i oceny mistrzów.

W. Moede: Zur Psychologie des Konsums (Psychologia konsumpcji). Str. 289—305. Autor omawia znaczenie psychologii praktycznej przy badaniu praw konsumpcji, przedstawia metody pracy, zasadnicze dążenia konsumpcji, wyświeśla na podstawie danych doświadczalnych teoretycznie i praktycznie niektóre ważne pojęcia dotyczące wartości towaru na rynku i w końcu wskazuje na zużytkowanie praktycznej psychologii spożycia w prowadzeniu interesów.

M. Schorn: Psychotechnische Prüfungen gewisser Medikamente (Psychologiczne badania pewnych środków leczniczych). Str. 304—316. Autorka opisuje i krytykuje pewne doświadczenia nad wzmoczeniem wydajności zapomocą recesalu a następnie opisuje dokładnie doświadczenia przeprowadzone w Würzburgu, które doprowadziły do negatywnych wyników odnośnie do wpływu recesalu. Dalsze wywody odnoszą się do badań eksperymentalnych zasadniczej natury nad działaniem sugestji przy podawaniu środków leczniczych.

A. Rabofsky: Zur Psychotechnik der Kartei (O psychotechnice w zastosowaniu do kartoteki). Str. 321—345. Autor bada najważniejsze systemy kartotek będące w użyciu, przeciwstawiając zdatności zawodowej nakład pracy i omawiając przytem pewną ilość zagadnień odnoszących się do kartoteki.

J. F. v. Foerster: Karten des Alters- und Berufsaufbaues des deutschen Volkes (Karty wieku i budowy zawodowej narodu niemieckiego) Str. 344—348. Autor próbuje podawać statystykę przy pomocy diagramów — zamiast zapomocą tabel. Podział diagramów może być dokonany z rozmaitego punktu widzenia, tak że różne wyniki można odrazu łatwo ująć wzrokiem.

W. Herzer und H. Lenkner: Die psychologische Wirkung der Links- und Rechtslenkung beim Automobil (Psychologiczne oddziaływanie kierowania w lewo lub w prawo przy samochodzie). Str. 349—358. Zapomocą diagramów iskrowych i rejestracji krzywych jazdy na stanowisku suchym, stwierdzono przy pomocy projekcji filmowej, że lewe sterowanie przy samochodzie wykazuje o 7% dłuższą drogę, więcej krzywizn drogowych zwiększających wypadki, ale za to powoduje mniejsze zużycie składników obsługi, prawe zaś sterowa-

nie redukuje tempo, powoduje zwiększone natężenia składników obsługi wozu, gwarantuje jednakże wolną od wypadków jazdę.

H. Binns: Eine psychotechnische Untersuchung von Kammgarnen aus kurzen Wollen, Kämmlingen und Abfall (Psychotechniczne badanie materiałów utkanych z krótkiej wełny, z wyczesów i odpadków). Str. 353—357. Autor przedstawia skalę ocen wyrobów tekstylnych i wykazuje, że wygląd odgrywa większą rolę niż dotyk. Autor porównuje też korelację osądów różnych grup.

W. Moede: Eignungsuntersuchungen an technischen Hochschulen (Badania uzdolnień na wyższych szkołach technicznych). Str. 357—358. Autor wykazuje, że zgodność badań psychotechnicznych z wynikami egzaminów przedwstępnych dochodzi aż do 94%.

R. L. Mehmke: Psychologie für Vorgesetzte (Psychologia dla przełożonych). Str. 359—366. Autor zestawia zasadnicze dla przełożonych właściwości psychologiczne i sposoby zachowania się i podaje zasady właściwego zastosowania tych wiadomości w praktyce.

N. Erschowitz: Die Propaganda für die Technik in der Sowjet-Union (Propaganda techniki w Rosji Sowieckiej). Str. 366—377. Autor opisuje bliżej i wyjaśnia na przykładach propagandę techniki w Rosji Sowieckiej.

Franciszek Rybicki (Poznań).

JOURNAL OF GENERAL PSYCHOLOGY VIII (1933)

C. V. Hudgins: Conditioning and the voluntary control of the pupillary light reflex (Warunkowanie i dobrowolna kontrola odruchu źrenicowego). Str. 3—31. Na 14 badanych osobach wykazano, że na podniety słowne, podane przez eksperymentatora albo wymówione przez osoby badane, może nastąpić uwarunkowany odruch źrenicowy. Na podstawie tych eksperymentów wysnuto wniosek, że t. zw. dowolne działanie jest prawdopodobnie w istocie uwarunkowaną reakcją.

C. L. Hull, E. F. Patten and St. C. A. Switzer: Does positive response to direct suggestion as such evoke a generalized hypersuggestibility (Czy pozytywna reakcja na bezpo-

średnią sugestję potęguje ogólną podatność na sugestję). Str. 52—64. Badano, czy wykonywanie w stanie jawy pod wpływem sugestji jednych ruchów (opadanie głowy na pierś) wzmacnia podatność sugestywną w zakresie innych ruchów (poruszanie ramieniem). Nie stwierdziwszy żadnego wzmożenia się podatności na sugestję, autorzy dochodzą do przekonania, że sugestja stosowana w pewnym zakresie nie wywołuje ogólnej hypersugestyjności.

H. Emert: Eye-movements during reading and recall (Ruchy oka w czasie czytania i odtwarzania w pamięci). Str. 65—84. Autor rejestrował ruchy oczu badanych osób podczas beczynności, czytania głośnego lub cichego, głośnego lub cichego powtarzania po milczącej lekturze, podczas uczenia się za dyktatem i podczas głośnej lub cichej reprodukcji po wyuczeniu się jakiegoś tekstu za dyktatem. Jednym z najciekawszych wyników pracy jest ten, że ruchy oczu mogą być tak silnie powiązane ze symbolami mowy, iż występują one również w czasie pamięciowego odtwarzania tych symbolów.

E. R. Hilgard: Reinforcement and inhibition of eyelid reflexes (Wzmożenie i zahamowanie odruchów powiekowych). Str. 85—113. Odruch powiekowy na podniecie słuchową wzmacnia się, jeśli podniecie słuchową poprzedza podniecie wzrokowa o 0,025 do 0,050 sek. Jeśli odstęp czasu obu podnieć wynosi ponad 0,075 sek., wówczas odruch powiekowy na podniecie słuchową jest silnie zahamowany. Szczytowy swój punkt osiąga to zahamowanie, jeśli odstęp czasu wynosi od 0,1 do 0,2 sek., a następnie przy dłuższych odstępach (do 0,450 sek.) zahamowanie maleje.

B. F. Skinner: On the rate of extinction of a conditioned reflex (O szybkości zanikania uwarunkowanego odruchu). Str. 114—129. Na materiale 18 szczurów wykazuje autor, że siła odruchu uwarunkowanego zmniejsza się w czasie zanikania odruchu w przybliżeniu zgodnie z krzywą logarytmiczną.

H. Peak: Reflex and voluntary reactions of the eyelid (Odruchowa dowolna reakcja powiek). Str. 130—156. Autorka podaje szczegółowe pomiary czasu utajenia, amplitudy, szybkości zamykania i otwierania powiek pod wpływem działania podnieć akustycznej i wywodzi, że w pewnych warunkach można na podstawie cech czysto opisowych odróżnić odruch powiekowy od dowolnego ruchu zamykania powiek.

Th. A. Dreis: Two studies in retroaction: I. Influence of partial identity. II. Susceptibility to retroaction at various grade levels (Dwa studia nad retroakcją: I. Wpływ

częściowej identyczności. II. O podatności uczniów różnych klas na retroakcję). Str. 157—172. Badania dotyczą t. zw. wstecznego działania (retroakcji) umianych na pamięć materiałów, przyczem zmieniano stopień podobieństwa tych materiałów. Badania w części I wykazały, że zaoszczędzenie powtórzeń wzrasta w miarę jak materiał staje się podobniejszy do już umianego na pamięć materiału. Badania w części II dały jako główny wynik, że wsteczne działanie występuje z jednakową siłą u uczniów różnych klas (od pierwszej do ósmej klasy szkoły powszechnej).

F. L. Wells: Learning functions in an obscure amnesia, with implications for re-education (Funkcje uczenia się w trudno wytłumaczalnym przypadku amnezji i wskazówki dla reedukacji). Str. 173—197. Przy pomocy testów Bineta i testów wykonania zbadano pewien przypadek amnezji. Ustalono przebieg wprawy w zakresie różnych funkcji i porównano go z nabywaniem wprawy przez osoby normalne, wreszcie stwierdzono istnienie „przenoszenia się wprawy“.

C. Mc. Cann Tryon: On the nature of „speed“ and its relation to other variables (O istocie „szybkości“ i jej związku z innymi zmiennymi). Str. 198—216. Zadaniem autorki było ustalenie związku, zachodzącego pomiędzy szybkością wykonania a „wysokością“ wyczynu (w tem znaczeniu, że wysokość jest tem większa, im trudniejszy jest wyczyn). Autorka sądzi, że w obecnym stanie badań nie można dokładnie określić tego związku z powodu braków w technice eksperymentalnej.

B. K. Swartz and H. R. Crosland: The effects on reaction-time of various orders and distributions of relevant stimuli in the word-association experiment (Znaczenie czasu reakcji różnych układów podnieć w eksperymencie skojarzeniowym). Str. 217—271. Autorzy zajęli się badaniem wpływu, jaki ma układ „znaczących“ i „obojętnych“ podnieć słownych na powodzenie lub niepowodzenie w eksperymencie skojarzeniowym. „Znaczącymi“ były podnieć z dziedziny seksualnej. Badania wykazały istnienie znacznych różnic w wynikach zależnie od poszczególnych układów. Jako przykłady układów podajemy układ I, w którym po 40 obojętnych następowało 20 znaczących, a w końcu znowu 40 obojętnych podnieć słownych i układ IV (nieregularny), w którym słowa znaczące były rozrzucone po całym szeregu podnieć słownych, tak że nigdy dwa słowa znaczące nie następowały bezpośrednio po sobie.

W. S. Hunter: Basic phenomena in learning (Podstawowe zjawiska uczenia się). Str. 299—317. Koniecznymi warunkami uczenia się

t. z. tworzenia się przyzwyczajęń, są bezwarunkowe (albo ustalone warunkowe) reakcje i czas.

K. Lewin: Vectors, cognitive processes, and Mr. Tolman's criticism (Wektory, procesy poznawcze i krytyka Tolmana). Str. 318—345. Autor rozprawia się z Tolmanem, wykazując, w czym odbiega od jego poglądów (mianowicie przede wszystkim w uwzględnianiu tylko czynników znajdujących się w „polu“ działania i w psycho-biologicznym — a nie fizykalnym — jak to czynili zwolennicy teorii tropizmów — ujmowaniu „psychologicznego środowiska“).

E. A. Esper: Studies in linguistic behavior organization. I. Characteristics of unstable verbal reactions (Badania dotyczące organizacji zachowania się językowego. I. Właściwości chwiejnych reakcyj słownych). Str. 346—381. Różnym przedmiotom podobnym do siebie pod względem kształtu lub wielkości przyporządkowano pewne reakcje językowe, mianowicie zgłoski bez sensu. Następnie zmieniano układ eksperymentu, wprowadzając do niego przedmioty podobne do poprzednich, którym jednakowoż nie nadano żadnej sztucznej nazwy. W tych warunkach „reakcje językowe stawały się chwiejne.

W. C. Shipley: An apparent transfer of conditioning (O zjawisku oczywistego przenoszenia się uwarunkowania). Str. 382—391. Zmrużanie powiek, zachodzące pod wpływem światła, uwarunkowano od dotknięcia policzka. Następnie równocześnie z dotknięciem policzka powodowano reakcję cofania palca pod wpływem podniecy elektrycznej. W tych warunkach światło wywoływało u 9 na 15 osób badanych cofanie palca, co wskazuje na przenoszenie uwarunkowania.

A. A. Lindberg: The formation of negative conditioned reflexes by coincidence in time with the process of differential inhibition (Ukształtowanie się negatywnych warunkowych odruchów w wypadku koincydencji czasowej z procesem zróżnicowanego zahamowania). Str. 392—420. Eksperymentując na psach wykazał autor, że podniecy koincydujące czasowo z procesami zahamowania w centralnym systemie nerwowym mogą — w następstwie tej koincydencji — wywołać procesy zahamowania.

W. D. Ellis and J. A. Hamilton: Behavior constancy (O stałości zachowania się). Str. 421—429. Obserwacje nad szczurami i ludźmi o uszkodzonym mózgu wykazały, że tego rodzaju istoty nie potrafią przystosować się do nowych sytuacji, lecz objawiają pewną „stałość zachowania się“.

E. G. Flemming: Sex differences in emotional responses (Zależność reakcyj uczuciowych od płci). Str. 430—445. Posługując

się t. zw. „Pressey XO“ testem (w modyfikacji autora), Fleming dochodzi do następujących wyników: 1. Kobiety nie reagują silniej uczuciowo niż mężczyźni, 2. mężczyźni wykazują większą skłonność do zmiany swych reakcyj uczuciowych, 3. reakcje uczuciowe na te same z dziedziny seksualnej zaczerpnięte podniety słowne ulegają u mężczyzn częściej całkowitemu odwróceniu (stając się np. z przyjemnych przykremi), niż u kobiet, u których wogóle stwierdzono większą obojętność w odnoszeniu do spraw seksualnych niż u mężczyzn.

W. A. Bousfield: Certain quantitative aspects of the food-behavior of cats (W sprawie ilościowego ujmowania zachowania się kotów przy pobieraniu pokarmu). Str. 446—454. Autor rejestrował ilość pokarmu pobieranego przez kota w pewnych czasowych odstępach i ujął wyniki w krzywej eksponencjalnej.

Stefan Błachowski (Poznań).

JOURNAL DE PSYCHOLOGIE NORMALE ET PATHOLOGIQUE XXIX (1932) 3—6

Pierre Janet: Les sentiments dans le délire de persécution (Uczucia w obłędzie prześladowczym). Str. 161—240 i 401—460. Artykuł Janet'a jest rozdziałem jego książki, która ma się ukazać pod tytułem: „Les délires d'influence et les sentiments sociaux“ (O obłędzie indukowanym i uczuciach społecznych). Rozdział ten składa się z trzech części. W pierwszej autor klasyfikuje uczucia obłędu prześladowczego, w drugiej podaje je szczegółowej analizie i podejmuje ciekawą koncepcję wytlumaczenia tego rodzaju uczuć patologicznych. Koncepcję swą opiera na twierdzeniach o specyficznym charakterze przeżyć społecznych oraz na wykryciu doniosłej roli uczuć wysiłku lub zmęczenia i radości lub smutku. Nie jest to koncepcja nowa, bo podobne twierdzenia socjologiczne podejmowane były przez Royce'a i Baldwina, jak również przez autora w jego „wykładach o osobowości“, a rozróżnienia dwóch powyższych grup uczuć autor dokonał już w poprzednim swem dziele. Tym razem rozważania swe ujął jako prawo ogólne życia normalnego przesadnie uwydatnione w chorobach umysłowych. W trzeciej części omawianego rozdziału autor interpretuje pod kątem widzenia powyższego prawa niektóre normalne postępowania społeczne i wszystkie ważniejsze uczucia obłędu prześladowczego.

P. Vignon: L'idée organoformatrice chez les sauterelles-feuilles américaines (Idea organotwórcza u skrzydlatej szarańczy amerykańskiej). Str. 241—255. Na licznych gatunkach szarańczy amerykańskiej autor rozważa bogactwo kształtów plam barwnych

i unerwień skrzydeł tych szarańczy. Mają tu zastosowanie, zdaniem autora, prawa mimikry, estetyki i wiele innych, które autor pomija, ograniczając się jedynie do stwierdzenia logiki i bogactwa pomysłów, z jaką przejawia się „idea organotwórcza” w skrzydłach szarańczy amerykańskiej.

Z. M. Bacq: *Observation du comportement maternel du rat albinos sympathectomisé* (Obserwacje macierzyństwa u szczura białego po sympatektomji). Str. 254—257. Obserwacje zostały przeprowadzone w laboratorium fizjologicznym uniwersytetu Harvarda w Bostonie. Wykazują one, że szczurzyca po wycięciu nerwu sympatycznego pozbawiona jest zupełnie pokarmu, a mimo to jej zachowanie macierzyńskie pozostaje niezmienione. Rodzi, otacza swe potomstwo troskliwą opieką i karmi je mimo cierpień spowodowanych brakiem laktacji. Zatem teoria Giard'a, wyznająca, że instynkt macierzyński jest konsekwencją dobrego samopoczucia, którego samica doświadcza po uwolnieniu się od nagromadzonego pokarmu oraz fakty podane przez Cannon'a o zaniku macierzyństwa u kotów i psów sympatektomizowanych — nie zawsze mają miejsce.

Lucien Bolli: *Le rêve et les aveugles. Deuxième partie. De la survivance des images visuelles.* (Marzenia senne ślepych. Część II. O przeżyciach obrazów wzrokowych). Str. 258—309. W pierwszej części swej pracy, zamieszczonej w poprzednim numerze „Journ. de Psych.”, autor omawiał sny ślepych od urodzenia. Drugą część poświęcił wyobrażeniom wzrokowym we snach ociemniałych, przyczem doszedł do wniosku, że przeżywają je ci, którzy utracili wzrok w piątym roku życia. Sny wcześniej ociemniałych, zdaniem autora, nie różnią się niczem od snów ślepych od urodzenia. Na treść wyobrażeń wzrokowych snów ociemniałych składają się przedewszystkiem obrazy oglądane w dzieciństwie. Z wiekiem osoby i ślepoty elementy wzrokowe marzeń sennych stopniowo słabną. Główną przyczyną tego faktu autor doszukuje się w schematycznej formie snów ociemniałych oraz w zacieraniu się wspomnień z dzieciństwa wskutek braku nowych podnieć wzrokowych. Środkami zaradczeni przeciw zanikowi pamięci wzrokowej mogą być spostrzeżenia obrazów innemi zmysłami, jak „l'audition colorée”, często obserwowane przez autora u ociemniałych.

M. L. Deshayes: *L'éventail magique* (Wachlarz magiczny). Str. 310—318. Autor podaje nową teorię psychologiczną wyjaśnienia złudzeń geometryczno-wzrokowych. Na kilku klasycznych przykładach złudzeń Zöllnera, Heringa, Poggendorfa, Lippsa autor udowadnia, że wszystkie one są interpretacją pseudoperspektywy, którą tworzą linje na płaszczyźnie, innemi słowy, że wszystkie linje na płaszczyźnie jesteśmy skłonni

oglądać tak, jakby one przedstawiały widoki zaczerpnięte z przestrzeni i dlatego pewne linje sugerują nam perspektywę, w której inne linje zdają się być odchylone, rozciągnięte, wypukłone i t. d.

Ed. Gobloti: De l'intuition (O intuicji). Str. 337—368. Krytyczne rozważania na temat znaczenia i używania terminu intuicja w filozofii współczesnej oraz próba jej analizy z punktu widzenia epistemologicznego. W konkluzji autor stwierdza, że poznanie intuicyjne jest złudne i że tylko jeden Bergson miał cudowny dar formułowania myśli jasnych pod tym ciemnym terminem.

André Cresson: Le vrai rôle de la volonté dans la réflexion (Rola woli w myśleniu). Str. 369—400. Celem wykrycia zakresu działania woli w dowolnym świadomym myśleniu człowieka autor rozpatruje cztery zagadnienia: 1. jak się odbywa dowolne odnajdywanie wspomnień i myśli na dany temat, 2. czynnik woli w rozróżnianiu pojęć, 3. czy logiczne rozumowanie zależy od woli, 4. od czego zależy nasze przekonanie? W odpowiedzi na powyższe pytania autor konstatuje, że świadome myślenie podobnie jak inne świadome czynności człowieka jest niezależnym mechanizmem organicznym, w którym wola spełnia jedynie rolę podniety.

Dział sprawozdań z posiedzenia Towarzystwa Psychologicznego zawiera komunikat: — *H. Laugier i D. Weinberg: Le facteur subjectif dans les notes d'examen (Czynnik subiektywny w ocenach egzaminacyjnych).* Str. 461—463. Na podstawie korelacji ocen egzaminacyjnych wydanych przez dwóch profesorów o jednej i tej samej pracy oraz dwóch ocen jednego profesora wydanych o jednej pracy przed i po upływie 10 miesięcy (w drugim przypadku po upływie 3 i pół lat) autorzy przychodzą do wniosku, że nie stopień korelacji uwydatnia różnice subiektywne w ocenach egzaminacyjnych, lecz indywidualna surowość ocen mierzona ich średnią notą.

J. Nageotte: Sur des troubles visuels insolites et de nature différente (O osobliwych zaburzeniach wzrokowych). Str. 466—469. Autor opisuje dwie przemijające wady widzenia, które stopniowo obserwował u jednej i tej samej osoby. Były to świetlne sylwetki na ciemnym tle, które trwały przez 4 miesiące najpierw w lewym, potem w prawym oku oraz krótkotrwała ślepotą na barwę niebieską w lewym oku. Pierwsza anomalja pojawiła się u osoby badanej w 6 lat, druga w siedem lat po doznanym wstrząsie rdzenia w 50 roku życia. Obie przeszły bez śladu.

Jean Pérès: Représentations libres et association des idées. (Wyobrażenia wytwórcze a skojarzenia). Str. 472. Polemika

z M. R. Rénichou i M. I. Meyerson'em w sprawie przeżyć pewnego rodzaju wyobrażeń wytwórczych.

G. Kolospary: De la variabilité des phénomènes psychologiques et de la théorie de M. Étienne Rabaud (O zmienności zjawisk psychologicznych i teorii M. Stefana Rabaud). Teoria Rabauda głosi, że przystosowywanie się do warunków życia wśród niekręgowców nie istnieje, to znaczy, że w identycznych okolicznościach niekręgowce reagują zawsze jednakowo. Autor artykułu, nawiązując do tej teorii, przyszedł do przekonania na podstawie własnych obserwacji, że wśród kręgowców teoria Rabauda ma zastosowanie. Indywidualne różnice przystosowania się do warunków zewnętrznych tłumaczy wyćwiczalnością kory mózgowej w hamowaniu odruchów, w czym upatruje jeszcze jeden dowód rozwoju filogenetycznego. Twierdzenia swe motywuje wieloma przykładami z własnych obserwacji.

Jadwiga Stańczykówna (Warszawa).

JOURNAL OF SOCIAL PSYCHOLOGY IV (1933) 1—2

R. M. Yerkes: Genetic aspects of grooming, a socially important primate behavior pattern (Aspekty iskania i czynności pokrewnych jako pierwotnej formy zachowania się ważnej społecznie). Str. 5—25 Autor rozwija hipotezę, że iskania i podobne czynności, występujące u zwierząt, w szczególności u szympansov, nie są mechaniczne, lecz stanowią prymitywną formę zachowania społecznego, z którą wiąże się obustronna przyjemność i wzajemne zaufanie. Zjawisko to występuje także wśród społeczeństw pierwotnych, gdzie jest ono wyrazem zażyłości i rodzajem rozrywki. Być może z tej prymitywnej postaci usługi społecznej rozwinęły się wyższe jej formy jak fryzjerstwo, pielęgniarstwo, leczenie i chirurgja.

R. Müller-Freienfels: Studies in the social psychology of science (Studja z psychologii społecznej nauki). Str. 26—41. Pojęcie i społeczna funkcja nauki nie sprowadzają się do „wiedzy” w psychologicznym znaczeniu. Obok wiedzy występuje „praca badawcza” i „praktyczne działanie”. Z tem wiążą się trzy typy społeczne: uczonego, badacza i praktyka. Nauka współczesna coraz bardziej obiektywizuje się i depersonalizuje. Żywotność jej jednak w życiu społecznym uwarunkowana jest przez związek „ducha subiektywnego” z „obiektywnym”, nauki — z osobowością ludzką.

Autor widzi równoległość w rozwoju nauki nowoczesnej i kapitalizmu. Nauka nowoczesna jest kapitalizacją wiedzy i posiada wszystkie

cechy kapitalizacji ekonomicznej: opiera się na kredycie, wykazuje tendencje do zastąpienia jakości ilością, jest dynamiczna, nie statystyczna.

Rozpatrując stosunek nauki i religii, autor dochodzi do wniosku, że aczkolwiek nauka spełnia obecnie wiele funkcji społecznych, spełnianych dawniej przez religję, to jednak religja znajduje stale silne podstawy subiektywne, mimo rozwoju nauki, ponieważ nauka nie rozwiązuje wszystkich problemów.

Ph. E. Vernon: Some characteristics of the good judge of personality (Pewne cechy dobrego sędziego osobowości). Str. 42—58. Autor przedstawił 48 studentom 20 testów, wymagających wydania sądu o pewnych cechach osobowości. Testy polegały na dobraniu odpowiedniego wzruszenia do wyrazów twarzy, podaniu, właściwych nazwisk do fotografii wielkich ludzi, uszeregowaniu fotografii według inteligencji, towarzyskości, zmysłu artystycznego ludzi, których przedstawiają, napisaniu charakterystyk ludzi na podstawie ich fotografii, dobraniu odpowiednich cech osobowości do fotografii i t. p. Wyniki poszczególnych testów okazały się bardzo niezgodne. Dokładność sądu o osobowości zależy, zdaniem autora, nie tylko od osoby sądanego, ale i od treści sądu, oraz od warunków, w jakich sąd zostaje wydany. „Stosunek pomiędzy poszczególnym sędzią a poszczególną osobą, będącą przedmiotem sądu, jest jedyny (niepowtarzalny): nie jest prawdopodobne, że się powtórzy w kontaktach z innymi ludźmi. Innymi słowy, cała ta dziedzina społecznych stosunków jest zbyt skomplikowana, ażeby dała się ująć w kilku stereotypowych określeniach takich jak wnikliwość, intuicja, inteligencja społeczna, spostrzegawczość społeczna i t. p., lub aby dała się zmieścić w ciasne kategorie psychometrycznych testów”. Równocześnie na podstawie testów dotyczących cech intelektualnych, społecznych, społecznych i artystycznych sędziów autor stwierdza, że dobrzy sędziowie samych siebie są bardziej inteligentni i posiadają więcej poczucia humoru, niż sędziowie przeciętni. Dobrzy sędziowie przyjaciół i znajomych są mniej towarzyscy i mniej inteligentni, ale posiadają więcej zmysłu artystycznego, niż dobrzy sędziowie samych siebie. Dobrzy sędziowie osobowości obcych są wyraźnie bardziej inteligentni i mają więcej zmysłu artystycznego, niż sędziowie przeciętni.

O. F. Litterer: Stereotypes (Stereotypy). Str. 59—69. Praca kontynuuje studjum Rice'a, dotyczące stereotypów myślowych, warunkujących sądy i wartościowania ludzkie. Eksperyment polega na tem, że 100 studentów i 50 przemysłowców miało dobrać zawody dla 18 jednostek na przedstawionych fotografiach, z listy odpowiadających zawodów. Poważna ilość poprawnych identyfikacji nie jest zdaniem autora przypadkowa, ale potwierdza raczej hipotezę istnienia stereotypów myślowych.

A. S. Beckham: A study of the intelligence of colored adolescents of different social-economic status in typical metropolitan areas (Studjum nad inteligencją młodzieży murzyńskiej w okresie dojrzewania o różnym poziomie społeczno-ekonomicznym w typowych wielkich miastach). Str. 70—91. Studjum przeprowadzone przy pomocy testu inteligencji Stanford-Binet oraz informacji dotyczących społeczno-ekonomicznej sytuacji młodzieży murzyńskiej, doprowadza autora do wniosku, że sytuacja społeczno-ekonomiczna jest w rozwoju inteligencji czynnikiem ważniejszym niż różnice rasowe. Młodzież miast większych przewyższa naogół pod względem inteligencji młodzież wiejską. Młodzież, przebywająca dłużej w miastach północnych, przewyższa młodzież południową. Dla tych różnic inteligencji odmienność sytuacji społeczno-ekonomicznej murzynów w tych środowiskach jest bardzo ważna.

N. Israeli: Attitudes to the decline of the West (Postawy względem upadku cywilizacji zachodniej). Str. 92—101. Eksperyment polegał na tem, że studenci mieli określić czynniki prowadzące do upadku cywilizacji zachodniej i uszeregować je według ważności, wypowiedzieć się co do prawdopodobieństwa upadku i jego konsekwencji oraz podać przypuszczalną jego datę. Jako pięć najważniejszych czynników upadku wymieniano w porządku ich ważności: przeludnienie, wojnę, polityczną korupcję, moralny upadek i ateizm, przerost nauki i wynalazczości czyli zbyt dużą mechanizację. W odpowiedziach występowała znaczna zgodność opinii. Więcej niż $\frac{2}{3}$ ze 150 odpowiadających uważa, że upadek cywilizacji nie będzie katastrofalny, ale doprowadzi do jakiejś wyższej cywilizacji. Prawie dwie trzecie uważa upadek za zupełnie, albo bardzo prawdopodobny.

N. Israeli: Group estimates of the divorce rate for the years 1955—1975 (Grupowe oceny stopy rozwodowej dla lat 1955—1975). Str. 102—115. Eksperyment jest jednym z szeregu eksperymentów dotyczących postaw względem przyszłości. Na podstawie danych statystyki rozwodowej za lata 1890—1929 trzy grupy studentów miały określić stopę rozwodową dla lat 1955—1975. Przeważała opinia, że rozwody zwiększą się. Oceny stawały się bardziej rozbieżne w miarę, jak dotyczyły lat bardziej odległych.

W dziale artykułów krótkich i uwag: *H. N. Smith (A study of the neurotic tendencies shown in dementia praecox and manic depressive insanity, str. 116—128)* opisuje eksperyment nad neurotycznymi tendencjami w grupie jednostek dementia praecox i w grupie psychozy maniakalno-depresyjnej przy pomocy skali osobowości L. L. Thurstone i T. G. Thurstone. Eksperyment nie doprowadza do

zróznicowania obydwóch grup według ich cech neurotycznych. Maniakalno-depresyjna grupa wszakże wykazuje więcej neurotycznych tendencji, niż grupa dementia praecox. *L. Gahagan* (*Judgments of occupations from printed photographs* str. 128—154) na podstawie opisanego eksperymentu sądzenia o zawodzie z fotografii, dochodzi do wniosku, że nie pozwala on na stwierdzenie istnienia typów zawodowych. *T. R. Garth* (*The intelligence and achievement of mixed-blood indians*, str. 154—157) w wyniku eksperymentów dochodzi do wniosku, że czynniki wychowawcze daleko silniej wpływają na inteligencję, niż ilość krwi białej u mieszanych Indian.

H. Cason and A. Chalk: Annoyance and behavior (Irytowanie i zachowanie się). Str. 145—155. Studjum ilościowe nad związkiem pomiędzy drażniącymi czynnościami i cechami u innych a częstością występowania podobnych czynności i podobnych cech u jednostek badanych. Studjum oparte jest na odpowiedziach 65 osób, dotyczących 65 czynności i cech irytujących — np. familiarne klepanie po plecach, głośne picie, rozmawianie w czasie przedstawienia itp. W wyniku eksperymentu autor dochodzi do wniosku, że osoba, którą nie drażni jakaś czynność u innych, częściej sama zachowuje się w podobny sposób. Istnieje pozytywna korelacja pomiędzy zachowaniem się jednostki, a jej reakcją na podobne zachowanie się u innych.

C. Landis and J. W. H. Ross: Humor and its relation to other personality traits (Humor i jego związek z innymi cechami osobowości). Str. 156—175. Eksperyment polegał na klasyfikowaniu dowcipów przez studentów według siedmiu kategorii humoru. Aczkolwiek wymagał on procesu intelektualnego, to jednak klasyfikowanie dowcipów nie jest, zdaniem autora, wyrazem samej inteligencji, ale swoistą właściwością osobowości. Znaczne różnice stwierdzono pomiędzy introwertycznymi i ekstrawertywnymi osobnikami, jak również w związku z płcią.

C. H. Marple: The comparative susceptibility of three age levels to the suggestion of group versus expert opinion (Wpływ opinii zbiorowej i opinii ekspertów w trzech grupach różnego wieku). Str. 176—186. Eksperyment polegał na przedstawieniu 75 twierdzeń spornych, na które 900 badanych miało odpowiedzieć twierdząco, przecząco lub określić je jako niepewne. Badani należeli do trzech grup pod względem wieku: 17 lat, 22 i 59. Po miesiącu ¼ część wszystkich poprzednio odpowiadających, czyli 500 studentów, po 100 każdego wieku, miało poprawić odpowiedzi błędne. Innym 500, po 100 każdego wieku, przedstawiono opinię 25 ekspertów w odniesieniu do każdego twierdzenia i polecono poprawić odpowiedzi. Pozostałym 500

A. S. Beckham: A study of the intelligence of colored adolescents of different social-economic status in typical metropolitan areas (Studjum nad inteligencją młodzieży murzyńskiej w okresie dojrzewania o różnym poziomie społeczno-ekonomicznym w typowych wielkich miastach). Str. 70—91. Studjum przeprowadzone przy pomocy testu inteligencji Stanford-Binet oraz informacji dotyczących społeczno-ekonomicznej sytuacji młodzieży murzyńskiej, doprowadza autora do wniosku, że sytuacja społeczno-ekonomiczna jest w rozwoju inteligencji czynnikiem ważniejszym niż różnice rasowe. Młodzież miast większych przewyższa naogół pod względem inteligencji młodzież wiejską. Młodzież, przebywająca dłużej w miastach północnych, przewyższa młodzież południową. Dla tych różnic inteligencji odmienność sytuacji społeczno-ekonomicznej murzynów w tych środowiskach jest bardzo ważna.

N. Israeli: Attitudes to the decline of the West (Postawy względem upadku cywilizacji zachodniej). Str. 92—101. Eksperyment polegał na tem, że studenci mieli określić czynniki prowadzące do upadku cywilizacji zachodniej i uszeregować je według ważności, wypowiedzieć się co do prawdopodobieństwa upadku i jego konsekwencji oraz podać przypuszczalną jego datę. Jako pięć najważniejszych czynników upadku wymieniano w porządku ich ważności: przeludnienie, wojnę, polityczną korupcję, moralny upadek i ateizm, przerost nauki i wynalazczości czyli zbyt dużą mechanizację. W odpowiedziach występowała znaczna zgodność opinii. Więcej niż $\frac{2}{3}$ ze 150 odpowiadających uważa, że upadek cywilizacji nie będzie katastrofalny, ale doprowadzi do jakiejś wyższej cywilizacji. Prawie dwie trzecie uważa upadek za zupełnie, albo bardzo prawdopodobny.

N. Israeli: Group estimates of the divorce rate for the years 1935—1975 (Grupowe oceny stopy rozwodowej dla lat 1935—1975). Str. 102—115. Eksperyment jest jednym z szeregu eksperymentów dotyczących postaw względem przyszłości. Na podstawie danych statystyki rozwodowej za lata 1890—1929 trzy grupy studentów miały określić stopę rozwodową dla lat 1935—1975. Przeważała opinia, że rozwody zwiększą się. Oceny stawały się bardziej rozbieżne w miarę, jak dotyczyły lat bardziej odległych.

W dziale artykułów krótkich i uwag: *H. N. Smith (A study of the neurotic tendencies shown in dementia praecox and manic depressive insanity, str. 116—128)* opisuje eksperyment nad neurotycznymi tendencjami w grupie jednostek dementia praecox i w grupie psychozy maniako-depresyjnej przy pomocy skali osobowości L. L. Thurstone i T. G. Thurstone. Eksperyment nie doprowadza do

zróznicowania obydwóch grup według ich cech neurotycznych. Maniakalno-depresyjna grupa wszakże wykazuje więcej neurotycznych tendencji, niż grupa dementia praecox. *L. Gahagan* (*Judgments of occupations from printed photographs* str. 128—154) na podstawie opisanego eksperymentu sądzenia o zawodzie z fotografii, dochodzi do wniosku, że nie pozwala on na stwierdzenie istnienia typów zawodowych. *T. R. Garth* (*The intelligence and achievement of mixed-blood indians*, str. 154—157) w wyniku eksperymentów dochodzi do wniosku, że czynniki wychowawcze daleko silniej wpływają na inteligencję, niż ilość krwi białej u mieszanych Indian.

H. Cason and A. Chalk: Annoyance and behavior (Irytowanie i zachowanie się). Str. 145—155. Studjum ilościowe nad związkiem pomiędzy drażniącymi czynnościami i cechami u innych a częstością występowania podobnych czynności i podobnych cech u jednostek badanych. Studjum oparte jest na odpowiedziach 65 osób, dotyczących 65 czynności i cech irytujących — np. familiarne klepanie po plecach, głośne picie, rozmawianie w czasie przedstawienia itp. W wyniku eksperymentu autor dochodzi do wniosku, że osoba, którą nie drażni jakaś czynność u innych, częściej sama zachowuje się w podobny sposób. Istnieje pozytywna korelacja pomiędzy zachowaniem się jednostki, a jej reakcją na podobne zachowanie się u innych.

C. Landis and J. W. H. Ross: Humor and its relation to other personality traits (Humor i jego związek z innymi cechami osobowości). Str. 156—175. Eksperyment polegał na klasyfikowaniu dowcipów przez studentów według siedmiu kategorii humoru. Aczkolwiek wymagał on procesu intelektualnego, to jednak klasyfikowanie dowcipów nie jest, zdaniem autora, wyrazem samej inteligencji, ale swoistą właściwością osobowości. Znaczne różnice stwierdzono pomiędzy introwertywnymi i ekstrowertywnymi osobnikami, jak również w związku z płcią.

C. H. Marple: The comparative susceptibility of three age levels to the suggestion of group versus expert opinion (Wpływ opinii zbiorowej i opinii ekspertów w trzech grupach różnego wieku). Str. 176—186. Eksperyment polegał na przedstawieniu 75 twierdzeń spornych, na które 900 badanych miało odpowiedzieć twierdząco, przecząco lub określić je jako niepewne. Badani należeli do trzech grup pod względem wieku: 17 lat, 22 i 59. Po miesiącu 1/2 część wszystkich poprzednio odpowiadających, czyli 500 studentów, po 100 każdego wieku, miało poprawić odpowiedzi błędne. Innym 500, po 100 każdego wieku, przedstawiono opinię 25 ekspertów w odniesieniu do każdego twierdzenia i polecono poprawić odpowiedzi. Pozostałym 500

przedstawiono opinię większości badanych w odniesieniu do każdego twierdzenia. W ten sposób uchwycono wpływ opinii zbiorowej. Okazało się, że we wszystkich trzech grupach wieku jednostki silnie podlegały wpływowi opinii zbiorowej i opinii ekspertów. Wpływ opinii zbiorowej wyraził się w 4 razy większej, a wpływ opinii ekspertów w 3 razy większej ilości poprawek w porównaniu z poprawkami, dokonanymi przez pierwszą grupę, której nie przedstawiono opinii ekspertów ani opinii większości. Grupa dorosłych okazała się mniej podatna na wpływ opinii innych, niż grupa młodzieży akademickiej, a ta ostatnia mniej podatna, niż grupa młodzieży szkół średnich.

E. G. Flemming: The personality and emotions of men (Osobowość i wzruszenia ludzi). Str. 187—200. Przy pomocy zrewidowanego testu Pressey X-O danego do wypełnienia dwóm grupom studentów, autor badał związek pomiędzy cechami osobowości a reakcjami emocjonalnymi. W wyniku eksperymentu autor stwierdza, że korelacja strachu i przyjemnej osobowości wynosi -0.55 . Na osobowość przyjemną składa się przede wszystkim siła ekspresji emocjonalnej, równowaga uczuciowa, niezbyt silne podleganie strachowi i wysoka inteligencja społeczna.

N. Israeli: Group predictions of future events (Grupowe przepowiadania wydarzeń). Str. 201—222. Analiza przepowiedni może, zdaniem autora, rzucić światło na zachowanie się jednostek ze względu na przyszłość i na pochodzenie i charakter wyobrażeń o przyszłości. Artykuł opisuje eksperyment z 607 studentami, polegający na tem, że studenci mieli wypowiedzieć się o możliwości zajścia dziesięciu faktów, takich jak np. Ameryka przyłączy się do Ligi Narodów w r. 1951, 1952... (szereg lat); demokraci zwyciężą w wyborach w r. 1952, 1954.. (szereg lat); ludność Stanów Zjednoczonych w r. 2000 wynosić będzie w milionach 10, 50, 100, 150, 200, 300... Porównanie odpowiedzi dziesięciu badanych grup wykazało znaczne podobieństwa odpowiedzi i stałość odchyleń.

W dziale artykułów krótkich i uwag: *R. M. Simpson (Attitude toward the ten commandments, str. 225—250)* opisuje eksperyment porównawczy nad postawą studentów i więźniów względem dziesięciu przykazań. Eksperyment wykazuje zgodność postaw obu grup.

K. C. Garrison i V. S. Burch (A study of racial attitudes of college students, str. 250—255) przedstawiają eksperyment nad antymurzyńskimi uprzedzeniami wśród studentów jednego z kolegów stanów południowych. Eksperyment potwierdza znane uprzedzenia antymurzyńskie, w szczególności w sferze towarzyskiej.

A. Mohr i F. H. Lund (Beauty as related to intelligence and educational achievement, str. 255—259) stwierdzają

w wyniku eksperymentów, że większość korelacji pomiędzy urodą i inteligencją, oraz urodą i postępami w nauce wynosi około 0.20. Wielkie jednak różnice występują w pojmowaniu urody.

J. W. Nagge i R. H. Sayler (*Physical deficiency and extroversion-introversion*, str. 239—244) stwierdzają w wyniku eksperymentu brak różnic pod względem introwersji-ekstrowersji pomiędzy grupą młodzieży ułomnych fizycznie i zdrowych.

C. W. Luh i R. C. Sailer (*The self-estimation of chinese students*, str. 245—249) na podstawie zestawienia eksperymentów nad studentami w Chinach, stwierdzają wyraźną tendencję do przeceniania samych siebie w porównaniu z innymi, zaprzeczając twierdzeniu niektórych badaczy amerykańskich o niedocenianiu się studentów chińskich jako właściwości rasowej.

G. H. Nystrom (*The measurement of Filipino attitudes toward America by use of the Thurstone technique*, str. 249—252) przedstawia próbę mierzenia postaw studentów filipińskich względem życia amerykańskiego, przy zastosowaniu techniki Thurstone'a.

D. A. Gardner (*The community of ideas in Negroes*, trs. 253—256) daje przyczynek eksperymentalny do analizy porównawczej myślenia Murzynów i białych. Na podstawie analizy częstości posługiwania się pewnymi kategorjami myślowymi autorka stwierdza, że różnice pomiędzy poszczególnymi grupami białych są równie wielkie, jak pomiędzy białymi i Murzynami.

Józef Chalasiński (Poznań).

NEUE PSYCHOLOGISCHE STUDIEN IX (1933) 2 MOTORIK.

G. Kern: *Motorische Umreissung optischer Gestalten* (Obrysowanie optycznych postaci). Str. 65—104. W ciemni optycznej osoby badane obrysowywały palcem prawej ręki, do którego przytwierdzono lampkę elektryczną, świecące kontury prostych figur geometrycznych oraz linii załamanych i falistych. Po pięciokrotnym obrysowywaniu figur przy otwartych oczach dawano instrukcję do zakreślenia w powietrzu tych samych figur (znowu pięciokrotnie) przy zamkniętych oczach. Ruchy ręki fotografowano. Z wyników tej pracy podajemy niektóre ważniejsze: 1. Wielkość i szybkość ruchów są indywidualnie różne. 2. Przy otwartych oczach ruchy są bardziej zmienne, mniejsze i powolniejsze niż przy zamkniętych oczach. 3. Ruchy zygzakowate trwają dłużej niż faliste. 4. Szybsze i większe ruchy wykonywane są z silniejszym uczucio-

wem i motorycznym napięciem. 5. Figury zamknięte obrysowywane są częściej niezgodnie z ruchem wskazówek zegara. 6. Ruch bierze najczęściej swój początek na górnej części figury. 7. Przez obrysowywanie figura doznaje przekształceń, traci na sztywności, staje się płynniejsza i przybiera postać motoryczną.

E. Stimpel: Der Wurf (Rzut). Str. 105—158. Praca dotyczy przebiegu i dokładności rzutu do celu, a przede wszystkim stosunku całości przebiegu rzutu do jego części składowych. W celu dokonania pomiarów rzutu autor posługiwał się układem eksperymentalnym Klemma, umożliwiającym oznaczenie długości rzutów i ich odchyłeń od celu oraz kąta i czasu trwania rzutu w tysięcznych częściach sekundy. Ponadto po każdym rzucie musiała osoba badana podać do protokołu subiektywną oceną własnego rzutu, którą porównywano z obiektywnymi wynikami. Przebieg rzucania odbywa się w ten sposób, że osobnik, wpatrując się w cel, wykonuje rzut jako sukcesywną całość, w skład której wchodzi poszczególne elementy rzutu. Rzut zatem — zgodnie z twierdzeniami psychologii postaci — nie jest sumą funkcji składowych, lecz sukcesywną całością ściśle zespolonych i uczuciowo powiązanych funkcji składowych. Ocena własnego wyczynu i obiektywne wyniki są często rozbieżne. Istnieją ludzie, których wyczyny wykazują precyzję przekraczającą znacznie stopień przypisywanej sobie precyzji — i odwrotnie.

R. Drill: Der Hammerschlag (Uderzenie młotem). Str. 159—208. Przy pomocy specjalnie skonstruowanych przyrządów autor poprowadził dokładną rejestrację przeszło 140 000 uderzeń młotkiem, wykonanych przez 45 osób (rzemieślników i pracowników umysłowych). Autor badał również przebieg uderzenia młotami we dwojkę (jak to czynią kowale), wbijanie gwoździ i t. p. Wyniki autor opracował z punktu widzenia psychologii całości, wywodząc, że każde uderzenie młotkiem jest całością, w której tkwi „własna kształtująca siła”. Kiedy dwóch ludzi uderza kolejno młotami na kowadło, rozwija się już po kilku uderzeniach — zarówno ze względu na czasowe rozczłonkowanie przebiegu, jak też ze względu na dynamikę — pewien rytm ogólny. Ten rytm ogólny obu pracowników jest nową całością, która na dalszą pracę wywiera wpływ korzystny.

Stefan Błachowski (Poznań).

THE PERSONNEL JOURNAL XI (1933) 5—6

Ralph G. Hurlin: Some occupational changes from 1870 to 1950 (Pewne zmiany zatrudnień w okresie od 1870 do 1950 r.). Str. 280—288. Artykuł ten podaje, jakie dążenia główne były ujęte w statystyce zatrudnień wciągu ostatnich 60 lat. Liczba zarobkujących wo-

góle powiększyła się od r. 1870 do 1900. Największy procent powiększenia się liczby zatrudnionych wykazują rubryki zajęć biurowych, najmniejszy — zajęć rolniczych. Średni wiek pracowników w większości grup zawodowych stale się powiększa.

M. E. Pidgeon: Recent changes in occupations of women (Ostatnie zmiany w zajęciach kobiecych). Str. 289—294. Od r. 1920 do 1950 liczba zarobkujących kobiet powiększyła się w stosunku 26%. Jeżeli porównać liczby kobiet zatrudnionych w r. 1880 i w chwili obecnej, to liczba kobiet, pracujących w gospodarstwie domowym prawie nie zmieniła się, w przemyśle fabrycznym — wzrosła 5-krotnie, w różnych zawodach — 9-krotnie, w handlu — 18-krotnie, a w biurowości — 268-krotnie.

Morris S. Viteles: Adjustments in industry through training (Przystosowanie do przemysłu przez ćwiczenie). Str. 295—306. Szkolenie przez ćwiczenie pewnych umiejętności zawodowych ogranicza się przeważnie do nowych pracowników. Doświadczenie jednak poucza, że i dawni, starsi pracownicy chętnie ćwiczą się w nowych umiejętnościach, zwłaszcza, jeżeli im chodzi o zabezpieczenie się przed bezrobociem. Artykuł podaje program przeszkolenia za pomocą odpowiednich ćwiczeń robotników zakładu The Philadelphia Electric Co. Podane są tu przewodnie zasady ćwiczeń.

V. Jordan: Personnel policies during business recovery (Polityka personalna przy uzdrawianiu przedsiębiorstwa). Str. 307—311. Charakter polityki personalnej w okresie uzdrawiania przedsiębiorstwa zależy głównie od jego rodzaju. Przeprowadzanie sanacji zajmuje dużo czasu. W wielu dziedzinach rozpoczęła się ciężka deflacja. Normy pracy zdają się ciągle obniżać. Wielka podaż rąk roboczych i brak zaufania i pewności powinny dyktować wydziałom osobowym, aby ustalały stosunek zwykłego robotnika do istniejącego systemu produkcji.

Willard E. Parker: Renewals, orders and cancellations in a public employment exchange (Ponawianie zgłoszeń, zapotrzebowania i wykreślenia na giełdzie pracy w urzędzie pośrednictwa pracy). Str. 312—324. Studja nad różnymi sposobami ponawiania zgłoszeń na giełdzie pracy wykazały, że najbardziej wydajną jest metoda zwrotnych kart pocztowych. Autor doszedł do tego poglądu po zanalizowaniu 2929 zgłoszeń różnych rodzajów pracy.

M. E. Crafts: Placement follow-up of women (Przeгляд zajęć kobiecych). Str. 325—336. Opis techniki śledzenia zajęć w gospodarstwie domowym i w przemyśle tych kobiet, które były umieszczo-

ne przez Public Employment Center of Rochester (Ośrodek Pośrednictwa Pracy w Rochester). Wskazane tu są dane co do stosunku między zadowolaniem z robotnic i czasem zużyтым na wykonanie zapotrzebowania, liczbą zgłaszających się kandydatek, ich wiekiem, doświadczeniem i zarobkiem. W dodatku załączonym autorka opisuje program zajęć w specjalnych gałęziach przemysłu.

G. E. Gill: Serving worker, employer and community (Pracownik zatrudniony, pracodawca i społeczeństwo). Str. 337—345. Historia Biura Pośrednictwa Pracy w Indianapolis wykazuje, iż jest to zarówno agencja dobrobytu społecznego, jak i agencja pracy. Znajdujemy tu opis programu działania tej instytucji, wyliczenie zagadnień, dotyczących się bezrobocia oraz apel do społeczeństwa, aby stworzyło program moralności narodowej.

M. R. Trabue: Occupational ability patterns (Wzorce uzdolnień do zajęć). Str. 344—351. Prace Komitetu Diagnozy Indywidualnej i Ćwiczenia w Instytucie Badania Zajęć w Minnesota wykazują, że osoby, które pracują wydajnie w pewnych zawodach, posiadają wyraźne profile uzdolnień, odmienne od cech wielu innych zajęć. W artykule podane są profile pewnych zawodowców.

W. R. Miles: Abilities of older men (Uzdolnienia starszych ludzi). Str. 352—357. Po zbadaniu 324 ludzi w wieku od 10 do 89 lat autor doszedł do wniosku, że największe nasilenie cech (ostrości wzroku, szybkości ruchu, pamięci i sądów) obserwujemy między 18 i 49 rokiem życia. Dalszy spadek następuje powolnie, lecz stale. Od 10 do 25% ludzi w starszym wieku nie ustępuje jednak w testach ludziom w wieku średnim.

Millicent Pond: Occupations, intelligence and schooling (Their relationship and distribution in a factory population (Zajęcia, inteligencja i wykształcenie. Stosunek ich wzajemny i rozszanie wśród personelu pewnej fabryki). Str. 373—382. Rozszanie wyników badań testami inteligencji, wiek i wykształcenie pracowników pewnej fabryki, w liczbie 9075 ludzi, dzielących się na 44 grupy zawodowe, wykazuje znaczne wspólne pokrywanie się cech inteligencji w różnych zawodach, czyli, że osobniki o wyższej inteligencji otrzymują zajęcia, wymagające mniejszego stopnia tejże i odwrotnie. Tem nie mniej średnie arytmetyczne i międzykwartkowe w testach i przygotowaniu szkolnym korelują w stopniu wyższym niż 0,74 z uszeregowaniem zawodowem, opartem na stopniowaniu inteligencji, wymaganej do zajęć. Rozszanie testów i stopni szkolnych było, praktycznie biorąc, zupełnie normalne. Wiek rozszewał się wydatnie niesymetrycznie w stronę roczników młodszych.

Robert G. Bernreuter: Validity of the personality inventory (Wartość „inwentarza“ osobowości). Str. 385—386. Dr. Bernreuter zastanawia się nad sprawą stosowanego coraz częściej „inwentarza osobowości“ czyli kwestjonariusza ze 125 pytań, dotyczących zwykłego zachowania się samego badanego osobnika. Na zasadzie odpowiedzi stara się wyjaśniać pewne cechy osobowości i oceniać je, interpretując według spisu cech neurotycznych (Thurstona), według studjum Allporta (reakcje znamionujące dążenia do wywyższania się lub podlegania obcym wpływom), według testów Laird'a, wyjaśniających typy introwersyjne-ekstrawersyjne i testów samego autora, dających pojęcie o samostanowieniu (samodzielności). Wartość orzeczeń na podstawie tych kwestjonariuszy koreluje z testami autora bardzo dobrze (0,84).

Autor podaje też rezultaty prób dokonanych w tym celu, aby obalić przypuszczenia, że wyniki, oparte na nieszczerych, sztucznych odpowiedziach osób badanych nie mogą zgadzać się z rzeczywistością.

R. O. Beckman: Ascendance-submission test revised (Zrewidowany test przewodzenia-uległości). Str. 387—392. Test Allporta był zrewidowany przed zastosowaniem go do 350 dorosłych pracowników pewnego przedsiębiorstwa, aby wprowadzić odpowiednią fachową terminologję usunąć rzeczy niediagnostyczne i nadać odpowiednią wagę notacjom kwestjonariusza.

Salomon Barkin: Economic difficulties of older persons (Troski ekonomiczne osób starszych). Str. 395—400. Pewne kategorie osób starszych, zwłaszcza pracowników przemysłowych, uskarżają się na trudności w znalezieniu miejsca i przez to na brak pewności stanu ekonomicznego. Autor rozwija program zwalczania tej sytuacji, zalecając sposoby ulepszenia i podtrzymywania umiejętności zawodowych (kwalifikacyj) osób starszych. Przy tem powstaje przeciwko uprzedniom powszechnym co do wieku, domaga się lepszego, bardziej racjonalnego podziału pracy między pracownikami i prowadzenia takiej polityki rynku pracy, aby rozszerzyć możliwości zatrudniania starzejących się pracowników.

Ruth Strang: Does it pay to change positions in the field of education? (Czy opłaca się zmieniać posady w szkolnictwie?). Str. 401—405. Autorka rozpatrzyła listy służbowe 546-ciu nauczycielek szkół powszechnych i zawodowych w tym celu, aby się przekonać, czy osoby, zmieniające częściej posady wygrywają cośkolwiek na uposażeniu. Z pracy tej wynika, że średni czas pozostawiania na jednej posadzie wynosi $5\frac{1}{2}$ lat, że średnia liczba zmian posady podczas całego okresu kariery nauczycielskiej jest 4,6 i że korelacja między długością

czasu stalej posady i otrzymywaniem wynagrodzeniem dosięga zaledwie 0.17 ± 0.05 .

Stąd też wynika, że nie udało się stwierdzić, aby osoba przebywająca dłużej na posadzcie otrzymywała wynagrodzenie wyższe, niż ta, która często zmienia miejsca.

Jan Wojciechowski (Warszawa).

PSYCHOTECHNIKA VII (1933) 1—3

S. Studencki: O plakacie ostrzegawczym. Str. 3—50. Psychotechnika ma między innymi za zadanie opracowywać skuteczne metody walki z nieszczęśliwymi wypadkami; jednym ze środków do tego celu służących jest plakat ostrzegawczy. Cel plakatu jest osiągnięty, jeżeli ma on należyłą atraktywność (przyciąga oko widza), efektywność (wzrusza, pobudza do czynu lub oddziałuje na wolę), również napis i barwa plakatu powinny odpowiadać warunkom, omawianym przez autora. Metody sprawdzania skuteczności plakatu zostały w psychotechnice ustalone. Zakład Psychotechniczny przy Dyrekcji Tramwajów warszawskich rozpiisał konkurs na plakat ostrzegający dzieci przed czepianiem się wozów. Jury konkursowe wybrało z nich najlepsze, których fotografie artykuł zawiera, podano je również ocenie dzieci. Autor dochodzi do wniosku, że punkt ciężkości plakatu leży w jego walorach psychologicznych a nie w stronie artystyczno-technicznej, zbytnio podnoszonej przez członków jury.

M. Dybowski: Testy do badania typów woli. Str. 50—44 i 85—97. Pierwsza część artykułu zawiera opis testu t. zw. drabinki, który służy do badania wahlności jednostki w spełnianiu wskazanej przez instrukcję czynności pisania. Badający każe w odpowiednich rubrykach tej drabinki pisać dowolnie litery, cyfry, zgłoski, wyrazy itp. a następnie zadaje pytania, odnoszące się do zapisków w danej rubryce. Autor testu twierdzi, że u różnych typów woli (flegmatyk, sangwinik, choleryk, melancholik) występują różne ilości wahań w tym teście. Wartość diagnostyczna tego testu w porównaniu z kwestjonariuszem dla osób badanych wynosi według Spearmana 0,95—.

Dalsza część artykułu zawiera wyniki samoobserwacji badanych testem drabinki, a mianowicie formy procesu, przeżycia aktualne, wysiłek, wahanie i żal w wykonaniu. Doprowadzają one do wniosku, że w teście tym działają akty i procesy woli, usuwające reakcję wyłącznie skojarzeniową. Dalsza analiza tego testu wykazuje, że podstawą motywacji przy wykonywaniu testu są: persewercja i determinacja (w rozumieniu Ach'a i Müllera). Autor odróżnia persewercję wrodzoną od persewercji woli czyli wytrzymałości charakteru, i twierdzi, że test dra-

binki nie mierzy tej pierwszej, tylko prawdopodobnie persewercję nabytą, której Spearman wśród czynników woli przypisuje stałość decyzji.

J. Wojciechowski: W sprawie wypadków kolejowych. Str. 45—48. Streszczenie artykułu A. Kołodnoj, kierowniczki pracowni psychotechnicznej kolejowej w Moskwie, a ogłoszonego w czasopiśmie „Sowietskaja Psychotechnika“ z r. 1952.

Zeszyt 1 zawiera nadto: Sprawozdanie roczne z działalności Polskiego Towarzystwa Psychotechnicznego, Sprawozdanie Poradni Zawodowej Tow. „Patronat nad polską młodzieżą rzemieślniczo-przemysłową“ w Warszawie, głosy dyskusyjne o sprawozdaniu Poradni Zawodowej w Łodzi i w sprawie III konferencji psychotechnicznej w Polsce, przegląd czasopism i notatki bibliograficzne.

F. Šeracký: Badania abiturjentów szkół średnich i studentów w Czechosłowacji. Str. 98—105. Centralny Instytut Psychotechniczny w Pradze przeprowadził badania 556 abiturjentów gimnazjalnych. Badania te obejmowały a) kwestjonariusz zawierający dane personalne, stosunek do przedmiotów nauki, zainteresowania pozaszkolne, samoocenę charakteru, wybór zawodu i motywów, b) testy inteligencji i typu pracy. Główny nacisk w badaniach położono na rodzaj zainteresowań badanych, okazało się, że jest on typowy dla różnych wydziałów uczelni akademickich.

F. Šeracký: Badania psychotechniczne funkcjonariuszów służby bezpieczeństwa w Republice czesko-słowackiej. Str. 104—108. Centralny Instytut Psychotechniczny w Pradze przeprowadza badania maszynistów i służby ruchu dla Ministerstwa Kolei, dozorców i maszynistów kopalń dla Ministerstwa robót publicznych, a nadto bada personel policyjny i wywiadowczy. Artykuł zawiera bliższe dane o tych ostatnich badaniach, które obejmują badania inteligencji, praktycznych uzdolnień (spostrzegawczości, reakcji ruchowej, pamięci twarzy, wiarygodności zeznań itp.) i charakteru na podstawie rozmów z badanymi. Korelacja między wynikami badania a klasyfikacją urzędową wynosi 0,85—.

J. Wojciechowski: Wady zebrań i posiedzeń. Str. 109—112. Artykuł zwraca uwagę na następujące braki naszych zebrań i posiedzeń: sale są źle przewietrzane, krzesła ustawiane za ciasno, trzeszczenie krzesel itp. Prelegenci znowu popełniają następujące błędy: zamiast swobodnej przemowy odczytywania rękopisu, pokazują ilustracje nieodpowiednio wykonane, niewidoczne, wygłaszają zbyt długie a więc męczące referaty. Wreszcie publiczność wykazuje wiele braków i spóźnia się, przeszkadza, rozmawia lub objawia brak zainteresowania itp. Autor porusza także sprawę przewodniczenia na zebraniach i rozróżnia dwa typy

przewodniczących: bierny, który jest tylko rozdawcą głosu i wysłuchuje nie wtrącając się, i czynny, który trzyma prelegenta i słuchaczy w ściśle określonych ramach. Najlepszym jest typ pośredni.

W. Witwicki: Słowo w sprawie przewodniczenia na zebraniach w związku z uwagami p. Wojciechowskiego. Str. 112—114. Autor nie sądzi, aby połączenie dwóch typów przewodniczącego było najlepsze. Albowiem typ bierny wogóle zalet nie ma, i możnaby go zastąpić automatem oddawania głosu mówcom. Dyskusja i zebranie muszą być zorganizowane i kontrolowane uważnie i dlatego dobry przewodniczący winien być czynnym organizatorem, dyskretnym kierownikiem i kontrolerem dyskusji. To wymaga napięcia uwagi, lotnej orientacji, ścisłości w myśleniu, bezstronności i taktu.

Zakład Psychotechniczny przy Państw. Szkole Budownictwa w Warszawie: Porównanie pewnych badań indywidualnych i zbiorowych. Str. 115—122. Jest to polemika z broszurą wydaną przez Instytut Psychotechniczny w Warszawie p. t.: Co daje zbiorowe badanie psychotechniczne przy doborze zawodowym? W broszurze tej wykazano, że wskutek tanich badań zbiorowych przeprowadzonych przez Zakład Psychotechniczny przyjęto do Szkoły technicznej kolejowej 72 uczniów niezdatnych, narażając przez to państwo na wielką stratę.

E. Zdziarska: Kultura nasza w niebezpieczeństwie. Str. 125—125. Streszczenie artykułu dra Richarda w czasopiśmie „Revue de Psychologie appliquée de l'Est” o nadprodukcji pracowników umysłowych.

Zeszyt 2 zamykają sprawozdania z literatury, przegląd czasopism i sprawozdanie Instytutu Psychologicznego w Płocku.

B. Biegeleisen: Rola matematyki w psychotechnice. Str. 165—185. Dla oceny wyników testu nie może psychotechnik opierać się wyłącznie na zdrowym rozumie, tylko na podstawach matematyki statystycznej, a zwłaszcza z teorii błędów powinien jak najobszerniej korzystać. Zasadnicza sprawa oceny wyniku testów zawiera w sobie dwa zagadnienia: 1. sposób oceny wyniku poszczególnego testu, który może być trojaki, mianowicie podział na noty, wyliczenie percentyl i ocena podług normalnego odchylenia, 2. wynik całokształtu badania, który można wyrazić albo jako sumę wyników poszczególnych testów albo można ułożyć t. zw. profil psychotechniczny. Dalszą dziedziną zastosowań matematyki w badaniach jest sprawdzanie wyników badania za pomocą rachunku korelacyjnego. Wogóle matematyka jest nie tylko narzędziem, ale i źródłem powstania nowych teorii psychologicznych, o czym świadczą prace Spearmana o inteligencji. Ma ona jednak swoje granice, z którymi każdy

psychotechnik powinien być obznajmiony. Autor kończy konkluzją, że w psychotechnice polskiej nie istnieje fetyszizm matematyczny.

St. Studencki: Nie mniej prawdziwa historia o pewnym psychotechniku (dalszy ciąg historii ułożonej przez dra Biegeleisena). Str. 184—190. Jest to dialog między psychotechnikiem nie-fetyszystą matematycznym spowodowany fikcyjnym wypadkiem: mianowicie fetyszysta określił inteligencję pewnego chłopca centylą 24, podczas gdy chłopak ten był chlubą gimnazjum. Okazało się, że fetyszysta polegał wyłącznie na matematycznym wyniku badania, a zapomniał o obserwacji, badał go więc drugi raz, już nie on sam, tylko badanie przeprowadziła miła i sympatyczna asystentka, wobec której badany zachował się zupełnie inaczej aniżeli wobec ponurego fetyszysty i wykonał te same testy tym razem z zupełnie innym wynikiem. Z tego wniosek: Precz z fetyszyzmem matematycznym w psychotechnice.

J. Wojciechowski: W sprawie artykułu dra Biegeleisena. Str. 190—191. Autor przytacza sposób oceny badań w pewnej szkole handlowej, oparty na drodze pośredniej między fetyszyzmem matematycznym a intuicją i zdrowym rozumem. O fetyszyzmie matematycznym w psychotechnice polskiej mówić nie można i raczej kultura matematyczna naszych psychologów i psychotechników jest za słaba.

J. Lenzionowa: O stałości wyników w pewnych testów. Str. 192—196. Autorka korzysta z badań przeprowadzonych przez p. Zaniewską-Klawe nad parokrotnymi próbami miary w oku i dochodzi przy rozpatrywaniu tych badań do przeciwnego wniosku niż p. Zaniewska. Mianowicie dostrzegła ona przy tych badaniach wpływ wprawy przez częste ćwiczenie jakoteż wpływ znużenia przez częste powtarzanie nieciekawej pracy w teście. Odrzuciwszy te wyniki pochodzące z wprawy i nudy otrzymała dużą zgodność wyników badań jednorazowych i parokrotnych.

Zeszyt 5 zawiera nadto dalszą polemikę na temat badań zbiorowych i indywidualnych w Szkole Technicznej Kolejowej, wspomnienia poświęcone o śp. Décroly'm i Kopeczyńskim, sprawozdanie Poradni Zawodowej w Łodzi, przegląd czasopism i książek, statut Polskiego Towarzystwa Psychotechnicznego i kronikę.

Bronisław Biegeleisen (Kraków).

ZEITSCHRIFT FÜR ANGEWANDTE PSYCHOLOGIE XLII (1932)

H. Schwung: Zur Psychologie des Berufsentschlusses (Przyczynek do psychologii decyzji w sprawie wyboru zawodu). Str.

1—67. Autorka badała przebieg psychologicznego procesu formowania się decyzji, związanej z wyborem zawodu. Decyzja nie idzie zawsze w kierunku umiłowanego zawodu; wpływa na nią bowiem jeszcze szereg innych momentów. Badane 14-letnie dziewczęta odczuwają wybrany zawód jako drogę zapewnienia sobie bytu i stworzenia sobie pola działania. Dziewczęta odczuwają jednak konflikt między takim ujęciem sprawy a zagadnieniem małżeństwa.

A. Storch: Ueber Orientierungsfähigkeit auf niederen Organisationsstufen (Zdolność orientacji na niższych stopniach organizacji). Str. 68—101. Ludzie podnormalnie rozwinięci pod względem intelektualnym potrafią wcale dobrze orjentować się w przestrzeni. Zdolność ta zatracą się jednak przy zmianie warunków wykonania zadania. Z drugiej strony ludzie normalni intelektualnie nie potrafią sprostać niektórym zadaniom orientacyjnym, z którymi podnormalni dawali sobie radę. Pewne czynności, związane z niższym stopniem rozwoju, zanikają zatem na stopniu wyższym. Metoda pracy autora jest zaczerpnięta z psychologii zwierząt.

E. Liefmann: Volksschülerinnen, ihre geistigen und körperlichen Leistungen und die Beziehung zur Konstitution (Uczenice szkoły ludowej, ich sprawność umysłowa i fizyczna oraz stosunek tego do konstytucji). Str. 102—219. Psychologiczne i medyczne zainteresowania autorki dostarczyły jej punktów widzenia zbierania i opracowania materiału. Badała ona uczennice IV klasy (przec. 10-letnie) przy pomocy psychologicznych testów inteligencji teoretycznej i praktycznej oraz testów uwagi; pozatem zbadała ich sprawność fizyczną. Badania nie wykazały wprawdzie istnienia jakiegoś specyficznego stosunku między zasadniczymi sprawnościami. Niemniej jednak zdolniejsze dzieci okazały się w większości wypadków sprawniejsze fizycznie. Największą korelację pozytywną wykazały zdolności umysłowe i zdrowie uczennic.

H. Neugebauer: Spiel und Phantasie in der frühen Kindheit meines Sohnes (Zabawa i fantazja w okresie wczesnego dzieciństwa mego syna). Str. 220—258. Autorka ogłasza dalsze materiały obserwacyjne, wyjęte z prowadzonego przez siebie dzienniczka. Artykuł zawiera wiele surowego, mało opracowanego materiału.

O. Lipmann: Zur Methodik von Untersuchungen über die praktische Bedeutung von Eignungsfeststellungen (Przyczynek do metodyki badań praktycznego znaczenia stwierdzenia zdatności). Str. 273—284. Autor grupuje symptomy zdatności zawodowej, a więc prognozę zdatności do wykonywania zawodu i przeciwstawia im symptomy sprawności zawodowej, czyli diagnozę sprawności,

wykazanej podczas wykonywania zawodu. Idzie mu o sprawdzenie wartości diagnozy. Możliwe są tu punkty widzenia psychologa, pracodawcy i pracownika.

E. Schnieder: Empirisch-strukturpsychologische Untersuchungen über den Schauspieler (Empiryczne badania nad psychiczną strukturą aktora). Str. 285—356. Autorowi chodziło o skonstruowanie typologii aktora jako twórczej osobistości. Posługiwał się przytem głównie metodą „empiryczno-deskryptywną“, mniej zaś metodami czysto eksperymentalnymi. Po zbadaniu 24 osób, związanych z teatrem, autor rozróżnia aktora idealistycznego, synestetycznego i historycznego oraz komika, zwracając ponadto uwagę na istnienie podtypów.

H. Schneckenburger: Die Altersentwicklung und Milieubedingtheit des sozialetischen Verständnisses beim proletarischen Kinde (Społeczno-etyczne nastawienie proletarjackiego dziecka w zależności od wieku i od środowiska). Str. 369—447. Jest to początek pracy, której koniec ogłoszono w 43 tomie; streszczenie artykułu tamże.

S. Bernfeld: Der Begriff der „Deutung“ in der Psychoanalyse (Pojęcie „interpretacji“ w psychoanalizie)¹⁾. Str. 448—497. Psychoanaliza nie zdołała dotychczas wyjaśnić wszechstronnie treści pojęcia interpretacja. Trudność wyjaśnienia jest większa na terenie psychoanalizy, gdyż metody badawcze i terapeutyczne są tu ze sobą ściśle związane. Interpretować, wzgl. wyjaśniać znaczy znaleźć „w całości osobniczej przynależne miejsce“ dla różnorodnego psychicznego zachowania się, jak dla snu, nerwicy, dzieła sztuki etc. Dla psychoanalizy istnieje jednak tylko jedno „właściwe“ wyjaśnienie, t. j. psychoanalityczne. Może ono być finalne, funkcjonalne, genetyczne, diagnostyczne lub symboliczne; najcharakterystyczniejszą jest interpretacja genetyczna, a jej najważniejszą częścią składową jest rekonstrukcja. Autor poświęca osobny rozdział „technice rekonstrukcji“, wykazując przytem, że psychoanaliza nie rozporządza specyficznym „postępowaniem interpretacyjnym“. Warto zaznaczyć, że Bernfeld należy do tych rzadkich psychoanalityków, którzy szukają świadomie kontaktu z innymi szkołami psychologicznymi.

Omawiany tom zawiera ponadto sprawozdania z dziedziny socjologii, charakterologii, psychologii literatury i sądowniczej oraz szereg recenzji psychologicznych prac naukowych. Ponadto czytamy tam Selza

¹⁾ Bernfeld wygłosił referat na ten temat podczas XII Kongresu Niemieck. Tow. Psychologicznego, który odbył się w Hamburgu w kwietniu 1931; zob. Polskie Archiwum Psychologii, t. IV (1931), str. 138.

sprawozdanie z pracy Psychologicznego i Pedagogicznego Instytutu W. S. H. w Mannheim, Starcha Analizę 5 milionów zapytań u 165 firm na podstawie ogłoszonych 3500 anonsów (tłum. angielsk.) oraz szereg wiadomości organizacyjnych.

XLIII (1932)

R. Abshagen: Persönlichkeitsbeschreibung eines abnorm handungsgeschickten Knaben (Psychogram chłopca o nienormalnie niezręcznych rękach). Str. 1—54. Zbadano dokładnie pochodzenie środowiska, stan fizyczny oraz psychiczny dziesięcioletniego chłopca. Zwrócił on uwagę na siebie tem, że wykazywał dobrą inteligencję przy podnormalnych wynikach w pracach, które wymagały zręcznej ręki. Przyczyną tego stanu okazały się błędy w wychowaniu; wynikiem tego stanu było poczucie upośledzenia.

H. Schneckenburger: Sojeczno-etyczne nastawienie... T. 42, str. 369—447, t. 43, str. 55—82. Autorowi chodziło o zbadanie stosunku 6—14-letnich uczniów szkół powszechnych, pochodzących ze sfery robotniczej, do społeczno-etycznego postępowania. Rozwój społeczno-etycznego zrozumienia polega na wzroście zainteresowania dla związków, jakie zachodzą między jednostką a społeczeństwem. Jego wyrazem jest powolne przejmowanie obyczajowości społecznego kręgu, którego się jest członkiem. Rozwój ten stoi pod znakiem wpływów otoczenia i wieku dzieci. Położenie materialne robotniczego dziecka wywiera bardzo poważny wpływ na kształtowanie się jego społecznej etyki. Sytuacją wyjściową formowania się poglądów jest brak pieniędzy na pokrycie najniezbędniejszych wydatków życiowych. Także kulturalny stan rodziców nie pozostaje bez wpływu; nie należy jednak zapomnieć o poważnej korelacji między nim a stanem materialnym. Robotnicze dzieci apercypują szybciej obserwowaną sytuację, podczas gdy mieszczańskie dzieci wynajdują szybciej logiczne związki i wypowiadają jaśniej sformułowane sądy. Robotnicze dziecko odczuwa bardziej wpływ społeczeństwa i odczuwa też bardziej przynależność do swej klasy społecznej, mieszczańskie zaś dziecko jest bardziej indywidualistycznie nastawione. Młodsze dziecko jest radykalnie i rygorystycznie nastawione; odnosi się też do obserwowanej sytuacji czysto pozytywnie lub negatywnie, częściej jednak negatywnie. Z wiekiem wzrasta możliwość wezuwania się i subtelniejszego rozróżniania motywów postępowania bliźnich. Starsze dziecko osądza też łagodniej uczynki ludzkie. Dziewczeta osiągnają szybciej ten stopień rozwoju.

W. Eliasberg: Das Kind als Konsument und Werber (Dziecko jako konsument i jako „agent“ handlowy). Str. 83—99. Dzieci do 15 lat stanowią ok. $\frac{1}{3}$ ogółu ludności, jako konsumenci są więc bardzo

poważnym czynnikiem gospodarczym. Poza tem są dzieci pewnego rodzaju pośrednikiem między zakupującą osobą starszą a sprzedawcą. Autorowi chodziło o zbadanie, jaką drogą dostaje się reklama handlowa do rąk dziecka i czy nie wywiera ona szkodliwego wpływu na jego psychikę. Badanie metody reklamy szeregu instytucyj i firm, sprzedających specyficznie dziecięce artykuły, wykazało, że praktyka poszła właściwymi drogami.

W. Wolf: Charakterologische Deutung eines Handlungsablaufes (Charakterologiczna interpretacja przebiegu czynności). Str. 100—118. Autorowi chodziło o wyjaśnienie ruchów na tle osobowości. Utrwalili więc kinematograficznie zachowanie się osób, wykonujących prostą czynność, co wykazało korelację pomiędzy rodzajem ruchu a charakterem badanej osoby.

A. Schott: Zum Problem der Linkshändigkeit (Przyczynek do zagadnienia mańkuctwa). Str. 119—127. Autor podaje wyniki obserwacji mańkutów, wstępujących do szkoły. W wyniku opracowania materiału autor podaje wnioski psychologiczne i wskazówki pedagogiczne.

A. Schott: Linkshändigkeit und Erziehung, sowie doppelhändige Ausbildung (Mańkuctwo a wychowanie oraz kształcenie dwuręczności). Str. 128—155. Jest to zestawienie prac, odnoszących się z różnych punktów widzenia do zagadnień, związanych z psychologją i pedagogiką mańkuctwa.

II. Dirks: Experimentelle Untersuchungen des sozialen Verhaltens (Eksperymentalne badanie społecznego zachowania się). Str. 195—270. Autor uważa, że należy zastąpić intuicyjne osądzanie ludzi obiektywnem badaniem charakteru przy pomocy testów. Henninga „metoda dwu- wzgl. więcej-osobowa“ pozwala wywołać u kilku osób jednocześnie zachowanie się, wykazujące charakter badanej osoby. Dirks wypróbował te „testy charakteru“ i doszedł do wniosku, że nie dają się użyć jako jednoznaczne metody badawcze.

Następuje pamiętnik więźnia p. t. Das Geschlechtsleben des Gefangenen (Życie płciowe więźnia) z krótkim wstępem E. Hapkego. Str. 271—500. Bardzo ciekawe zestawienie faktów z dość naiwnym projektem „reformy“ opisywanego stanu.

B. Ribsskog: Experimentelle Untersuchungen über die für den Unterrichtserfolg günstigste Repetitionszeit (Eksperymentalne badania optymalnego czasu powtórek). Str. 501—547. Autor postawił sobie za cel zbadanie optymalnej odległości czasowej między pierwszym wyuczeniem się, a powtórzeniem materiału, optymalnem z punktu widzenia utrwalenia w pamięci wyuczonego mater-

jału. Okazało się, że wspomniana optymalna odległość czasu jest tem większa, im łatwiejszy był materiał, którego się dzieci uczyły. Badano chłopców i dziewczęta w wieku szkolnym.

H. Buttgerit: Führergestalten in der Schulklasse (Jednostki kierownicze na terenie klasy szkolnej). Str. 369—413. Obserwacja wykazała, że w każdej klasie istnieje 2—3 przywódców, uznawanych przez klasę. Ideał przywódcy zależy głównie od wieku dzieci; jego cechy leżą jednak głównie po stronie psychicznej. Istnieją rozmaite „formy rządów” — od egoistycznego dyktatora do przywódcy oddanego społeczeństwu; przeważa jednak typ „społeczny”. To co autor opisuje, odnosi się — mam wrażenie — głównie do chłopców.

J. Neumann: Expressionismus als Lebensstil (Ekspressionizm jako styl życiowy). Str. 414—460. „Psychologiczne studia nad dziełami sztuki, nad snem i nad charakterem”.

L. Radermacher: Zur Sozialpsychologie des Volkshochschülers (Przyczynki do społecznej psychologii słuchaczy uniwersytetów ludowych). Str. 461—486. Autorka podaje wyniki ankiety, przeprowadzonej w największym wiedeńskim uniwersytecie ludowym (Volksheim). Ankieta uwzględniała zależność naukowych zainteresowań słuchaczy od płci, wieku i zawodu. Materiał został opracowany statystycznie i psychospołecznie.

Następują sprawozdania z naukowej literatury z dziedziny psychostatystyki, psychologii pracy, psychologii zwierząt, zagadnienia zależności inteligencji od rozmaitych czynników oraz sprawozdania z organizacji pracy psychologicznej, teoretycznej i praktycznej w Stanach Zjednoczonych Am. Płn. (Hausmann, Stern), w Z. S. S. R. (Zawirska) oraz w Afryce Południowej (Skawran).

XLIV (1933)

Pierwszy i drugi zeszyt 45 tomu są poświęcone podstawowym zagadnieniom ideologicznym psychotechniki. Cały ogłoszony materiał stoi w związku z pracami 7 Międzynarodowej Konferencji Psychotechnicznej w Moskwie. Str. 1.

M. Erdélyi: Der Begriff „Psychotechnik” (Pojęcie psychotechniki). Str. 2—30. Szybki rozwój psychotechniki pociągnął za sobą spłylenie jej treści naukowej. Brak nawet ogólnie przyjętej definicji naczelnego pojęcia — psychotechnika. Wynika to między innymi również z faktu, że nazwa sama jest bardzo niejasna i niedogodna. Słowo technika ma bowiem podwójne znaczenie, a całość nazwy nie wskazuje jednoznacznie na genus proximum tej nauki (technika, czy psychologja). Niejasny jest również hierarchiczny stosunek psychotechniki do psycho-

logji praktycznej i do stosowanej. Po dłuższych rozważaniach autor dochodzi do wniosku: „Psychotechnika jest sumą zadań gospodarczo-społecznej, stosowanej psychologii czynności”; genus proximum tak pojętej psychotechniki stanowi psychologja gospodarza. W zakres tak określonej psychotechniki wchodzi — psychotechnika selekcji, pracy, sposobów pracy, stosunków gospodarczych i gospodarki społecznej. To nie wyczerpuje jednak całokształtu zagadnień tej nauki.

Bardzo wnikliwie pisana praca, przeciążona może polemiką na wszystkie fronty, odznacza się ściśle logicznym nastawieniem. Wyraża się to w głównie formalnym traktowaniu zagadnienia.

J. N. Spielrein: Zur Theorie der Psychotechnik (W sprawie teorii psychotechniki). Str. 31—51. Kryzys psychotechniki wynika głównie z warunków zewnętrznych. Obok tego jest on jednak również wyrazem kryzysu burżuazyjnej nauki. Burżuazyjna praktyka psychotechniczna postuluje zupełnie fałszywie niezmiennosc zdolności i zdatności prawie ignorując przytem wpływ środowiska społecznego, zamiast zwrócić uwagę na dynamiczne momenty rozwojowe. Niestosowne jest zatem biologiczne podejście tej psychotechniki do wybitnie społecznego zjawiska, jakim jest badany człowiek. Spielrein uważa, że ten naukowy błąd jest wynikiem świadomego postępowania, które powstało na tle „przymierzania kapitału i nauki” dla czysto praktycznych, codziennych celów. Sowiecka zaś psychotechnika postępuje socjologicznie. Nie poprzestaje więc na poznaniu faktów psychicznych, ale stara się również wyjaśnić je społecznie. Jej celem jest bowiem „kierować wychowaniem stosownie do prognozy”; stąd mocny związek między sowiecką psychotechniką a szkołą. O ile naukowa psychotechnika chce uwzględnić wyniki nauki o społeczeństwie, musi zerwać z tradycjami zachodnimi, przejawiającymi się w postaci wszechwiar w testy, w aparaty itp. Psychotechnika sowiecka stoi więc w służbie sowieckiej szkoły, której zadaniem jest znaleźć pomost między fabryką a szkołą. Z tego wynika zupełnie inne ujęcie zagadnień poradnictwa i szkolnictwa zawodowego, gdyż wybór zawodu i przygotowanie do niego są częścią oświatowej pracy szkolnej. Zadaniem psychotechniki jest zatem unormowanie kwestji wychowania, która stoi w związku z zagadnieniem racjonalizacji pracy. Spielrein zaznacza, że referowane przez niego poglądy są zdobyczą ostatnich lat.

W inny świat pojęć wprowadza *W. Stern: Der personale Faktor in Psychotechnik und praktischer Psychologie* (Personalny czynnik w psychotechnice i w praktycznej psychologii). Str. 52—65. Psychotechniczne badanie człowieka stoi dotychczas w służbie „transpersonalnych” celów psychotechniki. Jako funkcyja społeczeństwa, wśród którego się ją realizuje, psychotechnika zwraca zbyt mało uwagi na personalne momenty, np. na los zbadanych osób, które okazały

się niezdatne do pewnego zawodu, na wpływ badania i orzeczenia na psychikę badanego człowieka itp. Stern domaga się równych praw dla transpersonalnego i personalnego momentu, przyczem szczególnie ważne jest to dla „praktycznej psychologii działalności gospodarczej i zawodowej”. Dlatego należy badać pracę ludzką jako czynność, przeżycie i wyraz i to zawsze z punktu widzenia udziału momentów personalnych w pracy. Osobowość (Person) znajduje rozmaity wyraz zależnie od „tła”; stąd postulat polisymptomatycznego badania z odpowiedniemi podkreśleniami nadrzędnych symptomów, charakterystycznych dla badanej osoby. Kwestja poufnego traktowania orzeczeń pozostaje dalej nierozwiązana. Autor zdaje sobie sprawę z utopijności swych postulatów. Uważa jednak mimo to za potrzebne przypomnienie ich istnienia sobie i innym.

O. Lipmann: Grundlage und Ziele der Psychotechnik und der praktischen Psychologie (Podstawy i cele psychotechniki oraz praktycznej psychologii). Str. 64—79. Autor polemizuje z powyżej przytoczonymi wywodami Erdélyi'a, Spielreina i Sterna. Wedle niego Erdélyi postępował zbyt schematycznie i „filologicznie”. Moment personalny, poruszony przez Sterna, jest bardzo ważny, ale nie daje się zawsze uwzględnić; uznanie go nie oznacza zresztą przejęcia Sternowskiego systemu personalizmu. Spielreinowi zaś zarzuca Lipmann nieścisłość i przesadę w argumentacji. Uznaje jednak, że sowiecka psychotechnika oraz zachodnio-europejska i północno-amerykańska różnią się wybitnie co do ujmowania swych celów. Psychotechnika „burżuazyjna” nie zna jednak imputowanego jej dogmatu niezmienności badanych cech psychicznych, ale nie zgadza się też na dogmat zmienności tych cech. Również postulat Spielreina dopuszczania do wszystkich prac mężczyznu i kobiet wymaga rzeczowego zbadania, a nie dogmatycznego stanowiska. Socjognostyka zaś nie jest specjalnie sowieckim wymysłem. Nauka nie wyjaśniła jednak dotychczas, które psychofizyczne elementy ulegają wpływom społecznych zmian. Zadaniem „praktycznej psychologii” (nie „psychotechniki”) byłoby zbierać i opracowywać odpowiednie materiały.

Następują dwie rozprawy pod wspólnym tytułem: *Aussage und Typus* (Świadectionie a typ). Str. 161—216.

Th. Bonte: Über die Suggestibilität von Eidetikern und Nichteidetikern (Sugestywność ejdetyków i nieejdetyków). Str. 161—192. Autor badał sugestywność ejdetyków w realnych sytuacjach życiowych w ten sposób, że zagrał wobec klasy 10-letnich chłopców dobrze przygotowaną scenę, która była dla dzieci faktem życiowym. Prócz eksperymentatora-nauczyciela brały w tem udział cztery osoby znane dzieciom. Eksperyment wykazał, że ejdetycy opisują lepiej obserwowaną scenę. Sugestywność jest jednak większa w realnej sytuacji

niż w laboratoryjnym doświadczeniu z obrazkami. Materiałem najpodatniejszym dla sugestji okazali się ejdetycy typu B, po nich następuje typ T a w końcu nieejdetycy. Pod względem siły subiektywnej pewności siebie należy szeregować, począwszy od najpewniejszych: typ B, nieejdetycy, typ T. Z tego wszystkiego wynika, że należy koniecznie wprowadzić psychologa do sądów dla nieletnich.

K. Zietz: Ein Bild- und Wirklichkeitsversuch an Kindern (Eksperyment obrazkowy a życiowy, dokonany na dzieciach). Str. 195—216. Badanie dwojga dzieci potwierdziło wyniki masowego doświadczenia, wykonanego przez Bontego (zob. wyżej).

K. Graucob: Hans Carossas Selbstdarstellung seiner Kindheit und Jugend in ihrer entwicklungs- und typenpsychologischen Bedeutung (Psychologiczne znaczenie rozwojowe i typologiczne autobiografji lat dziecięcych i młodzieńczych Carossy). Str. 217—244. Graucob przeprowadza psychologiczną naukową analizę trzech autobiograficznych opowiadań wspomnianego autora.

B. Katzenstein: Über Einprägsamkeit von Waren- und Firmenzeichen (Wrycie się w pamięć oznak towarowych i firmowych). Str. 245—272. Oznaka towaru albo firmy nie powinna zawierać dużo treści, ale stanowić przejrzystą całość.

M. Harlge und O. Marum: Die Sicherheit graphologischer Intelligenzbeurteilung (Stopień pewności grafologicznej oceny inteligencji). Str. 521—565. Autorki badały oddzielnie uczennice klasy Unterprima (przedostatni rok szkoły średniej) grafologicznie i testologicznie oraz porównywały wyniki badań z opinią nauczycieli o inteligencji badanych uczennic. Okazało się, że wyniki uzyskane przy pomocy tych trzech metod zgadzały się ze sobą w 56%, w pozostałych zaś wypadkach autorki zaobserwowały zgodność dwóch metod przeciw trzeciej, przyczem każda taka kombinacja występuje w 14—16% wypadków.

G. Ichheiser: Das Können, die Bedingungen des Könnens und das Erlebnis des Könnens (Możność, jej warunki i jej przeżycie). Str. 564—578. Trudno podać zwięzłe treść myśli i impresji na temat fizycznych, psychicznych, technicznych i społecznych „możności”. Autor rezygnuje świadomie z podania definicji tego pojęcia.

E. Fischer: Typen physikalischen Denkens (Typy fizykalnego myślenia). Str. 579—598. Autor analizuje w bardzo ciekawy sposób teorie fizykalne sławnych fizyków: dostępną korespondencję oraz sądy współczesnych o niektórych z nich. W wyniku analizy znajduje dwa, a raczej trzy typy fizykalnego myślenia: eksperymentatora (Faraday), teoretyka-analityka (Hertz) i teoretyka-kinetyka (Boltzmann). Regułą są jednak mieszane typy, jak Newton, Helmholtz, Einstein i i.

I. Dresner: Über Körperbehinderung und soziale Entwicklung (Kalectwo cielesne a rozwój duchowy). Str. 399—457. Autorka, sama kaleka, zebrała przy pomocy ankiety opinie kalek o sobie samych. W treści artykułu opierała się także na ubogiej — jej zdaniem — literaturze z dziedziny psychologii kalectwa i kaleki. Pytania autorki są zbyt prostolinijne i sugestywne, materiał mało opracowany.

Dział sprawozdań organizacyjnych jest w tym tomie zastąpiony jedynie sprawozdaniem Valentinera z X Międzynarodowego Kongresu Psychologicznego, który odbył się w Kopenhadze w sierpniu 1952 r.¹⁾ Również recenzje poszczególnych książek są mniej liczne. W dziale „Zbiorowe sprawozdania“ (Sammelberichte) czytamy referaty p. t. Nowe wydawnictwa pedagogiczne, Przyczynki do psychologii sądowniczej, Nowe prace z psychologii literatury, Charakterologia i Socjologia.

Henryk Ormian (Łódź).

ZEITSCHRIFT FÜR PÄDAGOGISCHE PSYCHOLOGIE, EXPERIMENTELLE PÄDAGOGIK UND JUGENDKUNDLICHE FORSCHUNG XXXIV (1933)²⁾

T. Herrle: Begründung einer Kulturkunde von der Biologie und Soziologie, Psychologie und Pädagogik her (Uzasadnienie nauki o kulturze wywiedzionej z biologji i socjologii, psychologii i pedagogiki). Str. 1—7. Przyroda rozwija całość życia, które składa się z nieskończonej ilości życiowych przebiegów jednostek. Doskonałość dokonywa się przez coraz większy podział całości i usamodzielnienie się jednostkowego życia. Wiara w możliwość kształtowania i popęd kształcenia, jakoteż nastawienie w kierunku kultury są podstawą

1) Zob. Sprawozdanie ogłoszone przez Blachowskiego w tym Kwartalniku, t. IV (1933), str. 264 nn.

2) Od numeru 7 w związku ze stosunkami panującymi obecnie w Niemczech nastąpiła zmiana w redakcji czasopisma, z której ustąpił W. Stern na rzecz prof. O. Kroha. Z numerem 9 nastąpiła zmiana w tytule czasopisma, w którym pominięto pedagogikę eksperymentalną, tak że obecny tytuł brzmi: Zeitschrift für pädagogische Psychologie und Jugendkunde. Ten też numer otwiera nowy okres wydawnictwa zapoczątkowany programowym artykułem nowego współredaktora i wydawcy, prof. O. Kroha p. t. „Die Aufgabe der pädagogischen Psychologie und ihre Stellung in der Gegenwart“.

wszelkiego działania wychowawczego. Proces kształcenia odgrywa się wśród tworów społecznych. Nauka o kulturze winna stać w ośrodku kształcenia i wychowania. Chów biologiczny przez wymogi życia dostosowuje człowieka do wymogów życia, wychowanie socjologiczne wychowuje go przez i dla tworów społecznych, kształcenie biologiczne kształtuje go przez i dla duchowych dzieł i wartości, pomoc pedagogiczna w ścisłym znaczeniu pozwala młodzieży na pokonanie przeciwieństwa między młodzieżą a kulturą przez zrozumienie kultury i zobowiązanie dla kultury.

Herbert Freudenthal: Kind und Geschichte (Dziecko a historia). Str. 6—29. Praca przeprowadzona przez autora przy pomocy studentów akademii pedagogicznej i nauczycielstwa w Kilonji podaje wyniki ze szkoły powszechnej i rozważa przede wszystkim stronę metodyczną. Uwzględniając bogatą literaturę, nawet luźniej z tematem związaną, rozpatruje autor krytycznie zagadnienie umiłowań w poszczególnych przedmiotach, gdzie historia zajmuje poczesne miejsce, a następnie rozważa szczegółowe sposoby poznania rozmaitych najbardziej istotnych momentów historycznego myślenia i badania, starając się równocześnie wykluczyć wszelkie czynniki uboczne, jak wpływ osobistości nauczyciela, metody, upodobań w opowieściach itp. Tą drogą usiłuje określić genezę i rozwój historycznego doświadczenia, zrozumienia istoty czasu w historii, zdolności krytyki historycznej.

Prócz wspomnianej metody ankietowej dotyczącej umiłowania przedmiotu, którą uzupełnia i pogłębia, domagając się uzasadnień, stosował autor metody objaśniania i krytyki obrazów historycznych, opowieści, porządkowania świadectw historycznych, krytyki anachronizmów, zapytań w czasie zwiedzania muzeum historycznego.

W. G. Schumerack: Ausschluss einzelner Schüler aus der Gemeinschaft der Klasse (Wyłączanie pojedynczych uczniów ze społeczności klasowej). Str. 50—57. Autor rozważa z jednej strony wspólnego ducha klasy, jako pewnej całości, z drugiej znów objawy tworzenia się wtórnych, wewnętrznych grup, separatyzmów i niespójności, oraz wyjaśnia ich powstanie i przyczyny. Jako reakcja przeciw takim objawom rozluźnienia lub rozbicia występuje zjawisko odosobnienia i wykluczenia. O ile pierwszy objaw jest częsty, drugi zachodzi tylko w poważnych rzeczywiście wypadkach o etycznym podkładzie. Dziwactwa, sobkostwo, różnice polityczne, o ile niema wpływów postronnych starszego społeczeństwa, nie prowadzą do tego ostatecznego środka, jakim jest wykluczenie ze społeczności koleżeńskiej. Owszem wiara w przekonania choćby przeciwne budzi szacunek, a na zewnątrz ujawnia się nieraz zwartość wobec obcych, która łagodzi wewnętrzne przeciwieństwa.

Nauczyciel powinien się umieć wżyć w ducha nowej klasy, by móc go opanować skutecznie.

H. Burkhardt: Bericht über den X. Internationalen Kongress für Psychologie Kopenhagen, 22—27. August 1932 (Sprawozdanie z X międzynarodowego Kongresu psychologicznego w Kopenhadze w dn. 22—27 sierpnia 1932 r.). Str. 37—42. Artykuł sprawozdawczy podający przewodnie myśli ważniejszych referatów, między temi także p. Franciszki Baumgarten p. t. „Uczucia wdzięczności u dzieci i młodzieży“.

Wladimir Eliasberg: Faulheit, Fleiss und Erfolgstreben (Lenistwo, pilność i dążność do powodzenia). Str. 49—57. Autor uważa, że u człowieka normalnego istnieje popęd czynności i wprost pracy, wobec czego lenistwo nie dochodzi prawidłowo 5%. Inaczej w odniesieniu do jednostek psychopatologicznych. Tu rozróżnia on lenistwo w połączeniu z niechlujstwem i drugą odmianę w połączeniu z gnuśnością. Pierwsza przedstawia się jako forma hyperkinetyczna, druga jako depresywna. Wiąże te objawy ze stanami neurastenji, upośledzenia, schizofrenji. O pilności mówi się, gdy występuje skłonność czynu przy obcych lub odległych celach i wskazaniach. Dążność do powodzenia jest przeciwieństwem nie tylko lenistwa, lecz i kontemplacji, bo ujawnia się w pedzie do czynu na zewnątrz. Tu jeszcze silniej wchodzą pierwiastki rozumowe, niezbędne przy motywacji. I w tej dziedzinie mogą wystąpić zjawiska psychopatologiczne. „Sposób budowy i rozpadu motywacji wyjaśnia psychopatologiczne rozpatrzenie ważne dla psychologa, pedagoga, niemniej i socjologa“.

Martin Keilhacker: Zusammenhänge zwischen sprachlicher und allgemeinseelischer Entwicklung im Jugendalter (Związki między rozwojem językowym i ogólnopsychicznym w wieku młodości). Str. 57—66 i 105—110. Autor opiera się na wypracowaniach na ten sam temat młodzieży różnego wieku od lat 10 do 20. Praca opiera się na wypracowaniach na temat: „W kinie“ danych w 2 szkołach średnich męskich, 1 żeńskiej, oraz paru klasach szkoły ludowej, razem 1435 osób, w tem 795 chłopców i 638 dziewcząt. Tematy dano jako zwykle wypracowania szkolne jednogodzinne dla młodszych, dwugodzinne dla starszych. W pracy stara się autor „przez mowę... dotrzeć do przeżyć duchowych i ich rozwoju w wieku młodości“, opiera się przytem na treści, nie na formie językowej. Zestawia różnicowanie treści sprawozdań młodocianych autorów w związku z wiekiem, przyczem dla młodszych dzieci charakterystyczne cechy stanowią „nielogiczne“ dygresje, wzruszenia wstępne przed przedstawieniem, u starszych dopiero jawią się oceny „objektywne“, moralne, uwagi społeczne, subiektywna krytyka.

W części drugiej podaje charakterystykę wedle płci autorów. Oczywiście dużo cech wspólnych, ale także występują poważne różnice. Może tu w pewnym stopniu zaważyć wpływ rodziców, którzy np. pewne filmy uważają za niestosowne dla dziewcząt, jednak niewątpliwie zachodzą tu i istotne różnice. Dziewczęta niemal nie wspominają o filmach wojennych, awanturniczych, indjańskich, w których lubują się chłopcy. Podobnie technika i sport zajmują przede wszystkim chłopców. Natomiast dla dziewcząt charakterystyczne jest zajęcie się towarzystwem, publicznością, artystami. Tak samo zaznaczają się różnice w stosunku do filmów erotycznych. Dziewczęta są bardziej rozlewne, romantyczne, a równocześnie głębsze, chłopcy bardziej zmysłowi, bezpośredni. U chłopców jaskrawiej też zaznacza się wesołość i humor nierzadko rubaszny, śmiech i łzy w 90% rozkładają się prawidłowo między płci.

Else Liefmann: Ueber geistige und körperliche Leistungsfähigkeit von Repetenten in der Volksschule (O uzdolnieniach duchowych i cielesnych repetentów w szkole ludowej). Str. 66—77. Autorka przeprowadziła badania nad trzema oddziałami klasy czwartej jednej ze szkół ludowych żeńskich w liczbie 159 dziewcząt, z których 122 były w wieku normalnym od 9; 6 do 10; 6; pozostałe były starsze. Repetentek było 15, t. j. 11%, z których jedna pozostała powtórnie w klasie. Dla porównania zbadano nadto 15 repetentek z klasy trzeciej. Autorka uwzględniła stanowisko społeczne rodziców, stan zdrowia i stopień odżywienia, dokonywała pomiarów wzrostu, wagi, obwodu piersi i pojemności płuc, kilku sprawności lekkoatletycznych, wreszcie przeprowadziła próby dla określenia inteligencji. W rezultacie repetentki przedstawiają się naogół gorzej, wyjątek stanowi rozwój muskulatury i związane z nim pewne wyczyny gimnastyczne, oraz zręczność rąk.

W konkluzji autorka stwierdza, że zostawianie repetentek w klasie normalnej nie jest pożądane ani dla nich ani dla normalnych, jednorodność składu klasy jest korzystna dla obu grup. Potwierdza to pogląd niedawny Burta i Bobertaga, co już dawno stwierdził u nas Nawroczyński (pominięty jednak przez autorkę, jak często w literaturze niemieckiej). Należałoby ze względów wychowawczych i zdrowotnych repetentów osobno prowadzić specjalną metodą, wychodząc z korzystnych założeń wrodzonych, by te spotęgować a zwalczyć niepożądane otamowania.

Otto Lipmann: Ergebnisse einer Versetzungsstatistik in Preussen (Wyniki statystyki promocyjnej w Prusach). Str. 77—82. Krytyczne i polemiczne uwagi o pracy na ten temat O. Bobertaga ogłoszonej w czasopiśmie *Pädagog. Zentralblatt* w 1932 r.

Gustav Ichheiser: Die Vieldeutigkeit im Begriff des Erfolges (Wieloznaczność w pojęciu wyniku). Str. 97—104. Analiza pojęciowa terminu w języku niemieckim, zakończona dążeniem autora do ustalenia znaczenia wyrazu i ograniczenia do terenu społecznego.

Helmut Aschenborn: Beispiele von Schülegutachten (Przykłady charakterystyki uczniów). Str. 110—116. Kilka przykładów urzędowych charakterystyk abiturjentów jednego z gimnazjów realnych oraz klasy jako całości i roli w niej poszczególnych uczniów. Rozmaitość interesująca, szkoda, że w szczegółowym opisie pominięto „ulubienca klasy” oraz odznaczonych.

Martin Scherer und Betti Katzenstein: Kinderpsychologie im Film III (Psychologja dziecka w filmie). Str. 117—122. Sprawozdanie z dźwiękowca p. t. Dziecko i świat, który powstał na podstawie długotrwałych zdjęć, obejmujących 100 km, z których zużyto 2 km, natomiast częściowo uzupełniono innym materiałem. Współdziała przytem berliński instytut psychologiczny.

Wilhelm Arp: Die Auffassung vom Staat bei Jugendlichen (Pojęcia państwa u młodzieży). Str. 129—146. Przy pomocy stosownej ankiety autor starał się poznać ujęcie zagadnienia państwa wśród dojrzałszej młodzieży proletarjackiej. Praca nie wyczerpuje w pełni uzyskanego materiału, nie ujmuje go liczbowo, podaje tylko kilka typowych odpowiedzi na pytania, dając w ten sposób opis jakościowy najważniejszych teoryj państwa, jakie występują wśród młodzieży niemieckiej. Widzimy w niej odpowiedź, jak młodzież ujmuje i opracowuje odwieczne idee państwa we własnych teorjach, utopjach, ideałach i programach politycznych.

Określenie istoty państwa uzyskał autor z odpowiedzi na pytanie: „Co myślisz przy słowie państwo?” Wypowiedziane teorje skłaniają się w kierunku dualistycznym (władcy-poddani, lub burżuje-proletarjusze) albo organicznym z określonym celem.

Cel badano przy pomocy pytania: „Co państwo wogóle ma do czynienia?” Za ten cel uznawano potęgę (Niemiec wobec przemożnych sąsiadów), bezpieczeństwo, pomyślność obywateli, sprawiedliwość, rozwój kultury, moralności, religji.

O potrzebie istnienia państwa informowały wynurzenia na pytanie: „Coby było, gdyby nie było żadnego państwa?” Odpowiedzi były bardzo różne od zupełnej negacji, jako przyszłego ideału kulturalnego, do konieczności bezwzględnej racjonalnej lub fatalistycznej, z rozmaitemi stopniami przejściowemi. Tak samo bardzo rozmaite wypowiedziano poglądy dotyczące genezy państwa, odpowiadając na pytanie: „Jak wogóle państwo mogło powstać?” Hipotezy rozwoju lub upadku pierwotnego chaosu czy

raju, sztucznego związku na podstawie umowy społecznej, przemocy, obrony własności, przyrodniczej ewolucji rodziny, pogromadzkiego.

Conrad Barth: Die Lebensreife des Schülers als Grundlage der Unterrichtsgestaltung (Dojrzałość życiowa ucznia jako podstawa urzędzenia nauki). Str. 147—157. „Zadaniem tej pracy jest przedstawienie wewnętrznych uwarunkowań przeciwieństwa dojrzałości młodych i starych, oraz następstw dydaktycznych z tego wynikających“.

„Zrozumieć można stopnie dojrzewania żywizny w składzie i następstwie, gdy się w nich rozumie ucieleśnienie i przemiany jednej formy bytu określonej pojęciem całości“.

„Dopiero wtedy, gdy jest zapewniona zgoda między wewnętrzną postawą zasadniczą ucznia a planem nauki, osiąga się dobry stopień działania a równocześnie jego trwałość, gdy bez nich wszelkie szkolenie i kształcenie zostaje tylko ułamkiem“.

Woldemar Jungriechter: Ursprüngliche und ersatzmässige Auffassungsformen des Räumlichen im erdkundlichen Unterrichte (Pierwotne i zastępcze formy ujmowania przestrzennego w nauczaniu geografji). Str. 157—173. Istotny i pierwotny charakter geografji wymagałby, by wszelkie wiadomości przedostawały się do świadomości z samej przyrody i jej życia. Z konieczności tak nie jest, tylko mała część wiadomości może pochodzić z bezpośredniej obserwacji przyrodniczej, poważna większość przechodzi pośrednio do świadomości przez obrazy, rzeźby, mapy, wreszcie opisy, przyczem współdziała silnie pamięć i wyobraźnia.

Fritz Walter: Zur Soziologie der Schulklasse in der Vorpubertät (Przyczynki do socjologii w okresie przedpokwitania). Str. 175—184. Autor stara się podać strukturę socjologiczną klasy męskiej szkoły ludowej w okresie przedpokwitania, więc w wieku mw. 10—13 lat. Rozróżnia on, w przeciwieństwie do okresu poprzedniego, kiedy łącznikiem normalnym, poza objawami jakiejś solidarności w razie konfliktów np. z innymi klasami, jest właściwie osobistość nauczyciela, kilka form i zasad skupiania się i stowarzyszania: 1. Stosunki towarzyskie, które przechodzą w koleżeństwo, serdeczność i przyjaźń; 2. Podrzędność i nadrzędność ogólna lub w określonych dziedzinach pracy szkolnej lub zabawy, przyczem zwyczajnie ranga ogólna harmonizuje ze specjalną; ideałem chłopca w tym wieku jest „siła i zręczność fizyczna w parze ze zdolnościami indywidualnymi“. U szczytu jest naczelnik nierzadko despota, ten ostatni z reguły rodzi opozycję, której często ulega; 3. Walka i rywalizacja o stanowisko w klasie, przyczem jest to okres najsilniejszego napięcia rywalizacji, którą wychowawca powinien skierować w szla-

chętym kierunku co do celu i środków; 4. Stosunki prawne wiążą się z dążeniem organizacyjnym i mają wyraźnie utylitarny charakter. Urzędnicy mają ściśle określone, praktyczne zadania i obowiązki; 5. Klasa jako tłum, zjednoczony chwilowem, zmiennem uczuciem, objaw w tym okresie częsty i łatwo zaraźliwy.

W końcowych uwagach zajmuje się autor klasą nie jako zbiorowiskiem życiowem, lecz zbiorowiskiem pracowniczem. Staje się klasa takim przez postawienie wspólnego celu pracy bądź ogólnej, bądź grupowej. Oczywiście w formowaniu jego decydujący wpływ ma nauczyciel i jego stosunek do klasy.

Adolf Busemann: Die Psychologie inmitten der neuen Bewegung (Psychologia w obliczu nowego ruchu). Str. 195—199. Artykuł o charakterze programowym wobec nowych prądów ideowych, zwłaszcza niemieckich, i ataków, kierowanych przeciw psychologii. Ustosunkowując się krytycznie wobec niektórych kierunków, a tembardziej przeciwstawiając się niewczesnej popularyzacji (freudyzm), podkreśla autor niezaprzeczone wartości psychologii, ostrzega przed jednostronnością i zestawiając dziedziny psychologii niemieckiej współczesnej i jej rozkwit, kończy z powołaniem się na owoce badań z zakresu choćby psychologii młodzieży stwierdzeniem, jaką doniosłość ma psychologia, nie do zastąpienia przez inne dyscypliny (filologja), w budowie nowych szczęśliwszych Niemiec.

Friedrich Glaeser: Grundsätzliches zur Psychologie und Pädagogie der Weltanschauung (Podstawowe uwagi o psychologii i pedagogice światopoglądu). Str. 200—211. Autor rozpatruje rozmaite światopoglądy oraz typy umysłowe, ocenia ich znaczenie i wartość, oraz związek z wychowaniem, uważając że „światopogląd może zwyciężyć tylko w takim stopniu, w jakim człowieka rzeczywiście wewnętrznie kształtuje“, i że wychowanie nie może oprzeć się na szablonie, lecz musi organicznie budować i rozwijać.

Adolf Michaelis: Der psychologische Einfluss des Auslandsmilieus auf den deutschen Jugendlichen (Psychologiczny wpływ zagranicznego środowiska na młodzież niemiecką). Str. 212—223. Opierając się na obserwacjach nad niemieckimi dziećmi w miastach Azji wschodniej, autor podkreśla przytępienie uczuciowe w odniesieniu do swojszczyzny i lekceważenie obcej rasy. Zaznacza się dalej mniejsza samodzielność i aktywność, ubóstwo przeżyć, większa powierzchowność i to tak w myśleniu teoretycznym, jak w stosunkach społecznych. Niemieckie szkoły na obczyźnie nie są w stanie wyrównać tych braków. Wyjazdy do kraju dłużej trwające okazują się bardzo wartościowe. Początkowo wychodźcy czują się gorzej w nowym

środowisku szkolnem, przystosowawszy się jednak wyzyskują swe wartości zdobyte na wychodźstwie i nawet wnoszą je między kolegów europejskich. Dzieje się to jednak tylko wtedy, gdy przyjazd do kraju nastąpi we właściwym wieku, a za taki uważa autor 14—16 lat życia.

Carl Lindbeck: Untersuchungen über die Arbeitskurve von Schulkindern bei fortlaufender schriftlicher Rechenarbeit (Badania nad krzywą pracy dzieci szkolnych przy ciągłej pisemnej pracy rachunkowej). Str. 223—233. Doświadczenia przeprowadzono nad dziećmi szwedzkiej szkoły początkowej 4 roku nauki, w wieku 9—12 lat w ilości 13 chłopców i 7 dziewcząt. Dzieci wykonywały dodawania liczb jednocyfrowych na formularzu (Kraepelina), znacząc przytem odstępów dwuminutowe. Ogółem wykonano około 60000 dodawań.

Wyniki ilustrowane cyframi i wykresami zbiera autor w następujący sposób: „Ustosunkowanie się dzieci do pracy jest tak zróżnicowane, że, można powiedzieć, każde dziecko ma swój własny styl, mimo że przebieg jej może wykazywać rysy wspólne. Wielką rolę odgrywa przytem rytmiczna perjodyczność. Dalej występuje różnica w stylu pracy męskiej i żeńskiej. Wyniki u chłopców pogarszają się wskutek znużenia tak ilościowo, jak i jakościowo, gdy u dziewcząt tylko ilościowo. Chłopcy, zdaje się, wykazują większą trwałość znużenia niż dziewczęta. Ćwiczenie podnosi wydajność pracy. U chłopców ilościowa poprawa jest większa niż jakościowa. Poprawa jakości przez ćwiczenie jest większa u dziewcząt niż chłopców“.

Arthur Hoffmann: Erbbiologie und Eugenik im Rahmen der pädagogischen Menschenkunde (Biologia dziedziczności i eugenika w ramach pedagogicznej nauki o człowieku). Str. 241—259. Autor opierając się na licznych badaniach szczegółowych dotyczących zagadnienia dziedziczności i wpływu warunków, oraz zmienności, wskazuje na wielką komplikację problemu i podkreśla przeważające znaczenie czynników wrodzonych i dziedzicznych nad zewnętrznymi, których wpływ nie sięga normalnie poza daną jednostkę, obracając się w dziedzinie fenotypów, lecz nie naruszając genotypów. Zasada ta dotyczy też i życia psychicznego, która zależy w znacznym stopniu od organizmu fizycznego i to nie tylko, jak dawniej sądzono, od mózgowej kory, ale i od innych partyj systemu nerwowego (trzon mózgowy, trzeci pęcherzyk mózgowy, zwoje sympatyczne i parasympatyczne), a nawet narządów innego typu (gruczoły dokrewne). Dążenia i ideały pedagogiczne muszą więc liczyć się z rzeczywistością przyrodniczą i nie przekraczać granic wyznaczonych przez przyrodę. W swoim stanowisku nie podziela skrajnie negatywnego poglądu niektórych teoretyków, jakoby wszelka praca wychowawcza myśląca o przyszłości i dalszych pokoleniach była

złudzeniem (Siemens), ale również nie wierzy we wszechmoc i bezwzględną trwałość wpływów zewnętrznych.

Adolf Busemann: Die Frage des Aufstiegs der Begabten in neuer Sicht (Zagadnienie awansu uzdolnionych z nowego punktu widzenia). Str. 259—265. Autor rozważa zagadnienie doboru i awansu społecznego wybitnie uzdolnionych z warstw niższych pod kątem widzenia ruchu narodowosocjalistycznego, który pragnie usunąć przeciwieństwa klasowe, a wszelkie napięcia wywołane podziałem pracy, odmiennym zawodem, zasobnością zamienić na użyteczne dla jedności narodu rodzaje energii. Wobec tego zmieniają się też pojęcia społeczne i etyczne, a zadaniem publicznego wychowania staje się nie doskonałość jednostki, lecz dobro całości. Decydującem staje się, o ile ta promocja uzdolnionego dziecka ułatwia lub przeszkadza scalaniu narodu.

W tem oświetleniu odmiennie zarysowuje się praca psychotechnika, który dotychczas baczył na indywidualne właściwości, przedewszystkiem uzdolnienia intelektualne, by zwrócić badanego na właściwą drogę szkolną i zawodową, obecnie zaś ma przedewszystkiem baczyć, czy „awans tego ucznia pomnoży i tak nadmierny zastęp „atomów społecznych“, czy też stworzy nowe więzy między członkami naszego narodu“. Dobór tedy winien być przeprowadzony ze względu na konstytucyjne typy cenne z uwagi na narodową politykę. Nie tylko więc, jak dotąd należy badać podłoże intelektualne, ale i wpływ środowiska stwarzającego nieraz zaciemniające pozory, badać dalej właściwości odziedziczone lub zdobyte mutacyjnie na stałe, wreszcie ocenić, czy zamiary i aspiracje są osiągalne i wogóle pożądane. Z awansem społecznym nierzadko bowiem łączą się różne rozczarowania i niebezpieczeństwa. Kończy szczegółowym przykładem z pamiętników syna robotnika, który trudem własnym i rodziców dobiwszy patentu pożądanego doznaje goryczy i zawodu z powodu żalostnej „izolacji społecznej“, wychodząc ze swej sfery a nie czując się swojsko w tej wyższej z trudem zdobytej. Zwłaszcza trzeba być bardzo uważnym, gdy ma się do czynienia z naturami skomplikowanymi, zagadkowymi, psychopatami, chwiejnymi, które w nowych warunkach bardzo łatwo mogą się stać rozbitkami życiowymi.

Hans Franz: Über die Wirkung eines Erholungsaufenthaltes an der Ostsee auf psychische Funktionen bei Schulkindern (O wpływie pobytu wypoczynkowego nad Bałtykiem na funkcje psychiczne dzieci szkolnych). Str. 266—273. Badania przeprowadzano nad kilku wybranymi grupami dzieci saskich w wieku 9—14 lat umieszczonych na kolonji na Rugji, w ilości 89 chłopców i 88 dziewcząt. Badano koncentrację uwagi, sprawność rachunkową i szybkość ruchów. Wyniki okazały większą powierzchowność w pracy u dziewcząt niż chłopców, ci ostatni pracują wolniej, ale poprawniej. W dalszym ciągu okazał

się związek pory roku i przybytku wzrostu wagi oraz szybkości i dobroci pracy, wiosna przyspiesza, jesień gruntuje pracę. Ogółem biorąc sprawność z nielicznymi wyjątkami wzrosła nie tylko w dziedzinie fizycznej, ale i psychicznej.

Metodycznie zaleca autor podobne zbadanie dzieci na miejscu przed wyjazdem i po powrocie, co ugruntowałoby wyniki, a nadto określenie wpływu warunków lokalnych rozmaitych uzdrowisk oraz stosowanych zabiegów zdrowotnych jak kąpiele morskie i słoneczne, wreszcie znaczenia pory roku i stosunków atmosferycznych.

Hans Schneckenburger: Das soziale Verständnis des Arbeiterkindes (Zrozumienie społeczne dziecka robotniczego). Str. 274—285. Autor demonstrował dzieciom jednej ze szkół berlińskich obraz przedstawiający napad ubogiego na spacerującego bogacza. Próbie poddano dzieci 6—14-letnie ze sfer proletarjackich, w tem 143 dziewcząt i 171 chłopców. Dzieci miały obejrzeć dokładnie obraz, potem opisać akcję i dać swoje uwagi. Młodsze do lat 8 odpowiadały ustnie, a ich wynurzenia stenografowano, starsze zaś pisemnie. Młodsze często są bezradne, chociaż nieraz czują niezadowolenie, lecz nie umieją go uzasadnić, dopiero z wiekiem występuje motywacja. Jednak już sześciolatki orjentują się w sytuacji, rozumieją czynności, jednak czynne ustosunkowanie się i rozumowe uzasadnienie nastroju występuje dopiero na stopniu średnim. Uczucia sympatyczne maleją między rokiem 7 a 12. Współczucie wiąże się z poczuciem sprawiedliwości i równości, solidarność stanowa, a często niechęć do innych zaznacza się wyraźnie zwłaszcza u starszych chłopców i mogą na ten ton nastroić całość myśli życia.

Martin Keilhacker: Beobachtungsbogen über sprachliche Entwicklung im Schulalter (Arkusz obserwacyjny rozwoju językowego w wieku szkolnym). Str. 286—289. Szczegółowy arkusz obserwacyjny przeznaczony dla badań starszych dzieci i młodzieży uwzględniający stronę opisową, rozumową, uczuciową wyrażającą się w doborze słów i formowaniu zdań.

Hermann Weil: Ergebnisse einer Umfrage zur Psychologie der Schullüge (Wyniki ankiety dotyczącej psychologii kłamstwa szkolnego). Str. 289—294. Sprawozdanie krótkie z ankiety dokonanej w jesieni 1930 roku w szkołach średnich miasta Kassel, obejmującej 436 chłopców i 208 dziewcząt razem 644 osoby. Wyniki wykazały przewagę motywów egocentrycznych czyli asocjalnych według terminologii Ch. Bühler, do których zalicza się obronę przed karą, wyśmianiem, lub zawiści, który to ostatni objaw ogromnie silnie zaznacza się u dziewcząt zwłaszcza w klasach najwyższych (w 7 stanowi ten typ 20,7% a u chłopców 6,4%). Poważną rubrykę stanowią kłamstwa socjalne

z powodu koleżeństwa: u chłopców 23 u dziewcząt 21,1%, natomiast anty-społeczne dla zaszkodzenia innym zajmują nader podrzędne stanowisko: 1,2% u chłopców, 1,4% u dziewcząt. Sprawozdanie poparte wyciągami z protokołów zeznań. W zakończeniu uznaje autor wyrobienie podświadomości za część problemu kształcenia charakteru i zgodnie z poglądem młodzieży uważa, że tego dokonać może stworzenie odpowiedniego społeczeństwa i wzbudzenie odwagi cywilnej, a nie morały i przepisy, a tem mniej kary i groźby.

O. Kroh: Die Aufgabe der pädagogischen Psychologie und ihre Stellung in der Gegenwart (Zadanie psychologii pedagogicznej i jej stanowisko w dobie współczesnej). Str. 305—327. Nauka dąży do poznania rzeczywistości. Nauka określonego narodu jest „teoretycznym organem jego życia“. W każdym rozwiniętym organizmie narodowym ona z konieczności powstaje, rozwija się i jest jego „przystosowanym organem“, jakoteż odzwierciedla się w sposób swoisty dla niego.

Takie ujęcie nie zmniejsza jej wolności, owszem przelamuje więzy, jakie nakładała tendencja zatarcia narodowych swoistości przyrodniczych. Przez to staje się bardziej żywą i realną, niż papierowa „nauka sama w sobie“ (Wissenschaft an sich).

Na tem tle rozpatruje zadania psychologii wychowawczej, jako podstawy niemieckiej pedagogiki ludowo-narodowej.

Arthur Hoffmann: Die Bedeutung der Erbkonstitution (Znaczenie konstytucji dziedzicznej). Str. 327—339 i 353—357. Przedstawiając znaczenie badań nad bliźniakami dla określenia wpływu i znaczenia dziedziczności z jednej, a działania warunków z drugiej strony, oraz omówiając wytyczne badania na podstawie odnośnej literatury podaje autor spostrzeżenia szczegółowe nad parą bliźniaków i grupą trojaczków dokonane w szkołach erfurckich. Badania te wykazały nie tylko ogromną zgodność morfologiczną świadcząca o tożsamości zaczątkowej (jednoja-jowość), ale też objawów fizjologicznych i patologicznych, jak próchnicę zębów. W dalszym ciągu badano zapiski indywidualne z dzienników szkolnych, które wykazały znów ogromną zgodność od upodobań naukowych i postępów w przedmiotach, aż do mniej lub więcej częstych absencji w poszczególnych okresach, świadczących o równoległości objawów energii życiowej.

Rudolf Fendler: Deutschleistungen, Rechenleistungen und kulturelles Milieu des Schulkindes (Wyniki w nauce niemieczyzny i rachunków a środowisko kulturalne dziecka). Str. 340—342. Autor zbadał wedle ocen świadectw rocznych wydawanych na wielkanoc 775 chłopców z 2—4 klasy szkół ludowych w Chociebużu (Cott-

bus) obliczając procentową ilość not dostatecznych, oraz wyższych i niższych od tej oceny. Rozsortowawszy badanych wedle pochodzenia na 4 grupy, w których do 1. zaliczył dzieci osób o wykształceniu akademickim i nauczycieli, do 2. urzędników, 3. rzemieślników i 4. robotników, stwierdził nader wyraźną korelację między poziomem kulturalnym rodziców a postępami w niemieckim, świadcząca o silnym związku środowiska z wyrobieniem językowym, natomiast związek z rachunkami okazał się bardzo słaby, gdyż tylko dzieci robotników przedstawiły się w tej dziedzinie słabiej. Natomiast najlepsze wyniki wykazują dzieci rzemieślników, którzy też zawodowo najwięcej mają kontaktu z rachunkami, co by znów mogło świadczyć o specjalnym doborze i dziedziczności.

G. Neumann: Untersuchungen über das Verhältnis zwischen Stiefmutter und Stiefkind (Poszukiwania w dziedzinie stosunku między macochą a pasierbami). Str. 358—367. Autor podaje daty dotyczące 489 dzieci charlottenburskich, wśród których 50 pozostawało pod opieką macochy. 50% dzieci takich określiło swój stosunek do macochy w ten sposób, że musi on być uznany za zły, dobrym był wśród chłopców w 57%, wśród dziewcząt w 43% wypadków, pozostałe wypadki trzeba określić jako niezdecydowane. Większy % stosunku dobrego u dziewcząt tłumaczy się znaczniejszą zdolnością przystosowania się natury kobiecej. Uderzające jest, że równo w połowie wypadków tak u chłopców, jak dziewcząt stosunek jest ujemny. Jako przyczyny tego podają dzieci surowość traktowania, obojętność, gwałtowność, złe traktowanie, nierówność traktowania w porównaniu z własnym potomstwem, przeciążenie niemłą pracą, zubożenie ojca. Szereg wypowiedzeń zacytowano dosłownie.

H. Voigts: Das Interesse für die Unterrichtsfächer an höheren Mädchenschulen nach seinem Wandel im letzten Jahrzehnte (Zainteresowanie przedmiotami nauki w szkołach średnich w przebiegu ostatniego dziesięciolecia). Str. 367—372. Další ciąg dawniejszych badań wykazuje na ogół podniesienie się zainteresowania w związku z nowymi metodami, a przede wszystkim w dziedzinie sztuki — rysunki, muzyka — i ćwiczeń cielesnych, z przedmiotów naukowych w geografji. Obojętnie przedstawia się nauka religji i języka niemieckiego, natomiast ujemne nastawienie zaznaczyło się w naukach przyrodniczych w porównaniu z stanem z roku 1924/26. Bezwzględnie biorąc natomiast największe zainteresowanie budzi język ojczysty, następnie historja, dalej matematyka i geografja, języki obce i gimnastyka.

Fr. Remolli: Farbenkenntnis und Farbenverwendung bei Hilfsschülern (Znajomość barw i użycie barw u uczniów klas pomocniczych). Str. 372—377. Badań dokonano na 14 chłopcach i 7 dziewczynkach.

czątkach w wieku średnio 11; 10 lat. Znajomość oznaczano za pomocą układania i nazywania barw, częstość użycia badano przy pomocy rysunków pastelami w zeszytach i na ściennych tablicach różnej barwy, w ilości ogólnej około 850 egzemplarzy. W doświadczeniach z pierwszej kategorii okazała się większa znajomość rodzajów niż odcieni barw. Porządkowanie wykazuje 100% poprawności, nazywanie 24%.

Co do częstości użycia zaznaczyła się różnica w użyciu pasteli i kred, gdyż pastele okazały rozmaitą twardość, która zniechęcała. Po usunięciu tej przeszkody okazała się harmonja, a uporządkowanie w kolejnem następstwie i częstości użycia dało następujący szereg barw: czerwona, żółta, zielona, niebieska, biała, brunatna, fioletowa, czarna. Cztery pierwsze zasadnicze barwy widma były wyraźnie uprzywilejowane.

Otto Bobertag: Leistungsschätzung und Leistungsmessung in der Schule (Ocena i pomiar wyników w szkole). Str. 377—393. Przedstawiając we wstępie potrzebę zastąpienia subiektywnej oceny postępów w nauce przez obiektywny pomiar, podaje autor wyniki badań przy pomocy testów wiadomości, które to testy były przedtem ocenione z uwagi na ich trudność przez 22 osoby z pośród nauczycielstwa. Wyniki okazały znaczne wahania zwłaszcza zadań skrajnych, najłatwiejszych i najtrudniejszych: gdy niektórzy z oceniających sądzili, że zadania te powinien rozwiązać ogół uczniów odnośnego rocznika, inni ograniczali tę liczbę ledwo do 5%, a czasem nawet wykluczali zupełnie, jako przechodzące zdolności dzieci w tym wieku. Większą zgodność natomiast okazały wartości średnie uzyskane jako wypadkowe ocen ogółu sędziów, choć i tu zaznaczyły się różnice w testach skrajnych. Na ogół oceniający myślą się w kierunku dodatnim co do zdolności i wyrobienia swych wychowanków i uważają testy za łatwiejsze, niż wykazały badania doświadczalne.

W odniesieniu do wyników właściwych badań eksperymentalnych, to i tu zaznaczają się znaczne różnice pomiędzy 37 klasami użytymi do doświadczeń. Gdy najlepsza z dzielnicy wytwornej wykazała średnio 72% poprawnych rozwiązań, co odpowiadałoby poziomowi 5 roku nauki, najslabsza z dzielnicy proletarjackiej Berlina dała tylko 31%, jakby w roku trzecim nauki. Jedna więc o rok wyprzedza, druga o rok jest spóźniona. Oczywiście nauczyciel dostosowuje się do poziomu ogółu i odmiennie ocenia, inaczej wyniki w szkole proletarjackiej wykazałyby większość niedostateczną, gdyby do nich zastosować miarę szkoły wyborowej. A przecież ta nierównomierność oceny społecznej jest niepożądana, stąd tendencje do bardziej równomiernego jej ujęcia i „zmierzenia“, choć jest to rzecz znacznie trudniejsza niż stosowane pomiary somatyczne.

G. Hirsch: Der Begriff der Methode in der charakterologischen Pädagogik (Pojęcie metody w pedagogice charakterologicznej). Str. 401—411 i 433—454. Rozważywszy pojęcie metody w ogóle autor określa jej istotę i znaczenie w pedagogice i wskazuje drogę, jaką przeszło w ramach życia duchowego i w wychowaniu, gdzie poszczególnym fazom rozwoju odpowiadają stosowne akty metodyczne.

G. Bergmann: Charakterartung und volksbibliothekarischer Beruf (Charakter a zawód bibliotekarza czyteln ludowych). Str. 411—416. Autor charakteryzuje zawodowo bibliotekarza czyteln ludowych w przeciwieństwie do bibliotek naukowych i wyznacza mu właściwe miejsce w systematyce typów. Charakteryzuje jego właściwości psychiczne, wśród których kładzie nacisk m. in. na orientację w kierunku raczej ludzi niż rzeczy, umiejętność rozumienia cudzej psychiki, popęd pielegniarski i szereg innych cech niewieścich. Fizycznie za Kretschmerem wypowiada się z uwagi na upodobania i nastroje za typem cyklotymicznego pyknika.

B. Hinst: Erziehungsfehler und Fehlentwicklung (Błędy wychowania i braki rozwojowe). Str. 416—422. Autor nie zajmuje się głębokimi przyrodzonymi anomaljami (jak epilepsja, choroby umysłowe, dziedziczne zboczenia seksualne), lecz rozpatruje zboczenia, które rozwijają się wskutek błędnego wychowania, gdy zatem niema podkładu organicznego, a przeciwnie zmiana otoczenia działa korzystnie, a przeciwie anamneza wykazuje przeczulenie nerwowe dziecka, oraz niewłaściwe postępowanie wychowawców. Taki błędny rozwój może być wywołany przez wychowawcę, otoczenie lub samowychowawcze tendencje dziecka. Z tych ostatnich główny nacisk kładzie na źle ufundowane samopoczucie dziecka, które swe ujemne poczucie stara się zamaskować pozorami siły, albo też udosabnia się i zamyka w sobie, czy wreszcie staje się apatyczne. Wadą nauczyciela będzie nadmierna troskliwość i zapobiegliwość, albo przeciwnie za mało, dając zły przykład i zniechęcając, albo wreszcie niezdecydowanie i opieka brak określonego kierunku. Należy tedy wykryć związek braków rozwoju z wpływem otoczenia i wyrobić właściwe samopoczucie, pomnąc na zasadę Salzmann'a, że wychowawca powinien podstaw błędów dzieci szukać przedewszystkiem w sobie samym.

E. Matthias: Faulheit, Fleiss und Erfolgstreben (Lenistwo, pilność i dążność do powodzenia). Str. 422—425. Polemika z artykułem W. Eliasberga ogłoszonego pod tym samym tytułem, w szczególności sprostowanie poglądów Düker'a i Poppelreutera.

H. Schmidt: Psychologie im Ausbildungsgange der Lehreran unseren höheren Schulen (Psychologia w przebiegu kształcenia nauczycieli niemieckich szkół średnich). Str. 425—431. Kry-

tyka rzeczywistego stanu i obowiązujących przepisów, oraz projekty pogodzenia naukowych zadań uniwersytetów z potrzebami praktycznymi. W szczególności domaga się katedr psychologii wzgl. pedagogiki, a nie ograniczenie się do docentur, i obsadzanie ich uczonymi mającymi praktykę życiową i doświadczenie z bezpośredniego obcowania z dziećmi.

Karl Schmëing: Der Wiederholungsfaktor im psychischen Aufbau des jugendlichen Lebens (Czynnik powtarzania w psychicznym kształtowaniu się życia młodzieży). Str. 450—454. Autor uważa, że poszczególne okresy rozwojowe powtarzają się w swych charakterystycznych objawach, osiągając w stadjach następnych coraz pełniejszy stopień rozwoju. Nie jest to nawrót do przeszłości, lecz podobny, wyższy szczebel rozwoju. W tym znaczeniu mówi o trzykrotnym okresie pokwitania, z których pierwszy w wieku 5—4 lat wykazuje bujanie wzrostu, marzycielskość, kapryśność, przekorę, zawiść, afekty czułości lub niechęci. Analogiczne objawy występują w okresie właściwego pokwitania czyli dojrzewania około 14 roku życia. Wśród ludów kulturalnych ta dojrzałość nieujawnia się aktywnie w założeniu domowego ogniska, co następuje dopiero po 20-ym roku życia, który to okres zowie autor pokwitaniem dorosłych, a jego istotną cechą jest dojrzałość socjalna wyrażająca się w oderwaniu od dotychczasowej rodziny i usamodzielnieniu społecznym. Podobnie trzy fazy okazuje okres przekory, mianowicie prócz dwu dziecięcych wyróżnia autor trzeci związany z trzecim pokwitaniem, ujawniający się w przeciwstawieniu się częstym rodzicom zwłaszcza w dziedzinie wyboru towarzyszy życia; jest to okres autonomji lub rodzinnego oderwania się. Podobne okresy wykazuje autor w dziedzinie np. popędu wędrowki, którego koroną jest oficjalna podróż poślubna. Okres starzenia się i dekadencji okazuje również swoją fazowość, ale w przeciwnym kierunku co do nasilenia.

Zjawiska tej fazowości rozwojowej tłumaczy on zasadą przyrodniczego prawa biogenetycznego. W rozwoju ontogenetycznym powtarzają się stadja rozwoju fylogenetycznego. Wobec przedłużania się czasu rozwoju występują szcążkowe objawy pierwotnego stadjum ostatecznego.

Hans Lämmermann: Das Verhältnis von Allgemein- und Sonderbegabung auf der Oberstufe der Volksschule (Stosunek uzdolnień ogólnych i szczegółowych na stopniu wyższym szkoły powszechnej). Str. 454—468. Badań dokonano na 490 dzieciach szkół mannheimskich wybieranych z poszczególnych klas. Badano przy pomocy testów wiadomości i testów inteligencji, świadectw szkolnych nie uwzględniano, gdyż dzieci pochodziły z rozmaitych szkół i klas o rozmaitym stopniu.

Wyniki okazały się bardzo prawidłowe, wykazując wyższość młodzieży klas językowych nad normalnymi, a niższość klas pomocniczych.

Największa prawidłowość występuje pod tym względem w odniesieniu do nauki języka ojczystego i rachunków, najmniejsza w rysunkach. W końcowych uwagach podaje autor wskazówki prawidłowej selekcji młodzieży na tym stopniu między szkoły rozmaitego stopnia uzdolnień wychowanków.

Heinz Burkhardt: Die Aufgabe des Pädagogisch-psychologischen Instituts der Kreisfachschaft Volksschule Leipzig (Zadania Instytutu pedagogiczno-psychologicznego lipskiej szkoły ludowej). Str. 469—476. Program pracy „zgodny z celami narodowo-socjalistycznego związku nauczycielstwa“ dla dobra „niemieckiego nauczycielstwa i niemieckiej szkoły wszelkich rodzajów“, w kierunku „naukowego ugruntowania i praktycznej budowy narodowo-socjalistycznej jednolitej szkoły niemieckiej“ od ogródka dziecięcego do szkoły akademickiej.

Ludwik Jaxa Bykowski (Poznań).

ZEITSCHRIFT FÜR PSYCHOLOGIE CXXV (1932)

A. Sinemus: Untersuchungen über „Beleuchtung“ und „Körperfarbe“ bei Mikropsie (Badania nad „oświetleniem“ i „barwą przedmiotów“ w mikropsji). Str. 1—37. Praca składa się z dwóch części. W części pierwszej stwierdza autorka, że subiektywną zmianę oświetlenia w mikroskopji, powstającą skutkiem patrzenia się przez szkła wklęsłe, wywołuje również subiektywną zmianę barw przedmiotów, podobnie jak w wypadku obiektywnej zmiany oświetlenia. Druga część pracy dotyczy faktu, że figura występująca niewyraźnie na tle o tej samej, co figura, jasności staje się w widzeniu mikropsyjnym wyraźna.

R. Hennig: Beobachtungen zum Problem des Charakters der Tonarten (Obserwacje w związku z zagadnieniem charakteru tonacyj). Str. 38—52. Na podstawie analizy własnych przeżyć muzycznych autor konstatuje, że każda tonacja posiada swoisty subiektywny charakter. Charakter ten występuje u autora zwłaszcza dobitnie w molowych akordach kwartsektowych. Ponadto każda tonacja posiada własny obiektywny charakter, zależny od anatomicznych i fizjologicznych właściwości słuchającego.

F. Broer: Über das Purkinjesche Phänomen im positiven Anschauungsbild (O zjawisku Purkinjego w pozytywnych obrazach ejdetycznych). Str. 53—70. Zjawisko Purkinjego występuje także w pozytywnych obrazach ejdetycznych.

F. Broer: Über das Purkinjesche Phänomen im Nachbild von Spektralfarben (O zjawisku Purkiniego w obrazach kontrastu następczego barw widmowych). Str. 71—89. W obrazach kontrastu następczego, wywołanego przez barwy widmowe, przejawia się charakterystyczne dla zjawiska Purkiniego przesunięcie jasności.

J. Pikler: Weiteres über das Augenhüllenlicht als Mass der Farben (Dalszy przyczynek do sprawy światła, przenikającego powłoki oczne, jako miary dla barw). Str. 90—95. Krótka notatka dotycząca znaczenia, jakie posiada dla procesu widzenia oświetlonych powierzchni światło przenikające przez powłoki oczne na siatkówkę.

E. R. Jaensch: Das Verhältnis der Integrationstypologie zu anderen Formen der Typenlehre, insbesondere zur Typenlehre Kretschmers (Stosunek typologii integracyjnej do innych form nauki o typach, zwłaszcza do nauki o typach Kretschmera). Str. 113—148). W pracy tej twórca typologii ejdetycznej rozprawia się z pokrewnymi typologjami Kretschmera, Pfahlera i Kroha. Wśród argumentów, zwróconych przeciwko Kretschmerowi, jednym z najważniejszych jest ten, że schizoidalna grupa Kretschmera obejmuje formy S i J₁, które ze wszystkich typów wykazują najskrajniejsze przeciwieństwo.

E. Wentscher: Unser Ich (Nasze Ja). Str. 149—156. W rozważaniach na temat, czym w istocie rzeczy musimy być, abyśmy mogli działać zgodnie z prawami psychologicznymi, autorka dochodzi do następującego wyniku: istotne fakty duchowe można wyjaśnić tylko wtedy, jeśli się przyjmie istnienie identycznego we wszelkich zmianach podmiotu.

J. van Essen: Die Struktur der Dingwelt bei Vögeln (Struktura świata rzeczy u ptaków). Str. 157—171. W wzrokowo-zmysłowych przeżyciach ptaków wyznaczona jest „wartość rzeczy“ (Dingwert) przez stopień jej zabarwienia uczuciowego.

A. C. Coutinho: Struktur und Schicht (Struktura i warstwa). Str. 172—218. Praca ta stanowi przyczynek do krytyki darwinizmu we współczesnej psychologii.

E. Harms: Einige charakteristische Züge der Psychologie Harald Höffdings (Niektóre charakterystyczne rysy psychologii Harald Höffdinga). Str. 241—248. Autor wywodzi, że charakterystycznymi rysami psychologii Höffdinga są energetyzm i totalizm.

P. von Schiller: Das optische Verschmelzen in seiner Abhängigkeit von heteromodaler Reizung (Zależność stapiania się barw od działania heteromodalnych podniet). Str. 249—288. Autor wykazuje na drodze eksperymentalnej, że słuchowe, dotykowe lub smakowo-dotykowe podniety, podane równocześnie z widokiem tarczy Talbota, mogą wywołać zjawisko migotania na tarczy Talbota lub — odwrotnie — usunąć to zjawisko.

J. Kunze: Perkussionsleistungen Gehörloser (Sprawność opukiwania u głuchych). Str. 289—292. Powołując się na pracę C. von Goetzena (referowaną w Kwartalniku Psychologicznym, t. I, 1930, str. 360) i posługując się jego metodą, autor stwierdza, że także głusi posiadają znaną w medycynie możliwość opukiwania, która opiera się u nich na wrażeniach wibracyjnych.

CXXVI (1932)

H. Berger: Das Elektrenkephalogramm des Menschen und seine Bedeutung für die Psychophysiologie (Elektrenkefalogram ludzki i jego znaczenie dla psychofizjologii). Str. 1—13. Autor wywodzi, że elektrenkefalogram człowieka wykazuje wielkie wahania, które nazwał beta falami, obok wahań drobniejszych, które nazwał alfa falami. Te ostatnie odpowiadają procesom korowym, które zwykle się oznaczać jako psychofizyczne i którym towarzyszą w pewnych warunkach przebiegi psychiczne. Owe psychofizyczne przebiegi korowe są przebiegami złożonemi, które dopiero w psychicznym przebiegu łączą się w jednolitą całość.

H. Keller und G. H. Brückner: Neue Versuche über das Richtungshören des Hundes (Nowe badania nad słyszeniem kierunkowem psów). Str. 14—37. Badano u psów zdolność lokalizacji akustycznej, przyczem źródła dźwięków rozmieszczone były na płaszczyźnie poziomej. Badania wykazały, że psy posiadają wybitne zdolności lokalizacyjne.

W. Eliasberg: Drei Grundtypen psychopathologischer Theorienbildung (Trzy podstawowe typy tworzenia psychopatologicznych teoryj). Str. 38—50. Autor wyróżnia następujące trzy typy teoryj psychopatologicznych: 1. Typ przyrodniczo-biologicznej teoryj. Istotnym składnikiem teoryj tego typu jest hipoteza rozwoju, szczególnie we formie hipotezy ciągłości. Punktem wyjścia dla tych teoryj jest ograniczona ilość elementów, powiązanych ze sobą przyczynowo i genetycznie. 2. Teorje drugiego typu ograniczają się często do

wykazania funkcjonalnych związków. Charakterystyczny dla nich jest dynamiczny — a nie statyczny — sposób traktowania rzeczywistości psychicznej. 3. Do trzeciego typu należą fenomenologiczne teorie. Opierają się one na opisie subiektywnych danych, a nie na analizie obiektywnych zaburzeń. Autor zwraca uwagę na to, że prosty opis jest najstarszą formą badania psychopatologicznego, która utrzymuje się po dzień dzisiejszy, przeciwstawiając się skutecznie przyrodniczo-hipotetycznym sposobom badania.

E. R. Jaensch: Weiteres zur Auseinandersetzung der Integrationstypologie mit der Typenlehre Kretschmers (Nowe rozważania dotyczące stosunku typologii integracyjnej do nauki o typach Kretschmera). Str. 51—85. W nowszych swych badaniach wyróżnia Jaensch w obrębie podstawowego typu S podtyp lityczny (lytischer S-Typus). Lityczny typ S wykazuje „chwiejność i miękkość“ oraz „plastyczność“ wszystkich psychicznych i psychofizycznych struktur. Dzięki tym właśnie cechom typ ten jest podatny na wpływy chorobowe powodujące funkcjonalne i organiczne rozluźnienie fizycznych, psychofizycznych i psychicznych struktur osobowości. Typ „schizoidny“ Kahna jest — według Jaenscha — „niezmem innym jak naszym litycznym typem S“ (mimo to Jaensch wprowadza własną nomenklaturę, którą w każdej nowej pracy coraz to więcej komplikuje). Skrajnym przeciwieństwem do tego typu jest typ J (typ wewnętrznie scalkowany). Następnie zajmuje się autor sprzecznymi wynikami, jakie uzyskano w szkole Kretschmera i Kroha w odniesieniu do pracy wielorakiej. Sprzeczności te pochodzą według Jaenscha stąd, że współpracownicy Kretschmera badali osobników typu S (względnie S_1), a współpracownicy Kroha typ J_1 i J_2 .

W. Krause: Experimentelle Untersuchungen über die Vererbung der zeichnerischen Begabung (Eksperymentalne badania nad dziedzicznością uzdolnienia do rysunków). Str. 86—145. Z wyników tej pracy przytaczamy, że osoby płci męskiej wykazują pod względem zdolności rysunkowych dużą przewagę nad osobami płci żeńskiej, zwłaszcza gdy chodzi o rysunki z pamięci i z natury. Pomiedzy zdolnościami rysunkowymi rodziców i dzieci zaznacza się wyraźna (choć nie zupełna) zgodność; zgodność ta występuje silniej pomiedzy rodzicami i dziećmi tej samej płci.

E. Nahm: Über den Vergleich von Komplexen geometrischer Gebilde und tonfreier Farben (O porównywaniu kompleksów składających się z geometrycznych figur i szarych barw). Str. 146—192. Pierwsza część pracy zajmuje się zagadnieniem porównywania kompleksów, składających się z 2, 3, 4 wzgl. 5 figur, nary-

sowanych na oddzielnych kartkach. Instrukcja dla osób badanych brzmiała: „Pokaże się sukcesywnie dwie karty z dwiema (3, 4 wzgl. 5) figurami. Należy porównać wielkość figur na obu kartach i podać, jeśli to możliwe, wynurzenia o swych przeżyciach. Należy wypowiadać wszystko, nawet przypuszczenia“. W drugiej części pracy opisano eksperymenty nad porównywaniem układów, składających się z szarych krążków. Jednym z głównych wyników tej pracy jest wyróżnienie dwóch typów, z których pierwszy ujmuje stale oba kompleksy jako spójne jednoczesne całości i nie umie porównywać bezpośrednio pojedynczych składników obu kompleksów. Drugi typ ujmuje poszczególne składniki kompleksu sukcesywnie i umie je porównywać, wypowiadając o nich mniej liczne, ale zato dokładne sądy. Oba te typy występują zarówno w eksperymentach z figurami, jak też z szarymi krążkami.

M. Zillig: Neue Untersuchungen zur Psychologie des dichterisch schaffenden Kindes (Nowe badania z zakresu psychologii twórczości poetycznej dziecka). Str. 241—311. Już w dawniejszej pracy¹⁾ opisała autorka przypadek dziewczynki, wysoce uzdolnionej, która od ósmego roku życia zaczęła pisać wiersze. Autorka w dalszym ciągu śledziła rozwój tego dziecka (mającego w chwili pisania pracy około 12 lat). Dziecko to weszło już w fazę dojrzewania, w fazę krytycznego nastawienia się do panujących poglądów religijnych, społecznych, estetycznych i etycznych. Marzy o reformie stosunków pomiędzy ludźmi, które chciałyby oprzeć na powszechnej miłości bliźniego. Inteligencję posiada niezwykle wysoko rozwiniętą. Świetnie opanowała język ojczysty: rozporządza wielkiem bogactwem słów, które w razie potrzeby uzupełnia nowotworami, ma wysubtelnione poczucie piękności języka, łatwość rytmizowania i rymowania. Dzięki lotnej wyobraźni potrafi bez trudu komponować oryginalne sceny i obrazy oraz operować symbolami.

Osobowość tej 12-letniej dziewczynki jest już niezwykle harmonijnie i wszechstronnie rozwinięta, jej uczuciowość wysoce zróżnicowana, wola wyrobiona. Twórczość jej nie wypływa z jakiegoś specjalnego, od reszty osobowości odizolowanego uzdolnienia. Twórczość ta jest wyrazem całej osobowości i podlega pewnym okresowym wahaniom. Okresy, w których dziewczynka przebywa wiele na wolnym powietrzu, zajmuje się sportem albo zajęta jest pracą w gospodarstwie domowym, są mało produktywne. Twórczość jej pobudzają raczej przeżycia ujemnie uczuciowo zabarwione (tęsknoty, smutki), niż uczucia radosne.

¹⁾ Praca ta p. t. „Zur Psychologie des dichterisch schaffenden Kindes“ (Zeitschrift f. Psychologie, t. 112, str. 502) referowana była w Kwartalniku Psychologicznym, t. 1, str. 362.

E. R. Jaensch und A. Kretz: Experimentell-strukturpsychologische Untersuchungen über die Auffassung der Zeit unter Berücksichtigung der Personaltypen (Eksperymentalne i strukturalno-psychologiczne badania dotyczące ujmowania czasu z uwzględnieniem typów personalnych). Str. 312—375. Badano, w jaki sposób przeżywa się krótkie i długie odstępy czasu (puste, wypełnione treścią, rytmizowane, przedzielone przerwami). Odstępy czasu wypełnione muzyką wydają się naogół dłuższe niż odstępy puste. Z dwóch obiektywnie jednakowo długich czasów wypełnionych muzyką ten wydaje się dłuższy, który jest więcej „wypełniony“, t. z. wykazuje większe bogactwo rytmów i dźwięków albo wyższą wartość muzyczną. Złudzenia, o których tu mowa, występują tem silniej, im bardziej scałkowaną jest dana osobowość. W przypomnieniach wydają się osobom typu scałkowanego okresy wypełnione bogatą treścią silnie przedłużone, okresy ubogie w przeżycia skrócone. Typy integrowane i dezintegrowane różnią się zasadniczo pod względem ujmowania abstrakcyjnego czasu. Osoby pierwszego typu przeczą istnieniu obiektywnego czasu, osoby drugiego typu istnienie jego przyjmują.

L. Székely: Prinzipielles zu der Frage, ob die Tiere menschliche Wörter „verstehen“ können (Zasadnicze rozważania na temat, czy zwierzęta mogą „rozumieć“ słowa). Str. 376—384. Autor rozprawia się krytycznie z poglądami E. G. Sarrisa i stwierdza, że pytanie, czy istota żyjąca wytresowana na ludzkie słowa „rozumie“ te słowa, jest teoretycznie i metodologicznie fałszywe.

J. Pikler: Zur Geschichte der Metzgerschen „paradoxen Helligkeitserscheinung“ (Przyczynek do historii „paradoksalnego zjawiska jasności“ Metzgera). Str. 385—386. Autor stwierdza, że zjawisko Metzgera wykrył już przed 66 laty Ernest Mach i również autor zajął się nim przed Metzgerem.

Stefan Blachowski (Poznań).

OTTO LIPMANN

WSPOMNIENIE POŚMIERTNE

Otto Lipmann, jeden z najbardziej zasłużonych psychologów współczesnych, zmarł nagle na udar serca w dniu 7 października 1935. Ciężkie przejścia duchowe, związane z przewrotem politycznym w Niemczech, i utrata placówek pracy, na których Zmarły rozwijał olbrzymią działalność i które w wielkiej mierze sam powołał do życia, nie szczędząc ani sił ani wielkich nakładów finansowych, nadwątlily jego serce, które wreszcie nie wytrzymało naporu wzruszeń i bić przestało. Zmarł u szczytu Swego rozpędu twórczego, pozostawiając na biurku niedokończony rękopis nowego wielkiego dzieła.

Lipmann urodził się w dniu 6 marca 1880 we Wrocławiu. Studja uniwersyteckie odbył w Monachjum, Wrocławiu i Berlinie. Stopień doktorski uzyskał w Uniwersytecie wrocławskim w r. 1904 na podstawie dysertacji „Der Einfluss der einzelnen Wiederholungen auf verschieden starke und verschieden alte Assoziationen“, która ukazała się w tymże roku w 35 tomie *Zeitschrift für Psychologie*. Nieprzerwanie od roku 1906 do zgonu był kierownikiem Instytutu psychologii stosowanej w Berlinie. Wraz z Williamem Sternem wydawał od r. 1907 *Zeitschrift für angewandte Psychologie* aż do chwili, w której musiał — krótko przed śmiercią — ustąpić ze stanowiska, jakie ku pożytkowi nauki piastował w sposób godny najwyższego uznania przez 27 lat.

Trudno w krótkim wspomnieniu pośmiertnem wymienić chociażby najważniejsze prace naukowe Zmarłego. Samo zestawienie tytułów tych prac, ogłoszone przez P. Plauta w 36 tomie *Zeitschrift für angewandte Psychologie* obejmuje 10 bitych stron w składzie petitowym. Nadmieniamy tylko, że pierwsza Jego praca w wydaniu książkowym, mianowicie „Grundriss der Psychologie für Juristen“ ukazała się — poprzedzona przedmową Franciszka von Liszta — w roku 1908 nakładem J. A. Bartha w Lipsku. Już w tej pierwszej wielkiej pracy dwudziestoośmioletni autor zabłysnął zaletami, które cechują wszystkie Jego późniejsze prace. Z okazji pięćdziesięciolecia urodzin Lipmanna, sławiąc to „znakomite dzieło“, napisane „w heroicznym okresie psychologii eksperymentalnej“, zauważył boloński psycholog G. C. Ferrari, że pragnąłby, ażeby z pióra autora „Psychologii dla prawników“ wyszła — jako wstęp do niej — „Psychologia prawników“. Artykuł swój kończy Ferrari, którego już również niema pomiędzy żyjącymi, następującą doskonałą w zwięzłości

swej charakterystyką tego subtelnego i wytwornego psychologa: „A mon avis ce long discours devrait servir exclusivement pour confirmer au professeur Lipmann que sa „Psychologie für Juristen“ reste une acquisition précieuse pour la science et pour la pratique; mais pour lui démontrer aussi qu'il est temps qu'un esprit cultivé et profond et aimable comme le sien, complète son oeuvre avec la science, la finesse, la souplesse, la droiture qui sont les caractéristiques de l'esprit universel de M. Lipmann“. (Zeitschrift für angewandte Psychologie, t. 36, 1950, str. 214).

Dla Redakcji Kwartalnika Psychologicznego śmierć Ottona Lipmanna jest szczególnie bolesna, gdyż Zmarły darzył polskie czasopismo szczerą sympatją, której dał wyraz przez napisanie artykułu, umieszczonego na str. 31 niniejszego zeszytu. Niezbadanem zrządzeniem losu pierwszy ten artykuł, napisany dla Kwartalnika Psychologicznego, był zarazem ostatnią wykończoną pracą Jego bogatej w plony działalności naukowej.

Journal of general Psychology VIII (S. Błachowski); Journal de psychologie normale et pathologique XXIX, 3—6 (J. Stańczykówna); Journal of social Psychology IV, 1—2 (J. Chałasiński) Neue psychologische Studien IX, 2 (S. Błachowski); The personnel Journal XI, 5—6 (J. Wojciechowski); Psychotechnika VI, 1—3 (B. Biegeleisen); Zeitschrift für angewandte Psychologie XLII—XLIV (H. Ormian); Zeitschrift für pädagogische Psychologie, experimentelle Pädagogik und jugendkundliche Forschung XXXIV (L. Jaxa Bykowski); Zeitschrift für Psychologie CXXV—CXXVI (S. Błachowski).

Wspomnienie pośmiertne — Nécrologie: 271
Otto Lipmann

Adres redakcji: Poznań, Uniwersytet
Adres administracji: Poznań, ul. Wielka 18
Prenumerata: rocznie 18 zł (półrocznie 9 zł)
Prenumerata zagranicą: rocznie 20 złotych

Rédaction: Poznań, Université (Pologne)

Abonnement 20 złoty par an

